This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 3433 06936218 8

430192

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

Historique et Archéologique

DANS

LE DUCHÉ DE LIMBOURG.

TOME VIII.

Vis unita major.

1871.

RUREMONDE
TYPOGRAPHIE DE J. J. ROMEN.

1871.

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

Historique et Archéologique

DANS

LE DUCHÉ DE LIMBOURG.

TOME VIII.

Vis unita major.

1871.

RUREMONDE

TYPOGRAPHIE DE J. J. ROMEN.

1871.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
430492
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
R 1 L

DE LOONSCHE LEENEN

IN HET TEGENWOORDIG

HERTOGDOM LIMBURG.

INLEIDING.

De graaf van Loon, in navolging van andere vorsten uit de middeleeuwen, was gewoon een deel zijner allodiaal- of eigengoederen aan zijne onderdanen, onder zekere bepalingen, in leen te geven, zich alleen den blooten eigendom daarvan voorbehoudende.

Ook Heeren en Ridderen uit den omtrek, bevroedende dat het gevoegelijk, eervol en voordeelig was, onder de bescherming te staan van den magtigen graaf, droegen hem hunne goederen en heerlijkheden op, en kregen die weder in leen. Op deze wijze zijn verscheidene dorpen van het tegenwoordig Hertogdom Limburg bij den leenzaal van het graafschap Loon leenpligtig geworden.

De vassaal stond in veelerlei betrekking tot zijnen leenheer. Wanneer een leen vervreemd werd, hetzij door verkoop, erfenis, schenking, ruiling of anderszins, moest de verkooper dit teruggeven in handen van den leenheer, die het overdroeg aan den kooper en dezen opnieuw daarmede beleende.

De beleening ging vergezeld van „manschap, hulde en eed na der zalen recht", en werd gevolgd door de betaling der rechten, waarvan een deel bestemd was ten voordeele

van het leenhof en de kanselarij, en het ander tot voordeel van den graaf.

De Loonsche leenen waren verdeeld in drie-en-tachtig *Dominiën* of Heerlijkheden (1), in heergewedeleenen en cluppelleenen, in zuiver Loensche leenen en Maaslandsche leenen. Vele heerlijkheden droegen den titel van *Baronie*, *feudum baronis*. De eigenaars van baroniën, heerlijkheden en heergeweden moesten den graaf op eigen kosten ten oorlog volgen. Zij betaalden, bij het verhef, aan den heer tien realen, aan de kanselarij en aan de leenkamer eenen reaal. De kleine of cluppelleenen betaalden naar rato.

Den 21 Maart van het jaar 1457 waren vergaderd de volgende leenmannen van Maasland: Johan van *Loon*, heer van *Heinsberg*, Jacob graaf van *Horne* en heer tot *Altena*, Johan van *Merode*, heer tot *Petershem*, Johan *Coperdraet* stathelder, Willem *Cannartz*, Geurt van *Vlodorp*, heer tot *Leuth*, Goert van *Dodenrode*, Willem van *Dodenrode*, Pieter *Cuylen*, Willem *Vogels*, Nys Her *Jans*, Dirk van *Sipernau*, Hendrik van *Mewen*, Wolter *Moets* en Leonard *Thys*. Voor hen verschenen Jan van *Merode* tot *Petershem* ter eenre, en Heer Aret, Heer Richalt, Heer Willem, zijne broeders, en Willem van *Hamel* zijn zwager, ter andere zijde. Deze laatsten klaagden, dat Jonker Jan van *Merode*, hun broeder en zwager, de inkomsten, renten en profijten der Heerlijkheid *Petershem* trok zonder cautie of borge.

Toen oordeelden genoemde mannen, dat volgens het Maaslandsche leenregt, een eldeste zoen, bij veurdel hebben ende gebruken sul te voeruyt, dat slot ofte woninge, sullich leen wezende, metten grachten, valbruggen, gerichte, manscappen, wiltvanck, breuken, boeten, ende wat daeraen

(1) Deze Heerlijkheden worden opgenoemd door Mantels, Hist. Loss. p. 293, alwaar *Meerssenhoven* en *Biecht* echter niet voorkomen.

cleven mach, sonder argelist; ende dat daerom der eldeste soen gehalden syn sal den leenheer daervan te dienen, sonder koste der andere breuders ende susteren. Ende wat daerboven blijft van renten, rechten, capuynen, profijten, dat zal gedeylt werden onder die kinderen, soe dat der eyn soe veel hebben soe als der andere."

De graaf of zijn stadhelder mogt niet beleenen dan in bijwezen van Loonsche mannen van leen. Geschiedde de beleening buiten het graafschap, dan moest de heer dier plaats „grond tot verhef" verleenen (1).

De verheffing gebeurde bij iedere verandering van bezitter. Bij de inhuldiging van eenen nieuwen graaf noemde men dit een: *relivium a novo Domino;* het versterf of de verandering van leenbezitter werd aangeduid door de formule: *per obitum aut mutationem tenentis.*

De beleening deed men in persoon of door eenen gevolmagtigde, voorzien van eenen schriftelijken lastbrief. Geestelijken, minderjarige kinderen, kloosterlingen, vrouwen en afwezigen uit den lande hadden bijna steeds hunne gevolmagtigden. Zij moesten „momberen, mechtigen ende voergenger stellen."

De wettige momber der vrouw was haar man. In 1387 stelde Odina, weduwe van Willem van *Wanghe*, haren toekomenden echtgenoot, Wolter van *Aelst*, tot haren momber ter beleening van een goed te *Steyvoort*, dat zij ten huwelijk bragt: *et statim elegit (eum) dicta Odina, et per fimbrias vestium Domino deliberavit.*

Den 25 September 1565 werd gerecordeerd, dat geen gevolmagtigde mogt plaats nemen als lid van het regtsprekend

---

(1) Vergelijke hierna eene beleeningsformule der heerlijkheid Limbricht, die in 1448 plaats had te *Borcette*, bij Aken.

leenhof, maar dat de geroepen mannen daarvan persoonlijk moesten deelmaken.

Den 11 Julij 1486 werd gevraagd hoe men zich had te gedragen ten opzigte van leenmannen die weigerden voor den zaal te komen.

Het antwoord luidde, dat men die „sal doen bezorghen om ten neesten genachten te comen, op verbeurd van hunne leenen; offt in geval dat sy dan noch nyet gehoirsamen, sal men die ongehoirsamen doen op honne leenen vervolgen met regt ende stathelder ende leenmannen, tot profyt van mynen Genadigen Here."

Het leenhof vergaderde op regelmatige tijdstippen, maar in bijzondere omstandigheden werden de genachten verdaagd. Naar luid van den volgenden brief had in 1516 deze verdaging plaats ter oorzake der heerschende pest. „Edele gestrenge ende vroeme Heeren, Jonckeren ende guede vrunden, mynen willigen dienst te voer. Alsoe mijn genedige Heer nu vast geadverteert werd van der pestilentie ende andere smettende siechden, die alomme komen muchten, heeft syn Genaden mich bevolen uch te schryven, dat sijn Genade op dit pas die genachten, die op morgen geset waren nyet halden en sal, ende verstelt die tot op eenen anderen tyt, dat men sien mach wie die pestilentie zich aenstillen sal, ende alsdan sal syne Genade vyftien dagen te voren doen verkundigen en u roepen, wanneer hy die genachten halden sal. Datselve ich uren lyeffden in allen oitmoet te kennen geve ende sende daerom bewyzen dieses, tot uren lieffden, die onse Her Got in alle walvaert gespare.

„Geschreven tot Hoye den 1ⁿᵉⁿ September Anno 1516, ut sunderlingen bevel myns genedigen Heere.

(Get.) Henry Bardoul."

Om een leen te mogen splijten of deelen, moest men consent erlangen van den leenheer. De deelhebbers van het gespleten leen benoemden eenen „sterfelyken momber of sterfman" die de gewoonlijke regten betaalde en in den naam zijner „mededeylingen" den leeneed presteerde.

Een leengoed mogt ook niet, zonder toestemming van den leenheer, van natuur veranderen; dat is cyns- of laatgoed worden, of leengoed worden van eenen anderen Heer. Men mogt zulk goed, op straf van nulliteit, niet onteigenen door verkoop, schenking, testament enz., of men moest voorzien zijn van „octroy, orlof en consent van den leenheer."

Alle acten van onteigening, belasting en andere transactiën wegens leengoederen, werden door den secretaris des leenzaals in een register geschreven, hetwelk men *Gichtboek* noemde.

Bij leering van den 19 Maart 1527 bepaalde het leenhof van Curingen in de zaak van gichting of registratie het volgende:

„Overmits Steven *Geloes* met gevolg van mannen; want men bevint dat groete gebreken vallen by den gerechten, als dat die ontfenckenissen ende gichten nyet wael geregistreet en worden, daaruyt groete gedingen spruyten, ende menich mensche onterft mach werden, om sulcken te verhuyden ende daerop te voersien, soe is geordonnert, dat alle gerichten in den graeffschap van Loen synde, voertaen allen ontfenckenissen en gichten voor hon gedaen, sullen getrewelycken registreeren op honnen behoirlycken salaris. Ende in geval eenige partye sich refereerde tot honnen Registeren, dat aldus geschiet ware, ende men dan nyet bevonden, en het gericht dat afdrongen, soe mach die beswaerde partye protesteren te proeven voir 't

hoff, welcke proeve hon toegelaten sal werden; ende in geval dan dat geprobeert werde na recht, met twee Loensche getuygen, soe sal dat geburelyck gericht gevallen syn in eynen wech te Sinte Jacob (1), nae den Loenschen recht, een deel mynen genedigen Heere ende tander deyl den clagenden partyen, ende in allen costen. Ende sal daertoe gehalden syn den partyen honnen intrest ende scaden te kwyten, ende dat te registreren ende stellen in den proces. Ende in geval de partye dat niet geproeven en conden, soe sal deselve partye gevallen syn in der voors. peyne, een deyl mynen genedigen Heere ende dander deyl den gerichte den oversacht wort, ende in allen costen."

De officieele taal van het leenhof sedert de XV^de^ eeuw was Nederduitsch; dit blijkt uit den geheelen zamenhang der stukken, die uit dit hof nog aanwezig zijn. Stukken in andere talen geschreven, moesten, indien dit gevorderd werd, in het Nederduitsch worden overgebragt. Volgens het *Register der Genachten* verdaagden de leenmannen in 1546 een proces, omdat stukken daarin voorkwamen, die in het latijn en het fransch geschreven waren. De zaak mogt niet hervat worden, voor dat eene Nederduitsche vertaling werd ter rolle gebragt.

Hoe hemelbreed verschillen in dit punt onze Zuid-Limburgsche broeders van hunne echt Nederduitsche voorouders! Zij hooren zich vóór verfranschte tribunalen bepleiten en veroordeelen in eene vreemde, meestal ongekende taal; zij zien zich regeren door provinciale staten, door kantonregters, griffiers en deurwaarders, door burgemeesters en veldwachters, wier officieele en officieuse taal in strijd is

(1) Volgens de Loonsche Statuten is een weg naar St. Jacob, eene boete van 20 realen. Zie Robyns Diplom. Loos. p. 89.

met den landaard, en onverstaanbaar voor de massa der bevolking.

Niet alleen de verheffingen maar ook alle twist zaken betrekkelijk de leengoederen werden door het Loonsche leenhof beslecht. Dit hof was zamengesteld uit den graaf of diens stedehouder en eenige leenmannen. Het had zijnen zetel overal, waar de graaf vertoefde; twee zetels waren officieel en van oudsher erkend, die van *Maeseyck* en die van *Curingen* bij Hasselt.

De leenzaal van *Maeseyck*, gesteld over de leenen van een deel der oude *Maasgouw*, werd in 1469, door bisschop Lodewijk van Bourbon, met het leenhof van *Curingen* vereenigd en naar die plaats overgevoerd. (1).

Deze verplaatsing gaf aanleiding tot eenigen twijfel in de administratie der justitie. Zoo wisten de bewoners van het graafschap *Horne*, die tot hieraan voor den leenzaal van *Maasland*, te *Maeseyck*, in hooger beroep waren getreden, nu niet meer, waar zij thans hoogere regtspraak zouden zoeken. Een record van het jaar 1518 decideerde in deze zaak, als volgt:

„Genachten gehouden tot *Curinghen* in den leensael, op 13 April 1518.

„Alsoe der stathelder ende leenmannen des graefschaps van *Hoerne*, mit naemen als stathelder *Pijl* ende als secretaris Willem *Struikskens* ende twee leenmannen, namelijk Aert van *Horion* en Daniel van *Nuenhem*, heuden voir mynen genedigen Here ende leenmannen van Curingen in den sale sittende, coimen sijn ende te kennen gegeven hebben, wie sie hun zelfs beroepen hebben voir hon wittich hoeft, aengaende van hueftvaert, die Vincentius van *Laer*

---

(1) De Borman, *Le chateau de Curange*, Bulletins archéologiques de Liége jaargang, 1863.

ende der *Heuvelar* hare aengesat hebben, om te weten, waer sij hun voirs. hueftvaert sullen nemen, tot *Eyck* ofte in der Salen van *Curinghen*, is huyden 13 Aprilis 1518 gewyesen by maniere van declaratie: dat aenmerkende sy by den boecken van den saelen van *Curingen* bevinden, wie dat in voertyde verclaert is by myns genedigen Here veurseten, bischoppen van *Luydick* ende leenmannen, dat mijn genedige Heer, als greve van Loen syne mangedingen ende genachten halden mach te alle plaetsen, daert heum goedduncht ende belijfft, ende daer durch die genachten van *Eyck* getransfereert, adjecteert ende aengeveucht syn den leenrecht ende manschap van *Curingen*, dat die voors. leenmannen van den graefschap van *Hoerne* hon hoeft haelen sullen in den voors. salen van *Curingen*, soe lange mijn Genedige Heer belyeven sal, achtervolgende der brieven daervan bij tyde myns Genedigen Heren van Boerbon gemaeckt, in den jare IIIJ^{C} ende LXIX, in den maent Septembri."

De leenzaal van Curingen werd op zijne beurt den 21 Februari 1584 naar de stad *Hasselt* verplaatst, en bleef aldaar gevestigd tot op den dag der suppressie van het hof. (1).

De leenmannen dezer zaal, vereenigd met de schepenen van *Vliermael*, vormden het hooge geregt der landen van Loon.

De fransche wetgeving betrekkelijk de afschaffing der leenregten en het tiendewezen werd den 30 October 1795 voor België verpligtend, en den 19 November naastvolgende te Maastricht afgekondigd en geregistreerd. Diensvolgens hield de leenzaal van Curingen op te bestaan. Het laatste relief had

---

(1) J. Daris, Notice sur Hasselt, *Analectes pour l'hist. eccl. de Belgique*, VI, p. 143. De Borman Notice etc. l. c.

plaats den 15 October 1794, door den eerzamen Willem *Thomson*, wonende aan de kerk te *Hoesselt*.

Sedert Julij 1788 was het leenhof zamengesteld uit de volgende mannen:

Willem graaf van *Geloes*, stadhouder.

Baron van *Mettecoven*,
Graaf van *Borggrave*,
Graaf Karel van *Geloes*,
Graaf de *Duras*,
Graaf de *Preston*,
Baron de *Copis*,
Graaf *Quarré*.
} leenmannen.

J. G. *Sigers*, griffier.

In het tegenwoordig hertogdom Limburg lagen acht Loonsche leenen, allen ressorterende onder de aloude mankamer van *Maasland*. Zij waren, het graafschap *Horne*, de heerlijkheden en baroniën *Breust* bij Eysden, *Borne*, *Limbricht*, *Opbicht*, *Steyn* en *Meerssenhoven*, en de hergewedeleenen te *Urmond*.

De Heerlijkheden *Limbricht*, *Steyn* en *Meerssenhoven* waren te gelijkertijd Valkenburgsche leenen. De hoeven van *Urmond*, alhoewel op den regter Maasoever gelegen, behoorden tot het Loonsche kwartier van *Stockhem*.

De stukken die wij hier openbaar maken zijn bijna allen uit de leenregisters van *Curingen*, berustende op het provinciaal-archief te *Hasselt*, door ons afgeschreven. Een veertigtal registers werden daartoe gecompulseerd.

Wanneer wij elders putten, worden de bronnen aangegeven.

Jos. Habets.

430102

PUBLICATIONS

DE LA SOCIÉTÉ

Historique et Archéologique

DANS

LE DUCHÉ DE LIMBOURG.

TOME VIII.

Vis unita major.

1871

RUREMONDE
TYPOGRAPHIE DE J. J. ROMEN.

1871.

Huis en Heerlijkheid Borne

bij Sittard.

HERALDIEK.

Borne voert volgens Ernst drie kepers, kleuren onbekend (1). — Steyn voert een schild van ruiten, goud en keel. — Valkenberg voert in zilver eenen klimmenden leeuw van keel met gespleten staart. — Salm voert in zilver twee roode zalmen met de ruggen tegen elkander gesteund. — Gulik voert eenen ongekroonden leeuw van sabel in het gulden veld. — Meurs voert op het veld van goud eene fasce van sabel. — Croy voert gevierendeeld, 1 en 4, in zilver drie fascen van keel, 2 en 3 drie roode buien op zilver. — Leerabe voert in zilver eenen klimmenden leeuw van sabel. — Du Puis de Watremont op keel een band van zilver waarop drie roode vlammen.

De oorspronkelijke heerlijkheid *Borne* of *Born* schijnt bestaan te hebben uit het slot en het dorp van dien naam, en uit verscheidene dorpen van den omtrek, zoo als *Hölthem*, *Buchten*, *Berg*, *Urmond* en *Grevenbiecht*.

De steden en heerlijkheden *Susteren* en *Sittard*, die een bijzonder eigendom der Heeren van *Valkenberg* waren, werden bij Borne gevoegd, nadat dit land in 1320, door Jan van Valkenberg en Ravestein was aangekocht. De dorpen *Broecksittard* en *Wehr* waren gehuchten van *Sittard*; of *Munstergeleen*, *Hillensberg* en *Susterzeel*, die deel maakten van het latere ambt *Borne*, ook tot de heerlijkheid *Sittard* behoorden, kunnen wij niet met zekerheid verklaren.

(1) Volgens eene blasoenering, in den stamboom van de familie *Hoensbroeck*, voert Borne op keel drie kepers van goud.

Dieteren was eene buurt van *Susteren*, die gelijk *Bisch* en *Wolfrath* hare bijzondere Heeren had.

Te midden van dit uitgestrekt grondgebied lag de rijksvrijheid *Limbricht*, die met *Borne* in geenerlei betrekking stond, alhoewel zij oorspronkelijk daarvan kan hebben deel gemaakt.

Het dorp Borne was oudtijds een frankische zetel. In het bosch tusschen de kasteelen Grasbroek en Borne hebben wij in 1867, op verzoek van den Wel Edelen Heer de Watremont, eenige opgravingen en nasporingen gedaan, die voldoende bewijzen van dit gezegde leveren. Wij vonden aldaar op eenen bolvormigen heuvel, omgeven met watergrachten en hooge dijken, naast eenige bouwmaterialen ook potscherfjes uit het Frankisch en Karolingisch tijdperk afkomstig. Deze heuvel, die ongeveer twintig meters hoog is, droeg toen welligt eene kleine versterkte woning.

Te Borne schijnt later een residentieslot geweest te zijn van den bekenden koning van Lotharingen, Swentibold, die in het jaar 900, in de nabijheid dezer plaats sneuvelde (1).

Anderhalve eeuw later was deze plaats in bezit van het bisdom Luik. Volgens den chronijkschrijver, Egidius van Orval, werden de eigendommen der kerk van Luik door bisschop Hendrik *Van der Leyen* merkelijk vermeerderd (1145-1164). Onder anderen kocht deze kerkvoogd het sterke slot *Borne* met de daaraan klevende eigendommen (2). Paus Adriaan IV bevestigde hem omstreeks het jaar 1155 in het bezit dezer nieuwe heerlijkheid. Het is welligt om deze rede dat de oudste Heeren van Borne, in de beschei-

---

(1) Wij hebben over de waarschijnlijkheid dezer opinie, die echter op geene gelijktijdige bronner steunt, een woord gezegd in onze aanteekeningen over de abdij Susteren, die verschenen zijn in deze *Publicatiën*, deel VI, p. 441.
(2) Chapeauville II, p. 104 en 106.

den van dien tijd, niet voorkomen met den titel van *Dominus de Borne.*

Wanneer en op welke wijze *Borne* zijne onafhankelijkheid terug kreeg, is niet bekend.

De oudste Heer van Borne, dien men heeft kunnen opsporen, was Goswijn I, die in de jaren 1150 en 1174 op charters voorkomt. Hem volgde zijn zoon Otto, die in een diploom van 1213, als leenman van den graaf van Loon verschijnt (1). Sedert dien tijd is de heerlijkheid Borne een leen gebleven van het graafschap Loon.

Door volgende akte gaf de graaf van Loon aan Goswijn II van Borne magtiging om Borne ook als leengoed van den hertog van Gelderland te ontvangen :

1234. „Arnoldus comes de *Los* et de *Chiney* universis presentes litteras inspecturis salutem et dilectionem. Noverint universi, quod fidelis noster Goeswinus, dominus de *Borne*, recepit feodum suum de *Borne*, et omme quod pertinet ad dictum feodum, de nobili viro Ottone comite de *Gelria* per voluntatem et consensum nostrum, ita quod inde debet eidem comiti de Gelria servire contra universos, sicut de feodo ligio, exceptis comite de *Los* et heredibus suis, et quod hoc ratum habeatur, presentes literas sigillo nostro fecimus roborari. Datum anno ab incarnatione Domini MCCXXXIIII, mense Decembri" (2).

Goswijn III van Borne, die een roemrijk deel nam aan den slag van Woeringen (1288) had het ongeluk al zijne zonen te overleven. Zijne dochter was gehuwd met Arnold heer van *Steijn*. Deze echtelieden verkochten in 1320 de heerlijkheid Borne aan hun bloedverwant Jan van *Valkenberg*,

---

(1) Kremer *Acad. Beitraege* I p. 88.
(2) Wolters Cartulaire du comté de Looz p. 110. Zie ook Schoonbroodt Inventaire des chartes de la cathédrale à Liége.

Heer te *Ravesteyn* en broeder van Reinoud, Heer van *Valkenberg* (1).

Zijn oudste zoon Waleram en zijn tweede zoon Reinoud heer te Dalenbroeck werden, middels volgende akten, bij den leenzaal van Loon met Borne beleend.

1356. „Wir Walrave van *Valkenburg*, heirre van *Borne* und van *Zittert* doen kunt allen luden, dat wir ons huys und buerch zu *Borne*, mit ihrem zubehoeren, ontvangen haen van unsen lieven heirren, herren Diederige Greven van *Loen*, in alle der voegen dat onse lieve heirre und vader dat van eme ontfangen hadde, beheltenisse unsem heirren van Loen vurs. syns rechts dar ave, und synre brieve, die he dar op haet, in irre maicht zu bliven, und beheltenisse uns rechts, alle arglist usgescheyden in diesen dingen: und zu eine urkunde haen wir unse siegel doen hangen an diesen brief, de gegeven is int jaer uns Heirren druytzein hundert sess und vuynftzich op sente Remaclusdach" (2).

1381. „Dominus Renerus de *Falcomonte*, D^nus^ temporalis de *Borne*, anno LXXXI, mensis januarii, die XXVII, hora magne misse, in capitulo Leodiensi juxta palacium, relevavit a reverendo in christo patre domino Arnoldo de *Hoerne*, episcopo Leodiensi et comite Lossensi, tanquam a comite Lossensi, dominium et castrum de *Borne* cum suis appendiciis, eodem modo quo D^nus^ Walramus de *Falcomonte*, ejus frater, quondam dominus de *Borne* et de *Zittert* et eorum genitor hactenus tenuerunt et relevaverunt a comitibus Lossensibus, et prout in litteris dictorum dominorum Walrami et sui genitoris desuper confectis, in archivis ecclesie Leodiensis reconditis continetur. Et de hujusmodi dominii et castri cum suis appendiciis revelatione memoratus D^nus^ Re-

(1) Ernst VI p. 41 en 51.
(2) Ernst, Hist. du Limb. VI p. 68.

nerus dicto Domino Leodiensi tanquam comiti Lossensi, post pacis osculo ibidem prestitit fidelitatis et homagii debitum et solitum juramentum. Presentibus venerabilibus et honorandis viris D^nis^ Jacobo de *Langdries* canonico Leodiensi, Renero de *Berch*, Wilhelmo de *Horion* militibus, Hermanno *Coene* aliisque hominibus dicti comitatus lossensis, necnon pluribus canonicis Leod. ac Nicholao de *Champ*, Johanne *Galli* magistris pro tempore Leod., D^no^ Rogerio D^no^ de *Bichte*, Theodorico de *Berch*, Joh. de *Vinamont*, Theodoro. de *Mulant* militibus, Rassone de *Warous*, Gerardo de *Marcka* Roberto *Cha* ceterisque quam pluribus aliis testibus etc."

Reinoud van Valkenberg heer te Borne, Sittard, Susteren en Dalenbroeck was gehuwd met Elisabeth, dochter van den graaf van Kleef. Hij overleed den 17 Januarij 1396 en werd in de hoofdkerk te *Sittard* begraven.

Daar Reinoud geene kinderen achter liet had hij tot zijnen erfgenaam benoemd zijn vollen neef Simon graaf van *Salm*, een zoon zijner zuster Philippa. Ook deze overleed den 16 Januarij 1398, zonder kinderen; zijn lijk werd naast dat van zijn oom Reinoud bijgezet.

Jan en Odilia van Salm, broeder en zuster van Simon, stelden zich nu in bezit van zijne erfenis. Zij verkochten ten jare 1400 *Borne*, *Sittard* en *Susteren* voor 70,000 goud-guldens aan Willem, Hertog van Gulik en Gelder. Sedert dien tijd bleef de Heerlijkheid *Borne* aan Gulik gehecht, en vormde met *Sittard* en *Susteren* het guliksch ambt van dien naam.

In 1421 verpandde Reinoud hertog van Gelder en Gulik zijne heerlijkheden *Borne*, *Sittard* en *Susteren* aan Frederik graaf van *Meurs* voor de som van 10,000 goudgulden.

Jacob, heer van *Horne* en *Weert* was gehuwd met Joanna van *Meurs*, Frederiks kleindochter. Uit dien hoofde werd hij den 29 Junij 1448 met Borne beleend, door volgende akte:

1448. „Jacobus D^nus de *Hurne* de *Altena*, de *Cortessem* et de *Montengis* relevavit in castro de *Heynsberch*, anno IIIIc XLVIII, in die beatorum Petri en Pauli ap., seu penultima junii, terram, castrum, oppida et dominium altum et bassum, villas et bona de *Borne* cum suis pertinenciis et juribus universis prout D^nus Fredericus comes de *Moersen* eamdem terram habere et possidere solebat et per resignationem D^ni Frederici predicti. Presentibus Godefriedo de *Vlodorpt*, Wilhelmo de *Vlodorp* prefecto Ruremundensi, Stephano de *Leyck*, Wilhelmo de *Ordingen* et Theod. de *Berghen*. Et hujus feodi cognitio fuit facta *Colonie*, anno predicto in profesto Petri et Pauli, presentibus d^no de *Merode* d^no de Petershem et Wilhelmo de Ordingen."

Horne's zwager Vincentius, graaf van *Meurs* en van *Sarwerden*, werd tot twee reizen toe, namelijk den 19 Februarij 1449 en den 5 September 1473 met de Heerlijkheid Borne beleend. De leenregisters van Curingen geven daarover het volgend bescheid:

1449. „Vincentius comes de *Moerse* et de *Sarwerde*, post obitum D^ni Frederici sui patris, in opido de *Stockhem* anno XIIIIc XLIX, mensis Februarii die XIX, relevavit terram, castrum, oppida et dominium altum, bassum, homagia, villas et bona et redditus de *Borne* cum suis juribus et pertinenciis universis, prout D^nus Fredericus comes predictus eandem terram cum suis pertinenciis possidere solebat. Salvo etc., presentibus D^no Nycolao *Tater*, Godefriedo *Vlesken*, Gerardo de *Rickel* et Henrico *Bellen*."

1473. „Domicellus Vincentius comes de *Moerse* relevavit Curingie de novo D^no anno predicto (1473), die V Septembris, terram et castrum de *Borne*, cum homagiis, dominio alto et basso, redditibus et pertinenciis universis, secundum tenorem relevationis ejusdem feudi jam dudum factum coram D^no de *Heinsberch*. Salvo etc. Presentibus Godefrido de

Vlodorp et Johanne de *Crickenbeck* hominibus feudalibus de *Maselant*, Henrico de *Grevenbroeck* et pluribus aliis hominibus comitatus Lossensis, ad hujusmodi relevationem per dominum comitem concessis. Et est *baronia* terre de *Maselant* et sunt desuper littere patentes recondite in arcivis majoris ecclesie Leodiensis."

Vincentius graaf van Meurs stierf te Keulen in 1499 als hoogbejaarde grijsaard. Diensvolgens liet zich zijn kleinzoon Charles de *Croy* prins van Chimay met de heerlijkheid Borne beleenen door volgende akte:

1506. „Dominus Karolus de *Croye*, princeps de *Chymay*, relevavit in Leodio, in domo mgri Johannis *Ferret*, canonici Leod. a R^mo^ D^no^ Leodiensi, sexta junii, anno XV^c^ sexto, terram et castra de *Borne* cum homagiis, dominio alto et basso, redditibus et pertinenciis universis, et hoc post mortem domicelli Vincentii de *Morsa*, ratione et tanquam institutus heres et legitimus filius filiae predicti comitis Vincentii, necnon testamentariis aut codicillariis ordinationibus ante acti comitis Vincentii. Presentibus D^no^ Cornelio de *Bergis*, Rijckaldo de *Merode*, Joanne *Rouver*, militibus, Nicolao *van der Donck*, Wilhelmo de *Horion* et aliis feodalibus de *Maselant*."

Latere beleeningen der heerlijkheid Borne komen in de Loonsche registers niet voor.

Aanteekeningen.

Volgens het gevoelen van onzen Gelderschen geschiedschrijver Knippenbergh (1) heeft de Palts, door Swentibold bewoond, daar gelegen, waar zich thans het prachtige slot Borne bevind; hij verhaalt dat in zijnen tijd de bouwvallen er van nog aanwezig waren.

---

(1) *Hist. eccl. Duc. Gelriæ* p. 50.

Terzelfder plaatse zetelden, gedurende de middeneeuwen, de magtige dynasten van Borne en Valkenburg in hunne versterkte burgt. Ook nog in onze dagen is deze plaats, alsmede een aanzienlijk deel des dorps, door watergrachten en aarden wallen omgeven (1).

Indien dus koning Swentibold eenmaal te Borne gewoond heeft, behoeven wij, dunkt ons, zijn verblijf nergens anders te zoeken dan daar, waar nu het kasteel staat. Het slot *Grasbroeck*, dat wel eens als zijn verblijf wordt aangeduid, lag onder de Heerlijkheid *Limbricht*.

Borne, bestaande uit de gemeente van dien naam, met het slot en aanklevende goederen werd, omstreeks het midden der XVII^de^ eeuw, zoo als ook de naburige Heerlijkheid *Grevenbicht*, door den Hertog van Gulik verkocht aan Jan Arnold, baron van Leerode, kanonik en aartsdiaken te Luik. Deze stichtte op de bouwvallen van het oude burgslot, 1647 — 1684, een prachtig kasteel, dat tot in het begin dezer eeuw door zijn geslacht werd bezeten en bewoond.

Zie hier een brokstuk uit de genealogie der laatste Heeren van Borne.

Jan, baron van en tot Leerode, gesproten uit een oud Guliksch geslacht, heer te Tripsradt huwde Irmgardis van *Hochkirchen* tot Neuerburg, dochter van Jan en van Christina van *Schilling*. Hunne kinderen zijn:

1° Alexander baron van Leerode, overleden te Napels.

2° Jan Werner, baron van Leerode, kanonik te Paderborn en Domproost te Osnabruck.

3° Hendrik Willem, baron van Leerode, die volgt *Litt. A.*

4° Jan Arnold, graaf van Leerode, heer te *Borne*, *Elzweiler*, *Rolshoven*, *Grevenbicht*, *Muntz* etc., kanonik der

(1) In de bescheiden der middeleeuwen voert Borne wel eens den titel van *oppidum*.

domkerk te Luik sedert 1645, aartsdiaken van Kempenland, kanselier van het hertogdom Gulik en gezant in 1686. Deze baron van Leerode kocht de Heerlijkheid en het slot van Borne en stichtte, ten voordeele zijner familie, een fideicommis, rentende eene som van ongeveer 7300 rijksdaalder. Hij overleed te Luik den 27 Julij 1688.

5° Mechtildis, barones van Leerode huwde Mathias van *Wendt*, te *Hotfeldt*.

Litt. A. Hendrik Willem, baron van Leerode, Heer te *Wels*, *Hunstorf*, *Ruhrdorf*, *Waldenrath*, ambtman te *Heinsberg* etc., trad even als zijn broeder Jan Arnold, in den geestelijken stand en werd in 1623 kanonik der domkerk te Luik. Hij huwde 1°, Maria Katharina van *Imstenraedt* te *Mheer*, en 2°, Joanna Francisca van *Cortenbach* tot *Helmond*, dochter van Alexander en van Anna Maria barones van *Reusschenberg* te *Setterich*.

Uit het eerste huwelijk sproten:

1° Maria Alexandrina Francisca, barones van Leerode, geboren in 1646, overleden in 1728, trad in huwelijk met Philips Willem Christoffel van *Nesselrode* te *Ereshoven*, heer te *Thumb*, *Wegberg* en *Weltroth*, maarschalk van het hertogdom Berg, overleden in 1704.

2° Frans Wolfgang Willem, die volgt *Litt. B.*

3° Maria Adolpha Theresia, barones van Leerode, huwde Frans Emerich von *Walpot-Bassenheim*.

Uit het tweede huwelijk sproot:

Jan Arnold Edmond graaf van Leerode, heer te *Borne*, *Dorringen* en *Wynendael*, geboren in 1658, overleden te Borne, den 20 April 1717. Hij is gehuwd geweest met Adriana Alexandrina von *Wylich* te *Wynendael*, overleden in 1722, erfdochter van Adolf Herman von *Wylich*. Zij werd den 18 April 1719, na den dood van haren man, te

Curingen met de Heerlijkheid van *Petershorne* beleend. Hunne kinderen waren:

1° Herman Frans graaf van Leerode, heer te *Borne*, *Dorringen*, *Wynendael*, ambtman te Millen, Borne en Sittard, overleed te Borne aan eene beroerte, den 17 Junij 1758. Zijne beide vrouwen waren: 1° Lorentina Barbara von *Spies* te *Rötgen*, en 2° sedert 1738 Maria Anna *Schenck* te *Smitbergh*.

Uit dit laatste huwelijk sproten: *a.* Maria Francisca van Leerode, gehuwd met N. von *Bongard*, *b.* Maria Anna Ludovica Philippina Walburgis Sophia Josepha gravin van Leerode, stiftsdame, geboren te Borne den 20 September 1740. *c* Franciscus a Paulo Carolus Sigismondus Hermannus Josephus Paulinus Fructuosus Judas Thadëus Gabriël Blasius Maria graaf van Leerode, geboren te Borne den 3 Februarij 1744 en aldaar overleden in hetzelfde jaar, *d.* Sophia gravin van Leerode, stifsdame te Neus; *e.* Maria Augusta Philippina Antonetta Theresia Walburgis, gravin van Leerode, geboren te Borne den 2 December 1747 stiftsdame te Keulen; *f.* Carolina, gravin van Leerode, overleden den 30 October 1754.

2° Ferdinand Willem, graaf van Leerode, overleed ongehuwd.

3° Jan Arnold Adriaan, graaf van Leerode, kanonik te Trier en der domkerk te Luik sedert 1721, overleed te Munsterbilsen bij zijne zuster Charlotte, den 14 September 1740.

4° Frans Antoon, graaf van Leerode, domheer te Trier, overleed te Borne den 26 Julij 1738.

5° Frans Adam, graaf van Leerode, domheer en tresorier der kathedrale kerk te Worms, overleed te Borne den 10 Februarij 1774, en werd den 12de in het koor der kerk, in den grafkelder zijner familie bijgezet.

6° Jan Willem graaf van Leerode, domheer te Spiers en te Trier, vertoefde te Borne in 1747 en overleed in 1753.

7° Maria Theresia, gravin van Leerode, kanonikes en abdis te Neuss.

8° Maria Charlotta, gravin van Leerode kanonikes, en sedert den 20 Julij 1728, dekanes te Munsterbilsen.

9° Louisa, gravin van Leerode, huwde N. von *Wenge*.

10° Juliana, gravin van Leerode, huwde Hugo *Spies* te Rötgen.

11° Ferdinand Bertram, graaf van Leerode, geheimraad en maarschalk van den keurvorst van den Palts, huwde eene vrouw uit den burgerstand.

Litt. B. Frans Wolfgang Willem, baron van Leerode, etc. geboren in 1653, overleden den 28 Augustus 1724, huwde: 1° Hermanna von *Wylich* te *Wynendael*, en 2° Maria Margaretha Katharina van *Bongard* te *Heyden* en *Terblyt*, dochter van Ferdinand baron van *Bongard*. Uit het eerste huwelijk sproten:

1° Maria Katharina, barones van Leerode, gehuwd met Georgius Ludovicus van *Blanckart*.

2° Fredrik Adolf, baron van Leerode, geboren den 15 Julij 1725, overleed als kind.

Uit het tweede huwelijk:

Jan Jacob Joseph Antoon, baron van Leerode, bezitter van het fidei-commis zijner familie, heer te Borne etc. huwde Maria Odilia gravin van *Satzenhoven* en *Bertelshoven*. Hij werd, den 7 Augustus 1774, en den 22 November 1785, met de heerlijkheid *St. Petershorne* en de hoeven *Vechmael* en *Hinnesdael* beleend. Hij overleed te Borne, aan eene beroerte den 13 Mei 1790, en werd in het koor der kerk begraven. Zijne kinderen waren:

1° Jan Hugo Willem Antoon Joseph, die volgt *Litt C.*

2° Clemens August, baron van Leerode, medeheer te *Heyden* en *Terblyt*, ambtman te Heinsberg, keurkeulsch kamerheer etc. werd den 18 Mei 1790 beleend met de Heerlijkheid *St. Petershorne*, die deel maakte van het Bornsche fidei-commis. Hij overleed ongehuwd te Aken, omstreeks het jaar 1830, als laatste mannelijke oir van zijn geslacht. Hij vermaakte zijne hoeve *Rosenberg*, te Horbach, en vele zijner overige eigendommen aan de familie *Sartorius de Leerode*.

3° Clara, barones van Leerode, stiftsdame te *Dietkirchen* bij Bonn.

4° Maria Anna, stiftsdame in hetzelfde kapittel, huwde N. von *Kleist*, te Rath.

5° Caroline barones van Leerode, stifsdame te Sta. Maria in Capitolio te Keulen, huwde Willem von *Schorlemmer*.

6° Clementine, barones van Leerode, kanonikes in hetzelfde stift, huwde 1° N. von *Dunckel*, te Freilingen, en 2° N. von *Manteufel*. Zij vertoefde te Borne in 1789.

7° Johanna, barones van Leerode, stiftsdame te *Vilich* en *Reindorf* huwde Theodoor Reimond baron de *Negri*.

8° Isabella, barones van Leerode, stiftsdame te *Vilich*, vertoefde te Borne in 1779.

Litt. C. Jan Hugo Willem Antoon Joseph, baron van Leerode, bezitter van het fidei-commis zijner familie, heer te Borne etc. koninklijk kamerheer en ambtman te Sittard, Borne en Millen, overleed te Borne, den 13 Januarij 1807. Hij huwde te Limbricht, den 27 November 1779 Carolina Fredrica Alexandrina Maria barones van *Bentinck*, vrouw te *Limbricht*, *Wolfrath*, *Wittem*, *Hattem*, *Lobberich* etc., in armoede overleden te Keulen omstreeks het jaar 1830, ten huize van eenen pastoor. Den 8 Junij 1790, werd Hugo van Leerode met de heerlijkheid *St. Petershorne* beleend,

ten gevolge eener uitspraak van het hof van Dusseldorp in zake van voormeld fidei-commis. Uit dit huwelijk, hetwelk niet gelukkig was, sproten twee kinderen:

1° Francisca, barones van Leerode, overleden in 1810.

2° Maximiliaan, baron van Leerode, wiens voornaamste inkomsten en eigendommen door de Fransche revolutie werden ten gronde gerigt, verkocht met toestemming zijner moeder, Carolina van Bentinck, het kasteel en de goederen van Borne aan den heer Lodewijk Mattheus *De Gillissen*, van Maastricht. Deze verkoop had plaats te Aken, den 30 Maart 1813, bij akte verleden voor den notaris Dautzenberg. Maximiliaan van Leerode huwde Theresia barones van Eynatten en liet de volgende kinderen na:

1° Caroline, barones van Leerode.

2° Emilie, barones van Leerode.

3° Aleidis, barones van Leerode. Een dezer dochters trad in huwelijk met den Heer *De Sartorius*, te Aken.

De tegenwoordige eigenaar van het kasteel Borne is de Heer Amadée *Du Puis de Watremont*, in huwelijk met mevrouw *Cramer de Borne*, kleindochter van voormelden heer *De Gillissen*.

Huis en Heerlijkheid Breust

bij Eysden.

HERALDIEK.

Breust voert in zilver drie getande knoeden van keel, 2, 1. — Berlo voert in goud twee fasces van keel.

Breust, een der oudste dorpen onzer provincie maakte tot op het einde der XVIII^de^ eeuw deel uit van het prinsdom Luik. Den 2 Junij 965 schonk Eraclius, bisschop van Luik, zijne bezittingen te *Breust* met het patronaat der kerk aldaar, aan het door hem gestichte kapittel van St. Marten, te Luik. De schenkingsoorkonde noemt deze plaats *villa Brueste cum ecclesia Vuoltensi* (1). Wij vermoeden dat in deze woorden de kerk en latere kapel der buurt Oost bedoeld wordt, en men moet lezen *ecclesia Vuostensis*. De kerk van Oost, onder Breust, komt voor op eene lijst der parochiën en kapellen van het bisdom Luik uit het jaar 1558.

Volgens een diploom des jaars 1157 bezat de kerk van O. L. Vrouw te Maastricht eenige regten te Breust (2). De voogdij over dit dorp was een leen der Kerk van Luik, hetwelk langen tijd in bezit is geweest der Heeren van Argenteau. In 1236 verkocht Willem, heer van Petershem, onder goedkeuring van Reinard, heer van Argenteau, deze voogdij aan het kapittel van S^t^. Marten, te Luik (3).

(1) Ernst, Hist. du Limb. VI p. 95.
(2) Miraeus, Op. dipl. IV p. 22, Publ. etc. du Limb. IV p. 30 en VI p. 198.
(3) Wolters, Notice sur Steyn p. 129 en 167. De schrijver verwisselt in dit schrift Brusthem bij St. Truijden met Breust op de Maas.

De Heerlijkheid dezer plaats besloeg de oppervlakte der tegenwoordige buurt van dien naam, zonder het naburige Eijsden. Zij werd ten deele bezeten door het kapittel van S^t^. Marten te Luik en ten deele door de heeren van Berlo.

Den 21 Januarij 1473 verklaarden de kapittelsschepenen van Breust, in bijwezen van eenige gezanten des kapittels: 1° dat de Heeren van S^t^. Marten te Breust hadden het „recht van doet ende gracie; 2° dat die hoegheyt, middele ende nedere, ende het aenstellen en afzetten van schepenen ook aen die Heeren van St. Merten is toehorende ende geinen anderen Heren, niet daervan uytgescheiden, nae inhalt des byvancks, ende dat die landen van Ludic, noch van Valkenborch aldaer niets toe en behoerde, noch anderen landen dan die voors. Heren van St. Merten. 3° Item dat die heerlykheyt voer sich selven is toebehorende den voirs. Heren, en sy in voortyden, om die inwoners te beschudden gesteld hebben Her Reyner van Berge, inde daernae den alden Heer van Heinsberg, here Johans des bisschops van Ludick vader, ende daernae J^r^. Willem van Sombreff" (1).

Het overige deel der Heerlijkheid bestaande in „het slot, de heerlijkheid en het dorp Breust, met zijne inkomsten, molen, bosschen, vijvers, weiden, keurmede en andere regten „werd te leen verheven bij den zaal van Curingen. De eigenaar van dit gedeelte had ook regt van zitting onder de Luiksche landsstaten.

De wereldlijke Heeren over Breust waren die van *Breust* en later die van *Berlo*, die zich ook van *Brus* of *Breust* noemden. Hun voorouderlijk burgslot, naast de kerk, is nu in een buitengoed veranderd. In de leenregisters van

---

(1) Staatsarchief te Luik. Het zegel aan deze schepencleernis hangende verbeelt St. Marten te paard, omschrift ..... VRIE SCEPEN ..... BRVESTE.

Curingen komen de volgende verheffen voor, door hen gedaan.

1434. Raes van *Brust*, heer te *Berlo* ontving de Heerlijkheid *Breust* bij Eysden. Ook Katharina, weduwe van *Breust*, werd alstoen met deze heerlijkheid beleend.

1456, den 26 October, werd Breust verheven door Jr. Gerard van *Breust*. „Gerardus de *Bruist*, armiger, relevavit dominium et villam de *Breust* cum omnibus et universis redditibus, molendino, silvis, vivariis, pratis, cormediis et aliis juribus et pertinenciis universis, per obitum Rassonis, quondam sui patris."

1498, den 13 January „ontfinc Her Jan van *Berlo* die heerlykheijd *Brus* met alle haer toebehoiren nae doit Her Aert of Her Willem van Berloe."

1509 ontfing Willem van *Berloe*, oudste zoon van Jr. Jehan van *Berloe* zaliger, de heerlykheid met den dorpe van *Breust*.

1618, den 26 October, werd zij verheven door Jr. Jan van *Berlo*.

1759 den 25 Sept., door Heer Jan-Amor graaf van *Berlo* en *Hozemont*, heer van *Chockier*, *Breust*, *Sclessin*, *Ougnée*, *Ougrée* etc. als erfgenaam en eenige zoon van wijlen Maximiliaan Henri grave van *Berlo*.

1765, den 22 April, schonk Jan-Amor graaf van *Berlo* en *Hozimont* de Heerlijkheid *Breust*, met hooge, lage en middele jurisdictie aan zijnen neef Joseph-Jan-Nepomucenus, graaf van *Hozimont*, heer van *Mancheu*, *Asnoy*, kamerheer van den keurvorst van Keulen, luitenant-kolonel der Munstersche kavalerie etc.

1781, den 14 December, werd de gravin Magdalena Ferdinanda de *Berlo d'Hozemont*, kanonikes te *Nivelle* met de Heerlijkheid, kasteel, goederen en regten van *Breust* beleend, na dood van Jan-Amor graaf de *Berlo d'Hozemont*, heer van *Breust*, haren broeder.

1781, den 20 December, werd Louise barones van *Berghe* genaamd *Trips*, wonende te Luik, weduwe van Jan-Amor graaf van *Berlo*, als tochteresse, beleend met de Heerlijkheid *Breust*, met „hooge, lage en middele jurisdictie, landen, weyden, ceynsen en renten."

1788, den 9 Mei, verklaart Magdelena Ferdinanda, gravin van *Berlo* en *Hoxemont* geregtelijk te verpanden en te hypotheseren, haar twee derde aandeel in de heerlijkheid en goederen van *Breust*, om in regt te kunnen treden tegen de gravin van *Turheim*, geboren barones van den *Bergh* genaamd *Trips*.

Het kasteel Breust is nu in onverdeeld bezit der erven van den Heer Jan Arnold Franck.

Aanteekeningen.

De Heeren en later Graven van Berlo, te Breust, behooren tot een der oudste, edelste en aanzienlijkste geslachten van het Luikerland. Volgens Lefort klimt hunne stamtafel op tot het jaar 1198. Zij waren dappere ridders en droegen meermalen het palladium der Luiksche vrijheid, het vaandel van Sint Lambertus, in den oorlog. De Heerlijkheid Breust kwam aan hun geslacht door het huwelijk van Raso van Berlo, voogd van *Sclessin*, (leefde in 1372), met Maria erfdochter van Jan van Breust, ridder, heer tot *Breust*, *Plénevaux* en *Loen* bij Navagne, en van Maria van Leuth genaamd van Tongeren.

Tot opheldering onzer leenverheffingen laten wij hier de stamlijst volgen der familiën van *Breust* en van *Berlo*, in zoover zij met de heerlijkheid Breust in betrekking staan. De oudste heer dezer plaats, dien wij vonden, was Willem van Breust of Brus, volgens Hemricourt een trouwe en wakkere schildknaap, gesproten uit de familie *De Massinier*;

bij leefde in 1288, en was in 1292 leenman bij het laathof van Luik. Deze Willem huwde Maria *Des Canges*, zuster van Jan *Des Canges*, in 1282 deken van de domkerk te Luik, en dochter van Gerard *Des Canges* schepen te Luik en van Catharina de *Beaurieu* de *Kemexhe*. Maria *Des Canges* leefde als weduwe in 1314. Hunne kinderen waren:

1. Jan van Breust, die volgt.

2. N. van Breust, priorin in het adelijk sticht *Milen*, bij St. Truijden.

Jan van Breust, ridder, heer van *Breust* en *Plénevaux*, leefde in 1345. Hij was gehuwd met Maria van *Leuth*, genaamd van Tongeren, dochter van Jacob van *Leuth*. Uit dit huwelijk sproot:

Maria van Breust, erfdochter te *Breust* en *Plénevaux*, huwde Raso of Erasmus van Berlo, ridder, voogd van *Sclessin*, leefde 1351 en 1372, zoon van Raso van Berlo en van Catharina van *Elderen*. Uit dit huwelijk sproten:

1. Jan van Berlo, die volgt:

2. Maria Isabella van Berlo, vrouw te *Plénevaux*, huwde Jan van *Corswarem*, te Nandren.

Jan van Berlo, heer van Breust, Plénevaux, Saive en Julemont, voogd van Sclessin, leefde 1385, maakte den 1 September 1425 zijn testament, hetwelk den 18 Januarij 1435 werd goedgekeurd. Hij was gehuwd met Agnes van *Corswarem*, te Moumale, en had de volgende kinderen:

1. Gillis van Berlo, te Breust, kanonik te Luik, overleed den 30 Julij 1425.

2. Agnes van Berlo, vrouw te *Julemont*, huwde Wouter van *Athin*, hoogscholtis en schepen te Luik; deze echtelieden leefden in 1425.

3. Raso van Berlo, die volgt.

4. Joanna van Berlo, vrouw te *Saive*, huwde 1° N. heer te Saive en 2° Raso van Waroux, heer te *Waroux*. Zij

maakte den 8 Januarij 1471 haar testament, hetwelk in hetzelfde jaar door de schepenen van Luik werd bekrachtigd.

5. Catharina van Berlo, huwde 1° Willem van Berlo, 2° Hendrik van Laroche, 3° Godfried van Vlodrop. Catharina van Berlo werd in 1434 met Breust beleend.

Raso van Berlo, schildknaap, heer van Breust en voogd van Sclessin, huwde bij voorwaarde van den 5 Februarij 1416, met zijne nicht Joanna van Berlo erfdochter van Jan en van Maria van *Gaver*. Hij werd in 1434 met Breust beleend. Zijne kinderen waren:

1. Gerard van Berlo, heer te Breust en voogd van Sclessin, overleed zonder kinderen; hij werd den 26 October 1456 met Breust beleend.

2. Willem van Berlo, die volgt.

3. Agnes van Berlo, te Breust.

4. Elisabeth van Berlo, te Breust.

Willem van Berlo, heer te Berlo, Breust, Purnode, Wagnée, Houtain, voogd van Sclessin, pair van het graafschap Namen, en borgemeester van Luik in 1464 en 1479. Hij vergezelde in 1444 den vorstbisschop Jan van Heinsberg op zijne reis naar het Heilig Land. Willem van Berlo was een der dapperste ridders van zijnen tijd; hij droeg den 28 October 1467, het groot vaandel van Luik in den onheilvollen slag van Brusthem; te middernacht keerde hij terug en legde de vlarden van het vermorseld bannier voor het hoogaltaar der domkerk neder. Hij leefde in 1456 in huwelijk met Josina van *Houtain*, dochter van Arnold van Houtain, ridder, heer te Houtain-le-Mont, bij Nivelle, en van Maria van *Hemptine*, vrouw te Wagnée. Willem had de volgende kinderen:

1. Arnold van Berlo, heer van Berlo, Breust, Houtain, voogd van Sclessin en Ougrée, borgemeester van Luik in 1487, huwde Jacoba van *Duras*. Hij was raadsheer en

bijzondere vriend van Jan van Horne, bisschop van Luik; in eenen uitval tegen de Arenbergers bij Waremme, werd hij gedood, April 1489. Bij het hooren van dit nieuws overleed zijne vrouw in het kinderbed.

2. Jan van Berlo, die volgt.

3. Margareta van Berlo.

4. Catharina van Berlo.

5. Josina van Berlo.

6. Joanna van Berlo.

Jan van Berlo, schildknaap, heer van Breust, Faux, Wagnée, Purnode, Bersée, Fontainoy, pair van Namen, overleed den 12 Augustus 1511 en werd te Florée begraven. Hij was in 1476 leenman bij den zaal van Curingen, en werd den 13 Januarij 1498 met Breust beleend. Hij trad den 8 Augustus 1502 in huwelijk met Jacoba van *Oultremont*. Deze echtelieden maakten den 8 Augustus 1511 hun testament, hetwelk den 9 Februarij 1512, door de schepenen van Namen werd bekrachtigd. Hunne kinderen waren:

1. Willem van Berlo, die volgt.

2. Jan van Berlo, heer te Bersée, leefde in 1511.

3. Joanna van Berlo, abdis in het klooster Val-Bénoit bij Luik.

4. Josina van Berlo, vrouw te Fontenoy, huwde Jan *De Cerf*, heer van Fontenoy.

5. Margareta van Berlo, [illegible]kes en scholasterin te Andenne sedert 1511. Zij overleed den 12 Julij 1544 en werd in den grafkelder der stiftskerk van Andenne begraven.

6. Philip van Breust, een natuurlijk kind van Jan van Berlo, leefde 1511.

Willem van Berlo, heer van Breust, Faux, Wagnée, Bersée, schout van Namen en pair van het graafschap van dien naam, was leenman te Curingen in 1529 en 1532.

Hij sneuvelde den 26 September 1542, bij het beleg van Romiac en werd te Florée begraven. Zijne vrouw Agnes *d'Eve* was dochter van Gillis *d'Eve*, ridder, heer van Beausart en van Beatrix van Senzeille; zij schonk hem de volgende kinderen:

1. Helena van Berlo, kanonikes en priorin te Andenne.
2. Beatrix van Berlo, huwde N. *de Dave*, heer te Friset.
3. Maria van Berlo, kanonikes te Andenne.
4. Antonetta van Berlo huwde 1° Jan van *Warisoul*, ridder, heer van Landen 2° Jan van *Heyenhoven*, heer van Ardu, hoogschout van Namen, zoon van Steven van Heyenhoven, ridder, en van Anna van *Brempt*.
5. Dionis van Berlo, die volgt *Litt. A.*
6. Jacoba van Berlo huwde: 1° N. *d'IJve* 2° N. *de Jupleu* 3° Jan *d'Eve*, ridder, heer van Loyers, gouverneur van Dinant. Jacoba was voor de derde maal weduwe in 1587.
7. Hendrik van Berlo, ridder, heer van Fontenoy, gouverneur van Dinant in 1581, bezocht twee malen het Heilig Land en overleed den 31 Januarij 1616. Hij liet kinderen na met zijne vrouw, Anna van *Crikenbeek*, overleden den 19 Januarij 1617 en begraven naast hem in de kerk van Andenne.
8. Gillis van Berlo, heer van Berlo, had met zijne vrouw Catharina *Hun*, vrouw te Bersée, verscheidene kinderen.

Litt. A. Dionis van Berlo, heer van Breust, Faux, Wagnée, ridder, pair van het graafschap Namen, hoogschout van Luik sedert 1581, afgevaardigde bij den Naamschen ridderstand, scholtis te Waseige, leefde 1588. Hij is gehuwd geweest 1° met Maria van *Oijenbrugge* van Duras en 2° met Adriana de *Senzeille*.

Uit het eerste huwelijk sproten:

1. Jan van Berlo, heer van Breust, Bollant, Wagnée, Faux, pair van het graafschap Namen, lid van den Luikschen ridderstand, hoogschout van Condroz en gouverneur van Thuin en Ciney, werd den 26 October 1618 met de heerlijkheid Breust beleend. Hij woonde in 1621 te Wagnée en had met zijne huisvrouw, Margareta van *Eynatten*, vrouw te Bolland geene kinderen.

2. Karel van Berlo, heer van Breust, kanonik der Luiksche domkerk sedert den 27 Augustus 1579, en proost van het stift Maeseyck, maakte den 24 April 1608 zijn testament en overleed den 1ste Mei daaropvolgende.

3. Maria van Berlo, kanonikes te Nivelle.

4. Agnes van Berlo, kanonikes te Andenne sedert 1567; leefde als proostin aldaar in 1608.

5. Catharina van Berlo, kanonikes te Andenne, huwde Karel *de Pottiers*, heer van Tenfée.

Uit het tweede huwelijk sproten:

1. Paul van Berlo, die volgt.

2. Maria Ernestina van Berlo, kanonikes en proostin te Nivelle.

3. Anna van Berlo, kanonikes te Maubeuge.

Paul van Berlo, heer van Breust, Chockier, Frandouaire, St. Martin, hoogschout van Luik sedert 1649, en lid van den ridderstand aldaar sedert den 24 November 1639, was twee malen gehuwd: 1° met Maria *De la Fontaine*, vrouw te Frandouaire dochter van Karel *De la Fontaine*, en 2° met Maria Catharina de *Carondèles*, vrouw te Lierneux. Paul van Berlo leefde nog in 1650. Zijne kinderen waren:

Uit het eerste huwelijk:

1. Jan graaf van Berlo, die volgt.

2. Margareta Charlotta Gertrudis van Berlo, werd kanonikes te Moustier den 27 Julij 1638, en voerde tot kwartieren, van vaderszijde: *Berlo*, *Eve*, *Senzeilles* en *Hun*,

van moederszijde *La Fontaine*, *Brant*, *Stor ab Ostrate* en *Schradin*. Zij huwde met Philip Karel de *Licques*, burggraaf van Zeeland.

3. Philip Claudius, baron van Berlo, heer van Frandouaire, hoogschout van Escornels, kapitein bij een Duitsch regiment infanterie in dienst van Spanje, huwde volgens voorwaarde van den 1 Maart 1650 met Margareta Francisca van *Aust*, vrouw te Moll, waarvan kinderen.

4. Maximiliana Ferdinanda Adriana barones van Berlo, kanonikes te Nivelle.

5. Maria Helena Theresia barones van Berlo, kanonikes en abdis te Moustier, overleed in 1687.

6. Engelberta Maria Ernestina barones van Berlo, kanonikes te Nivelle.

Uit het tweede huwelijk:

1. Ferdinand Jan baron van Berlo, burggraaf van La Court S^te^. Gertrude en Lierneu, kapitein bij een regiment infanterie.

Jan van Berlo, werd in 1668 door den koning van Spanje, met al zijne wettige afstammelingen in den gravenstand verheven, heer van Breust, Chockier etc. kolonel van een regiment Duitsche infanterie in Spaansche dienst.

In 1665 was hij sergeant-generaal in 's Konings dienst en bewoonde het kasteel Chockier. Later nam hij, als generaal der infanterie, dienst bij den keurvorst van Beijeren en werd gouverneur van Ingolstadt. Hij was gehuwd met Anna Margareta Ursula barones van *Berlo*, dochter van Jan baron van Berlo, graaf van Hozemont en van Amelberga van Montigny. Hij had de volgende kinderen:

1. Een zoon geboren te Kamerrijk in 1649, overleden een maand later.

2. Maria Ferdinanda gravin van Berlo, overleden in den ouderdom van vijf jaren.

3. Jan Alphons graaf van Berlo, die volgt.

4. Ferdinand Maximiliaan Paul graaf van Berlo, sedert den 16 Maart 1676 kanonik der Luiksche domkerk, later aartsdiaken van Kempenland, proost der kerk van St. Paul te Luik en bisschop van Namen sedert 1696, overleed in Augustus 1725. Hij deed bij akte van den 26 Januarij 1715, ten voordeele van zijn neef Maximiliaan graaf van Berlo afstand der volgende goederen: „het kasteel en de heerlijkheid Sclessin, met den ouden toren en vijf sillen land; de voogdij van Ougnée en Ougré met de wateren en de visscherij; het kasteel en de heerlijkheid Berlo met veertig voeten grond en de watervijvers rond daar om, en 12 mudden spelt, genaamd vroenkoren, ten laste der goederen van Corswarem." De bisschop had deze goederen geërfd van Ferdinand graaf van Berlo, bij testament van den 14 November 1713, en had ze doen in leen ontvangen door Jan Delbroeck, drossart te Breust en Chockier.

Jan Alphons graaf van Berlo, heer te Breust, Chockier etc., luitenant-generaal in dienst van den prins-bisschop van Luik, gouverneur der Luiksche citadel, overleed den 10 Maart 1702. Hij is gehuwd geweest met Maria Agnes Mechtildis *Roist van Weerst*, kanonikes te Neuss, dochter van Jan Willem Roist van Weerst en van Catharina Margareta Scheifart van Merode, te Bornheim.

Uit dit huwelijk sprooten:

1. Ferdinand Maria graaf van Berlo, heer te Breust en Chockier, kolonel van een Luiksch regiment infanterie, geheimraad en kamerheer van den prinsbisschop Joseph Clemens van Beijeren, werd lid van den Luikschen en Loonschen ridderstand, den 10 Januarij 1702, overleden als hoogscholtis te Luik, den 17 Maart 1715. Hij was getrouwd met N. barones van *Wassenaer*, kanonikes te Munsterbilsen, éénige dochter en erfgename van Jan baron

van Wassenaer van Warmont, heer te Haesersouw en van Anna de Renesse van Elderen. Uit dit huwelijk sproot eene dochter, geboren in 1722.

2. Maxmiliaan Hendrik, graaf van Berlo en Hozemont, heer van Breust en Chockier, kamerheer en kolonel der garden van den keurvorst van Keulen, lid van den Luikschen en Loonschen ridderstand sedert den 30 Januarij 1715, huwde 1° in 1721 Sophia Magdalena Josephina gravin de Renesse, kanonikes te Maubeuge, overleden in 1722, en 2° Anna Louisa gravin van *Haudion*, zuster van Erard Philip graaf van Haudion, domheer te Luik. Uit dit huwelijk sproten :

1. Een zoon overleden in zijne studiejaren, bij de akademie te Angers.

2. Jan Amor, graaf van Berlo, die volgt.

3. Margareta Ferdinanda, gravin van Berlo, kanonikes te Nivelle, werd 1781 den 14 December, met Breust beleend.

4. Eene dochter.

Jan Amor, graaf van Berlo en van Hozemont, heer van Breust en Chockier, lid van den Luikschen en Loonschen ridderstand, werd den 25 September 1759, met de heerlijkheid Breust beleend. Hij huwde 1° Joanna Louisa gravin de *Geloes*, kanonikes te Nivelle en 2° Louisa barones van *Berghe* genaamd *Trips*. Hij stierf op het slot Chockier als laatste graaf van Berlo, uit deze linie, den 3 December 1781. Zijne weduwe hertrouwde met den graaf van *Turheim*.

In de kerk te Breust bevinden zich de twee volgende grafschriften :

Hyr light begraven joffvrow
Anna Van den Broeck weduwe Joncker
Mathys van Richelt, starf int jaer
1603, *den* 9 *Aprilis* ; *ende haer man*
Light begraven apud scolares

Leodii, dye starff 1579 *den* 24 *Sept.*
Godt hebbe die sielen.

Ci — gist noble seigneur
Henri van der Thommen
Equier en son vivant
Possesseur de la libre baronnie
De Breust et de.....
Décédé le 18 *Nov.* 1728,
Et dame Marie Joanna
Hyacinthe de Riquelle
Son épouse
Décédée le 19 *Janvier* 1747.
R. I. P.

Ons dunkt uit dit laatste grafschrift te moeten afleiden, dat de Heerlijkheid Breust in het midden der vorige eeuw verpand was aan de familie *Van der Thommen*, en dat zij, gelijk de overige Loonsche leenheerlijkheden van Maasland, den titel van baronie droeg (1).

---

(1) De statuten der schepenbank Breust zijn uitgegeven door De Louvrex, *Recueil des Edits du pays de Liége*, tome IV. p. 160 — 164. Men lese tevens over Breust, Bachiene, *Vaderlandsche Geographie*, tome V, p. 1064, Ernst, *Histoire du Limbourg*, tome I, p. 68 en *Publications* etc. *du Limbourg*, tome IV p. 422.

Het Graafschap Horne.

HERALDIEK.

Loon voert in keel drie gulden fascen. — Horne voert in goud drie jagthorens van keel. — Montmorency voert op goud een kruis van keel, bezet met zestien arendjes van azuur.

Het voormalig land van *Horne*, dat in de oudste leenregisters voorkomt onder den titel van *Baronie van Maasland*, bestond uit het dorp van dien naam en uit de gemeenten *Halen*, *Buggenum*, *Nunhem*, *Roggel*, *Heythuysen*, *Neer*, *Geystingen*, *Ophoven* en *Heel*; door welke laatste plaats men echter het aan *Heel* grenzende *Beegden* moet verstaan (1). Tot de prerogatieven van den landheer behoorden, de erfvoogdij over de aangrenzende landen *Thorn* en *Neeritter* (2), en het regt om te visschen in, de Maas en de delicten te straffen op hare beide oevers dezer rivier, in zoo verre zij het gebied van *Horne* voorbijstroomde (3).

Volgens den Luikschen rechtsgeleerde *De Louvrex* maakte dit land oorspronkelijk deel van het graafschap Loon, waarvan het in latere tijden als een mannelijk leen werd afgespleten ten, voordeele van eenen tak des huizes van

---

(1) Wij bespreken dit leen uitvoeriger dan de overigen, omdat de Heer Wolters *Notice sur Hornes*, p. 106 en elders, het vraagstuk der annexatie van dit graafschap aan de kerk van Luik zeer ligtvaardig en onjuist bespreekt.

(2) Zie J. Habets *Het vrijdorp Neeritter, Heel en Beersel* in de Publ. etc. du Limb. IV p. 233.

(3) Charter bij Wolters, *Codex dipl. Loss.* p. 116.

Altena (1). Inderdaad waren de eerste Heeren van Horne leden uit het huis van Loon.

De Heerlijkheden *Weert*, *Wessem*, *Breugel*, *Bouchout* en *Cortessem* waren bijzondere eigendommen die met het land van Horne in geene regtstreeksche betrekking stonden.

Volgens een diploom, uitgegeven door den Heer Wolters (2), zou de eerst bekende leenverheffing van het land van Horne in 1147 hebben plaats gehad, door Dirk heer van Horne, uit het geslacht van Loon. In dit stuk verklaart Dirk: dat Arnold II, graaf van Loon, zijn oom is, en dat de graven van dit gewest voortaan door hem en zijne opvolgers in de heerlijkheid Horne, als leenheeren zullen erkend worden: *Notum facimus, quod nos castrum nostrum Hornense cum omnibus appendititis, et totam patriam Hornensem ab ipso domino et avunculo nostro, et suis heredibus in feodo recipimus, homagium sibi in dictis bonis secundum successionem temporum prestituri; et nos Theodoricus dominus Hornensis prenominatus promittimus, pro nobis et nostris heredibus et successoribus, fide super hoc prestita, omnia et singula pro ut scripta sunt, in perpetuum inviolabiliter observare, dolo et fraude penitus exclusis in premissis.*

Dit stuk echter draagt meerdere sporen van onechtheid, en komt ons voor, als een maaksel van lateren tijd, waarom wij overgaan tot eene akte van beleening, die meer vertrouwen verdient (3).

Willem Heer van Horne en Altena verklaart in 1243, dat hij van den graaf van Loon in leen heeft, alle regt en seculiere magt doorgaans geheeten het *grafelijk gerecht*, met

---

(1) Louvrex. *Recueil des ordonnances* IV p. 151. Vrouwen, kinderen en geestelijken mochten doorgaans geen groot leen bezitten; wijl zij niet in staat waren om de wapens te dragen en voor den leenheer ten strijde te trekken.
(2) Codex dipl. Loss. p. 48.
(3) Wolters ibid. p. 117.

al de regten, die de graaf tot hieraan bezat in *Neder-Geystingen*, verder alle justitie, magt en gezag *omnemque justitiam et potestatem seu dominium* over de dorpen gelegen tusschen *Geystingen* en *Masenburg* (1) en over de sterkte en de dorpen *Horne*, *Beegden* (Heel), *Nunhem*, *Buggenhem*, *Halen*, *Roggel* en *Heythuysen*. Hij belooft, zoo voor zich als voor zijne opvolgers, steeds vassaal te blijven der graven van Loon. *Ego et mei successores erimus homines ligii dicti comitis et suorum heredum.*

Om den inhoud dezes leenbriefs wel te begrijpen moet men weten, dat het land van Horne was zamengesteld uit twee stroken gronds, waarvan de eene gelegen was rond om het slot en het dorp van dien naam, en de andere door de landen van *Thorn* en *Kessenich* daarvan was gescheiden.

In twee andere diplomen, het eene van 1248 en het ander van 1256, erkent Willem van Horne den graaf van Loon, als zijnen directen leenheer (2).

Omtrent het jaar 1360, toen de mannelijke linie der graven van Loon was uitgestorven, kwam dit graafschap aan het bisdom Luik, zoodat nu de Heeren van Horne den bisschop van Luik, in zijne hoedanigheid van graaf van Loon, als hunnen suserein erkenden.

Volgens de Louvrex werd Willem van Horne, Willems zoon, in 1390 met het land van Horne door den leenzaal van Curingen beleend. Dit gebeurde insgelijks in 1420.

Jacob I heer van Horne, die in de jaren 1439 en 1457 met dit gebied beleend werd (3), verkreeg in

---

(1) Mussenberch is volgens Knippenberg een heuvel aan de Maas, bij den Distelweert, en maakte de grensscheiding uit tusschen de landen van Horne en Kessel. *Hist Eccles.* p. 144.

(2) Wolters *Notice sur Herkenrode*, Annexe 17 en 18.

(3) Louvrex IV 150.

1450 den titel en de prerogatieven van rijksgraaf van Horne (1).

Ziehier den inhoud dezer leenverheffingen, zooals zij in de registers van Curingen voorkomen.

1439. — „Der edele here Jacob here te *Huerne*, te *Altena*, te *Cortessem* ende te *Montangis*, ontfinc te Curingen, int jaer ons Heren XIIIIc ende XXXIX, den Xden dach in December, nae doit syns vaders selig gedechten, dat *huys, slote ende heerlickheyt van Huerne*, *dorppen*, *renten*, *censen*, *moelens*, *wyeren*, *visscheryen*, *rechten ende alle andere syne toebehoirten*, soe wie die gelegen of genant syn, in naeten ende in droegen, salvo etc. Presentibus nobili domicello Johanne de *Looz*, domino temporali de *Diest*, de *Sichem* et de *Zoelhem*, Johanne de *Asscha* domino de *Hamme*, Adam de *Gudecoven*, domino de *Thiens*, de *Hozemont* et de *Goresum*, necnon drossardo comitatûs Lossensis, Henrico de *Galen* marescalco, Theod. de *Chyny* redditurio com. Lossensis, Wilhelmo *Kannart* et Ottone *Vico* et pluribus aliis.

„Dieselve Jacob ontfanc alsdan op jaer, maynt ende dach vors. die Herlicheyt van *Cortessem* mit allen horen toebehoirten, ende die ontvenckenisse van beyde dese herlicheden is gedaen, wie vors. is. Die vors. joncker Jacob voir mynen gen. Here ende syne leenmannen wederriepe alle syne momberen, die hy in syne onmundige dagen gehat hadde, ende hem van mynen genedigen Here verleent waren. Salvo etc. presentibus eisdem hominibus feudalibus jam dictis."

1457. — „Jacobus, comes de *Hurne* etc., relevavit in placito de *Eyck*, anno XIIIIc LVII, Martii XXI, terram, castrum, altum et bassum dominium de *Huerne*, cum homagiis, juribus, redditibus et pertinenciis suis universis; et

(1) Wolters *Notice sur Hornes* 139 en 244.

est *baronia terræ Eyckensis*; et hoc a novo domino; presentibus domino Vincencio comite de *Moerse*, Joanne domino de *Merode*, Godefrido de *Vlodorp*, Joanne de *Eynatten* et pluribus aliis.

„Item dominus Jacobus, comes, relevavit ibidem anno et die prescripto a novo domino, terram et altum et bassum dominium de *Corteshem* cum homagiis, redditibus et juribus, atque pertinenciis suis universis, et est *feudum baronis* comitatis Lossensis; presentibus quibus supradictis uno cum Wilhelmo *Kannart* et pluribus aliis."

Jacob I, graaf van Horne, overleed als monnik in het Franciscanerklooster te *Weert*, den 3 Mei 1488, en werd aldaar in de kerk vóór het hoog altaar begraven. Zijn zoon, Jacob II, werd in 1484 met Horne beleend:

1484. — „Jacobus, comes de *Hoirne*, relevavit in Hasselt, anno XIIII^c LXXXIII, mensis Novembris die XV, terram, castrum, altum et bassum dominium de *Hoirne*, cum homagiis, juribus, redditibus et pertinenciis suis universis, et est *baronia terre de Eycke*. Hoc a novo domino, presentibus domino Wilhelmo de *Marcka* etc."

Jacob II, verpandde het graafschap Horne aan zijnen oom, Vincentius, graaf van *Meurs*, heer van *Borne*. Uit deze verpanding ontstond een proces vóór den leenzaal van Curingen, hetwelk den 22 Junij 1486 door de volgende akte van vergelijk beslecht werd.

„Den XXII Junij anno LXXXVI, in der stad van *Romunde*, soe is comen heer Jacop grave des lants van *Hoerne*, in presentie myns Gen. Heren van *Ludick* selfs, des greven van *Moers* ende eyn deyl leenmannen, consenteerende ende aldae bekennende, dat mijn Gen. Here voirs. ende der greve van *Moerse*, ordeneren en stellen sullen eynen rentner generale, binnen allen den lande, ome die renten, profyten, broken, vervallen ende adjectiën metten

holtwas te heffen ende te beuren ende dat te regelen, ome dat te samen te berekenen, in alsulcke last en scholt, als hij greve *Jacop* belast en sculdich syn mach, met rade ende weten myns Gen. Heren ende des greven van *Moerse*, bij alsoe dat dieselve rentmeester dae van jaerlix gude, wettige rekenscap doen sall werden, en der voirs. greve Jacop heeft dan overmits myn Gen. Here geloeft ende toegestaen sich die rente ende alle broecken (1) ende holtgewasse in egheyne mannier te onderwinden off te naderen, in gevalle oft men bevonde, dat hy sich des onderwinde of nadere of heffe, oft andersints, het were cleyn oft groet, soe heet hy sich overgegeven en beloeft overmits myn Here ende die leenmannen, dat sich myn Gen. Here ende oock der greve van *Moers* mogen doen geleyen in dat geheele lant als van hove ..... gelyc oft dat met alle rechten van stathelder ende leenmannen uytvervolcht ende gedemenert were, sonder wederseggen des vors. greven Jacob, ende sonder vervolch daerop te doen. Present myn genedige Here als principael stathelder, *Vlodorp*, *Cortenbach* ende Henken *Kers*, als mannen."

Hiermede nam echter de twist geen einde. De graaf van Horne beweerde dat de verpanding ongeldig was, omdat zij was aangegaan zonder octroij van den leenheer; hij belegerde, in Junij van het jaar 1494, het slot *Weert*, dat den graaf van *Meurs* was ingeruimd.

In 1499 gaf Jan van *Horne*, bisschop van Luik, aan den graaf van *Meurs* de verschulde penningen terug en lostte het graafschap af. Zijn broeder Jacob II trad den 18 October 1500, in bezit van Horne, door de volgende leenakte: „Domicellus Jacobus de *Hornes* heeft ontfanghen, op dreynesse myns gen. Heren Johan van *Hornes*, biscop tot Ludick etc., dat lant van *Horne* met alle syne toebe-

(1) Vervallen.

hoirten, slot, heerlycheyt ende dergelycken, oock die heerlicheyt van *Cortershem*, met allen hunnen aenhange ende toebehoorten, nae inhalt der alden registeren, present syn gen. Here statheider, heer Ryckalt van *Merode*, here tot *Petershem*, anno M. V^c^, Octobris XVIII."

Jacob II had een zoon, ook Jacob geheeten, die den 5 Mei 1506, ten gevolge van de benoeming van Robert de la *Marck* tot bisschop, met het graafschap beleend werd.

„Dominus Jacobus, comes de *Huerne*, junior, relevavit a Domino reverendo, in castro de Hoyo, quinta maii, anno predicto (1506), tanquam a novo domino, terram, castrum, altum et bassum dominium de *Hoerne*, cum homagiis, juribus, redditibus et pertinentiis suis universis; et est baronia terræ de *Eycken*. Presentibus domicello Johanne de *Marcka*, domino de *Egimont* et de *Lummen* et Nicolao de *Cortenbach*."

Jacob III stierf zonder kinderen, en werd opgevolgd door zijn broeder, Jan van *Horne*, die den 27 Augustus 1531 met het graafschap *Horne* en de baronie *Cortessem* beleend werd (1). Deze was gehuwd met Anna van *Egmont*, weduwe van Joseph de *Montmorency*. Dàar ook uit dit huwelijk geene kinderen sproten, en het graafschap *Horne*, bij gebrek aan mannelijk oir, nu op den spinrok viel, vroeg Jan van *Horne* bij zijnen neef, den bisschop van Luik, brieven van octroij, om over zijne leengoederen te mogen beschikken. Deze werden hem, den 23 Junij 1538, door het volgende stuk vergund:

„Cornelis van *Berghen*, bisschop tot Ludick, hertoghe van *Bullion*, greve tot *Loon* etc. doen condt ende bekennen, dat wy den edelen ende walgeboren onzen lieven neven Johan graven tot *Horne*, heer tot *Altena* ende tot

(1) Acte van beleening bij Wolters *Notice sur Hornes* p. 60.

Weert etc. geconsenteert, toegelaten ende bewillicht hebben, consenteren, toelaten ende believen overmits desen onsen openen placaet, dat syn lyeffde van dat graefschap van *Hoerne* ende alsulcke steden, heerlicheden ende guederen, als van ons ende onser kercke van Ludick te leene ruerende, ende hy van ons ende onsen voorsaten, bischoppen van Ludick ontfangen heeft, by synen levendigen lyve, testamentswyze ofte anders sal moghen maecken, ordoneren ende geven, daert hem believen ende goedduncken sall; allet voors. sonder arglist. Toirconden hebben wy ons gewoenelyck handteeken ende secreetsegel hyr achter gesat, den XXII dach Juny, anno XV^c acht en dertich."

(Was onderteekend) CORNELIS.

Eene dusdanige volmagt aan het laatste mannelijk oir der graven van *Horne*, zonder hoegenaamde voorwaarde geschonken, was een stap, dien de bisschop van Luik, als leenheer, misschien enkel heeft gezet uit voorliefde voor zijne familie. Anna van Egmont, die hier ten voordeele harer kinderen de hoofdrol speelde, verscheen dan ook regelmatig in gezelschap van den bisschop, wanneer deze de noordelijke deelen van zijn bisdom bezocht (1). Deze permissie, hoogst waarschijnlijk zonder voorkennis van het domkapittel gegeven, was dan ook oorzaak van groote moeijelijkheden. De benadering van het graafschap Horne ten voordeele van het bisdom kon niet plaats hebben; de leenheer, aan wien, het op den spinrok gevallen zadelleen moest terugkeeren, had afstand gedaan van zijne regten; eene hoogst laakbare daad, waardoor bisschop Cornelis van *Berghe* de voordeelen zijner familie boven de regten van zijn bisdom stelde. Het is dan ook geen wonder dat wij dezen bisschop

(1) Chronijk van Ste. Agneetenklooster te *Maaseyck*. Publ. etc. VI. p. 406.

onder de executeurs der laatste wilsbeschikking van Jan van *Horne* vinden.

Ten gevolge dezer permissie maakte Jan graaf van *Horne*, den 28 November 1540, zijn testament (1). Hij liet het vruchtgebruik zijner heerlijkheden en goederen aan zijne vrouw Anna van *Egmond*, en het eigendom aan eenen verren verwante, die hem en zijn graafschap bijna geheel vreemd was. Filip van *Montmorency*, oudste zoon zijner vrouw, uit haar huwelijk met Joseph de *Montmorency*, werd tot de successie van *Horne*, *Weert*, *Wessem*, *Bouchout*, *Cortessem* en der Hornsche dorpen, kasteelen hoeven en goederen geroepen (2).

---

(1) Dit stuk hebben wij in de leenregisters van Curingen niet gevonden. Misschien werd de inschrijving op het gichtregister geweigerd.

(2) Om de verwantschap, die bestond tusschen den testateur, graaf Jan van *Horne* en Filip de *Montmorency*, wel in te zien, geven wij de volgende stamtafel:

Jacob I graaf van Horne ✠ 1488, huwde Joanna van *Meurs*, ✠ 1461, nalatende zeven kinderen, waaronder:

Jacob II graaf van Horne ✠ 1530, huwt Joanna van *Gruthuysen* ✠ 1502.

1. *Jacob III* graaf van Horne ✠ 1531 zonder kinderen.
2. *Jan* graaf van Horne ✠ 1540, huwt 1532 Anna van *Egmond* ✠ 1574, — weduwe van Joseph de Montmorency; maakt zijn testament op de kinderen zijner vrouw.
3. *Margreta* van Horne vrouw te Bouchout, huwde 1492 Everard de la Marck graaf van Arenberg ✠ 1531, zonder kinderen.
4. *Amelia* van Horne, prioriu in het klooster der Augustinessen te *Weert*, ✠ 1 October 1562.

Jan van Horne bisschop van Luik van 1484 tot 1505.

Frederik van Horne ✠ 1486, huwde Philippa de *Melun*.

Maria van Horne ✠ 1558, huwt Filip van Montmorency heer te *Nevele*.

Joseph baron de Montmorency heer te *Nevele*, huwt in Augustus 1523 Anna van Egmond, die hertrouwt met Jan graaf van Horne.

1. *Philip* de Montmorency, graaf van Horne door testament van Jan van Horne, ✠ 1568.
2. *Floris* de Montmorency ✠ 1568 in Spanje.
3. *Eleonora* de Montmorency huwt Antoon de Lalain graaf van Hoogstraten.
4. *Maria* de Montmorency huwt den graaf van Mansfeldt.

Filips de *Montmorency*, die zich in de geschiedenis der Nederlanden eenen veelbesproken naam heeft verworven, door zijne oppositie aan den koning van Spanje, Filip II, en door zijn treurig uiteinde, werd hoogstwaarschijnlijk op het slot *Nevele*, in Vlaanderen geboren.

Volgens de gissing van den Heer Theod. Juste moet zijn geboortejaar omstreeks het jaar 1518 gezocht worden (1). Maar dewijl zijne ouders eerst in Augustus 1523 in den echt traden, en Filips de oudste zoon was van zijn huis, moet men, dunkt ons, zijne geboorte in, of na het jaar 1524, plaatsen. Toen in 1532 zijne moeder hertrouwde, volgde hij haar naar *Weert* en *Horne*, waar hij sedert dien met de woon gebleven is. Hij zelf verklaart vier of vijf jaren oud geweest te zijn, toen hij naar Weert kwam. (2) Hij trouwde volgens den wil van zijnen stiefvader, den 22 Januarij 1546, met Walburga van *Nieuwenaar*, dochter van Vincentius van *Nieuwenaar* en Anna van *Wiede*, eene protestantsche vrouw, wier eerste zorg was de nieuwe leer in haar graafschap in te voeren.

Jan graaf van Horne overleed in den loop des jaars 1540; zijne weduwe bevestigde reeds den 26 Januarij 1541 de inwoners van *Roggel* in hunne goederen en privilegiën, door de volgende akte: „Wijr Anna van Egmond gravin van Horne etc. bekennen, dat wir in behoirlijken eijdt ontfangen hebben die onderzaten van *Roggele* en hun alle segelen, brieven, previlegiën lantrechten, hun door onze voorzaten vergund, continueren, en dat wij hun met geenen onbehoirlycken belasting, beden ende diensten besweren zullen. Hebben ook uyt sonderlinge gratie alsulcke beden van vier jaren

(1) Theod. Juste, Le comte d'Egmont et le comte Horne d'après des documents authentiques et inédits p. 21 en 22.

(2) Strada, *Supplément* I p. 137.

kwytgescholden. In oirkonde der waerheyt hebben wy Anna van Egmont en Filips de Montmorency dit geteeckent anno 1541 den 26 January."

Van zijnen kant wist de jonge Philip de *Montmorencij* zijne genegenheid tot zijne nieuwe onderdanen niet beter uit te drukken, dan door zijn graafschap te overladen met schulden.

En kon zulks wel anders? Het testament van Jan van *Horne* hield in, dat Philips' moeder als vruchtgebruiksler der Hornsche nalatenschap de inkomsten ervan bleef genieten, onder voorwaarde, dat zij haren zoon en diens huisvrouw, zoude onderhouden volgens hunnen stand, of voorzien van eene jaarlijksche toelage van 3000 brabandsche gulden. Voorts zou de Hornsche nalatenschap eene jaarlijksche rente dragen van 1000 carolusgulden aflosbaar met een kapitaal van 20,000 carolusgulden, ten voordeele van Willem graaf van *Nieuwenaar*. (1)

Ofschoon Jan graaf van Horne, zijnen eigen neef en vriend, den bisschop van Luik Cornelis van *Bergh*, met de uitvoering van zijn testament had belast, (2) waren de getrouwe onderzaten en bijzonder de Hornsche landstaten eenigermate bevreesd over twist en actiën, die nu of later uit deze erfmaking zouden kunnen ontstaan.

Daarom beloofde Anna van *Egmond* en haar zoon Filip de *Montmorencij*, heer van *Nevele*, bij open brief van den 26 Januarij 1541, hunne onderdanen vrij te houden van alle gevolgen, processen, lasten en schade, die uit de erflating van graaf Jan van *Horne* konden voortvloeijen. (3)

Deze voorzorg der bewoners was niet vergeefs; want in 1547 verschenen Anna van *Egmont* tochteresse van *Horne*

(1) Wolters, *Notice sur Hornes* p. 70.
(2) Ibid. p. 76.
(3) Slangren, Bijdragen tot de geschiedenis van Limburg p. 152.

en Heer Filip van *Montmorency* haar zoon voor den leenzaal van Curingen, en verzochten daar approbatie van het testament gemaakt door Jan graaf van *Horne* zaliger, om te mogen procederen tegen vrouw Marie van *Horne* en hare zonen Robert de *Montmorency*, heer tot *Wijennesse*, Filip de *Montmorency*, Heer tot *Hachecourt*, en hare dochter jufvrouw Françoise, pretendenten op voormeld graafschap en goederen. Toen in 1559 Marie van *Horne* overleden was, zette de Heer van *Hachecourt*, haar zoon, dit kostbaar proces voort.

Den 14 October 1550 gaf Anna van Egmond aan haren zoon verlof, om het graafschap *Horne* te belasten met eene jaarlijkschsche rente van 1100 gulden brab., ten voordeele van Jr. Dirk *Hoen* van der *Lippe*, heer tot *Grubbenvorst*. Zulks blijkt uit de volgende akte:

„In den jare ons Heeren, doe men schreef dusent vijffhondert en de vijfftich, op ten XIII dach der maent Octobris, soe is comen voir ons stathelder ende leenmannen hieronderschreven, die edele ende walgeboren vrouwe, Anna van *Egmont*, graeffinne van *Horn*, vrouw tot *Weerdt*, *Altena*, *Cortesheim* ende *Boucholt* etc. ende heeft renunceert ende wederroepen haeren momber ende voergenger, ende nu tot haren momber ende voergenger begeert Gherit van *Cortenbach*, ende haer die nae der saelen recht verleent werd... Ende metten sefden momber heeft die voors vrouw Anna opgedragen in handen des stathelders haer tocht totter somme van *elfhondert gulden brab. jaerlyxer quytrente*, die gulden gerekent op twintsch stuver brabants, aen ende op dat voermelde graefscap van *Horn* etc., nae voirder inhalt ende uytwysen seecker segel ende brieve daervan gemaekt synde, ende heeft wettich daarop gerenuntieerd ende vertoeghen tot naem, oirber en behoeff des edelen waelgeboren Heer, Heere Philips van *Montmorency* graeff tot *Horne* ende heer der voirs. Heerlicheden ende

wettich soen der voergem vrouw Anne, ende nae den opdraeghte en verteynisse soe waert heer Philips, graeff voernoempt, in die tocht ende erfdom dier elfhondert gulden jaerlyxer quytrente geguet; ende terstont op staende voet was heer Philips, graeff voergenoempt, alsoe beraeden, dat hy met octroy, oerloff ende consent ons Gen. Heere, dewelcke voer stathelder ende leenmannen gethoent waert, in des selve stathelders handen opgedragen heeft die voors somme van elfhondert gulden brab. jaerlyxer quytrenten, daerop verteyende tot naem oirber en behoeff Dirik van der *Lippe* genaempt *Hoen*, Heer tzo *Grubbenvorst*, *Aefferden* en *Blyenbeck* etc. die met behoirlycken eede nae saelen recht in de voirs. elfhondert gulden brab. jaerlyxer quytrente gegicht ende geguet waert, beheltelyck malx goed recht, allet nae voirder inhalt ende uytwysen ende op alle die vurwerden ende conditie soe die seegel ende brieff geseegelt ende gemaeckt by stathelder ende leenmannen dat voirder uytwysen. Gesciet in tegenwoirdigheyt Lambert van *Mombeeck*, stathelder substituyt, Gerit *Cortenbach*, Henrick *Tybout*, Henrick van *Printhagen* heer tot Guygoven ende Libert *Delva* Loensche leenmannen."

Vijf jaren later nam Filip van *Montmorency* zijn graafschap *Horne* nogmaals in aanspraak, en ditmaal voor de jaarlijksche rente van 1900 carolusgulden. Hij had den 22 Januarij 1555 daartoe octrooi verworven bij den bisschop van Luik, en gaf diensvolgens aan Anthonis *De Pennick* zijnen hofmeester volmagt, om in de leenzaal van *Curingen*, in zijnen naam te heffen „alsulcke tochte als vrouw Anna van *Egmont*, gravinne van *Horne* tot syn behoeff opgedragen heeft, ende hij sal die mogen transporteren ten behoeff J^r^ Dirck van der *Lippe* genaempt *Hoen*, heer tot *Gribbenvorst*, *Aerssen* ende *Blyenbeek* en van Aleydt *Schenck* van *Nydegge* diens huysvrouwe, ter concurrentie van *negentienhondert carolus-*

gulden jaerlyxer quytrente." Diensvolgens leent graaf Filip de *Montmorency* van zijnen vroegeren crediteur Dirk *Hoen* van der *Lippe* eene jaarlijksche rente van 1900 carolusgulden, aflosbaar met 31,667 en $^1/_2$ gulden. Hij stelde de inkomsten van het graafschap Horne, bij akte, verleden voor de leenzaal van Cüringen den 25 Februarij 1555, tot borg en onderpand dezer som.

De graaf van Horne bleef gedurig in geldverlegenheid. Hij had bij de onderdanen van *Haelen*, *Nunhem*, *Buggenum* en *Horne* aanzienlijke sommen opgenomen, die hij bij brief van Julij 1562 beloofde af te lossen. Tot aan de aflossing stond het den gemelden onderdanen vrij, de vervallen interessen te korten aan de bede. Een gelijke brief werd afgegeven aan de ingezetenen van *Heythuysen* en *Roggel*, die 5000 carolusgulden hadden verstrekt, en daarenboven in de landsbede begrepen waren voor 626 gulden, 13 stuiver en 2 oort (1).

In 1567 verpandde hij aan boeren uit den omtrek, de bouwhoeve naast het slot van *Weert*, zijnde de laatste bezitting, die onbelast was. Zijne moeder was over dezen handel, wijl dit zonder hare voorkennis geschiedde, zeer ontevreden (2). Zijn crediet was zoo laag gedaald, dat hij op zijn graafschap *Horne* en al zijne goederen, heerlijkheden en revenuen geene duizend kroonen, ja zelf te Antwerpen geene honderd kroonen meer op interesse kon bekomen (3).

Hij zelf maakt ons in zijne bekende Memorie van verdediging, voor de regtbank te Brussel in 1568 (4), den berooiden toestand zijner fortuin volgender wijze bekend:

. . . „Et n'eust passé longtemps sceu continuer se trouver à Bruxelles, sans l'ayde et assistance de ses subjets de *Horn*

---

(1) Slangren, Bijdragen p. 156.
(2) Th. Juste, p. 295. Strada, Suppl. I p. 174.
(3) Th. Juste, p. 131.
(4) Strada, Suppl. I p. 171.

et *Weerdt*, et aussi les emprunts qu'il faisoit à des Seigneurs particuliers, lesquels jusques à présent n'a pu satisfaire, comme il fera apparoir: Et entre aultres doibt à Jean *Flemingo* 6000 escus, dont le comte d'*Egmont* est respondant, et par dessus ce at obligé tout ce qu'on luy debvoit en Naples, montant à 15,000 escus et autres dettes que l'on luy devoit en Castille: et quelque diligence qu'il a faict jusques à présent, n'a peu satisfaire le dict *Flemingo*, et décharger le dict comte d'*Egmont* à son grand regrèt, et croit que le tout se consumera en interest: et n'ayant moyen de trouver sur tout son bien 1000 escus, ny en tout Anvers 100 à interest, tant estoit décrié partout....."

De laatste penningen zijner moeder werden niet aan de delging zijner schulden, maar aan den opstand der Nederlanden en aan de vijanden van koning Filip II gewijd. Den 6 April 1568 teekende Willem de Zwijger te *Dillenburg* de eerste lastbrieven tot werving van troepen voor den opstand tegen Spanje. Om te velde te trekken, had hij volgens zijne eigene beraming 200,000 kroonen noodig. De bewoners van eenige Hollandsche steden en de bannelingen hadden de helft dier som tot hunnen last genomen; de andere helft zou Oranje zelf en de andere verbondene Heeren dragen. Lodewijk van Nassau gaf 10,000 gulden. Dezelfde som namen de moeder van den graaf van *Horne*, en de graaf van *Nieuwenaar* voor hun deel (1).

Men geloove echter niet, dat Filip de *Montmorency* al die sommen uitsluitend in dienst des konings van Spanje zoude verbruikt hebben, zooals hij zelf voorgaf in zijne verdediging, en eenige geschiedschrijvers hem zulks navertellen. In dienst des konings was hij voorzien van winstgevende posten, en trok daaruit zijn gehalte, gelijk de overige ambtenaren

(5) Dr. Nuyens, Nederl. beroerten II, 2, p. 95.

des rijks. Daarenboven ontving hij na den slag van St Quintyn, naar men meent, 420,000 kronen voor rantsoen van den hertog van Longueville, en in 1559 eene schadeloosstelling van 15,000 kronen van den koning. In hetzelfde jaar kreeg hij op zijne reis naar Spanje 12,000 dukaten voor teergeld, en 2000 dukaten gehalte per jaar, gedurende zijn verblijf aldaar (1).

De hoofdoorzaak van Filip's schuldenlast was dus bekrompenheid van fortuin. Hij was een arme edelman, die eenen deftigen naam droeg, en die om dien naam eer te doen meer verteerde dan hij kon opbrengen. Zijne erfgoederen van *Horne* waren in vruchtgebruik bezeten door zijne moeder; hij kon daaruit niets vergen dan 's jaars 3000 gulden brab. Zijne geheele inkomsten, zijne landsposten er bij gerekend, beliepen 8473 gulden, eene som die niet toereikend was, om de intressen zijner verschulde kapitalen te voldoen (2).

Wat nog meer is, eene tijdgenoote, zuster Luijten, religieuse in het klooster Maria Wijngard, legt over de leefwijze van Filip de Montmorency en Anna van Egmont, eene getuigenis af, die zeker niet vleijend is, en het hier aangehaalde bevestigd:

„Na haers mans dood — zegt zij — regeerde deze vrouw Anna het land met haren soon, soo in groote pompernyen, als tuisschen en spelen, dat het graafschap Horne, met het half Maasland, daerenboven het gout en silverwerck van het kasteel al verzet was. Zoo werd het lant van Horne, sedert de doot van Jan van Horne, door vremdelingen geregeert." (3)

Den 5 Junij 1568 werd Filip de Montmorency, graaf van *Horne*, wegens oproer en majesteitsschennis te Brussel openbaar onthalsd.

---

(1) Th. Juste, p. 40 en 41.
(2) Ibid. p. 82.
(3) Handschift in mijn bezit.

In de debatten, gehouden voor den bloedraad, werd een middel van verdediging gezocht in de incompetentie der regters; men gaf voor, dat de beklaagde in zijne hoedanigheid van graaf van *Horne*, geoordeeld moest worden voor de rijkskamer, de vergaderde keurvorsten of andere bevoegde regters. Zijne familie deed zelfs den 27 September, den 14 en den 16 October 1567, daartoe een beroep aan den Duitschen keizer (1).

De waarde van dit regtsmiddel hangt af van de vraag, of Filip de Montmorency werkelijk graaf van *Horne* geweest is. Zijne regten werden hem van meerdere zijden betwist. Wel is waar, de bisschop van Luik had zijne toestemming gegeven tot de wegschenking van het graafschap aan de familie de *Montmorency*, en was zelf uitvoerder geweest van Jan van Horne's uiterste wilsbeschikking; maar mogt de bisschop zulke gewigtige handeling verrigten, zonder voorkennis en goedkeuring van het kapittel zijner domkerk?

Wat er ook van zij, de familie de *Montmorency* bleef tot in het jaar 1570 in het feitelijk bezit des graafschaps, en werd als dusdanig erkend.

Met zijne vrouw, Walburga van *Nieuwenaar*, liet Filip de *Montmorency* geene kinderen na. (2) In zijn testament, gemaakt

---

(1) Strada, Suppl. I p. 212, 214, 215, 226.

(2) In December 1864 werd op last der Belgische regering ter eere van Egmont en Horne, te Brussel op den markt een standbeeld opgerigt met dit zeldzaam inschrift:

Aan de graven van Egmont
En van Horn, veroordeeld
Door onregtvaardig vonnis
Van den Hertog van Alba, en
Onthoofd op deze
Plaats den 5 Juni 1568.

In weerwil dezer eerherstellende gedenkzuil en niettegenstaande dit dogmatisch inschrift, vindt men echter nog warsche twijfelaars aan de onschuld der onthalsden van den 5 Junij 1568. Vele Belgen maakten koning Leopold I, een verwijt zijne hand geleend te hebben ter verheerlijking van landverraders en majesteitsschenners, en 's lands gelden te laten besteden aan zulke onedele zaak.

's daags voor zijne onthalsing, schonk hij 100 rijnsche gulden aan de Paters Minderbroeders te *Weert*, en 100 kroonen aan de armen dier stad. Verder stelde hij zijnen broeder Florens de *Montmorency*, heer van *Montigny*, tot zijnen universeelen erfgenaam (1).

Volgens den geest der Nederlandsche regtspleging in de XVI^de^ eeuw, ging het geregtelijk ter dood brengen wegens majesteitsschennis, steeds gepaard met de confiscatie der goederen. De bezittingen van *Oldenbarneveld* werden evenzeer verbeurd verklaard, als die van *Horne* en *Egmond*.

Daar echter het graafschap *Horne* en de heerlijkheden *Weert*, *Wessem*, *Bochout* en *Cortessem* niet deel maakten der Spaansche Nederlanden, strekte de confiscatie zich zoo ver niet uit. Voor het graafschap *Horne* deed zich weldra een ander vraagstuk op.

Den 4 Maart 1570 werd, door den hertog van Alba, ook het doodvonnis uitgesproken over Filip's eenigen broeder en erfgenaam, Florens de *Montmorency*, die te *Segovia* in Spanje in hechtenis zat, en in het najaar zijn vonnis onderging. Daar ook deze zonder kinderen overleed, was het graafschap *Horne* andermaal op den spinrok gevallen en moest het aan de kerk van Luik terugkeeren. Den 26 October maakte de bisschop deze omstandigheid aan het domkapittel bekend, en gaf last om dienaangaande nasporingen te doen in het archief (2).

De akte van den 18 December, waardoor de leenmannen van het graafschap Loon het land *Horne*, bij gebrek aan mannelijk oir en bij foute van relief, aan deze kerk toewijzen, luidt als volgt:

---

(1) Th. Juste p. 350. Volgens het romeinsche regt waren ter doodveroordeelden onbekwaam tot het doen van wegschenkingen.

(2) Conclusions capitulaires, in de *Analectes ecclésiastiques de Belgique* VII p. 16.

„Op het scriftelyck versoeck voor Jan *Juncis* stathelder der Loonsche leenen, tot des hiernae volcht specialycken van onsen Genedigen Here gecomittert, ende de Loonsche leenmannen hieronder geschreven, op den XVIII dach van December XVc ende tseventich, bij ons Gen. Heren momboer ende procureur generaal overgegeven ende gedaen, om duer verscheyden reden ende onder anderen, uyt dien dat het graefschap van *Horne*, nu soo duer afflyvicheyt van wylen Heeren Philips ende Florens van *Montmorencÿ* en gebreke van manlycke oore, als bij faulte van relief ende verheffinge ende andere debvoiren, in name van onsen genedigen Here voors., te hebben ende 't ontfangen de reële ende actuele possessie van den Graefschappe ende landen van *Horne*, toebehoerten ende aanhanck van dien als duer vorsaeten vors., aen synder furstelycker Genade, als graeve van *Loon*, ende direct heere van den graeffschap van *Horne* voers. ende aen syner cathedraler kercke vervallen ende geréunert, de leenmannen ondergescreven op het versoeck boven verhaelt by stathelder voers. om recht gemaent synde, hebben gewesen ende eendrachtelyck gedecerneert dat de mombaer ende procureur generael ons genedigen Heren voors. in synen voers. eyss wel was ende is gefondeert ende ontfancbaer, hebben voerder ter maenisse als boven gewesen, dat myn genedige Heer offte synen mombaer ende procureur in synen naem sal behoeren ingestelt worden ende aenveerden de possessie van den graefschap, lande ende heerlicheyt van *Horne* voors., den aenhanck ende dependentiën van dien; alsoo de stathelder voors. ten wysdom als vorne op staende voet onse genedigen Heere, heer Gerardt van *Groesbecke*, bisschop van Luyck ende grave van Loon, in persoon aldaer present synde, de possessie voors. gelevert ende opgedragen heeft; dewelcke onse genedige Heere in synen en synder kercken

naem geannueert ende geaccepteert heeft. Allet welcke deselve stathelder in hoede en bewaernisse van leenmannen onderscreven gestelt ende gelegt heeft, begeerende des geregistreert te worden en daervan een offte meer nootarele instrumenten gemaeckt te worden. Dit is geschiet binnen die stadt Luyck, binnen synder furstelycke Genade palleyse aldaer, in presentie ende by wysdomme van Jan *Pitie* heer tot *Eymale*, *Nedercanne* etc., Nicolas van *Blitterswyck* genaempt *Passart*, heer tot *Meer* en *Bolre*, Mr Henrick *Venius* der rechten doctor, allen leenmannen des graefschaps van Loon ende saele van Curingen."

Ten gevolge dezer sententie werd het graafschap Horne door eenen luikschen commissaris, met alle plegtigheden, bij zulke omstandigheden gebruikelijk, in bezit genomen, en de prinsbisschop van Luik alom als graaf erkend en gehuldigd.

De heerlijkheden *Cortessem* en *Bouchout* werden niet aan de kerk van Luik toegekend; zij werden den 22 Januarij 1571 in leen gevraagd, door Eleonora van *Montmorency*, zuster der twee onthalsden.

„Op den XXII January int jaer ons Heeren XVc ende eenen tzeventich, verscheen voor den leensael van het graefschap Loon, die edele ende wel geboren vrouwe, vrouwe Eleonore van Montmorency, gravinne douarière van *Hoochstraeten*, verselschapt met Jr Philips van *Gilingen* genaempt *Provenelles* haren hoffmeester ende mombaer by haer gecoren,..... ende heeft verzocht te leene te ontfangen ende te verheffen de heerlicheyt van *Corteshem*, hooghe ende leege heerlicheyt ende jurisdictie, met allen gerechtigheden aenhanck en dependentiën, gelyck deselve van onsen Gen. Heere als greve van Loon leenreurich ende van outs byder voorn. vrouwen Eleonora voersaeten te leene verheven is geweest, ende dat ut alderbeste reden, titulen ende oor-

saecken als de voorn. vrouwe Eleonora best soude kunnen ende mogen dienen, welck verseuck by ons stathelder.... en by wysdom onser mannen vergunt synde, heeft de voorn. Philips van *Gilingen* genaemd *Provenel* den behoorlycken ende gewoenlycken eedt gedaen, nae der voors. saelen recht, ende voorts belooft, dat hy binnen veertich dagen naestcomende onder der voors. vrouwen naem en segel behoorlyck denombrement en specificatie der voors. Heerlyckheyt in den leensael van Curingen sal overgeven om geregistreert te werden.... Dit is geschiet in der stadt van Luyck in synder furstel. Gen. palleyse, aldaer uyt sunderlinge gratiën van synder Genaede, als Loensche eerde, totter acte boven geschreven vergunt."

Op denzelfden dag werd de gravin van *Hoogstraten* ook beleend met de Heerlijkheid *Bochout*, waarvan de akte gelijkluidend is met de voorgaande.

Op hetzelfde oogenblik, dat de gravin van *Hoogstraten* met de Heerlijkheden *Cortessem* en *Bouchout* beleend werd, verscheen de procureur generaal der kerk van Luik, Jan *Oyens*, en protesteerde tegen deze beleening op de volgende wijze:

„Op den XXII January XV^c ende een en seventich hebbende Jan *Oyens*, mombaer ende procureur generael van onsen Gen. Heere, Heer Gerardt van *Groesbeecke*, bisschop van Luyck ende grave van *Loon* etc. vernomen, als dat de edele ende welgeboren vrouwe, vrouwe Eleonora van *Montmorency*, gravinne douarière van *Hoochstraten* soude verheffen ende te leen ontfangen van synder furstel. Gen. als grave van *Loon*, de Heerlicheden van *Corteshem* en *Bouchout*, heeft aldaer in persoon gecompareert ende in presentie van J^r Adam van *Kerkem* Heer tot *Cosen*, *Wyer* etc. als stathelder totte verheffinge voors. specialyck van onsen Gen. Heere gedeputeert, ende die Erwerdige Heeren

ende Meesters Mr Jan *Witten*, canonick etc. aertsdiaken van Ardennen inder cathedraler kercken van *Luyck* ende zynder voors. Gen. cancellier, Heer en Mr Nicolaes van *Woestenrade*, oock canonick derzelver kercke, Jr Jan van *Emale* genaempt *Pitis*, heer tot *Emale*, *Nedercanne* etc. Joncker Coenraet van *Horion* heer tot *Gothem*, Jr Nicolaes van *Blitterswyck* heer tot *Meer* en *Bolre*, allen leenmannen des graefschaps van *Loon* en saele van *Curingen*, in der qualiteyt als boven expresselyck geprotesteert, dat indien syne furstel. Gen. ofte synder Gen. kercke aen het voors. leen eenich recht ofte gerechtigheyd gewassen offte verkregen ware offte competeerde, dat denselven noch synder Gen. kercke by der verheffinge ende concessie voors. geen achterdeyl, prejudicie offte derogatie en sall geschien noch gedaen worden, welcke protestatie ter versoecke van selven mombaer in hoede en beheltenisse van den voors. stathelder ende leenmannen gekeert ende gestelt werdden. Dit is geschiet in der stadt Luyck ten dage, jaere ende in de presentie als boven."

In weerwil dezer protestatie zond Eleonora nog denzelfden dag hare „reversael-brieven" wegens de beleening van *Bouchout* en *Cortessem* naar den leenzaal van Curingen. Hare regten op Bouckhout werden erkendt, en den 2 November 1575, werd zij door haren gevolmagtigden Johan *Ingius*, advokaat te Luik, in bezit dier heerlijkheid gesteld „nae der Loenscher saelen recht. Ende soe is derselve Meester Johan by den stathelder substituyt ryss, ryssche ende erde verleend, ter clocken geleyt, seel ende clockslach gelevert, daernaer den rinck van de deure des ingancks verleent, alsoe triomphantelyck ende hochelyck met allen ceremonie ende solempniteyten in possessie gestelt."

Den 29 October 1572 en den 7 April 1573, maakte dezelfde Eleonora de *Montmorency* aanspraak op het graafschap

Horne. Zij vroeg verlof te Curingen om het relief te doen, maar werd afgewezen. Haar gevolmagtigde was Tilman *Sloets*.

In 1575 ontstond een proces tusschen Isabelle *Hoen* van *Cartils*, weduwe van Jan van *Cortenbach* en Eleonora de *Montmorency* over het bezit der heerlijkheden *Cortessem* en *Bouchout*, die aan Isabella *Hoen* voor eene groote som verpand waren.

In 1575 trachtte Eleonora de *Montmorency* andermaal beleend te worden met het graafschap *Horne*, maar de bisschop van Luik beweerde, dat het aan hem was vervallen als mannelijk leen van Loon. Twee advokaten werden in deze zaak gehoord, Mr Dirk *Blisia* en Mr Antonius *Ursus*.

Den 12 Februarij 1580 werd Adolf van *Nieuwenaar*, uit naam zijner vrouw Walburgis van *Nieuwenaar* met de Heerlijkheden *Cortessem* en *Bouchout* beleend. Den 5 October van het volgende jaar, deed hij pogingen bij het kapittel van Luik om ook met Horne beleend te worden.

Den 4 Junij 1585 verscheen Jaspar *Hoen* van der *Lippe* voor den leenzaal en verlangde wegens de wanbetaling van achterstallige renten, in bezit gesteld te worden van het graafschap *Horne*. Daar het graafschap was toegekend aan de kerk van Luik, wilde het leenhof den eisscher niet ontvangen.

Eene derde pretendente op het land van *Horne* deed zich op, in de persoon van Anna de *Croy*, markgravin van *Renthy*. Hare akte van relief luidt:

„1592 den 10 Maert heeft vrouwe Anna van *Croy*, Markgravinne van *Renthy*, vrouw tot *Chênes*, douairière van *Condé*, als moeder en legitime tuteresse van Alexander en Johan van *Lalaing*, hare kinderen, verwekt bij wijlen heer Emmanuel van *Lalaing* in zijnen tijd grave van *Renthy* etc. ridder van den orden des gulden Vlies, admirael en capiteyn van der zee van herwaerts over, gouverneur,

capiteyn-generael en hoogbaillieu vanden lande ende graefschappe van Henegouwen, gereleveert, verheft en ontfangen door haren gemechtigden voerganger Jr Ryckalt van *Elderen*, scoltet tot *Elderen*, *die halfset van het graefscap van Horne met allen die toebehoerten*; Item die halsit van der Heerlicheyt van *Cortesemme* met allen die toebehoirten, ende die halfsit van der heerllicheyt van *Bouchout*, oock met alle haere gerechtigheyt ende toebehoerten, ende dat oock als mombersse ende hebbende macht van weghen voorscreven kinderen van Heer Hugo van *Lalaing*, heer in partye van *Condé* voors. haerlieder oom uyt oorsaeeke synder debiliteyt. Ende soe syn die voors. heerl., in voeghen soe voerseyt is, den voors. van *Elderen* als gemechtigt, als boven verleent met gicht van vrede, hulde ende eede, nae der salen recht, onbelet ons Gen. Heeren syn kercke ende ellix recht, ende is gekeert in hoeden, present binnen *Hasselt* Jr Willem van *Kyrkhem* stathelder, Edmond heer tot *Voordt*, Caspar van *Eynenbergh*, Jr Gerard van *Mopertingen*, *Geloes* Junior, en meer anderen."

Den 8 Maart 1624 droeg Charles de *Lalaing*, graaf van Hoogstraten zijne regten op de Heerlijkheid *Bouchout* over aan de Heeren Arnold en Godart van *Bocholtz* respectieve domproost en hoogscholtis te Luik. Tevens stonden de Heeren van *Bocholtz* hun recht op de heerlijkheid *Cortessem* aan den graaf van Hoogstraten af, voor de som van 9000 gulden brab.

In 1626 werd eindelijk ook Albert-Frans, graaf van *Hoogstraten*, als pretendent op het graafschap *Horne*, bij den leenzaal van Curingen toegelaten, in voege als volgt:

„Anno 1626 den XVden Decembris is voor ons stadhelder en leenmannen der leensaelen van Curingen hier onderscreven gecompareert Heer Goddart-Andreas van *Reide*, heer tot *Printhagen* als geconstitueert van Benedictus *Succa*,

advocaet en licentiaet in de rechten geconstitueerde van den Edele ende welgeboren Heer Albert-François de *Lalain* graeff tot *Hochstraten* (volgens ende naer inhoud der constitutie door hem gegeven tot Brussel, den 10 Decembre 1626) ende heeft indie qualiteyt van ons versocht, te releveren ende tontfangen die graefschappe van *Horne*, leenhoven en ceynshoven met alle hare aenhang ende appenditiën, dewelcke alsoo aenden voors. Heere nae manisse des Heeren stadhelders en gevolg der mannen geaccordeert waert *ad effectum agendi*, *ende verders niet*, *onbeledt syne Hoogheyd des Eerw. Doomcapittels* en een yegelycken syn goet recht, en dede in den naeme als boven den behoorlycken eidt. Tegenwoordig enz."

De volmagt of constitutie, waarin Albert Frans de *Lalaing* zich graaf van *Horne*, baron van *Cortessem* en heer van *Altena* noemt, houdt in, dat hij Benoît *Succa*, tot zijnen procureur heeft aangesteld: „pour faire venir à nous ce que à nous comme hérétier de feu nostre Seigneur et père peult estre deue, par qui que ce soit.... item en cas de poursuite et procès poursuivre et défendre toutes celles qui nous peuvent toucher jusqu'à la sentence définitive... mesmement donnons povoir spécial au dit *Succa* de pour nous et en nôtre nom comparoitre devant les Seigneurs bailly et hommes de fief de la cour de Loz ou de la salle de Curange et partout ailleurs, là où il appartiendra et illec relever en notre nom la comtée de *Hornes* et baronnie de *Cortessem*, prendre investiture, faire hommage, serment de fidélité" etc.

De voornaamste pretendente op de Hornsche nalatenschap was zonder twijfel Walburga van *Nieuwenaar*, de onterfde weduwe van den ongelukkigen Philip de *Montmorency*. Zij hertrouwde in 1578 met haren neef, Adolf van *Nieuwenaar*, graaf van *Meurs* en gouverneur van Gelderland van wege

de Staten. Haar man verongelukte in 1589, te *Arnhem*, bij het springen van buskruid; zij zelve overleed te *Utrecht* den 25 Mei 1600, zonder kinderen.

In haar testament van den 28 October 1594, vermaakte Walburga haar graafschap *Meurs* aan prins Maurits van Nassau, onder voorwaarde, dat de gereformeerde religie er mogt gehandhaafd worden; zij droeg hare aanspraak op het slot *Bedburg* over aan haren neef Adolf, graaf van *Bentheim*. Zij legateerde hare pretentiën en regten op het graafschap *Horne* en de Hornsche nalatenschap, aan Everard, graaf van *Solms* en diens vrouw Sabina van *Egmont*.

Sabina van Egmond weduwe geworden, verkocht, bij akte van den 9 Julij 1603, hare aanspraak op de Hornsche nalatenschap aan René de *Cerclair*, baron van *Fontaine* en *Bruil*, die den 28 Julij daaropvolgende verlangde beleend te worden. De bisschop van Luik was niet ongenegen om de *Cerclair* de investituur te schenken, maar het domkapittel weigerde zijne goedkeuring. Tot grond hunner weigering bemerkten de domheeren, dat het graafschap *Horne* een Loonsch leen was van mannelijke natuur; dat de familie van den vassaal in mannelijk oir uitgestorven zijnde, het leen, volgens de wetten des rijks, niet in vrouwelijke liniën overstoeg; dat verder graaf Filips de Montmorency de belofte niet had volbragt om, op straf van verbeurte, binnen zes jaren de kapitalen, ten laste van het graafschap *Horne*, af te lossen; dat de kerk van Luik de inbeslagneming van het graafschap had doen ophouden, door het betalen der schulden en het overnemen der rentbrieven, en alzoo in de plaats was getreden der schuldeisschers; dat eindelijk de souvereineteit over het graafschap ten allen tijde aan den graaf van Loon had toegehoord, terwijl *Horne*, buiten zijnen grafelijken titel, niets anders was, dan

eene bloote Heerlijkheid, zonder verdere regten. Zij had geenen zetel op de landdagen van den Westphaalschen Kreis, en leverde geene bijdragen voor de rijkskamer. De grafelijke waardigheid in 1450 aan Horne verleend, was een bloote eeretitel.

De *Cerclair*, die met toestemming van Ernest van Beijeren, bisschop van Luik, den 1 October 1603 in bezit van het kasteel en lande van Horne was gekomen, werd door eene solemnele protestatie der Luiksche domheeren in dit bezit gestoord. Onder hun toedoen werd hij, tot twee malen toe, door de Spaansche bezetting der stad *Roermond* uit het slot gedreven, en zat zes maanden in hechtenis, op grond, dat hij het graafschap aan de Hollanders had willen overleveren. De Spanjaarden gaven *Horne* aan het Luiksche stift terug. De *Cerclair* diende over het voorgevallene eene klagte in, bij het kamergeregt van Wetslar, die echter zonder gevolg bleef.

Den 15 September 1614, terwijl hij te 's Gravenhage wegens schulden in hechtenis zat, deed hij afstand zijner aanspraak op het graafschap *Horne*, ten voordeele der Hollandsche Staten. Deze verlangden reeds den 8 October 1614, bij den leenzaal van Curingen, eene akte van beleening, maar werden door de leenmannen van de hand gewezen.

De *Cerclair* ontkende later deze overdragt, en toen in 1626, de Hollandsche Staten hunne aanspraak op den heer Adriaan van *Horne*, baron van *Kessel* overdroegen, protesteerde hij door de volgende akte, welke in de leenregisters van Curingen werd geregistreerd:

„Wyllem *Houwen* prolocuteur van Luyck als gemechtigt ende mandataris van den Hoog-welgeboren Heere, Heer Réné de *Cerclé*, graeff van *Horne*, ridder des ordens van syne Coninckiyke Majesteyt van Franckryck, raedsheer in

synen statenrade ende edelman van syne Majesteyt, navolgens de constitutie van XV April 1625, gepasseert binnen Brussel, voor den notaris *Bouckaert*, hierby geëxhibeert, remonstreert met alle reverentie, hoe dat den voors. Heer grave, syn principael, verstaen solde hebben, dat die Heeren Staten van Holland, in hunnen lesten vergaderinge des maents Martii lestleden, solden hebben gedaen donatie ende cessie tot behoeff van den Heer baron van *Kessel*, gouverneur van *Heusden*, van seeckere pretentie op het graefschap van *Horne* voors. onder pretext van seeker contract, ter cause van seekere actiën hun gecedeert tegen den voors. grave door die erffgenamen van Cornelis *Nurop* saliger in synen leven hunnen rentmeester, van welcke pretense cessie de voors. baron van *Kessel* sich solde willen prevaleren in prejudicio des voors. graven ende als off alleen syne geregtigheyt, hem aen het voors. graefschap competeerende, ware aen denselven baron getransmitteert, daervan te willen relief ende ophevinge doen in desen leensael van Curingen tot exclusie van den grave voors. Maer soe het voors. pretens contract, becomen van den Heren Staten van Holland, is geobteneert van den voors. grave, durende syne lange gevanckenis, ten tyde van twee jaren en twee maenden, ter instantie van de erfgenamen voors., onder pretext van sekere obligatie, die den voors. grave, solde hebben gegeven, tegen welcke pretense obligatie deselve veel te seggen ende te excipieren heeft ende dat nae allen rechten; dieselve obligatie gegeven in actuele ende lanckdurige gevanckenisse door voors. quade tracteering, gewalt ende ongeoorloofde middelen, syn debattable om te beletten hun effect tot prejudicie des contrahents gevangen, ende behoort daerom de executie derselve in surseantie gehalden te worden; soe ist dat de comparant in naem ende uyt cracht als boven verseuckt ende susteneert, dat de Heer

baron voors. nyet en sall ontfangen worden, tot eenig relief ende bekentenis der pretense actiën, die hem gecedeert mochten wesen, ende soe twere yet ter contrarie geschiet ofte gehandelt mochte worden, protesteert van nulliteyt ende invaliditeyt derselve, ende dat der Heer grave voors. syn principael desnyet tegenstaende sal blyven in syn gevoel ende op syn recht, soe possesoire als petitoire des voors. graefschaps, verseukende mits dien behoirlyck recht, om tgeen voors. in desen saelen ontfangen, geregistreert ende in handen gekeert te worden, ende dat die Heeren gelieven hiertoe te verleenen hunne behoorlycke brieven van maintenue, naer gewoenlycken stiel der saelen."

In 1657 verlangde de zoon van den Heer van *Horne* en *Kessel* met de pretentiën zijns vaders beleend te worden, maar werd afgewezen. De voorspraak der Hollandsche Staten, den 24 April 1660 ingeroepen, kon hem niet baten. In 1676 deed hij andermaal zijne aanspraak gelden, die in 1678 op het vredescongres te *Nijmegen*, en in 1697 op dat van *'s Gravenhage* vernieuwd werd. Een laatste stap, ten voordeele dezer familie werd gedaan in 1706, door Anna van *Nassau*, weduwe van Willem Adriaan graaf van *Horne*.

Van zijnen kant nam de prins-bisschop van Luik in 1614, bezit van het slot *Horne*. Tot dekking der kosten verpandde hij de Heerlijkheid *Spy*.

In de jaren 1676 tot 1680 verpandde hij tevens de dorpen *Beegden*, *Buggenum*, *Halen*, *Heijthuijsen*, *Neer* en *Roggel*, en verhief ze tot bijzondere Heerlijkheden. Later werden deze Heerlijkheden verkocht (1).

De kleine oorlog met de pen, tusschen de verscheidene pretendenten op het graafschap Horne, nam eerst een einde, met de inbezitneming dezer landen door de Fran-

(1) *Publ. etc du Limb.* II, 264.

schen, op het laatst der vorige eeuw. In 1794 waren nog verscheidene processen over dit onderwerp aanhangig voor het geregtshof van Wetslar. Het kasteel *Horne*, hetwelk in de Fransche revolutie als domein werd verkocht, is nu in bezit der weduwe van wijlen den heer Robert Marcel Arnold *Magnée*.

Bijlagen.

N° 1. — Mémoire touchant l'ancien comté de Horne avec une idée sommaire des prétentions de la famille de *Croy* et de *Millendonck* sur ce comté.

Après la mort du dernier comte de *Horne* et Seigneur de *Weert*, Philippe de *Montmorency*, décapité à Bruxelles, le 5 Juillet 1568, par ordre du duc d'Albe, les troubles et guerres sanglantes survenues dans ce pays avoient empêché sa veuve, Walburge comtesse de *Neuenare*, d'entrer d'abord en possession des biens délaissés par son époux.

Le prince de Liége comme comte de Looz, dont celui de Horne relevoit en qualité de fief, profita de ces circonstances pour s'attribuer le comté de *Horne*, et par un acte de la noble salle de *Curange*, en date du 18 Décembre 1570, le fit incorporer à la mense épiscopale, en qualité de fief tombé en caducité, et dont les héritiers avoient négligé de faire le relief.

Cependant la veuve du comte Philippe, par la pacification de Gand, étant remise en possession de ses biens, paraît en avoir joui jusqu'à sa mort, arrivée à Utrecht en 1600 (1).

---

(1) Deze zinsnede is niet juist. Daar het graafschap Horne niet deel maakte van de Nederlandsche provinciën, had de Gendsche bevrediging geen uitwerksel op dit land. Ook is de gravin van Nieuwenaar, sedert de uitspraak der Loonsche leenmannen van 1570, nimmer in het bezit geweest van het graafschap. Zij was alleen pretendente, zoowel als hare opvolgers.

Elle institua pour son héritier George Adolphe, comte de *Solms*, lequel étant venu à mourir peu après, ou dans la même année 1600, sa veuve Sabine d'*Egmond* vendit en 1603 la terre de Horne au baron de *Cerclair*, de *Fontaine* et de *Bruil*.

Celui-ci s'étant adressé au prince Ernest de Bavière, lequel reconnut ses droits, ou le voulant favoriser particulièrement, se désista de sa possession et lui en donna l'invèstiture par acte du 2 Septembre 1603. Il ordonna même à son gouverneur du chateau de *Stockhem* de le mettre en pleine possession du chateau, cérémonie laquelle avec ses formalités d'usage fut exécutée le premier Octobre de la même année 1603 (1).

Entretemps les barons de *Millendonck*, Seigneurs de *Ghoor*, descendants de la famille *Neuenare* prétendant qu'ils devoient succéder *ab intestato* et en vertu d'un fidei-commis, dans tous les biens de Horne, firent une protestation solemnelle, le 21 Octobre suivant, et vinrent même à main armée pour assiéger le chateau et en déloger le baron de *Cerclair*. Ce siége ou blocus dura tout le mois de Novembre et même jusqu'au 24 Décembre. Alors par l'intervention du prince de Liége le baron de *Cerclair* dût quitter le chateau et les parties intéressées furent renvoyées au juge compétant.

Cette affaire ayant été plaidée devant la cour de Wetslar dans les années suivantes, et Mr de *Cerclair* voyant qu'il ne pouvoit avoir la satisfaction de rentrer dans son chateau, il vendit et céda tout son droit aux états de la Hollande, par acte du 15 Septembre 1614, fait à la Haye et intimé à la salle de *Curange* à Hasselt, le 8 Octobre suivant.

---

(1) Over den verm van inbezitneming der heerlijkheden in het land van Loon lees men een opstel over de *Klokken en klokinschriften in het bisdom Roermond*, in de *Publ. etc. du Limbourg* V. p. 318.

On ne voit pas qu'en vertu de cet achat les Etats se soyent empressés de se mettre en possession du comté de Herne, mais il y a un acte du 21 Mars 1625, par lequel les dits Etats cédaient leurs droits à Adrien de *Hornes*, Seigneur de *Kessel* et général d'artillerie au service des états.

Les guerres de trente ans n'ayant pas permis de poursuivre cette affaire on trouve cependant, que dans les années 1660 et 1661 les Etats ont fait des instances auprès du Prince de Liége pour obtenir l'investiture du comté en faveur de Wilhelm Adrien de *Hornes*, mais sans aucune suite.

Les princes de Liége ont conservé la pacifique possession jusqu'au milieu du dix-huitième siècle; alors une foule de prétendants se sont élevés pour lui en disputer la jouissance; la famille de *Millendonck-Brederode*, en qualité d'héritiers de la comtesse Walburge de *Neuenars*, douairière du comte Philippe de *Montmorency*; la famille de *Croy*, en qualité des descendants de Marie de *Montmorency*, sœur de Philippe, et épouse du comte de *Lalain-Hooghstraten*, dont les *Croy* se trouvent être les plus proches héritiers.

Un mémoire imprimé à Wetslar en 1754 en langue Allemande et qui est très rare dans ce pays, contient les titres de ces deux familles avec les preuves généalogiques, les documents et la déduction du procès pendant devant le tribunal de l'empire. Depuis cette époque cette affaire fut poussée avec chaleur. Les princes ont du trembler bien souvent pour leur possession fondée selon ce mémoire sur des titres bien frèles.

Vers l'an 1780 ces prétendans réunis ont présenté un nouveau mémoire très-étendu avec grand nombre de piéces justificatives. Cette pièce imprimée aussi à Wetslar n'a été vue presque par personne dans ce pays, étant de l'intérêt du chapitre de Liége de tenir ces affaires aussi cachées

que possible. On sait cependant que de sa part plusieurs députés y ont été envoyé, et en dernier lieu Monsieur *Luzeman*, échevin de Liége, et que les princes ont du sacrifier bien des sommes pour suspendre un jugement définitif.

Mais la révolution de l'an 1789 a coupé le nœud gordien, et aussi longtemps que dureront les circonstances actuelles il ne sera plus question ni des mémoires ni des prétentions. Le clergé à vu disparaître toutes ses anciennes possessions; les nobles se trouvent heureux de conserver leurs héritages fondés sur des titres incontestables, et pendant que tant de grands états ont perdu leur existence, le petit comté de Horne aura lieu de se consoler d'avoir subi la loi générale (1).

N° 2. — Note concernant le danger de faire battre monnaie dans le comté de Horne par l'évêque de Liége (2).

On trouve au protocol des sessions du conseil privé, que le 28 Novembre 1614 il fut déliberé, s'il conviendrait de battre monaie à Horne, sous la qualité de comte de Horne; la résolution fut que non, parceque: 1° Il faudrait la faire à la loi d'Empire, ce qui causerait de la perte au Prince. 2° On doutait si le comté de Horne avait les droits régaliens, attendu que la terre même n'était pas érigée en comté, mais que le Seigneur du lieu avec sa postérité avait été créé comte par l'empereur Fréderic III, et que l'église de Liége prétendante que cette postérité est finie,

---

(1) Dit opstel geschreven door eenen geestverwant der Fransche revolutie is in bezit van Mr. G. D. Franquinet te Maastricht.

(2) Deze aanteekening is overgenomen uit een schriftelijke deductie betrekkelijk de regten der Luiksche domkerk op het graafschap Horne, in Julij 1791, door den raadsheer van Luik Demarteau, naar het Kamergeregt van Wetslar verzonden.

le fief de *Horne* lui est retourné. 3° Que ce fief est subalterne, mouvant immédiatement du comté de Looz, et qu'ainsi les régaux ne pouvoient aucunément lui competer, attendu que les concessions de nouvelle digneté se font sans préjudice des droits du Seigneur direct. 4° Qu'il y a procès pendant sur le droit et domaine du fief de Horne entre Son Altesse et son chapitre contre les Etats de Hollande et de West-Frise, comme cessionnaires de Réné *Cerclair*, et que ceux-ci s'animeraient autant plus, qu'ils croiraient qu'on attribuerait tant d'autorité et de digneté à cette terre, et commenceraient par faire de la monnaie de Horne, prétendant d'avoir acquit la possession civile par leurs protestations et demandes. 5° On considerait qu'il y avait d'autres contendants, savoir le comte *d'Egmont*, le comte de *Hochstraet* et le Seigneur de *Gleit*, et leurs consorts, lesquels, en cas qu'ils triompheraient, prétendraient d'avoir le même droit au préjudice du comte de Looz, et qu'une si grande prérogative du fief ferait, qu'on aurait peine à les contenir dans le devoir.

N° 3. — Iets over het lijk, de begraafplaats en het graf van Philips de Montmorency, graaf van Horne.

Ten slotte gewagen wij met een woord over het lijk en het graf van den ongelukkigen Philips de Montmorency, graaf van Horne, over wien wij hierboven gesproken hebben. Verkeerde denkbeelden, over diens begraving zijn alom verspreid; wij achten ons geroepen die te herstellen.

De bekende loftrompetter onzer Nederlandsche beroerten, Johan Lothorp Motley, verhaalt in zijne *Opkomst van de Nederlandsche Republiek* deel II p. 343,347, zeer breedvoerig het uiteinde der graven van Egmond en Horne, en sluit

zijne beschrijving door de volgende woorden. „De lijken „werden aan de naastbestaanden overgeleverd. Eene statige „optogt der gilden, door vele geestelijken begleid, bragt de „kisten naar de kerk van S^te^. Gudule. Van daar werd het „ligchaam van Egmont naar het klooster van S^t^. Clara, „dicht bij de oude Brusselsche poort, overgebragt, waar het „gebalsemd werd. Zijn stoffelijk overschot werd later naar „zijne stad Sottegem in Vlaanderen overgebragt en aldaar „ter aarde besteld. De graaf van Horne werd te Weert „begraven. De ligchamen waren, ten twee uren, van het „schavot afgenomen. De hoofden bleven nog twee uren „later tusschen brandende toortsen ten toon gesteld. Daarop „werden zij afgenomen, in doozen gesloten, en zooals „algemeen verondersteld wordt, naar Madrid verzonden. Dus „werd de Koning in staat gesteld zijne slagtoffers te zien, „zonder dat hij zich daarom de moeite behoefde te geven, „van eene reis naar de Nederlanden te doen."

Motley beroept zich, bij deze twee laatste zinsneden, op een oud handschrift, en voegt in eene noot de volgende woorden nog er bij: „De schrijver van dit Handschrift ,hetwelk „vele merkwaardige bijzonderheden behelst, was een tijdge- „noot en bekleedde later een post, onder de regeering te „Antwerpen."

De omstandigheid dat de hoofden der twee slagtoffers naar Spanje werden gezonden is eene onwaarheid, en de gevolgtrekking, die Motley daaruit doet vloeijen, bijgevolg een aster. „Waarheid is, zegt Dr. Nuyens, die ook deze woorden van Motley gispt (1), dat men in de kerk te Sottegem, waar Egmond begraven is, in 1801 het lijk heeft gevonden. Men heeft de kistgeopend en nog de overblij-

(1) De Nederl. Beroerten etc. antwoord aan prof. R. Fruin, van Vloten en van Deventer, p. 71.

selen, ook van het hoofd, ontdekt. Hiervan is proces-verbaal opgemaakt geworden en een gedrukt verslag uitgegeven. De zaak is in België zeer algemeen bekend. Motley heeft België bezocht en was dus zeer goed in de gelegenheid om onderzoek te doen naar iets, dat, ware het waarheid geweest, eenen onuitwischbaren blaam op Filips Koning van Spanje, zou geworpen hebben."

Ook te Weert is Horne's ligchaam, hart en schedel teruggevonden. Hij werd aldaar den 23 Junij 1568 begraven. De eigene woorden eener ooggetuige voeren wij aan, tot staving van dit gezegde. Ziehier wat zuster Luyten, religieuse in het klooster Maria-Wijngaard te Weert, in hare Chronijk, over dit feit verhaalt: „Anno 1568, den 5 Juny, Pinxteravond, is onze genadige, vreedzamige en goedertieren graef van Horne, heer Philippus, te Brussel, op bevel van den Koning onthoofd. Den 23 Juny bragt men onzen goeden, deugdzamen Heer Philippus van Brussel dood tot Weert, op zyn kasteel; en hy werd terstont binnen een uur in de kerk begraven, want hy had negentien dagen boven aerde gestaen, maer hy was twee reysen gebalsèmt. Onze vrouw van Horne ging met hare dochter en geheel haer huisgesin stilletjes vertrecken, sonder dat iemand veel van wist. Als nu de borgers dit 's morgens sagen en hoerden, syn sy seer verslagen, zeggende; nu syn wy al te samen aen de doot overgeleverd, want sy hadden hun vertrouwen seer op onse Vrouwe gestelt, en sy meenden, dat sy hon verdedigt soude hebben in de saken, die tegen den koninck geschiet waren; maer neen, want van benauwtheyt wist sy niet waer sy selve soude blyven enz."

In 1839 werd Horne's graftombe teruggevonden en geopend. Twee verslagen zijn ons daarvan bekend; het officieel verslag maakt geene melding van het hoofd, het was den opsteller waarschijnelijk meer te doen, om de

terugvinding van het lijk te staven, dan wel, om dit in al zijne onderdeelen te beschrijven. Dit verslag is uitgegeven door den Heer Bloemarts in de *Annales historiques de Maestricht* tome I, p. 137.

Een tweede berigt, geplaatst in het *Journal historique et littéraire*, uitgegeven door wijlen den Heer P. Kersten te Luik (1) zegt, dat het hoofd van den graaf werd teruggevonden, maar dat het geplaatst was op de borst. Ook dit is niet geheel juist.

De Wel Eerw. Heer J. P. Severijns, pastoor te St. Martens-Voeren en destijds kapellaan te Weert, een man die wel het voornaamste aandeel aan deze opdelving heeft gehad, doet ons daarover de volgende mededeeling, wier naauwkeurigheid wij waarborgen. „Het was te Weert algemeen bekend — zegt hij — dat het lijk van Philips de Montmorency onder het koor der parochiekerk was ter aarde besteld; een zerksteen dekte vroeger zijn graf. Na den terugkeer van Limburg tot de Nederlanden, den 5 November 1839, werd op last der kerkfabriek dit graf onderzocht. Op eene diepte van vijf voet stieten de werklieden op het gewelf van eenen grafkelder, die in tegenwoordigheid van den toenmaligen pastoor en deken der parochie, van den burgemeester, en de leden van den kerkeraad en van den gemeenteraad werd geopend. Deze Heeren verzochten mij, om af te stijgen tot het onderzoek van den kelder, eene uitnoodiging waaraan ik gaarne voldeed.

„Zie hier wat ik gevonden heb. Op twee ijzeren dwarsbalken rustten drie doodkisten, waarvan de twee zijdelingsche ledig waren. Daar de planken der middelste, ten gevolge der vermolming, zich gemakkelijk van elkander lieten nemen heb ik deze met alle aandacht mogen onderzoeken. Het

(1) Aflevering van December 1839.

lijk, dat er in lag, richtte de voeten naar het altaar, zoo als dit in het Luiksche Ritueel bij de begrafenis wordt voorgeschreven. Van de kleederen of het doodshemd bestond niets meer; het vel was gelijk, aan de tweede schors van eenen boom en bedekte hier en daar eene vettige aarde, het vleesch.

„Op de borst van het lijk en binnen de zerk lag eene tinnen bus, die ik aan de voormelde Heeren heb overgegeven. Buiten op die bus was een inschrift gegraveerd, waarvan nog leesbaar waren de woorden.... *Heere en grave van Hoerne* 6 *Junii* 1568. Nadat het deksel was afgezaagd vond men er, tusschen sterk riekende ingredienten, het gebalsemd hart van den graaf in zijnen natuurlijken vorm en kleur, maar zeer broos. Men heeft deze lijkbus wederom toegezegeld, gesoldeerd en op hare vorige plaats gesteld.

„Daarna heb ik naauwkeurig onderzocht of er, bij het lijk of in de kist, inschriften, wapens of voorwerpen van metaal aanwezig waren, maar heb niets ontdekt. De beide armen lagen zijdelings langs het ligchaam en reikten tot aan de helft der beenen. Het hoofd, dat mijne bijzondere attentie trok, lag op zijne natuurlijke plaats, maar was niet vast aan den romp; ik heb het uitgenomen, en door de opening van den grafkelder aan de Heeren getoond, en na onderzoek, wederom op zijne plaats gelegd. De schedel was dik en voorzien van tanden.

„Bij de opening van Horne's graf heeft men zijne beenderen niet gemeten; doch volgens mijn gevoelen moet hij wel een man van iets meer, dan middelmatige lengte zijn geweest. Uit de dikke en lange knoken zijner armen en beenen zou men zulks kunnen opmaken. Maar ik weet ook, dat de ontzenuwde ledematen van lang vermolmde lijken de statuur verlengen en het oog bedriegen, zoodat, ik op dit punt geen bepaald antwoord kan geven.

„Nadat het onderzoek was afgeloopen werd de kelder wederom digt gemetseld en de opening gevuld en bevloerd."

Tot hier de mededeeling van den Heer Severijns. Den 9 Julij 1841 werd op kosten en op last van Willem I, koning der Nederlanden, op Horne's graf een nieuwe lijksteen geplaatst. Dit meesterstuk van kunst en smaak, is vervaardigd, door den beeldhouwer Adolf Balat van Namen, en bestaat uit eene tablette van zwart marmer, waarin de blazoenen van Horne en Montmorency, benevens andere sieraden, met wit marmer zijn ingelegd. In het midden leest men in koperen letters:

HIC JACET
PHILIPPUS DE MONTMORENCY
CELEBERRIMUS COMES DE HORNE
DOMINUS WERTHAE, ALTENAE, NEVELAE
CORTESSEM, BOCHOLT ET BREUGEL, PRAEFECTUS
HAEREDITARIUS THORENSIS, EQUES AUREI VELLERIS
ARCHITALASSUS etc. etc.
CAPITE PLEXUS BRUXELLIS NONIS JUNII
MDLXVIII,
DUCIS ALBAE SALVO ARBITRIO
HUC DELATUS ET SEPULTUS IX KAL. JULII EJUSDEM ANNI.

Pieter Bor in zijne *Nederlandsche oorlogen*, Deel I, boek IV p. 173 maakt een ander grafschrift van Philips de Montmorency openbaar, dat vermoedelijk 's mans rustplaats nooit gesierd heeft.

— V —

Huis en Heerlijkheid Limbricht

bij Sittard.

HERALDIEK.

Limbricht of Limborch voert waarschijnlijk op zilver een klimmenden leeuw van keel met dubbelen staart (1). — Steyn voert een ruitenschild van goud en keel. — Berghe voert zes maal rood en wit gebalkt, de witte balken zwart getralied. — Loon-Heinsbergh voert gekwartierd 1 en 4 gedeeld, in keel drie gulden balken, zijnde *Loon*, en in azuur twee gulden visschen bezet met drie lelien, zijnde *Chyny*; in 2 en 3 een leeuw van zilver op keel, zijnde *Heinsberg*. — Welkenhuysen., wapen onbekend (2).

Merode voert, in een veld van goud, drie palen van keel, om het wapen eene getande borduur van azuur. — Gheor voert in zilver drie jagthorens van keel. — Strythagen voert een kruis van goud op keel, in den regter bovenhoek eene jodenmuts. — Breyll voert in zilver drie palen van azuur, in het vrij kwartier een schildje van keel met gulden borduur. — Bentinck voert in azuur een zilveren ankerkruis. — Michiels van Kessenich voert gevierdeeld, 1 en 4 in azuur een springend hert met twee pijlen doorboord van zilver; in 2 en 3 een zilveren paard op sinopel. Hartschildje, op keel twee torens van zilver.

Het oude kerspel Limbricht, dat in de middeleeuwen den naam van *Lemburg*, *Lemberg*, *Limborch* en *Lymbourch* droeg, vormde met de dorpen *Guttecoven* en *Eÿnighausen*

(1) Dit blijkt uit de munten van dit geslacht. Zie Van der Chys, Munten der leenen van Brabant en Limburg; men vindt aldaar bladz 308 zelf Scheifart van *Hemersbach*, heer tot Limbricht, die tot aandenken aan zijne voorzaten, nog het Limburgsch wapen voert. Herman van *Limbricht* of *Limborch* behoorde, volgens *Butkens*, Troph. du Brab. I p 391, tot den tak der graven van Limburg aan de Lenne, en voerde, bij gevolg, gelijk onze oude hertogen:

Van zilvere metten leeuwe rike
Van kelen metten sterte gesplet.

De kinderen van Limburg, boek IV, vers 467.

Maar Butkens verwisselt hier ongelukkig het slot Limbricht met dat van Limburg aan de Lenne.

(2) De oudste Heeren van Welkenhuysen, bij Lontzen, noemden zich *Snabbe* en voerden gelijk Wittem, in zilver een getand kruis van lazuur.

eene vrije heerlijkheid, rondom bepaald door het voormalig ambt *Borne* en *Millen*.

Het sterke slot der Heeren dezer plaats, op eene door menschen hand aangelegde hoogte, naast de kerk gelegen, was rond omgeven met vijvers en diepe grachten; het vormt nog heden, met het kasteel *Kessel*, een der schoonste en zeldzaamste overblijfsels van middeleeuwschen vestingbouw ten platte lande.

Tusschen de kerk en het burgslot werden meermalen romeinsche grafurnen opgedolven; een bewijs, dat deze plaats reeds vroeg bewoond is geweest. Misschien zijn de oudste heeren van Limbricht vrije Vranken geweest, die zich genesteld hebben in de bouwvallen van eene romeinsche standplaats. De kerk, toegewijd aan den H. Salvius, een bisschop der eerste eeuwen, (1) stond onder het patronaat der Heeren des dorps, die er ook de tiende trokken.

Eene romeinsche grafzerk in zandsteen van 's Hertogenrade, staat als regenbak naast de sacristie. Zij vormt een blijvend aandenken aan de opgravingen, welke, in het jaar 1817, in de kerkweide aldaar plaats hadden (2).

De Heeren van Limbricht, gelijk die van *Borne* en *Biecht*, hebben zich bekend gemaakt, door het slaan van geld en het uitoefenen van het vorstelijk regt van munten (3).

Hun slot was niet alleen leenroerig bij de graven van Loon, maar was tevens open hof der hertogen van Brabant en der Heeren van Valkenberg. Deze mogten er verschijnen volgens goeddunken, en er des noods eene bezetting leggen.

---

(1) Het feest van den H. Salvius wordt te Limbricht in Junij gevierd en niet in Januarij, zoo als dat wordt opgegeven in de *Kalendaria particularia* onzer diocees.

(2) Zie J. Habets Notice sur quelques découvertes etc., Publ. etc. du Limb. tome II, p. 238.

(3) Van der Chys, de munten der Leenen van Brabant en Limberg p. 304 — 308.

De oudste Heeren van Limbricht voerden denzelfden naam als de hertogen van Limburg; in hoever zij echter met dezen stamverwant zijn, heeft men tot hieraan nog niet bewezen.

Den 2 Januarij 1260 werd in het bij Limbricht gelegen dorp *Havert* een strijd geslecht, tusschen Arnold, heer van *Millen* en het stift van *Wassenberg*. Getuigen dezer overeenkomst waren: „nobiles viri, dominus Winandus de *Dieterne*, dominus Hermannus de *Lemburg*, dominus Godefriedus de *Wierstene* etc. (1). Hermau leefde nog in 1268.

Gerlach, Heer van Limbricht, beloofde, bij brieven van den 28 October 1273, een vrijgoed aan te wijzen, ter waarde van dertig mark Keulsch, om door hem en zijne erven bij den hertog van Brabant in leen te worden opgedragen.

„Gerlacus dominus de *Limporghe*, miles, fatetur per suas litteras se debere assignare Henrico duci Brabantiæ, infra pascha proximum, de allodio proprio ad valorem triginta marcarum Coloniensium, quod allodium tenebit ipse et sui heredes a Duce in feudum. Datum anno Domini MCCLXXIII, in die Apostolorum Simonis et Judæ" (2).

Gerlach van Limbricht schijnt daartoe zijn ouderlijk slot te hebben aangewezen; want wij zien, dat sedert dien tijd het huis Limbricht een leen en open hof der hertogen van Brabant gebleven is.

In het jaar 1292 schonk Jan I, hertog van Brabant en Limburg zijne goedkeuring aan eene overeenkomst, gesloten tusschen Ermingarde van *Reide*, weduwe van Giselbert van *Limborg* en Beatrix van *Willoven*, priorin van het klooster *Sinnich*, betrekkelijk eenige goederen gelegen te *Teuven* (3).

(1) Lacomblet, Urkundenbuch etc., ad annum 1260. Kaemer I p. 8.
(2) Butkens, Preuves I p. 106.
(3) Ernst, Hist. du Limb., V, p. 10.

In het jaar 1294 bevestigde Waleram, heer van Valkenberg en Montjoie, de bewoners van *Sittard* in het bezit van de gemeenteweiden bij Nieuwstad genaamd de *Heyde*, alsmede van een broek bij *Wheer* en een ander onder *Munstergeleen*. Als getuigen bij dit accoord verschenen Walerams dienstmannen Christiaan van *Limborg*, ridder, Florens van *Schinnen*, Arnold van *Steyn*, Jan van *Haesdal* en *Dobbelsteyn* van *Doenrade* ook ridders (1).

In het jaar 1318 werd Herman, Heer van Limbricht, met dit slot beleend: „Nos Hermannus dominus de *Lymbourch* notum facimus universis, quod nos castrum nostrum de *Lymbourch* a domino nostro Johanne duce Lotharingiæ, Brabantiæ et Lymburgiæ, tenemus in feodum, recognoscentes dictum castrum esse suum castrum ligium et apertum et quod nostri antecessores a suis antecessoribus modo predicto in feodum tenuerunt. Harum testimonio litterarum sigillo nostro sigillaturum. Actum anno Domini millesimo tricentesimo decimo octavo" (2).

Ruim eene halve eeuw later was de Heerlijkheid Limbricht in andere handen gekomen. Zij was nu in bezit van Arnold, heer van *Steyn*, die ze van zijne moeder Gertrudis, vrouw van Limbricht, geerfd had (3). Hij werd, omstreeks het jaar 1378, met de Heerlijkheid Limbricht beleend, bij den Loonschen leenzaal, *tanquam a novo Domino*.

Den 20 October 1381 verpandde Arnold van *Steyn* het slot en de Heerlijkheid Limbricht aan Adam van *Berghe*, ridder, voor de som van 300 gouden schilden. De latijnsche pandbrieven dezer zaak werden in de leenboeken van het graafschap Loon geregistreerd. Zij luiden als volgt:

---

(1) Russel, Chronijk van Sittard, p. 204.
(2) Rijksarchief te Brussel. Régistres de la chambre des comptes n° 1, fol. L.
(3) Kremer, Acad. Beitr. I p. 53.

1381. — „D^nus Adam de Berghe, miles, relevavit in *Hasselt* anno LXXXI, die XX Octobris, per reportationem D^ni Arnoldi, D^ni de *Steyn* et *Lymborch*, omnes et singulas terras, prata ac alia bona hereditaria, quas dictus dominus de *Steyn* tenet et possedit in dicto dominio de *Lymborch*, movente a comite et comitatu Lossensi, quasque idem dominus de *Steyn* ibidem, tanquam de novo domino, relevaverat, ac postea ad opus dicti domini Ade, ut prefatur, in manibus domini reportavit tanquam impignoratus III^c scudatorum antiquorum boni auri et justi ponderis, que prefatus D^nus de *Steyn* et de *Lymborch* sub suo periculo pro se ipso ejusque heredibus et successoribus hereditarie qualibet anno in festo beati Martini, in mense Novembris, a festo beati Martini anno LXXXII computando, in cambiis urbis Aquensis aut opidi Trajectensis seu in uno monasterio dictorum urbis aut opidi, dicto D^no Ade aut suis heredibus et successoribus seu portatoribus litterarum desuper conficiendarum de voluntate dicti D^ni Ade solvere promiserat, occasione III scudatorum antiquorum boni auri et justi ponderis ac monete imperatoris aut regis Francie, in quibus dictus D^nus de *Steyn*, seu in valore eorumdem in alia moneta aurea ad dictum campsorem dictorum urbis Aquensis aut opidi Trajectensis se sponte et scienter ibidem obligatum fore recognovit de justo et bono debito vel de pecunia mutuata D^no Ade de *Berghe* prefato, suisque litterarum portatore de ipsius voluntate, videlicet patri aut uno fratrum ipsius quem ad hoc elegerit et nulli alteri; tali adjecta condicione quod si dictus D^nus de *Steyn* aut sui heredes et successores fuerint deficientes in solutione dictorum III^c scudatorum annualium et quod unus terminus hujusmodi annuali pecunia non soluto supervenit, extunc D^nus Adam de *Berghe* suique heredes et successores ac dictorum litterarum portator predictus posset et poterit

Beide zouden ook scholtis, schepenen en bode aanstellen en afzetten. De beambten des dorps zouden den eed van getrouwheid zweren aan Jan van *Loon*, als erfheer, en aan Arnold van *Steyn*, als vruchtgebruiker. De pastorij van Limbricht, zoo die open viel, zou door beider tusschenkomst bezet worden.

Arnold van *Steyn* zou, door afzonderlijke brieven, den Heeren van Heinsberg, het bezit van Limbricht na zijnen dood verzekeren; mogten van hunnen kant, de Heeren van Heinsberg in bezit van het slot en de Heerlijkheid *Steyn* geraken, dan zouden zij zich verpligten aan Arnold de jaarlijksche inkomsten uit te betalen, daarop staande (1).

Ten gevolge dezer akte werd Jan II van *Loon* en *Heinsberg* ook Heer van Limbricht. Het bezit dezer Heerlijkheid, indien hij er toe geraakte, werd hem echter betwist, door de erfgenamen uit het Steynsche huis.

Daniel van *Merwede* († 1393), gehùwd met de erfdochter van *Steyn*, had drie kinderen, Daniël, Margareta en Joanna.

Margareta huwde met Willem van *Brederode*, ridder. In 1426 droegen deze echtgenooten hunne regten op de Heerlijkheid Limbricht over op Hendrik van *Welkenhuysen*, Heer tot *Clermont*, bij Aubel, die door zijne vrouw, Agnes van *Berghe* genaamd *Trips*, voormeld pandschap van 300 goudgulden op deze Heerlijkheid geërfd had. Men vergelijke de hierbijgaande stamtafel.

Hendrik van *Welkenhuysen* werd door den Hertog van Loon met de Heerlijkheid Limbricht beleend, naar luide dezer akte:

1426. „Anno MCCCc XXVI mensis may, die XIIII, soe ontfinc Henrick van *Welkenhuysen*, mits opdragenisse Wil-

---

(1) Kremer, Acc. Beitr. I Urk. p. 74.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
AND

lems van *Breydenrode*, here toe *Steyne*, als wettich man ende momber Margreten synre gesellinen, die tierst ontfangen hadde nae doet Heren Arnolts wilen van *Steyne*, here te *Lymborch*, ritters, haers oemen, allen die landen, bembde en guede van *Lymborch*."

De zwager van Hendrik van *Welkenhuysen*, Willem van *Berghe*, in 1446 in den echt getreden, liet zich nu ook met Limbricht beleenen. Dit relief hetwelk te *Borcette* plaats had, luidt als volgt:

1448. „Wilhelmus de *Monte*, armiger, relevavit in *Borzeto*, propre *Aquisgranum*, postquam D^us de *Borcet* et villicus concesserunt terram, anno XLXIII, ipso die beati Sixti pape omnia bona, terras arabiles, prata, vivaria, census, et redditus de *Lymborch* cum suis appendiciis et pertinenciis sita inter terras et castra de *Millen* et *Borne*, moventia a comitatu Lossensi in feudum, per obitum D^ni Adæ de *Monte* militis, quondam sui patris, et secundum continenciam certarum litterarum quas, desuper habet, ut asseruit, et per comitem D^num Arnoldum de *Horne* concessarum (1). Presentibus ibidem *Brederode*, *Waroux*, milite, Alberto Cornelii et Theodorico de *Berghen* ac aliis."

Ten gevolge van het huwelijk van Katharina van *Welkenhuysen* met Jonker Jan Scheifart van Merode, kwam Limbricht aan dit geslacht. Wij vonden in de leenregisters van Curingen de volgende akten van beleening.

1451. „Scheyfart de *Merode* here tot *Hemersberge* relevavit in Castro de *Millenen* anno XIIII^c LI in sabbato post dominicam qua cantatur *esto mihi*, domum et dominium de *Lymborch* prope *Borne*, cum omnibus et singulis suis pertinenciis, quemadmodum D^nus Scheifart suus pater idem

(1) Deze brieven van bisschop Arnold van Horne, graaf van Loon, zijn de hier boven afgedrukte pandbrieven van Limbricht, uit 1381.

dominium et domus cum eorum pertinenciis possidere et hereditarie habere consueverat moventem in feodum a D^no meo comite Lossensi et hoc tanquam verus successor et heres dicti sui patris; presentibus Roberto de *Grevenbroeck*, Arnoldo *Craigs*, Renero *Borman* et Alberto Cornelii."

1457. „D^nus Wilhelmus *Scheyffart* de *Merode*, miles, rel. in palatio Leodiensi, anno LVII de novo D^no die VIII Januarii, bona, terras et prata de *Lymborch* cum omnibus et singulis redditibus, terris arabilibus etc. presentibus nobili D^no de *Heynsberch*, D^no R. de *Waroux*, milite, Eustacio *Chabot* et Alexandro *Berart* et aliis."

1515. „Item anno XV^c ende XV opten XXII Septembris soe heeft ontfangen Scheyfart van *Lymborch*, tot *Stockhem* vor mynen genedigen Here van Ludick, die gueden toebehorende den huyse van *Lymborch*, te weten: landen, bembden, rechten, renten ende myt allen synen toebehoirten, gelegen tusschen *Borne* ter eenre ende *Millen* ter andre syden. Ende dat heit selvige Scheifart vors. ontfangen nae doot H^r Wilhelm Scheifart van *Merode*, ridder seligh, nae inhalt des registers van *Borbon* en andere registers onses G. H. Geschiet in present van myn G. H. ende synen leenmannen te weten Stas de *Vico*, Aert van *Berloe*, Symen van *Berghe* en anderen."

1542. „Anno XV^c XLII den XXIII Aprilis, heeft Wilhelm Scheifart van *Merode*, heer tot *Limburch*, ontfangen die Heerlicheyt van *Limburch* vors. metten toebehoirten enz. Present Robert *Stouten*, substituit stathelder, Aert *Maes* ende Herman van *Horion*, weert in den *Valk* tot Hasselt.

1617. Den 10 December, werd Maria *Scheyfart* van *Merode*, weduwe *Von der Horst*, vrouw tot *Hemersbach*, *Sindorff* en *Limbricht*, door haren momber Johan van *Savelant* van Maeseyck, beleend met de Heerlijkheid, goederen, landerijen en beembden van Limbricht. De magtiging

tot dit verhef werd in haren naam geteekend door J^r Wijnant *Raits von Frentz* tot *Slenderhan*, dewijl zij „vor leibschwachheyt selbsten nyt schreiben kann."

Latere leenverheffingen van Limbricht komen in de Loonsche leenboeken niet meer voor.

Aanteekeningen.

De hier bijgaande geslachtstafel der Heeren van Limbricht was reeds afgedrukt, toen ons de WelEerw. Heer J. F. H. Rutten, pastoor te Limbricht nog het volgende ter aanvulling overzond.

Maria Elisabeth van *Breyll*, erfvrouw te Limbricht, Eynighausen, Hemersbech en Sindorff, geboren in 1625, was den 13 Junij 1644 (1) in huwelijk getreden met Wolfgang Willem baron van *Bentinck*, heer te *Obbicht*, *Wolfrath* en *Papenhoven*, ambtman te *Millen* en *Borne*. Wij vonden uit dit huwelijk de volgende kinderen:

1. Frans Nicolaas baron van Bentinck, die volgt.
2. Justina Helena van Bentinck, geboren den 19 Februarij 1655, huwde den 15 Januarij 1682 met Gerard Assuerus baron van Horion, heer te Heel, Heythuisen, Poll, Panheel, Odekirchen, Dalenbroeck enz.
3. Ignatius baron van Bentinck, komt voor in 1687.
4. Maximiliaan baron van Bentinck, komt voor in 1685.

Frans Nicolaas baron van Bentinck, te Wolfrath, heer te Limbricht, Eynighausen, Hemersbach en Sindorff sedert den dood zijner moei Elisabeth Cecilia van *Breyll*, voorge-

(1) Op de geslachtslijst staat abusievelijk 1678.

vallen den 2 Maart 1706, kamerheer van den keurvorst van den Palts en stadhouder der Guliksche leenen, gedurende drie en dertig jaren ambtman te Millen en Borne, geboren in 1647 en overleden te Limbricht den 6 Februarij 1710, na de heerlijkheid drie jaren geregeerd te hebben. Hij huwde den 10 Augustus 1694 met Maria Odilia barones van *Kolff* te *Hausen* en *Vettelshoven*, stiftsdame te *Susteren*, die den 29 Julij 1725, te Limbricht overleed. Uit dit huwelijk vonden wij de volgende kinderen:

1. Adriaan Constant baron van Bentinck, die volgt:

2. Maria Elisabeth Justina Theresia Antonia barones van Bentinck, geboren te Limbricht den 3 October 1703, abdis gekozen van het adelijk stift *Susteren* den 7 Julij 1745 en aldaar overleden in 1778.

3. Frans Nicolaas baron van Bentinck te Limbricht.

Adriaan Constant, baron van Bentinck, heer te Limbricht, Eynighausen, Wolfrath, Hattem, Hemersbach, Sindorff, Lobberich, Wetten, Vlatten enz. geheimraad van den keurvorst van den Palts, president van het Guliksch en Bergsch kamergeregt, ridder van de keurpaltsche Leeuwenorde enz., geboren in 1699, overleden te Dusseldorp den 6 Februarij 1779 en den 15 daaropvolgende, op het koor der kerk te Limbricht, in het graf zijner familie begraven. Hij was den 3 October 1729 gehuwd met Anna Francisca barones van *Bocholtz* tot *Bocholts* en *Lobberich*, overleden te Limbricht den 5 Mei 1787. Hunne kinderen waren:

1. Gerard Frans Joseph baron van Bentinck, geboren te Limbricht den 11 November 1730, kanonik der domkerk te *Halberstadt* in 1769, overleden te Gelder, den 6 Februarij 1774 en te Limbricht begraven.

2. Edmond Leopold Antoon Arnold baron van Bentinck, geboren te Limbricht, den 13 Julij 1732, en aldaar overleden den 30 October 1736.

3. Elisabeth Maria Gerardina Bernardina barones van Bentinck, geboren te Limbricht den 14 Augustus 1733, kanonikes van het adelijk stift *Andenne*, overleden te Limbricht den 3 April 1792. Haar lijk werd in het familiegraf bijgezet.

4. Maria Ludovica Josephina Barbara barones van Bentinck, geboren te Limbricht den 11 September 1734, aldaar overleden den 9 Mei 1735.

5. Louisa Maria Maximiliana barones van Bentinck, geboren te Limbricht den 28 October 1735.

6. Ambrosius Ferdinand Joseph baron van Bentinck, geboren te Limbricht den 27 October 1737, overleden eenige uren na zijne geboorte.

7. Maria Theresia Wilhelmina Antonetta barones van Bentinck, geboren te Limbricht, den 5 November 1739, werd vorstin-abdis gekozen van het keizerlijk stift *Munsterbilsen* in Junij 1780. Zij overleed gedurende de emigratie van haar stift te Paderborn, den 5 Mei 1799

8. Frederik Willem Joseph Salvius baron van Bentinck. geboren te Limbricht den 13 November 1740.

9. Nicolaas Joseph Hijacinth Constantinus, geboren te Limbricht, den 3 April 1742, aldaar overleden den 26 April 1748.

10. Maria Isabella Christina barones van Bentinck, geboren te Limbricht, den 31 Julij 1743, kanonikes te *Munsterbilsen*, overleden in de emigratie van haar stift, te Dusseldorp den 31 Augustus 1800.

11. Victoria Francisca Barbara barones van Bentinck, geboren te Limbricht den 26 Januarij 1746, aldaar overleden, den 6 Junij 1747.

12. Wilhelmina Maria Theresia barones van Bentinck, geboren te Limbricht, den 5 Januarij 1748, kanonikes te *Andenne* bij Namen, aldaar overleden den 24 Februarij 1808.

430192

13. Maximiliaan Joseph Hijacinth baron van Bentinck, laatste heer van Limbricht, Eynigbausen, Wolfrath, Lobberich, Wetten, Hemersbach, Sindorff, Hattem etc. geboren te Limbricht, den 10 September 1749, leefde nog in 1826.

14. Carolina Frederica Alexandrina Maximiliana barones van Bentinck, geboren te Limbricht den 3 Maart 1752, aldaar gehuwd den 27 November 1779 met Hugo Antoon Joseph baron van *Leerode*, heer te *Borne* etc.

15. Karel Willem Joseph baron van Bentinck, geboren te Limbricht, den 27 Mei 1756, overleden als jongman, te Gulik den 15 September 1804.

In het jaar 1810 verkocht de laatste Heer van Limbricht, Baron Maximiliaan van *Bentinck*, te Aken, het adelijk slot en de goederen van Limbricht, groot omstreeks 200 bunder, aan jonkheer Hendrik Joseph *Michiels van Kessenich*, geboren te Eindhoven den 22 Junij 1769, overleden te Roermond den 2 October 1825. Limbricht is nu in bezit van diens zoon, jonkheer Frans Bernard Hubert Michiels van Kessenich, lid der eerste kamer der Staten-Generaal.

In de kerk van Limbricht, naast de grafplaats der dorpsheeren, bevindt zich het volgende inschrift:

D. O. M.

Hic e regione quod mortale est
Deposuerunt immortalitatis
Iter ingressi
Perillustris ac prænobilis et generosus
Dominus D. Nicolaus de Breyll
Dominus liberi Dominii de Limbricht
Et Einighausen etc.
Ejusque veneranda conjux
Perillustris ac prænobilis Domina

Dna Maria von Eynatten, de domo
De Nieuwenborgh,
Et proles,
Quorum avita stemmata nunquam
Delenda, virilis nominis et ominis
Ultimus perillustris ac multum
Generosus Dominus Dus
Hermannus Winandus de Breyll
Coelebs deposuit.
Perillustris autem necnon
Et generosa Domina Dna
Elisabetha Cæcilia de Bryell,
Iisdem parentans, gentilitiam
Hanc tesseram in perpetuæ
Memoriæ
Symbolum, ultima superstes
Ac præfati liberi Dominii
Vivens domina, mæsta posuit.
Requiescant in pace.
Anno 1688 (1).

---

(1) Over de vrije Heerlijkheid Limbricht kan men de volgende schrijvers raadpleegen : Wolters *Notice sur Steyn et Petershem* p. 28-30. — Van der Chys, *De munten der leenen van Brabant en Limburg* p. 304-311. — *Revue de la Numismatique belge* X p. 323 en 324. — *Publications de la société historique et archéol. dans le duché du Limbourg* II p. 238.

Huis en burgt Meerssenhoven.

HERALDIEK.

Itteren voert vijf maal gebalkt van keel en van zilver, waarover drie gaande vogels van sabel. — Steyn voert een ruitenschild van goud en keel. — Berghe voert zesmaal rood en wit gebalkt, de witte balken zwart getralied. — Arendale voert een arend van goud op keel. — Loon-Heinsberg voert gekwartierd, 1 en 4 gedeeld, in keel drie gulden fascen, zijnde *Loon*, en in azuur twee gouden visschen met drie lelien bezet, zijnde *Chyny*; in 2 en 3 een klimmende leeuw van zilver op keel, zijnde *Heinsberg*. — Morialmez voert op vair twee kepers van keel.

De Heerlijkheid, slot en vesting *Meerssenhoven*, oudtijds ook *Mertzena* genoemd, was gelegen in de nabijheid der *Geul*, tusschen *Meerssen* en *Itteren*. Deze sterkte, rond omgeven door watergrachten en lage veengronden, was in de middeleeuwen van bijzonder krijgskundig gewigt. Zij werd in 1488, door de Maastrichtenaren belegerd en ingenomen (1). De Heerlijkheid bestond enkel uit het slot en de daaraan klevende gronden. Tegenwoordig behoort dit kasteel aan de familie *Olislagers*.

Wij vonden in de loonsche leenboeken het volgend relief:

1451. „Joannes de *Arendale*, dominus de *Welle*, miles, relevavit in castro de *Steyne* apud Mosam, anno MCCCCLI, mense martii, die XVI, domum et fortalitium de *Mertzena*, prout quondam dominus Reinerus de *Monte*, miles, dominus temporalis de *Mertzena* et *Geule*, tempore vite sue habuit et possedit et a Domino meo tanquam comite Lossensi in

(1) Zie H. Everaerts, *De inneming van Meerssenhoven*, Publ. etc. IV p. 398.

feodum dependet, quamquam relevator fecit tanquam successor et verus heres post obitum dicti D^ni Reineri. Presentibus Reinero de *Grevenbroeck*, Huberto, Alberto *Cornelii* et Jacobi *Staff*."

Aanteekeningen.

Andere beleeningen hebben wij niet gevonden.

Meerssenhoven was ook leenroerig te Valkenburg, waarom wij, in afwachting dat ook deze leenen openbaar gemaakt worden, hier alleen eenige bijzonderheden aanteekenen.

Hendrik van *Heinsberg* en *Lewenberg*, zoon van Jan, stichter der Lewenbergsche linie, had eene natuurlijke dochter, genaamd Margareta, welke huwde met Hendrik van *Itteren*, ridder, die in het jaar 1345 met *Meerssenhoven* beleend werd (1).

Deze echtgenoten schijnen geene erfgenamen te hebben nagelaten, want in een vergelijk, gesloten 1396, tusschen Jan van *Steyn* en Jan van *Heinsberg*, werd bepaald, dat de Heer van *Steyn* geene aanspraak zou maken op de Heerlijkheid *Lewenberg*, maar zich te vrede zou stellen met de nalatenschap van Hendrik van *Itteren* en Margareta van *Heinsberg* (2).

Uit het bezit der Heeren van Steyn ging Meerssenhoven over, in dat der familie van den *Bergh* genaamd *Trips*.

Reynart van den *Bergh* was Heer van *Geul* en *Meerssenhoven*, in 1420 (3).

Om de bovengemelde beleening van Meerssenhoven eenigzins duidelijk te maken, geven wij een fragment uit de geslachtstafel der familiën van den *Bergh* en van *Arendael*.

---

(1) Kaemer Akad. Beitr. I p. 13
(2) Kaemer Supplement p. 7.
(3) Codex dipl. Neerland. Utrecht 1851 p. 127.

Reiner van Bergh, de oude.

Dirk van Bergh, door Hemricourt genoemd *un chevalier agréable et de belle humeur*, heer van *Meerssenhoven*, burggraaf van Limburg en Daelhem, huwde de dochter van Gerard de *Fraiponi* en van Aleydis *Mathon*.

1. *Reiner van Bergh* de jonge, was heer te *Geul* en *Meerssenhoven*.

2. Margareta van *Bergh* huwt Carsilis van *Palant* tot *Breidenbent*.

3. *Aleydis van Bergh*, vrouw tot Meerssenhoven huwt Rolman van *Arendale*, heer van Limbricht bij Sittard, die in 1401, te Cuyck, beleend werd met de heerlijkheid *Well*, bij Venlo.

Jan van *Arendael* in 1450 met *Well* en in 1451 met *Meerssenhoven* beleend, huwde Beatrix van *Reidt*, erfvrouw tot *Reidt*, met welke plaats Jan in 1454 beleend werd. Zijne kinderen waren:

1. *Adriana van Arendael*, erfvrouw te *Reidt*, huwde Willem van *Nesselrode*.
2. *Aleydis van Arendael*, huwde Jan *Stael van Holsteyn*.
3. *Johanna van Arendael*, erfvrouw te *Well* huwde *Hendrik van Bylant*.

De familie van *Berghe* of van den *Bergh*, later bijgenaamd *Trips*, stamt uit *Odiliënberg*, bij Roermond. Zij bezit sedert 1796 den titel van rijksgraaf, en bloeit nog heden voort in de Rijnprovincie en in Beijeren.

Arendael is een riddergeslacht, wiens stamzetel gelegen is te *Sintzig* aan den Rijn.

Jan van Arendael, de onderhavige leenverheffer van Meerssenhoven, speelde eene voorname rol in de luiksche woelingen van zijnen tijd. Zijne avonturen, zooals ook het omverhalen van zijn roofslot *Reydt*, kan men beschreven vinden in de *Chronijk der landen van Overmaas* door ons uitgegeven in de *Publications de la Société d'Hist. et d'Arch. dans le duché du Limbourg*, deel VII p. 204. Den 13 September 1452

werd hij voor 1200 rijnsche gulden, pandheer van den borg, de visscherij, stad en het ambt Gelre en verwierf zich op die wijze ook veel invloed in Gelderland. De pandsom van 2300 gulden, die hij ten laste van het Geldersch drostambt had staan, werd hem in 1477 terugbetaald (1).

Nog in het leven van Jan van *Arendael* was *Meerssenhoven* teruggekeerd tot de familie van Heinsberg. Hetzelve was in 1458, in bezit van Jan van Heinsberg, bisschop van Luik, die tevens Heer was van *Steyn*, *Lummen*, *Millen*, *Gangelt* en *Vucht* (2). Jan van Heinsberg schonk het weg aan zijne natuurlijke dochter, Margareta van *Heinsberg*, vrouw tot *Spaelbeek*, die in huwelijk trad met Jacobus de *Morialmez*, ridder, gouverneur van Franchimont en in 1476 hoogschout der stad Luik, een gunsteling der prinsbisschoppen Jan van Heinsberg en Lodewijk van Bourbon.

De leenregisters van Curingen melden over Jacob de *Morialmez* het volgende:

1457. „Domina Jacoba de Los, filia de Heinsberg per Jacobum de *Morialmès* suum ad hoc constitutum mamburnum relevavit anno MCCCCLVII mansionem et curiam de *Steyvoort* cum assisia et jurisdictione etc"

1458. „Dnus Jacobus de *Morialmes*, ut mamburnus Margarethe sue uxoris relevavit anno MCCCCLVIIJ curiam *van den Bongart* prope *Lancklaer*."

1469. „Dominus Jacobus de *Moriames*, dominus de *Mertsena*, miles, relevavit in Curingen anno XIIIJc LXIX, mensis Februarii die ultima, octo virgulta terre retro *Merhem*; item VIII virgulta ibidem in *Bockengracht* etc. Que quidem bona sibi Dominus meus Leod. contulit et donavit tanquam sibi confiscata et devoluta propter excessum et

(1) Kreuzer I p. 92.
(2) Inventaris van het oud archief te Roermond bladz. 5.

delicta Wilhelmi *Doignes*, bonorum possessoris, qui cum Leodiensium et Lossensium partem tenuit et adversarius exstitit dicti domini mei, commisit crimen lese majestatis. Item relevavit ut supra VII virgulta terre sita retro *Merhem*, que fuerunt Gisberto *Scobben*, et hoc ratione et titulo confiscationis et collationis, prout in precedenti articulo est declaratum."

Joanna van *Heinsberg*, natuurlijke dochter van Jan van Heinsberg-Loon, Heer van Heinsberg, en weduwe van Jan van *Holtzet*, Heer van *Oost*, overleden zijnde, reclameerde de schepenbank van *Breust* bij Eijsden, ten voordeele van het kapittel van St. Marten te Luik hare nalatenschap, als bastardgoed. Margareta van Heinsberg, weduwe van Jacob van *Morialmez*, verzette zich tegen deze uitspraak, op grond, dat de bisschop van Luik deze nalatenschap aan haren man had geschonken. Bij oordeel der schepenen van Luik, van den1 6 Maart 1480, werd voormeld kapittel, als Heer des dorps in zijn regt erkend (1).

Het volgend brokstuk, uit de geslachtstafel der familie Morialmez, zal bijdragen, om de opvolging der Heeren van Meerssenhoven duidelijk te maken:

Jacob de *Fosseux* genaamd van *Morialmez*, schildknaap, heer van Morialmez en Landelis, werd uit Luik verbannen in 1434 en aldaar onthoofd in hetzelfde jaar. Zijne vrouw Maria de Tylia was zuster van Gillis de Tylia, deken der domkerk van St. Lambertus. Hij had de volgende kinderen:

1. *Jacob*, die volgt.
2. *Robert* de Morialmez, kanonnik der domkerk te Luik.
3. *Tristan* de Morialmez, natuurlijke zoon, nam wraak over zijns vaders dood en bezocht in 1434 het Luikerland met moord en brand.

(1) Bulletins de la Comm. roy. d'Hist. II série 3.

Jacob van *Morialmez*, ridder, heer van Landelis, Meerssenhoven, Oost bij Eijsden en van Spalbeek, burggraaf van Aigremont in 1447, raadsheer van den prinsbisschop Lodewijk van Bourbon en oppermeijer der stad Luik in 1474, huwde Margareta van Heinsberg-Loon, natuurlijke dochter van Jan van Heinsberg, elect van Luik. Zij was weduwe in 1480, en had de volgende kinderen:

1. *Jan* van *Morialmez*, heer te Meerssenhoven, die volgt.

2. *Gerard* van *Morialmez*, heer van Sint Lamberts Herck, leefde 1486.

3. *Jacoba* van *Morialmez* ✠ 1528, huwde 1474 Jan van Corswarem, heer van Sint-Lamberts-Herck en Landelis, overleden in 1502.

Jan van *Morialmez*, heer te Meerssenhoven en Sint-Lamberts-Herck leefde 1486, huwde N. van Nesselrode, dochter van Willem van Nesselrode, heer te Schoonvorst en van Margareta van Frankenberg. Zijne kinderen waren:

1. *Margareta* van *Morialmez*, huwde Hendrik van Nassau, heer van Reinesteijn, zoon van Adriaan van Nassau, schildknaap en van Katharina van Brandscheit, vrouw te Reinesteijn.

2. *Anna* van *Morialmez*, huwde eerst eenen Duitscher, en na diens overlijden, Jan van Lerode, heer van Lerode en weduwenaar van Sifferte van Wijlich (1).

---

(1) Latere bescheiden over Meerssenhoven zullen wij openbaar maken bij de publicatie der leenen van het huis van Valkenburg.

HET HUIS EN DE VRIJE RIJKSBARONIE STEYN OP DE MAAS.

HERALDIEK.

STEYN voert een ruitenschild van goud en keel. — PETERSHEIM voert op keel eenen klimmenden leeuw van zilver, het veld bestrooid met zilveren biljetten. — MERWEDE voert op keel eene fasce van zilver, bezet met vijftien gouden bezanten. — SAYN voert op sabel een klimmend luipaard van goud. — LOON-HEINSBERG voert gekwartierd, 1 en 4 gedeeld, in keel drie gouden fascen, zijnde *Loon*, en in azuur twee gouden visschen met drie leliën bezet, zijnde *Chyny*; in 2 en 3 eenen klimmenden leeuw van zilver op keel, zijnde *Heinsberg*. — BREDERODE voert in goud eenen leeuw van keel, met een lambel van zilver. — NASSAU voert eenen gouden leeuw in een veld van azuur, bestrooid met gouden biljetten. — BRONCKHORST voert in keel eenen klimmenden leeuw van zilver. — MERODE voert in goud drie palen van keel, om het wapen eene getande bordnur van azuur. — LUXEMBURG tot HOLLOGNE voert in zilver vier fascen van azuur, waarover een klimmenden leeuw van keel. — KINSKY voert in keel drie uit den linker schildrand uitsteekende wolfstanden van zilver. — VAN DER MARCK voert gevierdeeld, 1 en 4 in goud eene geschakeerde fasce van keel en zilver, 2 en 3 in goud eenen klimmenden leeuw van keel. — HALBERG wapen onbekend.

De voormalige rijksbaronie Steyn besloeg dezelfde oppervlakte als de tegenwoordige gemeente en parochie van dien naam, met uitzondering van het gehucht *Maasbambt*, waarvan een gedeelte tot de dorpen *Eysden* en *Leuth*, op den linker Maasoever behoorden. Het Eysder aandeel werd in 1810 voor de parochie en in 1820 voor het civiel, onder Steyn geplaatst. Het besloeg eene oppervlakte van tien bunder, met negen huizen en drie-en-veertig inwoners.

De middelste poort der oude burgt te Steyn, doorgaans genaamd de Witte poort, was leenroerig te Valkenburg. Het overige gedeelte des kasteels of der Heerlijkheid was niet afhankelijk van den Valkenburgschen leenzaal. Naast de prachtige bouwvallen van het slot, verrees voor een dertigtal jaren een bekoorlijk buitengoed.

De kerk van Steyn, toegewijd aan den H. Martinus, lag in het dekenaat *Susteren*, en heeft van oudsher tot in het jaar 1840, deel gemaakt van het bisdom Luik.

Voor het hoog altaar ligt de kunstig gebeitelde grafsteen van den eersten heer des dorps uit het geslacht der Bronckhorsten. Men leest er:

HYR LIGT BEGRAVEN DER
EDELE ENDE WAELGEBOREN
HERMAN VAN BRONCKHORST VAN BATENBURCH
HER VAN STEYN, STARFF A° MCCCCC ENDE XX,
DEN XII DACH IN FEBRUARIO.

Omstreeks het midden der vorige eeuw werd de grafkelder der dorpsheeren, onder het koor, vernieuwd. Het eerste lijk, dat bijgezet werd, was dat van baron Willem Maurits van *Kinsky*, heer van Steyn, overleden den 6 Februarij 1747.

De pastorij van Steyn was een personaat, hetwelk door den Heer des dorps vergeven werd. De residerende pastoor voerde den naam van *vicarius perpetuus*. Het beneficie der H. Katharina bezat vijftien bunder, dertien roeden akker, gelegen te *Steyn*, *Elsloo*, *Urmond* en *Opbicht*. De titularis moest alle vrijdagen eene mis lezen ter intentie der stichters.

De justitie des dorps werd voorgezeten door eenen drossart. Dit ambt werd bekleed door de volgende personen: 1670 door Godfried *Duchartz* J. U. L.; 1687 door Ludovicus *Protin*, sedert 1689 gehuwd met Katharina *Wyers*,

dochter van den bekenden advokaat Peter *Wyers*, te *Bunde*; 1693 door Theodorus van *Kessel* in huwelijk met Katharina Maria *Hoens*; 1696 door hun zoon Willem van *Kessel*, overleden in 1720, tevens drossard te *Odekirchen*; 1729 door Joannes Georgius *Kessler*; 1730 door Joannes *Écrivisse*, gehuwd met Elisabeth *Kessler*; 1781 door Petrus *Rost*, gehuwd met Sibilla *Göbbels*.

Uit de schepenbank van Steyn, of uit den leenzaal van Curingen in zaken van feodaliteit, trad men niet in hooger beroep voor het hof van Brabant, zooals dit wel eens abusivelijk gedaan werd, maar voor den schepenstoel der vrije rijksstad Aken. Dit blijkt uit een stuk aangehaald bij Quix (1), en uit eene reeks processen waarvan gewag wordt gemaakt in een vlugschrift getiteld: *Fundamentalis deductio cæsareæ ac S. R. Imperii supremæ jurisdictionis immediatæ in castro et dominio de Steyn pro parte D. D. baronum de Kinsky* (2). Dit zeldzaam boekje geeft hierover de volgende attestatie:

„Wir Scheffenmeistere und Scheffen des Königlichen Stuels und des Heiligen Römischen Reichs-freyer stadt Aachen thue und mänichlich hiemit, zu wissen, welcher Gestalt die Herrlichkeit *Stein* von ettlichen hundert ja unerdenklichen jahren hero ihren zugang *per viam appelationis* und Hoff-fahrt zu unseren Haupt-und adelichen Gericht dieses Königlichen Scheffenstuels und dem Heiligen Römischen Reich unterworffen gewesen und noch seye, sintemahlen selbiges nit allein aus unseren desfalls habenden Kayserlichen und Königlichen Privilegiis und aufgestelten Catalogo sive matriculo sondern auch mit unterschiedlichen vielen alten und newen Acten und *præjudiciis*, so in unsern

(1) Quix, Beschreib. der stadt Aachen p. 197.
(2) Keulen bij Balthasar Wilms, 1741, in fol. van 27 bladzijden.

Gerichtsprotocollen bewiesen und haüfig dargethan und belegt werden kann, ohne Betrug und Arglist. Dessen zu wahren Urkunde haben wir auff Anhalten der Herrlichkeit *Steyn* oder deren Gevolmächtigten selbigen diesen *Documentum veritatis* mittheilen lassen. Geben zu Aachen den 9 Octobris 1741. Ex mandato J. W. Pfluger J. U. L. Syndicus et Secret."

Uit Aken traden de bewoners van Steyn voor de eindberoepen, naar het keizerlijk kamergeregt te Spiers of te Wetzlar.

Over de hoedanigheid van Steyn, als vrije rijksheerlijkheid, geeft voornoemde *Deductie* nog het volgend bescheid: „Nullus dubitandi locus est de superioritate territoriali Cæsari et Imperio, in Dominio de Stein competente, attento præsertim, quod tam Turcicas quam quasvis alias collectas Imperii et Circuli, cæteraque onera, cum cæteris Imperii constatibus, a tempore immemoriali contribuerit et adhuc contribuat, nihil vero ejusmodi Duci Brabantiæ unquam præstitum fuit. Gabellæ, accisiæ et quæcumque alia jura Dominialia, in dicto Dominio solvuntur Domino temporali privative. Hisce accedit, quod in Dominio de *Stein*, non observentur leges et statuta Brabantina neque Valcoburgensia, sed ibidem in causis controversis secundum constitutiones Imperii et jus commune, nisi particulares loci consuetudines obstent, semper judicatum fuit et adhuc judicetur."

Steyn schijnt een zeer oud leen te wezen van het graafschap Loon.

Volgens eene geslachtstafel der graven van Loon huwde Sophia van Steyn met Jan van Loon, zoon van Arnold graaf van Loon en van Aleydis van Diest (1092-1107). In de XII^de^ en XIII^de^ eeuw komen de Heeren van Steyn zeer veel voor in charters en bescheiden van ons land, een bewijs dat het vermogende en aanzienlijke lieden waren.

Het is mogelijk dat zij ontsproten zijn uit het geslacht Heinsberg, hetwelk zelf zijnen oorsprong vindt in het huis *Sponheim*, voerende gelijk Steyn een schild van ruiten.

Hendrik van Gelder, gekozen bisschop van Luik had drie dochters, die hij uithuwde aan drie broeders uit het grafelijk huis van Sayn, zonen van graaf Guido. De oudste, Ginbeur, huwde Balderik van Sayn en erfde het ouderlijk graafschap, hetwelk de gekozene had aangekocht; de tweede huwde Peter van Sayn en kreeg de heerlijkheid *Fall* bij Tongeren; de derde, die met Hendrik van Sayn in den echt trad, kreeg de heerlijkheid *Lanaken* bij Maestricht, alwaar Hendrik van Gelder het schoone slot Petershem had doen bouwen (1).

Hoogst waarschijnlijk was Eindel van Sayn, die in 1355 met de heerlijkheid *Steyn* beleend wordt, een afstammeling uit eene der voormelde huwelijken. De akte van relief te Curingen luidt als volgt:

„Wye Dederich greve van Loen ende van Chiny here van Heinsberg ende van Blankenberg, doin condt allen luden, die dese brieff aensien off hueren lesen; dat vur ons comen is heer Eyndel van Seine, ritter, onse man, en hait vur ons ontfangen die gueter die hierna geschreven seint: In den iersten dat huys zu *Steyn*; dat half dorp zu *Seyn*, den grinde zo *Seyne*, dat dorp zu *Hoexsteden*, den zeinde zu *Hoexsteden*, den zeinde zu *Swynschit*, den zeinde zu *Gerlbach*, den zeinde zu *Oeverhagenbach*, den zeinde zu *Nederhachgenbach*, den zeinde zu *Reyclenbach*, den zeinde zu *Weselenbach*; voirt dat gerichte des halven dorps zu *Seyne* mit den acker, wiesen und busschen aldair gelegen;

---

(1) *Li myreur des histors, chronique de Jean d'Outremeuse* p. 352, waarin wij hier putten, luidt als volgt: »*Lambache* qui siiet desous Treit, ou Henri fit fonder un castel (qui) se nomma le terre *Pitresaine*." De uitgever dezer chronijk Ad. Borgnet zoekt Lambache, in het graafschap Berg, boven Keulen!

welch guede vurgeschreven wir den vurs. hern Eyndel beleent haven, beheltenis uns rechts und eydermans dat seyne aen allen den guede vurgeschreven, und haven des zu urkunde unse insegel an desen brieff gehangen. Gegeven int jair ons Heren duysend dry hondert en denne vuyenf und vuyenfsichsten jair, op ons Vrouwedach conceptio.

Voert sy ende zu wissen dat Herrn Eyndel den kirchgensatz zu *Seyn* van uns auch ontfangen hait in alle der voegen voirgeschreven. Gegeven als zo vuerents."

Iets wat de geschiedenis der Heeren van Steyn bijzonder duister en moeijelijk maakt, is de omstandigheid, dat dit goed bijna steeds onder verscheidene familiën is verdeeld geweest, zoodat soms twee of meer deelhouders te gelijker tijd zich Heer van Steyn noemden.

In het jaar 1402 veroverde Arnold van *Steyn*, wonende te *Trips*, bij Geilenkirchen, het slot en de heerlijkheid Steyn, ten nadeele der kinderen van zijnen broeder Daniël (1).

Om zich in dit onregtvaardig bezit te versterken, droeg hij het slot aan eenen vreemden vorst, ten nadeele der kerk van Luik, in leen op. Hij werd diensvolgens door den vorstbisschop van Luik voor de rechtbank, genaamd *L'anneau du Palais*, gedaagd en van zijne rechten op Steyn vervallen verklaard (2).

Korten tijd later is Steyn in bezit gekomen der familie van *Merwede*, door het huwelijk van Daniel van *Merwede* (✱ 1393) dijkgraaf van den grooten waard van Zuid-Holland, met eene erfdochter van Steyn.

De zoon dezer echtelieden Daniël II van *Merwede*, heer van *Steyn* en *Poelwyck*, had uit zijn huwelijk met Margareta de *Hayne*, weduwe van Lodewijk van *Praet* tot *Moerkerke*,

(1) *Publ. etc. du Limbourg* VII p. 14.
(2) *Coutumes du pays de Liége* I p. 275, 282 en 349.

twee dochters: 1. Katharina van *Merwede* gehuwd, omstreeks 1402, met Willem van *Brederode*, overleed zonder kinderen. 2. Joanna van *Merwede* vrouw te *Gerdingen* en *Steyn* huwde Daniel *Hoen* van *Hoensbroeck* heer te *Spaubeeck* en *Vissersweert*. De kinderen dezer laatste waren:

1. Daniela *Hoen* van *Hoensbroeck*, religieuse.

2. Margareta *Hoen* van *Hoensbroeck*, vrouw te *Gerdingen*, *Nieuwstad* en *Spaubeek* huwde Jan van *Weerst* heer te *Weerst* of *Warsage*, ridder.

3. Katharina *Hoen* van *Hoensbroeck* erfvrouw tot *Spaubeek* huwde Johan *Rhoe* van *Opsinnich*.

4. Cecilia *Hoen* van *Hoensbroeck* huwde 1° Georg van *Amstel* genaamd *Laer* en 2° Arnold van *Eelen*.

Na den dood van haren man omstreeks 1434, hertrouwde Joanna van *Merwede* met Nicolaas van *Alsdorp* genaamd *Van den Hoyven*. Zij droeg in 1450 haar aandeel in de Heerlijkhheid *Steyn* over aan Jan van *Heinsberg*, bisschop van Luik. Hare dochters en schoonzonen keurden deze overdragt goed in 1467, in tegenwoordigheid der Loonsche leenmannen.

Uit een accoord des jaars 1423, aangegaan tusschen Arnold van Steyn, Heer van *Limbricht* en Jan van Loon, Heer van *Heinsberg* blijkt, dat het huis Heinsberg-Loon reeds vroeger eenige regten op de Heerlijkheid Steyn had (1). Nu traden zij in het werkelijk bezit.

In 1457 werd Jan Heer van Heinsberg-Loon door de volgende akte te Curingen met Steyn beleend:

„Dominus Joannes de Los, Dominus de Heinsbergh, de Millen, de Steyn etc. relevavit in palatio Leodensi anno LVII de novo domino, VIII Januarii, terram, castrum et altum et bassum dominium de Steyn, cum eorum homagiis,

(1) Kamper Acad. Beitr. I p. 74.

juribus, terris arabilibus, pratis, molendinis, cormedis et aliis pertinentiis universis ut feodum Baronis patriæ Eyckensis, excepta quadam turri parva aut porta stante inter priorem pontem prope introitum propugnaculi, quam turrim asseruit esse feodum dominii de Valkenborch. Salvo etc. Presentibus D^no R. de Waroux, milite, Eustacio Chabot, Jacobo de Morialmeis et aliis."

Joanna van Loon laatste erfgename van haar geslacht bragt met de Heerlijkheden *Heinsberg*, *Diest Leeuwenberg* en *Zichem*, ook *Steyn* aan haren man, Jan, graaf van *Nassau-Saarbruck* (✠ 1472) ten huwelijk. Deze verkocht in 1464 de Heerlijkheid Steyn aan Herman van *Bronckhorst*, zoon van Dirk van *Bronckhorst* en van Katharina van *Gronsfelt*, erfvrouw van *Gronsfelt* en van *Rimburg*.

Sedert dien bleven de Heeren van *Bronckhorst* in bezit der Heerlijkheid *Steyn*.

Wij hebben het overtollig geacht de oudste leenrelieven van Steyn uit de registers van het hof van Curingen hier mede te deelen, aangezien die reeds in het werkje van den Heer *Wolters*, getiteld: *Notice sur les Seigneuries de Steyn et de Petershem*, zijn afgedrukt. Wij geven alleen onuitgegevene stukken, ter voltooijing, zoo veel mogelijk, der geschiedenis van de Heeren van Steyn, die nog altijd duister en onvolledig is.

In het jaar 1424 verkocht Willem van *Brederode*, heer te Steijn, de Steijnsche watervijvers, gelegen onder Reekhem, voor 600 rijnsche gulden aan zekeren Rogier van *Spauwen*.

1424. „Int jaer ons Heren XIIIIc ende XXIIIJ, den XVI dage Octobris, soe haet opgedragen Willem van *Brederode*, here tot *Steyne* in mijns genedichs Heren handen, nae dat hij tierst ontfangen hadde, te orber Rogers van *Spauwen* alle syne wyeren gelegen in die heerlijckheyt

Redekem, (1) haldende omtrent hondert boure, luttel meer of min, ende daerop vertegen, die vors. Rogier ende syne erven te halden, te hebben ende te besitten mit erflicken rechtte voir eyne somme van ses hondert rynsche guldens of die werde daeraf in ouden gueden goude, di rente, nutse ende profyten daeraff te boeren totten tyt dat vors. Willem, syn wyff off honne erven die vors, wyeren ende gueden wederom loessen ende quyten aen den vors. Rogier off aen syne erven metten VI^{c} rynsche gulden off die werde daervoir vors. Dat wilge zij alsoe doen sullen en mogen als hon geneucht; ende op deze vuege soe het der vors. Rogier deze guede van mynen Here ontfangen ende syn hom verleent, beheltenis mallich syns rechts, gespleten uyt den leengueden van *Steyne*. Hier syn by gewest Aert van *Chevel*, Wouter van der *Motten*, leenmannen van Maselant, Dederich van *Leyenberch*, Johan *Moenschart* van Loen in die stat, vor Maselants mannen gesat, in gebreke van andere Maselants mannen."

Willem van Brederode was Heer van *Steyn* tengevolge van zijn huwelijk met Katharina van *Merwede*.

1528. „Her Dederik van *Bronchorst*, heer tot *Batenborch* ende tot *Steyn*, heeft den V julij XV$_{c}$ XXXVIII te leen opgehalden van Onsen Genadigen Here dat leen der Heerlicheyt ende slot van *Steyn*, etc. Present Herman *Horion*, stathelder, Rycalt van *Merode*, heer tot *Waroux*, Willem *Coellen* en Willem van *Cortenbach* drosset te *Bilsen*, als leenmannen.

1541. „Anno XV^{c} XLI, den XXIX dach Septembris heett Jonker Herman van *Bronchorst*, Heer tot *Batenborch* en *Steyn* ontfangen die heerlicheyt van *Steyn*, hoge, leege

(1) De heerlijkheid *Reekhem* is alleen door de Maas van Steyn gescheiden.

ende middele, met allen toebehoir in naten ofte drogen, gelegen over die Mase, tegen *Stockhem*, soe verre dieselve te leen moveert aen onsen Genadigen Heere, als greef tot *Loen*, naer inhalt der leenregisters, ende is hem verleent worden nae saelen recht, doende hulde en eydt, in presentie Johan *Baexem* geconstitueert stathelder van onsen Genadige Here, ende der Loensche leenmannen, Willem van *Cortenbach*, drossart te *Bilsen*, en Geurt van *Baer* enz.

1556. „Anno XV^c ende sessendevyftich, opten XX^ten dach July heeft hem personelyck verscheenen voor mynen Genadigen Here, op het huys van *Curingen*, in bywesen van stathelder ende leenmannen hier onder geschreven, der Erentfeste ende frome Wilhelm van *Bronckhorst* alias *Batenborch*, wettich son wylen Heer Herman's van *Bronchorst* alias *Batenborch* zeliger memori, in synen tyt Here tot *Steyne* etc. ende heeft begeert ende versocht, naer doit zijn vors. Heeren vaders, te ontfangen die vors. Heerlicheyt van *Steyne*, met allen haere aenhangh ende toebehoirte, nyet daervan uytgescheyden, als: den Burch ende woeninge van *Steyne* etc. mit hoeche ende leege heerlicheyt, dorpen, manschap, luyden, rechten, pechten, cheynsen, keuren, den Maesstroim, soe verre als die herlicheyt reurt, twee watermolens liggende voir den huyse, die gröete wyer liggende voer 't sloet, die duyfhuyswyer, den *Keerwyer*, die *Rebeck*, die bomgaerden liggende om 't sloet, dat buske achter den huyse liggende, die gruyt, die groete thiende metter smaelthiende. Item dertiendehalff bonder bembt ofte driessche achter den huyse ter Maese waert gelegen, noch eenen bempt genaemt den *Keerebempt*. Item acht bonder ackerlants liggende op den *Schaerenberg*. Item vier bonre in den *Corenwyer* ende noch vier bonre ackerlants gelegen int *Breewater*, met vorts alle andere hochheden en gerechtigheden daertoe gehoorende nae voeg ende wyse myns

Gen. Here leenregisteren. Ende is alsulx denselven met behoirlyke eide verleent geweest nae saelen recht etc. Ende vors Willem heeft zijne Joufvr. moeder hier van haer tocht becant nae den lantrecht, sonder arglist. Gesciet ter plaetse als boven, in tegenwoordigheid Johan *Rougrave*, stathelder myns G. H., Arnolt van *Bocholt*, aertsdiaken en ziegler, Mr Johan *Witten*, scolaster, domheer etc., Willem van *Oyenbrugge* Heer van *Duras*, der Heer van *Elteren* ende *Vogelsanck*, Herman van *Eynatten*, Heer tot *Tinloe*, Aert van *Horion* Heer tot *Reikhoven* ende meer andere loensche mannen."

Gedurende de Nederlandsche onlusten (1602—1606) verdreef Baldewinus van Luxenburg, bijgestaan door Staatsche krijgsknechten Jonker Maximiliaan van Bronkhorst uit het kasteel en de heerlijkheid Steyn, en nam er persoonlijk zijnen intrek. Eenige tijd later nam de Heer van Bronkhorst met behulp der Spanjaarden zijne wederwraak en voerde Baldewinus van Luxemburg krijgsgevangen naar de vesting Limburg. Een lang proces werd daarover gevoerd te Brussel (1).

1624, den 16 Nov., werd de Heerlijkheid *Steyn* als huwelijksgoed gegeven aan Anna Maria Sidonia van *Bronkhorst*, die ze over bragt in het grafelijk huis van *Merode*. De daartoe betrekking hebbende *clause* luidt als volgt:

„..... Bovendyen hebben de voors. baenderheere ende vrouwe van *Batenborch* de voors. Jonckvrouwe toekomende bruyt ten houwelycke gegeven, ende geven mits desen om te gebruycken en te genieten, nae hunder beyder afleyvigheyt als boven, het slot en casteel der voors. baenderye van *Steyn*, metten voorhoff ende winhoff daeraen gelegen; ende voorts den nieuwen moeshoff, lusthoff, liggende tusschen *Scharenberge* ende den bomgaert, mitsgaders de hooge,

(1) Fundamentalis deductio etc. p. 4.

liege ende middele justitie ende jurisdictie der voors. baenderye van *Steyn*, ceynsen, faere ofte keurmoeden, het recht van patronaatschap, panhuys ofte accynsen en plaetse van dyen, jaghten ende visscheryen van der Mase ende daertoe de mancamere derselver baendery ende van gelycke den gerechtswanck ende maencamer van *Walvucht*.....

„Ende alle die andere goederen onder die voors. baenderye ende recepte van dyer behoerende ende begrepen, consisterende in pachthoeven, bosschen, bemdden, winnende landen, vyvers, weerden, aenwassen, thienden, wint- en watermolens ende anderssints sullen tusschen voors. Jonckvrouwe toecomende bruyt ende de voors. haere meer susters gepaert ende gedeyld worden, in vyff gelycke partyen.

„Des sal die voers. Jonckvrouwe bruyt de parten en aendeelen van elcke der voers. haere vier susters vermogen te lossen ende tot haer te nemen, mits opleggende ende betaelende voer elck deel, alsulcke somme als naer advenant van het jaerlyx incomen van dyen sal worden geëstimeert ende getaxeert tegens den penninck vierentwintich.

„Ende oft geviel dat die voors. baenderye ende goederen van *Batenborch*, die voors. Jonckvr. toecomende bruyt, haere kinderen oft erfgenamen metten rechten en justitie quaemen af te wennen ende geëvinceert te worden, des men doch vastelyck betrouwt, dat nyet en can noch en sal geschieden, soo sal in dyen gevalle die voors. Joufvr. nyet alleenelyck syn ende blyven ontlast ende gelibereert van het uitreycken der voors. rente van duysent gulden 's jaers aen elcke der voors. haere susters, maer sullen ock haer ofte haere kinderen ofte erfgenaemen moeten goet gedaen ende gerestitueert worden de verloepen daerop betaelt, by aldien sy geraekten gecondemneert te worden, ende restitutie van de vruchten, baeten ende profyten der voors. baenderye en goederen van *Batenborch* by haer genooten.

„Maer soe sy in geene restitutie der voors. vruchten, baeten ende profyten gecondemneert en worden, sullen haer, noch haere kinderen ofte erfgenamen de voors. betaelde verloopen nyet goed gedaen moeten worden, dan wel sullen de voors. Joufvr. haere susters moeten goet doen ende restitueren allen tgene sy sullen hebben ontfangen van de capitale penningen der voors. rente.

„Item hebben de voors. baenderheer ende vrouwe van *Batenborch* in den voors. gevalle van het verlies ende afstand der voors. baenderye ende goederen van *Batenborch* de voors. Jofvr. toekomende bruyt gegeven ende geven mits desen, om te bezitten en te gebruycken naer hunder beyder afleyvigheid, de voors. baenderye, slot ende casteel van *Steyn*, met allen die rechten ende goederen daertoe hoorende ende begrepen onder die recepte van dyen ofte eenigsins daeraff dependerende, als boven. Ende dat ter exclusie soowel van hare voors. vier susters, die in deselve gevalle sulcken profyten van de voors. haere oudste suster moeten affstaen van allen honne deelen ende pretensiën in oft tot die voors. baenderye, slot ende goederen van *Steyn*, als van de kinderen twaeren soonen ofte dochters, die de voors. baenderheere van *Batenborch* hiernaemaels soude mogen hebben van anderen bedde.

„Behoudelyk nochtans by desen expresselyk bedongen, dat de voors. Joufvr. toecomende bruyt, haere kinderen ofte erfgenamen, sullen alsdan elcke der voors. vier susters ofte hunne kinderen ende erfgenamen moeten geven ende uytreycken die somme van twaelf duysent guldens eens, binnen een jaer nae aflyvigheyt der voors. elders, ende dat de voors. Jofvr. sal geweest hebben in bezit ende geniet der voors. baenderye ende goederen van *Steyn*.

„Ende alsoo op ende ten laste derselver baenderye ende goederen van *Steyn* worden by verscheyde persoenen gepretendeert eenige actiën daeraff de processen hangen, soo in

den souvereyen raede van Brabant, als in het camergericht tot *Spiers* ende elders, soo is besprocken ende geconditioneert, dat die voors. vier susters ende haere kinderen ofte erfgenamen sullen gehouden syn die voors. Jonkvrouw toecomende bruyt, die voors. actiën ende gepretendeerde lasten te helpen dragen ende betaelen, nae rate ende proportie van voors. 12,000 gulden, die elk van hun sal comen te profiteren, ofte wel nae advenant van honne partye ende erfdeelen, in de voors. goederen van *Steyn*, indyen de voors. baenderye ende goederen van *Batenborch* nyet en worden affgewonnen ofte geevinceert.

„Alle welcke belofften, conventiën ende conditiën hier boven verhaelt, in den voors: gevalle van affwinninge ofte evictie der voors. baenderye en goederen van *Batenborch*, ook sullen staet grypen en sorteren in volkomen effect, in gevalle het gebeurde, dat deselve baenderye ende goederen van *Batenborch* quaemen naer luydt van de voors. Keyserlyke investiture op eenen sone die de voors. baenderheere van *Batenborch* soude mögen hebben van anderen wettigen bedde, als van syn tegenwoordig houwelyk.

„(Onder stond) Geëxtraheert uyt die origineele houwelyks voorwaerde opgericht tusschen Jr Floris van *Merode*, vrye baenre-heere van *Petershem*, tweeden sone van Welgeb. heer Filips vrye baenreheer van *Merode* en *Pietershem*, grave van *Olen*, Borggrave van *Monfoort* etc. ter eenre, ende vrouwe Anna-Maria van *Batenborch* dochter van Welgeb. heere, heere Maximiliaen grave van *Bronchorst*, vrye baenreheer van *Batenborch* ende *Steyn*, heer van *Biecht* etc. toecomende bruyt, ter andere syde; gesloten binnen de stadt Brussel, in den jare 1624 op den 16 dach Novembris."

1641, den 19 Junij, op den huize *Petershem*, constitueert Anna Maria Sidonia geborene gravin van *Bronchorst*-

Batenborch, markgravinne van *Westerloo*, gravin van *Oolen*, burggravin van *Montfoort*, vrijbaronesse van *Merode*, *Petershem*, *Steyn*, *Diepenbeek* en *Quaebeeck*, vrouwe tot *Abbenbroeck*, *Velgersdyck*, *Kekendorp*, *Sulreweerde*, *Lange*, *Honschoten*, *Weer*, *Ridderkerck*, *Spelmonde* etc. haren hofmeester Jacob *Mangelschot*, om in haren naam te verheffen de Loonsche leengoederen van haren vader zaliger, ten gevolge harer huwelijksche voorwaarden van den 16 November 1624.

Diensvolgens werd Jacob *Mangelschot*, den 12 Julij 1641, met de heerlijkheid *Steyn* beleend.

1641, den 14 Julij, werd Christiaan *Snabels*, in naam van H. Maximiliaan graaf van *Bronchorst-Batenborch*, vrijheer tot *Batenborch* en *Steyn*, erfborggraaf van het stift Keulen, heer tot *Odenkirchen*, *Biecht*, *Westbarendrecht*, *Moerkerken*, enz. met de heerlijkheid *Steyn* beleend. In de constitutie gegeven op het kasteel *Batenborch*, den 13 Mei 1641, wordt *Snabels* belast de heerlijkheid *Steyn*, met alle toebehoor, in bezit te nemen uit name van Frederik Wilhelm, zoon van voormelden graaf Maximiliaan van *Bronchorst*, zoo wel te *Valkenborch* als te *Curingen* „ende sich in possessie derzelve te mainteneren, tegens allen ende eenieder, die sich tegen de genomen possessie soude willen opposseren."

1641, den 13 Julij, verzocht vrouwe Anna Maria Sidonia, markgravin van *Westerloo*, door haren gevolmagtigden, Nicolaes de *Dormael*, schepen bij het hooge gericht *Vliermael*, nogmaals beleend te worden met de heerlijkheid en het slot van *Steyn*, na dood van heer Maximiliaan, grave van *Bronckhorst-Batenborch*, haren vader.

1646, den 11 Mei, kreeg mevrouw Anna Maria Sidonia markgravin de *Westerloo* „krank te bedde liggende" door haren secretaris Frederik *Crodorff* volmacht, om te mogen testeren en disponeren over hare Loonsche leengoederen.

1646, den 12 Mei, werd Maximiliaan de *Merode*, baron van *Petershem* en *Steyn*, door zijnen gevolmagtigden, Balthasar *Poumereaux*, beleend met de heerlijkheden *Petershem* en *Steyn*.

1649, den 2 October, werd een schriftelijk akkoord getroffen tusschen Nicolaas de *Vallengin*, graaf van *Arberg*, baron van *Elsloe*, heer der souvereineteit van *Mandure*, *Matthay*, *Roy*, *Trevillers* etc. en Maximiliaan, vrijheer van *Merode* tot *Petershem* en *Steyn*, betrekkelijk het bedijken van de rivier de Maas, in de nabijheid van het slot van *Steyn*..... „Vu le dangier apparant qui s'est reconnu, que par la force et la rapidité du cours de la Meuse, la digue estant au pied de la montagne de *Scharenberg* pourrait en bref s'ouvrir et percer, et causer par ce moyen la ruine entière du chateau de *Steyn* et de la plus grande partie des terres d'icelle Seigneurie appartenante audit S^r^. Baron de *Petershem*; et ce mesme Seigneur ayant pour ceste raison bien instamment requis le dict Seigneur Comte *d'Arbergh* de luy permettre l'érection et fondation d'une batte à ses propres et privés frais aux mesmes endroits, affin de rompre l'impétuosité du cours de la dicte rivière, dont le fond en toutte propriété et juridiction appartient audit Seigneur Comte *d'Arbergh* et baron *d'Elsloe* et conserver par ces moyens les dittes terres et chasteau de *Steyn*, iceluy Seigneur Comte d'*Arbergh* et Baron *d'Elsloe* désireux de vivre en bonne correspondance et entretenir bon voysinage avec ledict Seigneur Baron de *Steyn*, luy a permis et consenti de pouvoir audict endroit faire ériger, fonder et achever la ditte batte, à condition très-expresse toutes fois et non aultrement, que luy le dict Seigneur Baron de *Steyn*, ni ses hoirs, successeurs ou ayant cause, ne pourront jamais prétendre aulcun droit, propriété ou actions aux tales et accroissements d'icelles, qu'à cause de

la dicte batte pourront avecq le temps naistre et accroistre dans la dicte rivière de Meuse et qui appartiendront, suiveront et demeureront en toutes propriétés au dict Seigneur Comte *d'Arbergh*, baron *d'Elsloe* etc., comme accru à son fond et dans sa jurisdiction propre, et seront par ainsi telles isles et accroissements, de la juridiction de la dicte baronnie *d'Elsloe*, ce que le dit baron de *Steyn* a en cette sorte et aux dittes conditions accepté, promis et stipulé...."

1675, den 28 November, werden de heerlijkheden *Petershem* en *Steyn* in leen verheven door Sebastiaan *Haywegen*, in naam van Isabella Margareta Francisca van *Merode*, markgravin van *Westerloo* gravin van *Oolen* en *Batenborch*, baronesse van *Steyn*, *Petershem* en *Quaebeek*.

1685, den 7 September, werd Egydius Amandus *Coolen* J. U. L., drossart der vrije baronie *Petershem*, als gevolmagtigde van Isabella Margareta Francisca hertogin van *Holsteyn* geboren gravin van *Merode* etc. beleend met de baroniën en heerlijkheden *Petershem* en *Steyn*, na dood van Sebastiaan van *Haywegen*, den laatsten voorganger.

1689, den 22 September, werd de heerlijkheid *Steyn* verheven door B. W. Baron de *Kinsky* en vrouwe Maria Gertrudis Ignatia de *Luxemborgh*, echtelieden. De akte van beleening verklaart: „Hoe dat bij afsterven van den Hooggeb. Heer Frederik Willem van *Batenburh* zonder kinderen, die heerlijkheyt van *Steyn* ende annexe goederen vervallen syn opten Weledelen Heer Gerard de *Luxemburgh* ende successivelyk op die HoogEdele vrouwe Maria Gertrudis voors., afdalende in rechte linie van heer Gerard van *Luxemborch* en vrouw Elisabeth van *Batenburch*, ende sulx uit crachte van fidei-commis off substitutie, geordoneert by testament van Heer Willem van *Batenburch*, als ook ende signantelyk uit cracht ende involge van een solemneel contract, tusschen Charles en Elisabeth van *Batenburch*, in den

jare 1576 ingegaen, waerin wel expresselyck geconditioneerd is, dat cas arriverende, dat den voors. Heer Charles ende al syne mannelyke oire quam te cesseren, voor dieselve vrouw Elisabeth, hare kinderen en erfgenamen, alsdan die heerlykheyd en goederen van *Steyn* wederom souden devolveren op die voors. vrouw Elisabeth ofte hare kinderen. Ende want door het afsterven van voors. Frederik Willem het voors. fidei-commis is geopent, heeft hierom hy comparant, achtervolgens syne constitutie versocht te releveren het slot en de heerlykheyt van *Steyn* etc." De volmagt tot dit verhef werd, den 13 September 1689, gegeven door den Baron *Kinsky*, te Meurs.

1701, den 24 October, werd de heerlijkheid *Steyn* in leen ontvangen, door den Ed. Heer Willem van *Kessel*, drossard te Steyn, in naam van Heer Johan Philips Eugène graaf van *Merode*, markies van *Westerloo*, Baron van *Petershem*, *Steyn* etc., na dood van diens vader Maximiliaan, graaf van *Merode*.

1733, den 11 December, werden Philip Frans, prins van *Rubempré* en *Everberge*, ridder der gulden vlies en Joseph Graaf van *Merode* tot *Montfort*, markgraaf van *Deynse*, Baron van *Duffel*, *Walhem*, *Waevre* enz., als mombers der kinderen van wijlen Jan Philips Eugenius Graaf van *Merode-Westerloo*, Heer tot Steyn, door den drossard van Steyn, *J. H. Ecrivisse*, beleend, met de baronnie van *Steyn*, in naam van Jan Willem Augustinus Graaf van *Merode-Westerloo*, oudste zoon van Steyn.

1746, den 23 December, maakte Maurits Willem Baron van *Kinsky*, vrijheer van *Steyn*, ziek te bedde liggende, zijn testament en uitersten wil als volgt:

1. De testateur kiest zijne sepulture in de parochiale kerk van *Steyn* op het choor, alwaar de landsheeren altijd

begraven worden, met kerkelijke godsdienst, volgens eene schriftelijke opgave aan den Heer pastoor alhier.

2. Hij verklaart te laten aan zijnen zoon Gerard Willem Baron van *Kinsky*, luitenant in dienst des konings van Pruissen, „syn quotative paert en deel in de vrye rykshoerlykheyd Steyn met alle rechten, gerechtigheden, jacht ende visscherye, landen, bembden, bosschen, jus decimæ, patronatus en alle andere regten, verklarende hem tevens zijnen eenigen en universeelen erfgenaam te denomineren ende te institueren, zoowel in zijne meubile als immeubile nalatenschap."

3. Verklaart de testateur „te onterven en te exherederen synen oudsten soon, Maurits Baron van *Kinsky*, en wel *primo*, om dieswille, dat deselve Maurits soo goddeloos ende Godt vergeten is geweest, van op den 15 November 1740, synen Heer vader testateur des avonts by volle tafel, nae vele woorden en afgesmakte reden op den degen uyt te eysschen en buyten den eetsael denselven getrokken te hebben; *secundo*, diewyl denselven Maurits ten selven tyde alle insolentiën, vloecken, blasphemiën ende verwenschingen tegen deszelfs vaeder, testateur, uytgesproken en toegespogen heeft; *tertio*, dewyl denselven Maurits altyt synen Heer vaeder rebelligh en wederspannigh is geweest, ende syns Heeren vaeders raed en daet noyt ingewillicht heeft, ende sich niet heeft gedragen als een cavalier van syn caracter dat behoort te doen; *quarto*, dewyl denselven Maurits door 't landt tegen wil en dank syns Heers vaeders is vagerende en zwervende, sich ophoudende in concubinaetschap met eene persoon van het jodisch waengeloof; welk jodisch waengeloof (soo als het gerucht loopt) syn wederspannige en goddeloose soon voors. soude aengenomen hebben. Welke reden wel ten overvloede sullen rechtvaer-

digen die geheele ende gantselyke ontervinge van mynen voornoemden oudsten soon Maurits van *Kinsky*."

4. De testateur breekt en kasseert alle vroegere testamenten, giften, schenkingen by uitersten wille of anders gemaakt. Als getuigen bij dit testament komen voor, Willem *Stryckers* pastoor in Steyn; J. *Woestermans* sacerdos; Petrus Dionijs de *Gavarelle* rentmeester; H. *Peters* secretaris; Hendrik *Janssens* notaris te *Reekhem* (1).

1747, den 9 Februarij, werd Hendrik *Janssens*, keizerlijke notaris te *Reekhem*, als gevolmagtigde van den Baron Gerard Willem van *Kinsky*, met de vrije rijks heerlijkheid *Steyn* beleend. De Baron overwegende den ziekelijken toestand zijns vaders en zijne veelvuldige afwezigheid uit *Steyn*, had den 24 December 1746, deze volmagt reeds geteekend.

Na den voorval, die tusschen hem en zijn vader op St. Gertrudis avond, 1740 op het kasteel Steyn had plaats gehad, schijnt de wilde Maurits een luchtje gekregen te hebben van het geene hem vroeg of laat te wachten stond. Trouwens hij verkocht zijn eerst geboorteregt. Den 25 April 1741 verschijnt voor den notaris Willem *Caris*, te Maestricht, de Edele Maurits Baron van *Kinsky* en verklaart over te dragen in vorm van cessie en surrogatie, aan den Heer Gerardus Servatius van *Aken* J. U. L., gezworen raad en peymeester dier stad: „alsulck recht, actie en gerechtigheid, als hy, Kinsky, is hebbende uit hoofde van het recht van devolutie, primogeniture of anderzints, op het casteel, adelyk huys en heerlyke goederen van *Steyn*, met alle voorregten en prerogativen, geene uitgesonderd of

(1) In de laatste van het jaar 1746, tijdens den Nederlandschen veldtocht, vertoefde Lodewijk XV, koning van Frankrijk, eenige dagen op het kasteel van *Steyn*. Den 12 Mei van dat jaar, kreeg hij aldaar een bezoek van den kardinaal-bisschop van Luik, Johan Theodoor van *Beijeren*, die er het middagmaal nam en den koning 's namiddags vergezelde bij eene revue der Fransche legers.

gereserveerd, inbegrepen alle weyden, landeryen, gronden, erven en annexen, hem toekomende by het eventueel overlyden van synen Heer vader, baron tot *Steyn*"; dit alles onder de volgende voorwaarden. Ten eerste, de Heer van *Aken* zal gehouden wezen, op staande voet, aan den Baron Maurits de *Kinsky* uit te tellen 600 rijksdaalders of 2400 guld. br., hetgeen is geschied. Ten tweede, zoodra de vader van Maurits overleden is, zal de Heer van *Aken* aanstonds de volle, reële en actuele possessie mogen nemen van het kasteel *Steyn* en der heerlijke goederen, jurisdictie en andere gerechtigheden. Ten derde, de Heer van *Aken*, in bezit zijnde der voors. heerlijkheid, zal verpligt zijn te betalen en te suppleëren aan Maurits de *Kinsky* de som van 2000 rijksdaalders of 8000 gulden br., die zijnerzijds alsdan zal gehouden zijn, den Heer van *Aken* te garanderen, te bevrijden en schadeloos te houden van alle stoornis en inbreuk op het bezit der heerlijkheid. Ten vierde, de Baron van *Kinsky* zal alsdan overgeven alle documenten en papieren, betrekking hebbende tot de heerlijke goederen van *Steyn*.

Dusdanig was de inhoud der akte. De Heer van *Aken* had weldra berouw over dit akkoord en vreesde moeijelijkheden in de toekomst. De Baron Maurits de *Kinsky* was een losbol, die de huid van den beer wilde verkoopen alvorens dien bemagtigd te hebben, en die zijn erfdeel bij elkeen voor geld veil had. Misschien was zijn aandeel in de goederen van *Steyn* met zware schulden beladen..... De Heer van *Aken* haastte zich zijne regten te verkoopen. Bij akte van den 19 December 1744 droeg hij zijne aanspraak op het kasteel en de heerlijkheid *Steyn*, bij vorm van surrogatie en retrocessie over, aan Jan Willem Augustijn Graaf van *Merode-Westerloo*, die reeds eigenaar was van een gedeelte der Steynsche goederen en heerlijkheid.

De heerlijkheid Steyn was destijds in verscheidene deelen verbrokkeld. Bezitteres van het twaalfde deel was de Barones Vincentia van *Kinsky*, wonende op het riddergoed *Tervoort*, bij Meurs. Zij maakte, den 23 Maart 1747, een testament ten voordeele der kinderen van haren broeder Frans Frederik Baron van *Kinsky*, gouverneur van het vorstendom *Meurs*. Deze kinderen waren: Reinard Otto, venderik in Pruissische dienst, Karel Lodewijk, Frans over wien wij hierna zullen spreken en Vincentia Wilhelmina van *Kinsky*. Ten einde deze kinderen op eene bijzondere wijze te bevoorregten schonk de tante hun, den 4 Mei 1748, haar aandeel in de heerlijkheid, slot en goederen van *Steyn*, zoo als die haar waren nagelaten bij testament van wijlen haren vader Buchard Willem Baron van *Kinsky*, drossard en gouverneur van Meurs, en zoo als die tegen de evictie van den Markgraaf van *Merode-Westerloo* judicialiter waren verdedigd geworden. Den 5 September 1748, nam de rentmeester Peter Dionijsius *Gavarelle*, in naam der voors. kinderen op plechtige wijze bezit van het slot. „Ingrediendo — zegt de akte — arcem et castrum Stey„nense, accendendo ibidem atque rursus extinguendo ignem „in foco, effodiendo glebam terræ ex agris dominicis, „excindendo ramum ex silvis, aperiendo et recludendo „molendinum aquaticum bannale, pulsando in æde sacra „campanam dyonastis propriam, et peragendo omnia ut in „patria Lossensi jure feudali præscribentur."

1749, den 28 April, verhief Maurits Burchard Baron van *Kinsky*, *Schweinitz* en *Tettau* erf- en baanderheer van *Steyn*, Heer van *Hollogne*, *Burssen*, *Fallon* en *Tervoort* zijn aandeel in de heerlijkheid en kasteel van *Steyn*.

1760, den 30 Januarij, werd een aandeel in de vrijheerlijkheid en kasteel van *Steyn*, met hetgeen daarvan

dependeerde, in leen ontvangen door Heer Gerard Wilhelm Baron van *Kinsky*, erfbaanderheer van *Steyn*, Heer tot *Hollogne*, der stad en goederen van *Stroppen* en *Conradswalde* in Schlesiën, enz. na dood van Bernard Otto Baron van *Kinsky* zijn vader. De constitutie tot dit relief werd gegeven „in onse stadt *Stroppen* den 26 October 1759."

1761 maakte Karel Lodewijk Frans Baron van *Kinsky*, junior den veldtogt van Bohemen mede. Hij was kapitein in het tweede bataillon volontaires van den oversten *Colignon*, in Pruissischen dienst. Bij volmagt van den 11 Maart, gedagteekend uit *Magdeburg* verlangt hij eenig geld van zijnen rentmeester, Peter *Kamps*, ten laste der heerlijkheid *Steyn*. Den 1 April lag hij nog te *Magdeburg*; hij leende dien dag 100 rijksdaalders van Mevrouw de *Colignon*, beloofde die binnen drie weken terug te geven en verklaarde, dat indien hij in tusschentijd kwam te sneuvelen, deze som zou genomen worden op zijne goederen te *Steyn* en te *Meurs*. Den 28 April lag *Kinsky* te *Nordhausen* en leed wederom gebrek aan geld, de overste van *Colignon* verstrekte hem dit maal 2000 rijksdaalder, ten laste der heerlijkheid *Steyn*. In eenen brief uit *Torgau*, waar hem zijne huisvrouw gevolgd was, verlangt de kapitein van *Kinsky* van zijnen rentmeester 500 daalders. Eene tweede missive, uit *Praag*, van 3 Februarij 1762, meldt het volgende: „Da mich dass ungeluck getroffen in die gefangenschaft zu gerathen, und an jetzo schon zu *Praag* bin, aber von da noch weiter sol transportiert werden, aber bei meine gefangenmachung alle equipage, wie auch pferden verloren, so werden sie gleich Anstalt machen, weil ich ganz entblost bin von Gelde, und mir mit erstem 100 ducaten besorgen. Sie werden auch meinen Verwanten schreiben in *Meurs* und berichten dass ich gefangen bin. Sie werden sich doch fleissig bemühen, dass ich 100 dukaten bekomme,

denn ich bin recht entblosst." De eerste dezer sommen leende Baron *Kinsky*, den 22 December 1761, te *Deutsch-Bora*, in Saksen, van den majoor en chef van een Pruissisch vrijbataillon infanterie, Baron Willem Christoff van *Schack*. De tweede som bezorgde de rentmeester. Zij werd den 31 Maart 1762 opgenomen te Maestricht, bij de huisvrouw van den Baron van *Schack*, Charlotta Sophia van *Pollitz*. Baron van *Kinsky* verobligeerde voor deze twee kapitalen zijn aandeel in de heerlijkheid en goederen van *Steyn*. Twee jaren later reisde *Kinsky* naar Hongarië, en was wederom in geldgebrek. Bij lastbrief van den 17 Maart 1764, gegeven te Steyn, gaf hij bevel aan zijnen rentmeester, *Kamps*, om voor dit maal 12,000 fl. br. aan 4½ percent op te nemen. Deze som werd den 20 Maart verstrekt door Johan Baptist van der *Wardt*, Heer van het kasteel van *Mechelen*. De *Kinsky* stelde tot pand „zijn onstrijdig vrij en liber zesde deel in de heerlijkheid en slot van *Steyn*, zijnde ten deele op hem *per mortem patris* gedevolveert, en ten deele *per donationem inter vivos* cedeert, zoo in naten als in drogen."

1765, den 13 Februarij, werd Reinard Otto Baron van *Kinsky*, kapitein der infanterie, in dienst des konings van Pruissen, na dood van zijnen vader Frans Frederik, in naam van zijnen broeder en zijner zuster, met de helft der heerlijkheid en des kasteels van *Steyn* beleend. De volmagt voor dit relief, die hem te *Meurs*, den 30 Augustus 1763 werd uitgereikt, teekenden L. Fr. K. Baron de *Kinsky*, L. S. C. de *Kinsky* en L. S. M. G. *Cloudt*.

1767, den 17 October, verkoopt Karel Lodewijk Frans Baron van *Kinsky* tot *Tervoort*, bij *Meurs*, zijne zesde paart of aandeel in de heerlijkheid *Steyn*, met alle hare onderhoorige erven, landen, weiden, bosschen, erfpachten, jacht, visscherij, medegeregtigheid van vaart op de Maas,

alle bannaliteiten van brouwen, malen enz. aan Heer Jan Frederik Karel Baron van der *Marck*, Heer te *Sippernau* en diens gemalin Maria Theresia Ludovica Josepha, rijksgravin van *Aspremont-Lynden*, voor de som van 48,000 gulden Luiksch, en bovendien eene som van 50 Hollandsche gerangde ducaten in specie godsgeld, en eenen gulden lijcop of wijngeld, na lands costume. In deze koopsom zouden korten de volgende kapitalen, welke de kooper ten zijnen laste nam. Ten eerste, een kapitaal van 12,400 fl. br. opgenomen bij den Heer advokaat van der *Wardt*, te Mechelen. Ten tweede, een kapitaal van 100 ducaten, opgenomen bij den Baron majoor van *Schack*, en een kapitaal van 750 rijksdaalders, opgenomen door den rentmeester Peter *Kamps*. Deze drie kapitalen beliepen te zamen de som van 16,150 fl. luiksch. De overige kooppenningen werden door den Heer Baron van der *Marck*, oogenblikkelijk uitbetaald. Geschied op het adelijk huis *Sippernau*, bij Maeseyck, in tegenwoordigheid van Jan Lodewijk Baron van *Heijbman*, kapitein in Hollandschen dienst, Egijdius Gerardus van *Aken*, advokaat te Maestricht en Frans Peter *Kamps*, rentmeester der heerlijkheid Steyn.

1767, den 20 November, leende de Baron van der *Marck* tot *Sippernau*, eene som van 20,000 fl. br. van Michiel Baron de *Rosen*, Heer van *Asch*, *Niel*, *Mottenhoff*, raadsheer van den prinsbisschop te Luik, om den koop van een zesde gedeelte der heerlijkheid *Steyn* aan den Baron de *Kinsky* te kunnen betalen.

1770, den 22 Maart, nam dezelfde nogmaals in leen van den Heer Michaël Baron de *Rosen*, de som van 6000 fl. br., om daarmede af te leggen twee kapitalen, staande ten laste van zijn aandeel in de heerlijkheid Steyn, te weten 100 gouden dukaten, opgenomen bij den Baron van *Schack* en 750 rijksdaalders te betalen, bij tusschenkomst

van den rentmeester *Kampe*, aan de weduwe *Zumputs*, te Duren. Tot waarborg van dit en van het vorige kapitaal stelden de echtelieden van der Marck, hunne heele bezittingen, zoo te *Sippernau* als te *Steyn* in pand.

1771, den 13 Maart, na dood van Reinard Baron de *Pelden* de *Cloudt*, in zijn leven president der regering van *Meurs*, werden met het twee en zeventigste aandeel in de vrije rijksheerlijkheid *Steyn* beleend, Maurits Lodewijk Baron de *Pelden* de *Cloudt*, luitenant in het regiment der garde ten dienste der vereenigde Nederlanden, zoo voor hem als voor zijne zusters en broeders, alsmede voor de freules Charlotte de *Cloudt* en Henrica Ludovica de *Cloudt*, zijne moeijen, en voor de kinderen van wijlen den Baron de *Steckow*, zijne neven. In dit relief was niet begrepen het aandeel van Maurits Baron de *Cloudt*.

1772, den 1 November, teekende de Baron van der *Marck*, vrijheer van *Sippernau*, *Steyn*, *Westneng*, enz. eene akte, waarbij hij de administratie van alle zijne goederen, behalven die van Steyn, voor den tijd van twaalf jaren overliet aan zekeren Heer Fred. Ignace Erard *d'Arcen* J. U. L., onder de volgende voorwaarden. „Dat de la Marcks vrouw eene jaarrente zoude genieten, dat de administrateur het kasteel *Sippernau* gratis mogt bewonen, maar den Baron van der *Marck* en diens vrienden, wanneer zij kwamen jagen eenige kamers moest afstaan; dat de administrateur voor zijne reizen en devoiren zou hebben 600 gulden, voorts per vat graan 5 stuivers, en 5 vaten ten honderd voor den krimp. Hij zou de granen en alle andere vruchten des Barons, op het beste profijt verkoopen, en 't zij aan den Baron of aan diens gevolmagtigden, den Baron van *Bruck*, jaarlijksch rekening doen."

1774, den 30 Januarij, verklaarden de echtelieden Baron de la *Marck* en Gravin *d'Aspremont-Lijnden*, zonder onder-

linge toestemming geene vaste goederen meer te verkoopen.

1774, den 18 Februarij, gaf de Barones de la *Marck*, geboren Gravin *d'Aspremont*, haren man volmagt om hunne goederen te hypothezeren, ten einde den Heer Frederik Ignatius Erard *d'Arcen*, hunnen administrateur tot *Sippernau*, te mogen vervolgen voor de regtbank.

1777, den 9 Mei, werd de Gravin van *Salisch*, weduwe van Gerard Wilhelm Baron van *Kinsky*, Heer van *Stroppen* en *Conradswald*, als vruchtgebruikster en voogdes harer kinderen, met de heerlijkheid Steyn beleend. Zij stelde tot haren voorganger Baron Karel van *Kinsky*, haren zoon.

1778—1787 werd de heerlijkheid Steyn, die sedert 1772 aan den nieuwen Heer moest bekend worden, verheven door Frans Peter *Kamps*, in naam der vrijheeren van *Kinsky* en door Jan Pierre *Rost*, drossard te Steyn, in naam van Charles Baron de la *Marck*, en in dien van den Baron van *Steckhou*, koninklijk Pruissische krijgsraad en postmeester te *Crefeldt* „ten opsigte hunner paerten en aendeelen in voorschreven heerlykheyd."

1779, den 29 April, gingen de echtelieden de la *Marck* tot *Sippernau* en *Steyn* het volgend vergelijk aan. De twee akten van accoord van den 30 Januarij 1774 en den 5 December 1775, waarbij het beheer en de opvoeding hunner kinderen geregeld werd, werden ongeldig verklaard. „La ditte dame remet par cette, M. le Baron son époux dans tous ces droits et pouvoirs mariteaux et paternels dont il jouissait avant les dits actes; cependant la dite dame continuera de jouir de sa pension, telle qu'elle a été réglée le 5 Décembre 1775." Dan wordt besloten om tot meerder voordeel der familie, over te gaan tot de verkooping der goederen, slot en heerlijkheid van *Sippernau*. De akte vervolgt: „Et comme entre les enfants des dits conjoints il se

trouve une fille, au bien-être et établissement de laquelle ils souhaitent particulièrement de pourvoir, il a été convenu qu'après la mort de l'un ou de l'autre des deux conjoints, le survivant devra lui payer une pension de 500 fl. de Liége avec laquelle la dite D^elle^ leur fille, pourrait se rétirer dans un couvent ou chez tel parent ou ami qu'elle trouverait à propos, pourvu que ce soit dans un endroit convenable à sa naissance et à son état. Cependant il sera libre au survivant de laisser suivre à la dite D^elle^ leur fille, la part légale qui pourrait lui compéter."

1779, den 15 October, verkocht Charles Baron de la *Marck*, met toestemming zijner huisvrouw, de heerlijkheid, goederen en kasteel van *Sippernau*, zoo als die bij den zaal van Curingen te leen gehoorden, met eene cijnskaart, regt van jagt en visscherije, eene bank op het koor der kerk van *Eelen*, en voorts de hoeven van *Colen* en van *Broekergade*, enz. aan den Heer Baron van der *Lelien*, postmeester te *Maeseyck*, voor de som van 81,000 fl. br. Van deze koopsom werden afgetrokken de verscheidene kapitalen, staande ten laste der goederen van *Sippernau* en bedragende te zamen de som van 46,200 fl. br. Deze koopakte werd gesloten „au couvent des sépulchrines situé dans le faubourg de St. Walburge, à Liége, dans un des parloires où demeure la dame Comtesse *d'Aspremont*."

1780, den 18 April, verklaarde Baron Charles de la *Marck* gehaald te hebben bij Hendrik *Milliard*, koopman te *Maestricht*, aan waren en koopgoederen voor de som van 5,575 fl. br., welke som hij beloofde te betalen uit zijne revenuen der heerlijkheid *Steyn*. De Heer *Milliard* stond toe, dat deze betaling kon geschieden in bepaalde termijnen, waarvan de eerste zou beginnen in den maand Februarij 1783. Den 23 Maart 1782, met toestemming zijner huisvrouw Maria Elisabeth *Michiels*, droeg de Heer *Milliard*,

dit kapitaal over aan Peter van *Bockel*, postmeester te *Eindhoven* en Wilhelmina *Deelen*, diens huisvrouw.

1783, den 17 April verklaarde de Barones de la *Marck*, wonende in het klooster der Recolectinnen, Quai St. Leonard, te Luik, dat haar huisheer mogt opnemen ten laste der heerlijkheid *Steyn*, de som van 4,250 gulden Luiksch aan vier per honderd. Op den 19 April verklaarde de Baron de la *Marck* deze som uit handen van den Heer Jan Pieter *Rost*, drossard en rentmeester der heerlijkheid *Steyn* ontvangen te hebben. De kwijting werd geteekend op het kasteel *Steyn*, in de kamer van voormelden Heer Baron.

1783, den 18 Mei, vertrok Baron Jan Karel Frederik de la *Marck*, uit *Steyn* en begaf zich naar Noord-America met zijne vier kinderen: 1° *Karolina*, oud 22 jaren, 2° *Louis*, oud 18 jaren, 3° *François*, oud 16 jaren, 4° *Alexander*, oud 8 of 9 jaren. Hij wilde zich vestigen op het eiland St. Eustache. Zijne huisvrouw, die een pensioen van 5000 gulden Luiksch uit de verkooppenningen van *Sippernau* had ontvangen, bleef terug in het Recolectinnenklooster te Luik.

1785, den 14 October, voor den notaris Zacharias *Allen*, residerende te *Baltemore*, in de provincie Marijland, gaf Baron de la *Marck*, aan zekeren Jan Daniël Albert *Havart*, koopman te Rotterdam, last tot het negociëren van eene som geld op zijn aandeel in de heerlijkheid *Steyn*.

1786, den 15 April, verklaart Johan Frederik Charles Baron de la *Marck*, residerende te *Baltimore* in Noord-America, dat hij heeft benoemd Guillaume *Alvarez*, Jan Daniel Albert *Havart*, Frederik *Caarten* en zoon en Peter *Baalde*, kooplieden te Rotterdam, om in zijnen naam en plaats te negociëren en op te nemen ten voordeele van Adriaan *Valck*, overgeblevene medegeassosieerde van het negotiehuis Adriaan *Valck*, Elias *Burger* en Jan *Schouten*,

de som van 35,000 gulden hollandsch, ten laste der onmiddelijke vrij-keizerlijke heerlijkheid *Steyn*, in den cirkel van Westphalen.

De la *Marck*, was een zwierbol, die in America zijn geheel fortuin ten gronde rigtte. Hij had er kennis aangeknoopt met zekere Miss Elisa *Brock*, die zich uitgaf voor eene verwante van Lord *Gréville*. Hij vertrok met haar naar het fort *Détroit* van Niagara, bij het meer *Erié*. Nadat zijn geld verkwist en zijne plannen van verrijking in rook waren opgegaan, keerde hij, in November 1786, naar zijn vaderland terug. Hij liet zijne dochter te Amsterdam; zijne twee zonen *Louis* en *Frans* hadden dienst genomen op een oorlogschip. *Alexander* bleef in America, 't zij te Suriname of te Philadelphia. *Louis* en *Frans* kwamen terug, in Augustus 1788, en namen hunnen intrek bij hunnen oom, den Baron Alexander Jacob Livinus de la *Marck*, te *Baexem*.

Bij zijne te huiskomst vernam de la *Marck*, dat zijne gemalin, den 6 September 1783, in het klooster, te Luik was overleden. Hij huwde alsdan eene andere Amerikaansche dame, Amelia *Murray*, die hem twee kinderen schonk, namelijk *Washington* de la *Marck*, geboren te Keulen en *Bellé* de la *Marck*, geboren te Mulheim. Bij den dood van haren man, die den 5 pluviose, jaar 5 der Fransche republiek, (31 Januarij 1797), te *Maastricht* voorviel, keerde Amelia *Murray* naar Amerika terug.

1784, den 18 Augustus verklaarde Charlotta van *Cloudt*, douairière van *Wijenhorst*, wonende op den huize de *Donck*, bij *Zevenheim*, dat hare dochter Maria Francisca van *Wijenhorst* den geestelijken stand had gekozen, en op het punt stond van geprofest te worden in de adelijke abdij van *Königsdorf*, bij Keulen. De moeder schonk haar bij deze gelegenheid eenen speelpenning van 15 rijksdaalder jaar-

lijksche rente, te beuren uit haar aandeel in de vrijrijksheerlijkheid *Steyn* aan de Maas.

1786, in December, verkochten Sophie Charlotta van *Stechou*, seniorin en chanoinesse van het adelijk sticht te *Gerresheim*, Maria Dorothea van *Stechou*, seniorin en chanoinesse van het vrije-adelijk sticht *Sena*, te Hall, Elisabeth Charlotta Anna Wilhelmina van *Stechou*, chanoinesse bij hetzelfde sticht, en Antoon Adolf Ehrenrijk van *Stechou*, Pruissisch vorstraad, te Rossel, aan hunnen broeder den Pruissischen krijgsraad en postmeester, Leopold van *Stechou*, te *Crefelt*, hun moederlijk aandeel in de heerlijkheid *Steyn*, te weten „hunne aangeërfde vijfde portie van een twaalfde deel, alsmede het aandeel, rakende de gemelde heerlijkheid Steyn, hun toegevallen uit de nalatenschap van wijlen den president der regering van *Meurs*, vrijheer van *Cloudt*, en alles wat hun nog ten regarde van dit aandeel kan toevallen, door uitspraak en vonnis der keizerlijke kamer te Wetslar." Een ieder der verkoopers ontving voor zijn vijfde aandeel 200 rijksdaalders, de daalder gerekend aan 24 grosschen.

1787, den 10 September werd de heerlijkheid *Steyn* aan den nieuwen Heer bekend, door den drossart en rentmeester *Rost*, 1° in naam van den Baron Reinard Otto van *Kinsky*, 2° voor den Heer Leopold van *Stechou* tot *Crefeld*, en 3° voor Adriaan *Valck*, overgebleven geassocieerde van het handelshuis Adriaan *Valck*, Elias *Burger* en Johan *Schouten*, te Rotterdam, wegens regten op een deel van de heerlijkheid Steyn, door hem verkregen van den Baron Frederik Charles de la *Marck*.

1787, den 15 October, protesteerde de Baron de la *Marck*, die nu wederom te *Steyn* woonde, tegen de aanspraak van den Heer *Valck* en compagnie: „Ik verklaer — zegt hij — dat ik niet aen den Heer Valck en compagnie, maer wel dese aen my schuldig syn, soo als uit de liqui-

datie blyken sal. Ik heb op myn aendeel in de heerlykheid Steyn eene capitale som laeten negotiëren, maer vermits dese negotiatie niet geschiet is, soo syn vervolgens alle acten ende arrangementen in der voege gemortificeert, als ofte sy nooit existeert hadden, voorbehoudens nogthans eene tusschen my en de Heeren *Valck* en compagnie tot liquidatie voor te nemen rekening, waertoe ik deselve hiermede uitnoodig."

1787, den 18 October, verklaarden de echtelieden Reinard Otto Baron van *Kinsky* en Elisabeth Robertina Baronesse van *Cloudt*, wonende op het slot *Tervoort*, bij *Meurs*, dat zij ontvangen hadden van G. J. M. Graaf van *Aspremont-Lynden* en *Reekhem*, de som van 8000 fl. br. aan vier ten honderd, voor welke som zij verobligeren en verhypotheseren hunne elf twee en zeventigste gedeelten uit de heerlijkheid *Steyn*. Als gevolmagtigden van den Graaf van *Reekhem* vinden wij in deze akte vermeld J. C. L. de *Limpens* J. U. L., drossard en syndicus van het vrije rijksgraafschap *Reekhem* en der baronie van *Borsheim*.

1787, den 1 November, bij akte gegeven te *Conradswald* in Silesiën, verlangden de gebroeders Frederik Wilhelm Baron van *Kinsky* en Maurits Wilhelm Baron van *Kinsky*, oud 22 jaren, kolonel in het regiment curassiers van *Dolffs*, met toestemming van zijnen voogd Silvius Christoph Sigismond van *Walther und Cronek*, een kapitaal op te nemen, ten laste van hun aandeel in de heerlijkheid *Steyn*. Dit aandeel bestond in een vijf twaalfde gedeelte, hetwelk zij geërfd hadden, uit de nalatenschap van hunnen vader Gerard Willem van *Kinsky* en van hun oom Richard Maurits van *Kinsky*. De geheele baronie van *Steyn*, werd door hen geschat op de waarde van 500,000 fl. br. Diensvolgens leende de Heer Johan Peter *Rost*, rentmeester van Steyn, den 22 Augustus 1789, bij den Eerw. Heer Joannes Dio-

nysius *Driessens*, priester, directeur en rentmeester van het R. Kath. Weeshuis te Maastricht, handelende in naam van dit gesticht, eene kapitale som van 9000 fl. br. aan vijf ten honderd, ten laste der vijf twaalfde gedeelten, in de baronie Steyn en aanhoorige goederen en regaliën. Deze som werd gebruikt om een kapitaal met interesten van 9,415 fl., volgens vonnis van den 1 November 1787, uit te betalen aan den Heer Adriaan *Gavarelle*.

1790, den 19 October, leende de rentmeester van Steyn Johan Peter *Rost*, in naam der gebroeders van *Kinsky* van *Conradswald*, nogmaals 4000 fl. br. aan vijf ten honderd, bij de regenten van het R. Kath. Weeshuis te Maastricht. Tot onderpand dezer som, stelden de gebroeders van *Kinsky*, zooals zulks bij de voormelde rentcreatie had plaats gehad „hunne vyf twaelfde gedeeltens in de vrye ryksbaronie *Steyn* en alle daeraen gehoorende goederen, erven, regaliën en inkomsten niets daervan uitgenomen."

1791, den 12 Januarij, namen de gebroeders van *Kinsky* nog eene som op van 3000 fl. br. in het R. Kath. Weeshuis, onder dezelfde voorwaarden als boven.

1792, den 3 Mei, verklaarde de Barones de *Cloudt*, geboren van *Kinsky*, wonende te *Meurs*, zoo in haren naam als in dien harer deelgenoten, dat zij vernomen had uit zekere bronnen, dat de Baron de la *Marck*, zijn aandeel in de heerlijkheid *Steyn* wilde verkoopen. Daar echter over twee portiën uit twee en zeventig deelen dier heerlijkheid, alsmede over de opbrengsten van het jaar 1740, tusschen haar en de Markgraven van *Merode-Westerloo* een oud proces aanhangig was bij het keizerlijk kamergeregt te Wetslar, zoo protesteerde zij tegen die verkooping, en verlangde, dat haar protest in de realisatieregisters van Curingen zou worden opgenomen, om des noods den verkooper voorgelegd te worden.

1792, Zaturdag den 12 Mei, verkocht de Baron Johan Frederik Karel de la *Marck*, met toestemming der voogden zijner voorkinderen, zijn zesde aandeel in de vrije rijksheerlijkheid *Steyn*, zoo en gelijk hij dat, in 1767, van de familie van *Kinsky* gekocht had, aan Henriette Gravin van *Halberg*, geborene vrijvrouw van *Hoesch*, onder de volgende voorwaarden: De Baron de la *Marck*, zal met zijn aandeel in de heerlijkheid, tevens alle papieren en documenten des betreffende aan de koopster overleveren. De koopsom zal wezen „beneffens 50 ducaten douceur voor de vrijvrouw de la *Marck*, wegens derselve goede vermiddeling" de som van 46,742 gulden brab. ieder gulden ad 20 stuivers gerekend. De som van 32,383 gulden zal dadelijk uitbetaald worden; de resterende 14,359 gulden zullen in de volgende maand September geleverd worden; zoo nogthans, dat de gravin van *Halberg* 5000 gulden in handen mag houden ad 4 per cent, die zij aan de freule dochter, Carolina de la *Marck*, zoo lang deze zal in het leven wezen, zal uit betalen. Na haar dood keert het kapitaal aan de familie de la *Marck* terug. De wijnkoop is naar lands gebruik 15 gouden Karolus en de godspenning twee kroonen. Deze verkoopakte werd, op datum als boven., geteekend in de voorstad van *Sittard*, ten huize der wednwe *Arnoldts*, in tegenwoordigheid van Mathias Lambertus *Jaminet*, pastoor te *Sultrop* en Edmond *Nijbelen* J. U. L. en drossard te *Elsloo*.

1792, den 5 Junij, werd Edmond *Nijbelen* J. U. L. wonende te Sittard, uit naam der Gravin van *Halberg*, beleend met haar aandeel in de heerlijkheid *Steyn*.

1792, den 5 Augustus, bekende Maurits Lodewijk vrijheer van *Cloudt* tot *Vercken*, wonende te *Meurs*, ontvangen te hebben de som van 600 rijksdaalders, ad 60 stuivers Cleefsch den daalder, uit handen van Jan Peter *Rost*, rentmeester te *Steyn*. Dit kapitaal werd opgenomen aan vijf ten

honderd en stond ten laste van het reeds bezittende en nog komende aandeel des Barons van *Cloudt* in de heerlijkheid *Steyn*.

1793, den 13 Junij, werd Joannes Petrus *Rost*, rentmeester der heerlijkheid *Steyn*, en aldaar op het kasteel wonende, namens den Baron van *Stechou*, koninklijk Pruissischen krijgsraad en postmeester te *Crefeldt*, beleend met een aandeel in de „baronnie van *Steyn*."

1793, den 15 Julij, werd de advokaat *Nijbelen* van *Sittard*, in naam der rijksgravin van *Halberg*, geboren van *Hoesch*, beleend met de zesde parte der heerlijkheid *Steyn*, tengevolge akte van koop op 12 Mei 1792.

Het kasteel *Steyn*, met de aanklevende goederen, groot 325 bunders, werd in het jaar 1827 uit handen van den Graaf van *Wickenburg-Capellini*, te Weenen, en andere erven, aangekocht door den Heer Hyacinth *Dejaer*, geneesheer te Luik, en ging na diens dood in 1857, bij erfenis over aan den Heer Eduard *Wouters-Michiels*, aldaar.

Aanteekeningen.

In de kerk van Steyn, naast het altaar van O. L. Vrouw, bevindt zich op eenen steen in den muur, het volgend inschrift:

TER EERE GODS.
IN MEMORIE VAN DEN EERENTFESTEN ENDE GENEREUSEN
HEERE HENRIC HAYWEGEN, 84 JAREN OUDT,
IN CELIBAET GESTORVEN DEN 21 NOVEMBER 1691,
EN HIER BEGRAVEN,
IN ZYN LEVEN SCHEPEN, SECRETARIS EN RENTMEESTER
DESER VRY RYKS BANDERYE
ENDE FONDATEUR VAN EEN JAERGETYT EN LEGAET
JAERLYX OP SYNEN STERFDACH ALHIER SOLEMNEEL

TE CELEBREREN, EN TE DISTRIBUEREN.
GESTELT DEUR DEN SEER EERW EN GENEREUSEN
HEERE MAXMILAEN FERDINAND HAYWEGEN
HEER VAN DER WAERDEN
PRIESTER SECULIER SYN NEVE ENDE ERFGENAME
R. I. P.

Den 6 December 1707 trouwde, te Steyn, Jonkheer Gerardus de *Azevedo y Bernal*, kapitein in het regiment van den graaf van *Dona* met M^dle Gerardina van den *Clooster* tot *Rewingen*. De afstammelingen van dit edel paar wonen te Steyn in de grootste armoede.

Den 6 April 1784 werd er geboren Maria Reïnardina Francisca Vincentia, dochter van Baron Karel van *Kinsky* en van Maria Catharina de *Grimberg*, gehuwden te Steyn.

Onder de Heeren van Bronkhorst treffen wij te *Steyn* eenige aanhangers aan van den oproer tegen Spanje, die eene niet onbelangrijke rol speelden in de woelingen van hunnen tijd. Herman van Bronkhorst, Heer van Steyn, Anholt en Batenburg, had met zijne vrouw Petronella van Praet van Moerkerke, vier zonen, die het lot der meeste waaghalzen van hunnen tijd ondergaan hebben. Zij waren Willem, Karel, Dirk en Gisbert.

De oudste Willem van Bronkhorst, Heer te Steyn en Batenburg, bad bij den Keizer om voorspraak voor zijne veroordeelde broeders Gisbert en Dirk. Daar dit mislukte nam hij, uit misnoegdheid, dienst in het leger van den prins van Oranje; zijne heerlijkheid Batenburg werd den 12 Februarij 1569 op last van het Brabandsch hof in beslag genomen. Steyn, omdat het eene rijksheerlijkheid was, bleef gespaard. In de lente van het jaar 1572 zond de prins, wiens vriend hij was, hem naar Zeeland om orde te stellen in zake van belastingen, en nadat de bloedgierige Willem van der Marck, Heer van Lummen, door zijne eigene vrienden

in hechtenis was genomen, werd hij in diens plaats tot oversten luitenant van het krijgsvolk benoemd.

De korte maar bloedige loopbaan van den nieuwen aanvoerder was niet gelukkig. In December 1572 hadden de Spanjaarden Haarlem belegerd en ingesloten. Den 11 Januarij 1573 daagde Willem van Bronkhorst op tot een ontzet, hetwelk mislukte. Zijn legerkorps, twee duizend man sterk, was te Sassenheim bijeengetrokken. Een dikke nevel deed hen van hunnen weg afdwalen, en zij werden met een belangrijk verlies teruggedreven. Willem van Bronkhorst bragt een gering overschot van zijne troepen uit den strijd; al de voorraad was verloren gegaan.

Den 28 Mei werd op het Haarlemmermeer, de Hollandsche vloot waarop de Heer van Steyn te bevelen had over het krijgsvolk door den Spaanschen admiraal van Bossu verslagen. Bossu had honderd schepen onder zijn bevel, de Hollanders hadden er omtrent honderd vijftig, maar van kleiner gehalte. Na eenen hardnekkigen strijd, waarin eenige duizenden omkwamen, werd de overwinning ten gunste der Spanjaards beslist. Bossu veroverde twee en twintig vaartuigen; de overigen verborgen zich in de oude Wetering. De Spanjaarden bleven sedert dien meester van het meer, ten gevolge waarvan de stad nu ook van den waterkant versperd werd.

De Heer van Steyn verschanste zich toen met zijne troepen te Ouwerkerk, maar werd door Don Francisco Baldes verdreven.

Den 8 Julij beproefde hij nogmaals het ontzet der stad, dat niet alleen mislukte, maar hem ook het leven kostte. Ten drie uren des namiddags verliet hij Sassenheim aan het hoofd van 4000 man, waaronder 3000 Engelschen en Franschen, voorzien van vierhonderd wagens leeftogt en zeven veldstukken, en nam de rigting van Haarlem. De

Spanjaarden, van zijne komst verwittigd, wachtten hem af, en in den helderen zomernacht van den 9 Julij, had in het Haarlemmerhout, een hevig gevecht plaats, waarbij het leger van Bronkhorst geheel en al verslagen werd. Drie duizend der zijnen bleven op het slagveld; vaandels, geschut, voorraad, alles viel in handen der overwinnaars. Hij zelf ten gevolge der verwarring van eene brug gedrongen, bezweek eenige dagen later aan zijne wonden. Zijn dood werd te minder betreurd, daar men hem beschuldigde van, tijdens het gevecht, beschonken te zijn geweest, en bijgevolg onbekwaam, om de hem toevertrouwde onderneming behoorlijk te leiden. Den 12 Julij gaf zich de stad Haarlem aan de genade der Spanjaarden over. Willem van Bronkhorst had, met zijne tweede vrouw Erica gravin van Manderscheidt, een zoon, Herman Dirk van Bronkhorst, die zich reeds, vóór 1579, met den Koning verzoende; deze volgde zijn vader in de goederen en de Heerlijkheid Steijn op en overleed ongehuwd te *Thorn* in 1602.

Herman's tweede zoon, Karel van Bronckhorst, onderteekenaar van het verbond der edelen in 1566, werd in 1580 te Keulen vermoord. Zijne vrouw, Alverta van Vlodorp, erfvrouw te Biecht (1) schonk hem een zoon, Maximiliaan graaf van Bronkhorst, die zich met *'s Konings* partij verzoende en daarom in Holland, in 1582, vijand der Republiek werd verklaard. Hij werd Heer van Steyn, Batenburg en Berendrecht in 1602. (2)

Een nog gruwzamer uiteinde, dan dat der vorigen, stond aan Hermans twee jongste zonen, Dirk en Gisbert te wachten. Deze jonge lieden waren drinkebroêrs en muiters van de ergste soort; zij hadden het compromis geteekend en de protestantsche godsdienst aangenomen. Toen zij in het begin van 1567 te

(1) Zie hiervoor bl. 21.
(2) Zie hiervoor bl. 118.

Steyn waren, hadden zij zich voor den opstand tegen Spanje verklaard. Omtrent dienzelfden tijd hadden zij twee vendels krijgsvolk aangeworven, zich als kapiteins aan 't hoofd gesteld en die bij het kleine leger van hunnen neef en drinkgezel, Hendrik van Brederode, gevoegd, met het doel om zich van eenige steden meester te maken. Maar hun plan mislukte; na de bloedige nederlaag van Austerweel (5 Maart 1567) en de vlugt van Brederode naar Duitschland, viel dit leger uit elkander.

Nu voelden zich de twee Heeren van Bronkhorst niet wel te moede. Zij wisten wat hun te wachten stond van wege den gestrengen Hertog van Alba. De grond van Nederland brandde onder hunne voeten; een goed heenkomen te zoeken was voor hen dringend noodzakelijk. Den 28 Mei verschenen zij voor Amsterdam; maar werden buiten gehouden. Zij staken toen over het Y en begaven zich naar Waterland in de Zuiderzee. Met het voornemen om over zee naar Duitschland te vlugten, waren zij met hunne trouwste spiesgezellen scheep gegaan; maar terwijl het volk slapend en dronken op het dek lag, werd het schip, tusschen Harlingen en Stavoren, op het zand gedreven en de bemanning, door den schout van Hasselt, hopman Ernest Mulert en eenige kapiteins van het leger des Graven van Arenberg, gevangen genomen en naar het kasteel van Harlingen gevoerd.

De koninklijke ambtenaren vonden op het schip bijna honderd passagiers, twee honderd vuurroeren, voorts veel goud en zilver, koorkappen, kasuifels en andere kerksieraden, die de vrijbuiters in de kerken en kloosters van Holland geplunderd hadden. Vele der gevangene opstandelingen werden naar de galeijen verzonden, anderen opgehangen en eenige, op voorspraak der jonge dochters van Harlingen, vrijgelaten. De overigen werden eerst naar Vilvorden

en later naar Brussel vervoerd. Tot deze laatsten behoorden de twee broeders van Bronkhorst te Steyn.

Vijf dagen vóór de teregtstelling van Egmond en Horne, den 1 Junij 1568, werden zij met nog zestien andere belhamels, te Brussel op den Paardenmarkt, openbaar onthalsd.

De inval van Lodewijk van Nassau, aan het hoofd van een talrijk leger, in Groningerland, verhaastte den dood van menig slagtoffer. De Hertog van Alba had besloten, vooraleer zich aan het hoofd van zijn leger te stellen, en den vijand tegen te gaan, om de doodvonnissen over een groot getal der aanzienelijkste staatsgevangenen ten uitvoer te doen brengen. Den eersten en tweeden Junij werden twee-entwintig personen onthoofd, den vijfden eindelijk was de beurt aan Egmont en Horne.

Van de achtien slagtoffers, den eersten Junij ter dood gebragt, bestegen Gisbert en Dirik van Bronkhorst tot Steyn eerst het schavot. Zij werden gevolgd door Maximiliaan Kok van Neerijnen, Jan de Blois de Treslong, Brederodes geheimschrijver Dandelot en andere officieren van diens huis, die met de Heeren van Bronkhorst gevlugt waren. Alle voorspraak was vruchteloos geweest; de onverbiddelijke landvoogd bleef doof voor elk verzoek om genade.

In de executie werd een onderscheid gemaakt tusschen degenen, die in de katholieke kerk, en hen, die als aanhangers der nieuwe leerstellingen wilden sterven. Voor de eersten hield het geroffel der trommels, dat de laatste woorden der anderen onverstaanbaar maakte stil, zij mogten nog een woord tot het volk spreken. Ook werden hunne ligchamen niet ten toon gesteld, maar op gewijde aarde begraven. De ligchamen van zeven onthalsden, die geweigerd hadden katholiek af te sterven, werden met hunne hoofden, op den weg buiten de Scharenbergerpoort, aan palen gehangen, totdat zij verteerd waren.

De lijken der twee jonge Heeren van Bronkhorst, en die van de Cock en Dandelot, werden na vijf uren aan staken te hebben gehangen, wegens hunnen adeldom buiten de Scharenbergerpoort, naast de kapel van St. Lazarus, op eene ongewijde plaats, twee en twee in één graf, maar zonder kist, ter aarde besteld. Ook zij hadden geweigerd katholiek te sterven (1).

Zulke plegtige, dramatische teregtstellingen, als hier plaats hadden, waren geene uitvindingen van den hartvochtigen Hertog van Alba, dien men zoo vele gruwelen ten laste legt, zij steunden op de gebruiken en de wetboeken van dien tijd, en waren even zeer in voege bij zijne tegenstanders, als bij hem. Wie, inderdaad, herinnert zich niet de ijsselijke plegtigheden, die het ter dood brengen van Balthasar Gerards voorafgingen en vergezelden?

Behalven deze vier zonen had Herman van Bronkhorst tot Steyn drie dochters: 1° Susanna, kanonikes te Mons, 2° Catharina gehuwd *a.* met Philip Willem van *Kniphuysen* tot Elter en Vogelsang en *b.* met Dirik van *Vercken* te Aken, 3° Elisabeth van Bronkhorst tot Steyn, gehuwd met Gerard van *Luxemburg* Heer te *Hollogne.*

Deze laatste ging, in 1576, met haren broeder Karel van Bronkhorst een contract aan, waarbij werd bepaald: dat in geval Karel en zijne mannelijke linie kwam uit te sterven, de afstammelingen van Elisabeth de heerlijkheid Steyn zouden erven (2).

Karels éénige zoon, Maximiliaan Graaf van Bronkhorst tot Steyn en Batenburg overleed in 1641. Hij was gehuwd geweest 1° met Anna Barones van *Ketteler* en 2° met eene

---

(1) Zie Nuyens, *De Nederl. beroerte* II p. 58. Motley, *Opkomst der republiek* II p. 334, en Bor, *Geschiedenis* IV p. 171.
(2) Zie hierboven bl. 125.

burgervrouw, Anna Maria *Sturm*. Uit het eerste huwelijk sproot een zoon, die jong overleden is. Daarom vermaakte Maximiliaan de heerlijkheid Steyn aan zijne dochter Anna Maria Sidonia, Gravin van Bronkhorst, die in 1624 in huwelijk trad met Floris van Merode, te Petershem. Een zoon uit het tweede huwelijk, Frederik Willem van Bronkhorst, die in 1660, te Parijs ongetrouwd overleden is, maakte ook aanspraak op de heerlijkheid Steyn. In zijne oude dagen schijnt de vader diens rechten ondersteund te hebben, zooals blijkt uit het relief van den 14 Julij 1641. Toen ontstond een zwaar proces tusschen de erfgenamen van Elisabeth van Bronkhorst-Luxemburg en de familie de Merode te Petershem, hetwelk ten gevolge had, dat de regten van de afstammelingen van Elisabeth van Bronkhorst-Luxemburg werden erkend. Den 22 September 1689 werd Burchard Willem, Baron van *Kinsky*, in huwelijk met Gertrudis Ignatia van *Luxemburg*, met de heerlijkheid Steyn beleend.

Tot meerdere opheldering van het voorgaand opstel dienen de volgende tabellen der Heeren van Steyn uit de huizen *Bronkhorst*, *Merode*, *Kinsky* en de la *Marck*. Men zal daaruit zien op welke wijze, deze in kleine deelen verbrokkelde rijksbaronie in den loop der vorige eeuw in bezit is gekomen van verscheidene geslachten, die onderling weinig of niet verwant waren, maar zich allen den titel van rijksbaron van Steyn, vrijgevig hebben toegekend.

TAFEL I.

De Heeren van Bronkhorst

TE STEYN.

Herman van Bronkhorst, zoon van Dirk van Bronkhorst Heer te Batenburg en Anholt en van Catharina van Gronsfeldt, erfvrouw te Gronsfeldt, Rimburg en Oost bij Eysden, kocht Steyn, in 1464, uit handen van Jan Graaf van Nassau, beleend 9 Maart 1464, overleden te Steyn 12 Februarij 1520, en huwde Magdalena van *Vlodorp*.

Dirk van Bronkhorst, Heer te Steyn en Batenburg, met Steyn beleend den 5 Julij 1528, huwde Susanna van *Harff*.

Herman van Bronkhorst, Heer te Steyn, Batenburg en Anholt ✠ voor 1556, met Steyn beleend, den 29 September 1541, huwde Petronella van *Praet* overleden 1594.

1. *Willem* Heer te Batenburg en Steyn, met Steyn beleend den 10 Julij 1556, ✠ 1573, huwde 1° Joanna van *St. Omer*, 2° Erica van *Manderscheidt*.

Ex *secunda*. 1. Herman Dirik, Heer te Steyn, ✠ te Thorn, ongehuwd, in 1602.
2. Willem ✠ jong.

3. Dirik van Bronkhorst onthalsd den 1 Junij 1568.
4. Gisbert van Bronkhorst onthalsd den 1 Junij 1568.
5. Susanna, kanonikes te Mons.
6. Catharina huwt Philip van *Kniphuysen* te *Elter* en *Vogelsang*.
7. Elisabeth huwt Gerard van *Luxemburg* te *Hollogne*. Zie tafel III.

2. Karel van Bronkhorst, Heer te Steyn en Obbicht, vermoord in 1580, huwde Alverta van *Vlodorp*, vrouw te *Obbicht*.

Maximilaan, Graaf van Bronkhorst, Heer te Steyn, Batenburg en Berendrecht sedert 1602, overleed 1641. Huwde 1° Anna van *Ketteler* en 2° na 1624, Anna Maria *Sturm*.

Ex *prima*. 1. Willem Arnold Graaf van Bronkhorst ✠ te Wesel in 1612 op studie.
2. Anna Maria Sidonia van Bronkhorst, erfvrouw te Steyn, huwt in 1624 Floris van Merode, Heer te Petershem. Zie tafel II.
3. Joanna erfvrouw te Batenburg huwde in 1630 met Jan van *Horne*, Baron van *Kessel*.

Ex *secunda*. 4. Frederik Willem van Bronkhorst, met Steyn beleend den 14 Julij 1641, overleed ongehuwd, te Parijs in 1660.
5. Petronella Justina van Bronkhorst.
6. Agnes van Bronkhorst.

TAFEL II.

De Heeren van Merode

TE STEYN.

Floris van Merode, Baron van Pietersheim, Markgraaf van *Westerloo*, Graaf van *Oolen*, etc., huwde in 1624 met Anna Maria Sidonia Gravin van *Bronkhorst*, erfvrouw te Steyn, met Steyn beleend den 13 July 1641.

1. Ferdinand Philips, Graaf van Merode te Steyn, geboren 1631, overleden den 24 Februarij 1658, huwde Magdalena *Vilain* van *Gend*.

Isabella, Francisca, Margareta, Gravin van Merode, ✠ te Brussel 12 Januarij 1701, huwde 1° in 1685 haren oom Maximiliaan van *Merode*, Heer te Steyn en Petersheim, en 2° den 21 Januarij 1677 met Joachim Ernest, Hertog van *Holsteyn*, generaal der Spaansche kavallerie in de Nederlanden, die katholiek werd in 1675 en overleden is te Madrid, den 4 Julij 1700. Zij werd met Steyn beleend in 1675 en 1685. Uit dit tweede huwelijk sproot een zoon Jan, Ernest, Ferdinand, Hertog van Holsteyn, geboren 4 December 1684, ✠ jong.

Ex *prima*. Isabella, Maria, Gravin van Merode geboren 13 October 1703 huwde den 12 Mei 1717, met Frans, Joseph, Graaf van *Czernin*.

2. Maximiliaan van Merode, Heer te Steyn en Petersheim, werd den 12 Mei 1646 met Steyn beleend, ✠ te Spa den 3 September 1675, huwde zijne nicht Isabella, Francisca van Merode te Steyn en Pietersheim.

Jan Philips Eugenius Graaf van Merode, Oolen etc. Heer van Steyn en Petersheim, grande van Spanje, generaal veldmarschalk in keizerlijke dienst, geboren te Brussel den 22 Junij 1674, ✠ te Merode bij Duren den 12 Sept. 1732, beleend met Steyn den 24 Oct. 1701, huwde 1° te Bayonne in 1701 Maria, Theresia *d'Arragon* de *Pignatelli* en 2° in 1721 Charlotta Amelia Eleonora Wilhelmina prinses van *Nassau-Hadamar*.

Ex *secunda*. Jan, Willem, Augustin, Graaf van Merode-Westerloo, grande van Spanje, kamerheer des keizers, geboren te Westerloo den 16 Junij 1722, huwde in 1742 met Louisa Constantia prinses van *Rohan-Guemené*. Werd 11 December 1733 met een deel van Steyn beleend, kocht een ander aandeel in 1744.

Louisa Juliana Constantia Gravin van Merode, vrouw te Steyn, geboren 28 September 1747, overleden 14 November 1774, huwt in 1773 met Herman Frederik Otto vorst van *Hohensollern-Hechingen*, ✠ 2 November 1813.

Louisa, Juliana, Constantia, vorstin van Hohensollern geboren 1 November 1774, huwt den Baron *Van der Burg*, ✠ 7 Mei 1847.

TAFEL III.

De Heeren van Luxemburg en Kinsky

te Steyn.

Gerard van *Luxemburg* en *Hollogne* heer tot *Hollogne-aux-Pierres*, huwt in December 1580 *Elisabeth Margaretha* van *Bronkhorst* en *Batenburg*, ✠ 1636, dochter van *Herman* van *Bronkhorst*, heer te *Steyn* en *Batenburg* en van *Petronella Praet* van *Meerkerke*.

Baldewinus van *Luxemburg*, heer van *Hollogne-aux-Pierres*, *Busin*, *Fallon* etc. ✠ te *Hollogne*, den 29 Julij 1644, huwt *Gertrudis Clout* van *Pelden*, dochter van *Willem* van *Pelden* genaamd *Clout*, drossard van *Meurs* en van *Vincentia* van *Eyll*, tot *Gestellen*.

Gerard van *Luxemburg* en *Hollogne*, ✠ te *Hollogne-aux-Pierres* in 1684, huwde *Ferdinanda* van *Horion*, ✠ 12 Jannarij 1659.

Maria Gertrudis Ignatia van *Luxemburg* en *Hollogne* eenige dochter, erfgenaam van *Hollogne*, leefde 1670, huwde *Borchard Willem* baron van *Kinsky*, dressard en gouverneur van *Meurs*, die in 1672 als kapitein stond in Staatsche dienst bij de overgaaf van Rijnberg aan de Franschen, en die later te Maastricht, woonde. Hij werd den 22 Sept. 1689 met een deel der Heerlijkheid *Steyn* beleend uit naam zijner vrouw.

1. *Maurits Willem* Baron van *Kinsky*, heer te *Hollogne-aux-Pierres*.
2. *Frans Frederik* Baron van *Kinsky*, gouverneur van *Meurs*.
3. *Magdalena Joanna Elisabeth* van *Kinsky*, huwde *Judocus Werner Pelden* genaamd *Clout*, Baron van *Coeverfort* bij *Meurs*.
4. *Vincentia Philippina* van *Kinsky*, schonk in 1747 haar deel in de Heerlijkheid *Steyn* aan de kinderen van haar broeder *Frans Frederik*.

1. *Reynart Otto* Baron van *Kinsky*, kapitein in Pruissische dienst beleend met *Steyn* in 1765.
2. *Karel Lodewyk Frans* Baron van *Kinsky*, kapitein in Pruissische dienst verkoopt zijn zesde aandeel in de Heerlijkheid *Steyn* aan den Baron van *der Marck* te *Sippernau*.
3. *Vincentia Wilhelmina* van *Kinsky*.

TAFEL IV.

De Heeren van der Marck

TE STEYN.

Thomas Cornelius Baron van der Marck te Leur, zoon van Hendrik Adriaan en van Agnes Catharina *Ormea* van *Papendorp*, geboren te Utrecht den 11 December 1705. ✠ te Schoonhoven in 1744, werd katholiek, en huwde te Baexem den 5 Maart 1726 Anna Francisca barones de *Rhoe d'Opsinnich*, erfvrouw te *Baexem* en *Sipernau*.

1. Jan Karel Frederik Baron van der Marck, Heer te *Sippernau*, *Westneng*, *Steyn* en *Eelen*, geboren te Maastricht den 29 September 1732, ✠ aldaar 31 Januarij 1797, huwde 1° te Luik, den 26 Februarij 1760, met Maria Theresia Louisa Josephina Gravin van *Aspermont*, *Lynden* en *Barveaux*, ✠ 6 September 1783 en 2° Amelia *Murray*. Hij kocht in 1767 een zesde deel uit de heerlijkheid *Steyn*.

2. Alexander Jacobus Livinus Baron van der Marck geboren te Maastricht, den 3 Januarij 1737, kapitein in Franschen dienst, ✠ te *Baexem* den 23 April 1804, huwde te Luik den 26 Februarij 1765 met Sophie Charlotte Maria Eleonora Barones van *Baexem* te *Rey* en *Kaldenbroeck*. Uit dit huwelijk sproten kinderen.

Ex *prima*. 1. Maria Anna Eugenia Theresia Karolina Barones van der Marck, geboren te *Sipernau*, den 11 Januarij 1761, ongehuwd overleden te Luik, den 21 Februarij 1826.

2. Louis Gabriel Karel Baron van der Marck, geboren te *Sipernau* den 20 Jenij 1764, generaal-veld in Franschen dienst te Rijssel, den 27 Mei 1794, huwde te Luik, den 6 Mei 1788, Maria Catharina de *Limbourg*. Waarvan een zoon, Karel Michiel Frederik Baron van der Marck, gehuwd te Luik, in 1825, met Maria Joanna *Simonis*.

3. Frans Maximiliaan Ferdinand Joseph Baron van der Marck, geboren te *Sipernau* den 30 Augustus 1765, ✠ in Franschen dienst.

4. Alexander Henderik Jacob Baron van der Marck, geboren te Sipernau den 11 April 1771.

Ex *secunda*. Washington van der Marck, geboren te Keulen.

6. Bellé van der Marck, geboren te Mulheim.

De Hoeven en goederen van Urmond

bij Sittard.

Het dorp *Urmond*, dat weleer den titel van stad voerde, en nog heden sporen van versterking draagt, wordt in de schriften der XIIde eeuw *Overmunte* en *Overmunthe* genoemd.

Uit een keizerlijk diploom van den 14 Junij 1153, blijkt dat *Overmunte* deel maakte van de eigendommen des aartsbisdoms Keulen (1).

Den 23 Februarij 1166, deelden de twee zusters Elisabeth van *Randenraedt* en Hildegondis Gravin van *Meer*, hare ouderlijke erfgoederen. Het vrijgoed te *Overmunthe juxta Mosam* kwam op het aandeel van Hildegondis, die hetzelve op staande voet aan hare zuster ten geschenke gaf (2). Deze Gravin Hildegondis is bekend als stichteres der abdij *Meer*, bij Wezel. In latere tijden behoorde het stadje *Urmond*, onder de heerlijkheid Borne.

De Loonsche leengoederen, die wij aldaar aantreffen, werden geacht een deel te vormen van het kwartier *Stockhem*, gelegen op den overkant der Maas. Zij bestonden in de hoeve *Guttecoven*, met drie en twintig bunder grond, waarvan er vier te *Leuth* gelegen waren, en in een hergewedeleen, genaamd de hoeve van *Richt*, die bij ieder versterf het beste paard, de strijdwapenen of dertig grijpen betaalde.

(1) Lacomblet *Urkundenbuch* tome I.
(2) Wolters *Recherches sur Gronsfeldt* p. 220.

A. *De hoeve van Guttecoven.*

1386. „Joannes de *Mosa* filius Petri de *Withuys* relevavit Trajecto, anno LXXXVI die XXV Decembris, XVIII bonnaria terre arabilis jacentes in pluribus peciis, in territorio de *Oermunde*, et 4 bonnaria terre arabilis jacentes in territorio de *Leute* in duabus peciis, XXII vasa siliginis hereditaria, habenda quolibet anno ad et super certas terras, jacentes in territorio de *Oermunde* et XXX grossos veteres ac XXVII capones annui census habendos ad et super plures domos et mansiones, situatas in villa de *Oermunde*, per reportationem Henrici et Emondi de *Bermen*, qui proprietatem dicti feodi ibidem reportarunt; et renunciavit ibidem Dna Elisabeth mater dictorum Emundi et Henrici usufructui, quem habuit in dicto feodo. Presentibus Dnis Johanne *Mascerel* de *Rode* milite, Wilhelmo de *Sta. Margareta* canonico Sti. Servacii Trajectensis, domicello Theodorico de *Haren*, Johanne *Snoec* de Wyck priscatore, Mathia *Winkelsprone* et pluribus aliis."

1429. „Lodewyck *Hoenen* van Urmondt, toe Tricht, voerhem en syne gedeylingen (ontfinck) int jaer 1429, den 22 daegs April, na doit Diric *Hoenen* syns vaders, XXII bonre lants; item XX vaet rogge; item XVII capuynen; item XXX alde groot met sekere cormeden gelegen tot *Urmondt* ende daer omtrent, uytgescheyden een bonre gelegen in twee stukken tot *Leuth*. Presentibus Dno de *Elderen*, Joh. de *Fallonia*, Fastrado de *Baré-Surlet*, Joh. de *Papenhoven*, Geert *Flesken* en Dries *Koninx* van *Tricht*."

1495, den 6 October, heeft Dries *Leemsen* van *Eght*, ontfangen te Curingen het leengoed van *Oirmond*, na den dood van Lodewich *Hoene*.

1507. „Domicella Juliana de *Guttecoven*, relicta quondam Jacobi de *Glymes*, recepit per Adamum *Thoreel* suum

mamburnum, XXIII bonaria terre arabilis, XX vasa siliginis, XVII cens., XXX grossa antiqua, cum III curmediis situatis in *Oirmont* et in *Leut*; presentibus Nycolao *Van der Donckt*, Nycolao de *Cortenbach*, Conrardo *Gryn*, et Arnoldo *Van der Beke*. Anno XV^c VII, die VI Novembris."

1524. „Item anno XV^c XXIIII, den XXVI dach Novembris, heeft Daem *Thoreel* den hoff van *Urmont* met synen toebehorten gecocht by Herman van *Batenborch*, binnen *Tricht* wonende.

1565. „Jacob *Leyns* voir hem en syne megeringen heeft den nuwen Heer becant ende den behoirlicken eed gedaen, den 22 November A° 1565, een heergeweerleen genaemt den hoff van *Guttecoven*, gelegen onder *Stockhem* tot *Oirmont*, aenhaldende omtrent XXIIII bonder lants, noch XX vat rogge, XVII capuynen en XXX alde groot, met seckeren curmuyden; uytgescheyden een bonder dat gelegen is in *Leuth* in twee stucken."

1574, den 5 Augustus, „heeft Adam *Terreels* van Maestricht opgedragen in stathelders handen dat leen van *Oirmondt*, daerop verteyende met hand, halm ende mont tot naem orber en behoeff J^r Jan *Terreels* synen broeder."

1792, den 6 Maart, werd deze hoef in leen ontvangen, door Heer Melchior de *Krahe*, pastoor te Urmond, ten gevolge akte van aankoop van den 1 Maart deszelfden jaars, uit handen van zekeren Christiaan *Gubbels*.

B. *De hoeve van Richt.*

1361. „Egydius de *Oirmonde* relevavit V bonnaria terre et III capones in *Oirmont*."

1366. „Henricus Capelle de *Oermont* relevavit Leodii, XIII Septembris ex successione Andreæ fratris yde uxoris dicti Henrici, V bon. terre cum dimidio vel circiter, sita in

Oremunde, feodum Mose, quod debet in morte meliorem equum, seu arma, vel XXX grypones; presentibus D^no^ Arnoldo de *Steyne* milite, Lens de *Rodacker*, Maes *Braedekens* son, de Proest et pluribus aliis."

1367. „Mathias *Winkelspronk* mamburnus seu maritus yde filie quidem Egydy de *Reke* relevavit in oppido Trajectensi, anno LXVII, die XIIII Octobris, ad opus dicte sue uxoris VII bonaria terre arrabilis, situata in parochia de *Oeremont* prope *Borne*, ac XXV grossos antiquos et IX vasa avene annui census, cum quibusdam curmediis, ex quibusdam domibus mansionariorum situatis in eadem villa de *Oermont*, moventibus in feodum a comitatu Lossensi, terra de *Eycke*, ex obitu et successione Andree filii investiti de *Oeremont*, nepotis dicte yde, et salvo etc. contulit D^nus^ Leod. dicto Mathie et sue uxori, presentibus feodalibus Egydi de *Reke* de *Uvermont*, Gerardo de *Nuychelen* et Germano de *Scagharde* de *Stockem*, feodalibus terre de *Eycke* seu de Maeslant et alys pluribus."

1423. „Cornelius *Woutermans* de *Berghe*, prope *Stockhem*, relevavit in *Eyck* anno CCCC^c^ XXIII mensis maji die sexta, a novo D^no^, X bonnaria cum dimidio terre arrabilis cum II areis, una cum domicilio jacentibus in parochia de *Oirmonde*, prout Henricus de *Capelle*, de *Oirmonde*, suus avus, illa tenere et possedere consuevit post obitum D^ni^ Henrici de *Capelle* sui pred. avi. Present. Stephano de *Lieck*, Arnoldo de *Molendino*, Joanne *Coperdraet*, Joh. de *Mewen*, Theod. de *Beeck*, Joh. *Vogels* ac pluribus aliis hominibus de Maseland."

1445. „Michaël *Wynckelspronck* relevavit curiam cum duobus areis, XXVIII bon. terre arrab. et silvis, XX vet. gross. et IX vasis silig. et curm. in territorio de *Oirmonde* post obitum Cornelii *Woutermans*."

1506. „Symon van *Berghe* recepit anno XV^c VI ultima Octobris de novo D^no curiam mansionariorum cum duabus ariis et XXVIII bon. terre arab. et silvis, XIX grossis veteribus, IX vasis havene, XIX capon. et cormediis super curiam et bona de *Oirmont*."

1528. „Opten XXIII dach Meert XV^c XXVIII heeft der wettige soen van Andres *Lenssen* seliger ontfangen ten behoeff synre moeder, als tochteresse ende oik in naem syner selve als erfgename met syne broeders ende susters eyn *pondich* Maeslants leen gelegen te *Oirmont*, in den lande van *Borne*, haldende XXI bonre I grote roede. Present Gerit *Slaex*, stathelder substituit, Goert van *Mewen* scout tot *Eyck*, Mr Johan *Savelant* enz.

1538. „Henrick *Deuss* releveerde van den nuwen Heer den 4 November 1538 XII bonre lants tot *Urmont*, in diverse stucken gelegen."

1544, den 3 September, werd Heyn *Lenssen* „met den hof van *Reecht* tot Urmondt beleend, aenhaldende XV bonder."

1579, den 3 November, werd Dirk *Lenssen*, na dood van zijn vader Jacob *Lenssen*, met dit goed beleend.

1637, den 16 October, werd Claes *Coonen* van Urmondt met den hof van *Richt* beleend.

1784, den 27 Januarij, werd Henderik *Gilissen* met deze hoeve beleend.

— IX —

Nog een woord over Breust.

Daar de leenregisters van Curingen hoegenaamd geen bescheid geven over de ligging van het Loonsche leen en heerlijkheid Breust, hebben wij niet geaarzeld dit te zoeken te Breust op de Maas. Eene andere plaats van dien naam was ons niet bekend.

De Heer de Corswarem, een man zeer ervaren in de topographie onzer streken, verhaalt dan ook uitdrukkelijk in zijn werk getiteld : *Limites et circonscriptions de la province de Limbourg* bl. 142 en elders, dat de Heeren van *Berlo* in bezit zijn geweest van Breust op de Maas. Dit doet na hem de Heer Caumartin in een opstel over Eijsden, geplaatst in deze afleveringen (1). Ook ingewonnen berigten van kundige vrienden uit Belgisch Limburg deelen in dit gevoelen.

De heerlijkheid Breust moest dus tweeslachtig zijn, want het kapittel van St. Marten te Luik was sedert het jaar 965 ook Heer van Breust, en is dit gebleven tot op het einde der vorige eeuw. In ons opstel over de heerlijkheid Breust, geplaatst hierboven bl. 35, hebben wij dan ook deze plaats als tweeheerig beschouwd. Later hebben wij echter ontdekt, dat een gedeelte van het dorp *Glons*, bij Luik, in vroegere dagen ook *Brus* en *Breust* werd genoemd. Wijlen de Heer Delvaux, die deze bijzonderheid opteekent, verhaalt zelf, dat de Graven van Berlo, Heer

(1) *Publ. etc. u Limbourg* IV, 423.

zijn geweest van Breust bij Glons (1). Deze zaak verdient dus op nieuw onderzocht en toegelicht te worden. Het komt ons zeer waarschijnelijk voor, dat wij op het voetspoor van anderen gedwaald hebben, te meer, omdat wij ook uit Breust op de Maas geene voldoende berigten hebben ingewonnen.

Ook moeten wij herinneren dat het kasteel van Breust op de Maas, in de vorige eeuw, niet in bezit was van de Heeren van Berlo, maar wel in dat van het kapittel der kerk van St. Marten te Luik. Het werd bewoond door eenen kanonik, die de heerlijkheid bestuurde.

Aan het slot van dezen arbeid over *de Loonsche leenen in het tegenwoordig Hertogdom Limburg* kunnen wij niet nalaten onzen hartelijken dank te betuigen aan den Welachtbaren Heer H. Schuermans, raadsheer te Luik, die ons in 1865, tijdens zijne aanwezigheid als procureur des Konings te Hasselt, het oud archief van den leenzaal van Curingen met de meeste bereidvaardigheid heeft toegankelijk gemaakt. Wij achten het onzen pligt dit bewijs van vriendschap en vertrouwen hier aan te stippen.

---

(1) *Dict. géogr. du pays de Liége* II, p. 92.

GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN

OVER

SIMPELVELDT.

1155 — 1598

Het dorp *Simpelveldt* droeg in de middeleeuwen den naam van *Simplex-via*, *Simplevey*, *Simpelvo*, *Saint-Plovoir*, *Simplovoir* en *Simpelvoirt*. De tegenwoordige naam *Simpelveldt* dagteekent uit de XVI^de^ eeuw.

De vorm *Simpelvoirt*, die in akten der XIV en XV^de^ eeuw voorkomt, zal wel de echte naam des dorps wezen, terwijl de overige schrijfwijzen geromaniseerde vormen zijn, voorkomende in Fransche en Latijnsche documenten. De *Simpel* is een riviertje, dat den kom des dorps bespoelt en de kerk voorbij vloeit. *Simpelvoirt* beteekent bij gevolg eene *voort* of waadbare plaats door de *Simpel*.

Gedurende het romeinsche tijdperk was een uithoek der buurt *Bocholtz*, die ook nog in latere tijden deel maakte van *Simpelveldt*, bewoond door menschen, die de zeden en gebruiken der oude Romeinen hadden aangenomen. Men vindt overblijfsels hunner woningen aan de Pruissische grenze, ter plaatse genaamd, den *lantgraaf*, die vroeger ook het rijk van Aken van het land van Hertogenrade scheidde. Daar, waar de weg van Bocholtz naar Laurensberg en Aken dezen grooten aardén wal doorsnijdt, bevindt zich eene plaats in den akker, genoemd de *Telender*, die digt bezaaid is met tegels, potscherven, bouwsteenen en ander schrot,

voortkomende van gebouwen uit het romeinsche tijdperk. Men vindt deze overblijfsels op de twee boorden van den *graaf*, zoowel op Pruissisch als op Nederlandsch grondgebied, over eene uitgestrektheid van meer dan honderd meter. In een stuk akkerland, toebehoorende aan den Markgraaf de *Rhodes*, eigenaar des huizes *Oberhausen*, stoot de ploeg op vele bouwstoffen.

Volgens eene vernuftige gissing van Quix (1) zou het dorp *Simpelveldt* ontstaan zijn uit eene dier talrijke koninklijke landgoederen, die ten tijde der Merovingers tusschen Maas en Rijn verspreid waren. Men vindt er inderdaad naast de kerk eene plaats, die zich het *Vroenhoff* noemt.

Gedurende de middeleeuwen maakte *Simpelveldt* deel van het land van 's Hertogenraedt. De prinsbisschop van Luik bezat er eenige goederen en regten.

Op aanvraag van Bisschop Hendrik bekrachtigde Paus Adriaan IV, bij bul van het jaar 1155, de eigendommen der kerk van Luik, haar geschonken door de vrijgevigheid der vorsten of door de mildheid der geloovigen. Onder deze eigendommen bevonden zich ook de Luiksche bezittingen te Simpelveldt, welk dorp in de bul des pausen *Semplovoir* genoemd wordt (2).

In 1203 schonk bisschop Hugo de *Pierrepont*, aan Goswijn, derde abt des kloosters van *Cornillon* te Luik, het patronaatregt over de parochiekerk van *Simpelveldt*. Deze schenking werd in 1205 door paus Innocentius III goedgekeurd (3), en diensvolgens werd, tot op het einde der vorige eeuw, die kerk bezet door geestelijken der orde van den H. Norbertus uit de abdij *Cornillon* of *Beaurepart* te Luik. Deze

---

(1) Diplom. Gesch. der Stadt Achen p. 6.
(2) Chapeauville II p. 105.
(3) Hugo, Annales præmonstr. I.

bedienden tevens de pastorijen van *St. Nicolaas* te Luik, van *Loverval*, van *Archis*, *Soumagne*, *Reekhem* en *Grimbij*.

In 1213 schonk dezelfde bisschop aan Henderik III, Hertog van Limburg, zijne hoeven en aanklevende eigendommen te *Haepere* (Eijsden), *Hoiens* (Heugem) en *Saintplovoir* (Simpelveldt). De Hertog nam deze gronden in leen van de kerk van Luik en beloofde den bisschop te beschermen tegen elkeen, behalve tegen het Duitsche rijk, den koning van Engeland en den aartsbisschop van Keulen (1).

Toen de Hertogen van Limburg in den manstam waren uitgestorven, was de leenband tusschen Limburg en Luik gebroken, en voormelde hoeven zouden, volgens het feodale regt, aan den bisschop terugkeeren. Daarom verklaarde Jan I, hertog van Brabant, den 20 October 1283, dat indien hij meester werd van *'s Hertogenraedt* en *Simpelveldt* (Saint Plouvoir), de bisschop in het bezit van voormelde hoeve zou gesteld worden (2).

Eindelijk in een vredesverdrag, gesloten den 30 Augustus 1334 door tusschenkomst des konings van Frankrijk, werd bepaald, dat de hoeven van Simpelveldt (*Saint Pluvoir*), Heugem en Eijsden, door den Hertog van Brabant, in zijne hoedanigheid van Hertog van Limburg, bij het bisdom Luik zouden in leen ontvangen worden (3).

In het jaar 1287 verwierf de abdij *Cornillon* van den bisschop van Luik eene hofstede in die stad nabij de Maas, en vestigde er een gedeelte van haar personeel. Deze nieuwe stichting werd *Beaurepart* of *Bellereditus* genoemd. De bisschop zou tot schadevergoeding het patronaat der parochiekerken te *Soumagne* en *Simplovoir* terug krijgen.

---

(1) Ernst, Histoire du Limb. VI, 181.
(2) Ernst, ibidem p. 316.
(3) Louvrex, Recueil des édits de Liége tome I, 178.

Deze akte schijnt echter hare geheele uitvoering in alle deelen niet gekregen te hebben, want het patronaat over deze twee dorpen bleef bij voortduring aan den abt van *Cornillon* en *Beaurepart*.

In April 1281 verklaarden de edelheer Otto van *Wickerade* en diens neef en pleegzoon Otto, erfgenaam en Heer van *Wickerade*, dat zij afstand deden van hunne aanspraak op de tiende van Simpelveldt en erkenden dat deze tiende uitsluitend aan de abdijen *Cornillon* en *Val-Benoit* toebehoorde.

Getuigen dezer akte waren Gerardus de *Manso* (Van den Hove), Joannes de *Lotburg*, Gerardus de *Schosberg*, Conrardus de *Wière*, ridders en mannen van *Wickerade*; verder Willem van *Caldenborn*, Bercholphus van *Benserade*, Gerard van *Keukelberghe*, Willem van *Walhorn* en Dirk genaamd *Steynart*. Voor den jongen Otto van Wickerade zegelden het diploom Dirk van *Wickerade*, kanonik te Luik en te Xanten, en Otto's oom, Frederik van *Wickerade*, kanonik van St. Gereon te Keulen en pastoor te *Heerlen* (1).

Onder de pastoors van *Simpelveldt* noemen wij bij voorkeur Arnold *Didden*, kanonik der abdij Baurepart, een man, die verwant was met Martinus Didden, deken van St. Pieter te Luik en stichter eener studiebeurs (2). Pastoor Didden heeft, van af het jaar 1576 tot 1589, de wonderbaarste avonturen beleefd en met het brutaalste geweld van roofzieke krijgslieden te kampen gehad. Alhoewel terdege voorzien van behoorlijke sauvegarden, die hem tegen allen militairen overlast moesten vrijwaren, werd hij éénmaal door de Spanjaarden en zeven malen door de Staatsche troepen uitgeplunderd, gevangen genomen, weggevoerd en met den dood bedreigd.

---

(1) J. Daris; Notice sur l'abbaye de Beaurepart p. 59.
(2) Zie Daris *Notices sur les églises du diocèse de Liége*, I p. 31.

Opdat de papieren zijner pastorij, in deze tijden van verwoesting niet zouden verloren gaan, vervaardigde deze priester een *Memorieboek*, waarin hij de voornaamste documenten zijner parochie overschreef, en zijne eigene lotgevallen opteekende. Het tafereel, dat de schrijver van zijn persoon ophangt, alhoewel kort van inhoud en zonder zamenhang, kenmerkt op de treffenste wijze het ongelukkig tijdperk der Nederlandsche beroerten. De naam van *Didden* verdient met eere genoemd worden in de geschiedenis onzer provincie.

Gemeld *Memorieboek* was op het einde der vorige eeuw in bezit der abdij *Baurepart* te Luik. Den 29 December 1782 deed Augustinus *Sougnez*, pastoor te Simpelveldt, er een afschrift van nemen voor het archief zijner parochie. Het is uit dit afschrift dat wij de aanteekeningen putten, die hier volgen:

N° 1. *Donatio ecclesiæ de Simpelvelt per episcopum Leodiensem*, 1203.

In nomine sancte et individue Trinitatis. Hugo Dei gratia Leodiensis episcopus tam futuris quam presentibus in perpetuum. Dictis ac factis hominum scripture attestatio turris fortitudinis est a facie inimici omnem veritatem pietati et misericordie annexam subvertere semper intendentis. Oculo quidem pietatis tenuitatem rerum ecclesie apostolorum *Cornelii Montis* considerantes et devotionem fratrum ibidem Deo servientum devote attendentes eorum fraternitatem nobis et successoribus nostris in perpetuum suscipimus. Eorum adjuvandi in eadem ecclesia meritis et precibus quibus nititur Deo constituente principibus, et nos manum adjutricem eis porrigentes ecclesiam Sancti Remigii de *Simplici Via* quod in vulgari corrupte sonat de *Saint Plovoir* cum omni dote et appendiciis suis nobis vacantem, assensu majoris ecclesie, eis in perpetuum habendam ad sustentationem eorum libere et canonice donavimus, salvo jure archidiaconi in obsoniis et cathedratico episcopi.

Unus de fratribus ad electionem ecclesie curam animarum de manu archidiaconi sine contradictione et repulsa suscipiet, qui per se vel per alium prout ecclesia ordinavit in eadem ecclesia deservire proterit. Ecclesia quoque de omnibus fructibus prout visum fuerit, ordinabit, hoc a nobis preordinato, quod in anniversario die decessus nostri pro commemoratione fratres in refectorio V solidos de fructibus ejusdem ecclesie annuatim habebunt, qui annuam etiam commemorationem omnium successorum nostrorum solemniter celebrabunt; quamdiu autem viximus ter singulis annis missam de sancto Spiritu ad augmentum salutis nostre in conventu solemniter cantabunt. Hec quoque devotio et consuetudo ad successores nostros stabit et inconcussa permanebit.

Ut hoc oblivione vel levitate aliqua non deleatur tam posterum quam presentium memorie, presenti pagine sub sigillo nostro et majoris ecclesie et aliarum Leodensium ecclesiarum imprimimus, anno Verbi incarnati M. CC. III°. Testes sunt de majori ecclesia *Walterus* decanus et archidiaconus et abbas *Rodulphus* archidiaconus, *Joannes* archidiaconus, Helias de *Builhon*, Henricus de *Donglebert*, *Radulphus* prepositus S. Pauli sanctique Joannis, *Lambertus* prepositus sancti Petri, *Thomas* prepositus sancti Crucis, Wilhelmus de *Heers*, *Arnulphus*, *Symon*, *Lambertus* et alii quamplures.

N° 2. *Renovatio terrarum spectantium ad ecclesiam de Simpelvoir anno XIIIJc LIIIJ in mayo.*

S'ensuivent les terres et prairies appartenant à l'église de *Simpelvoir*, dit communement *weisdomgoet* (1) gissant et situé en terreur de *Roelduc* etc.

---

(1) Weisdomgoed, goederen der pastorij.

Premier est à savoir que l'an XIIIJc LIIIJ en plusieurs jours du moys de May les terres et prairies et maisons avec ses expendices furent remesurés par Claesken *Willems*, mesureur jurez et sermentez dudit pays et les joindans de celles renouvellés par les personnes incaswuyrs de *Simpelvoir* et *Bouchuts* de temps de frère Jacque de *Burchloen* curez et vesti de la dicte englise.

Premièrement fut commenchier a mesurer la baisse-court, jardin, assises et appendices, contenant quatre journael, le journael contenant CL viergez et la vierge XVJ pieds, joindant d'amont à la semitier de *Simpelvoir*, devant à terres de Seigneur et à communes, et de costé droit à la ruwe descendant le semitier et le court de Damoiseau *d'Emstenraedt*, dit *Vroenhoff*, tendant et à communes dit *In den Brouch*, et de avers costé à la grande ruwe que vat de communes al dit court de *Emstenrredt*.

Item neuff journal et trois quarte de terres heules gigant en lieu condist *in die Heuls*, joindant d'amont à communes, d'avales à terres de *Emstenraedt* dit *Vroenhoff*.

Item encor six journal et demy gissant en lieu condist *in die Moel*, joindant d'amont à le susdict neuff journal et trois quartz, d'aval à réal chemin que vat à bois *des Ausemences*.

Item deux journal en lieu condist *aen den Kersboem*, joindant d'amont à *Busscherhouzen*, d'aval à le réal chemin prédist.

Item chinque journal de préairie gysante en lieu dist *Oppen*, joindant d'amont à chemin appelez *die Kremerstraiss*, d'aval az communes dict *Broech* et vers le *Wyergoet*.

Item quatre journal gisante en lieu dist *aen den Doern*, d'amont à le chemin de *Buchuts*, d'aval az héritiers Peeters *in den Broeck*.

Item neuff journal situés vers le *Waelbroeck*, joindant à terres de demoiseau Otto de *Wyckraede*.

Item trois journal légatées par dammaseau Otto de *Wyckeraedt* à la dicte église de *Simpelvoir*, joindant d'amont à la court de prédist damoiseau Otto, d'evalles à communes (1).

Item onze journal gissant en lieu condist *Busvelt*, joindant etc.

Item trengt journal en lieu condist *Buchots*, contenus entre joindants (2).

Item unne court, maison, jardin, assys et appendisse que contient un demi journal joindant d'amont à réal chemin qui vat à *Aeche*, d'eval à sémitier de *Buchutz* (3).

Item appartient à ledist vesty (4) le troisième part de la grant et menue disme par tout la parochie de *Simpelvoir*, semblablement le . . . (5) de tous les jardins préaries portant foure, en quelque part qui soit.

Item le troisième partz de unne petite disme entre *Herlen* et *Simpelvoir*.

Item les minues disme de *Oeverhousen*, *Born*, *Vleggendal*, *Teggerhoff*, la court *van der Heggen* et *in den Stam* à *Simpelvoir*.

Dan volgen stukken getiteld: *Census et dotes de Boucholtz et de Simpelveldt hereditariæ tam in blada quam in argento et caponibus pertinentes ad pastorem et sunt renovati anno* 1522.

---

(1) Sciendum est quod anno 1478, die Aprilis 18a dicta tria jurnalia heredetarie in emphiteusim data sunt Henrico *Musche*, per venerabilem dominum Goeswinum *Hemorcs* ceterosque conventuales, ea conditione ut annue solveret pastori de *Simpelveldt* quinque vasa havene et quatuor capones et tres stuveros.

(2) Sciendum quod dicta 30 jornalia etiam per abbates et conventuales in emphitensi data sunt a longo tempore sub litteris et sigillo conventus.

(3) Het pastoreelhuis te *Bocholtz*.

(4) Vesty, pastoor.

(5) Uitgebleven welligt het woord disme.

N° 4. *Sequuntur Anniversaria celebranda in capella de Buchultz.*

Wij lezen aldaar onder anderen: „Sciendum est quod sacerdotes Cruciferorum Aquensium tenentur et obligantur bis in septimana celebrare missam in capella de *Buchultz*, super altare sancti Juliani ex fundatione hospitalis pauperum et habent inde maximos redditus ex redditibus domus de *Bongardt*. Tenentur etiam ad omnia utensilia dicti altaris. Debet pastor singulis septimanis quatuor temporum semel celebrare missam pro defunctis ex societate sancti Juliani, ibidemque orare et nominare defunctos et defunctas ex progenie de *Bongardt*, *Haefven* etc. pro quo anniversario pastor habet, singulis quatuor temporibus, unum panem octo ponderis et quatuor marcas et custos totidem. Haec solvunt magistri hospitalis pauperum.

N° 8. *Tot wat missen die Kruytsbroederen van Aken gehalden syn tweemael ter weke te celebreren, en dienstregeling in de capel te Bocholtz.*

Anno Domini 1487, die decima quarta junii, venerunt ad nostrum monasterium *Bellireditus*, Leodii in Insula, certi deputati ex *Bucholtz* nominati Wilhelmus *Kauterbout* et Laurentius *op die Byse*, subditi parochialis ecclesiæ nostræ de *Simpelvoirt*, territorii de Hartogenraet, diocesis Leodiensis, archidiaconatus Trajectensis nostræque collationis, petentes et supplicantes, ut de nostro consensu posset reedificari (capella) in *Buchultz* sita, divi Jacobi Apostoli, et ut fundatio altaris divi Juliani in hospitale pauperum, ubi bis cruciferi fratres aquenses in septimana celebrare missam tenentur, ad capellam reduceretur: Quod ego Dominus et frater *Ewrenges*, humilis abbas præfati monasterii præstare non potui, sed nostra supplicatione adjuncta supplicationi prædictorum subditorum de *Simpelvoirt*, ac deputatorum

revendissimum et generosissimum D^num^ Johannem ab *Horne*, episcopum Leodiensem, ducem Bulloniensem etc. rogavimus quatenus petitioni nostræ consentire dignaretur, qui et reverendissimus (usus consilio sigilliferi Leod. et D^ni^ archidiaconi Hesbaniæ) acquievit, modo ad nullum detrimentum et præjudicium ecclesiæ parochialis de *Simpelvoirt* fieret, attamen quod omnes subditi de *Buchultz* singulis diebus dominicis ad parochialem ecclesiam modo solito venirent, præcipue vero in festo Nativitatis Domini, Purificationis B. M. V., ipso die Cinerum, die Dominica Palmarum, die Jovis et Veneris sancto, Sabbati qui est nocte paschæ, die Resurectionis, Rogationum, Ascensionis, Pentecostes, Assumptionis B. M. V., omnium Sanctorum et Animarum, et divino officio sint intenti; denique ut omnia sacramenta ex ecclesia parochiali de Simpelvoirt administrentur; sed propter necessitatem possunt Sacramenta Eucharistiæ et Extremæ unctionis in dicta capella administrari et reservari. Actum Leodii. (Erat Signatum) D. Ricaldus a Meroede canonicus Leod. et vicarius Rev^mi^ Epi Leod. D. Everardus de Dongelbergh præpositus S^ti^ Joannis Evang. et sigillifer Leod.

„Ego autem D^nus^ et frater Joannes a *Ewregneis* humilis abbas monasterii *Belliriditus* in Leodio authoritate abbatiali do consensum, quod quique pastor in *Simpelvoir* fuerit, poterit celebrare in capella divi Jacobi Apostoli in *Bücholtz* singulis diebus dominicis et binare si illi placuerit, exceptis diebus reservatis a R^mo^ D^no^ Johanne Ab *Horne* episcopo Leodiensi; attamen cum protestatione, ne in consequentiam ac gravamen seu præjudicium successorum curatorum prædictæ ecclesiæ parochialis trahatur, et conscientiæ devotionique ac volumtati pastoris semper commitimus. Promiseruntque deputati, nempe Wilhelmus *Kauterbaut* et Laurentius *Op die Byse* ex *Buchultz* ex parte omnium subditorum quod unaquaeque domus de *Bochut* solveret pastori, si officium

divinum ut præscriptum est compleverit, seu ministro ejus loco constituto singulis annis (panis) unus pondere octo librorum ubi antea unum tantum dare consueverant, idemque sex vasa siliginis (singulis) annis ex decimis olim legatis a parentibus *Heydengrondt*. Actum Leodii in monasterio in Insula dicto *Beaurepart*, coram me notario jurato apostolicæ sedis et curiæ Leodiensis ad hoc vocato et deputato, Anno D^ni M^o quadringentesimo octógesimo septimo, die decima quinta junii. (Erat signatum) Joannes *Hubert*.

De stichting van het altaar van den H. Julianus in het gasthuis te Bocholts, behoort tot de geschiedenis onzer streken, en verdient een woord van toelichting.

Jan Heer van Gronsfeldt, die op de laatste helft der XIV^de eeuw in de meeste aangelegenheden van Limburg en Brabant voorkomt, was een man, die zich groote schatten en uitgestrekte eigendommen verworven had. In 1370 trad hij in dienst der stad Aken voor de som van honderd mark 's jaars en bleef dit tot aan zijnen dood. In het volgend jaar nam hij, in het leger van den hertog van Brabant, deel aan den ongelukkigen slag van *Baeswÿler*, en werd tevens pandheer der dorpen *Cadier* en *Eÿsden*. In 1471, na het overlijden van zijn oom Godart van der *Heÿden*, werd hij als Heer van *Ter-Heÿden*, bij Aken, gehuldigd. Ook was hij in naam der hertogen van Brabant, drossart van van 's Hertogenrade en kastelein der kasteelen en heerlijkheden *Waldvucht*, *Gangelt* en *Millen*.

Deze uitgebreide magt, gepaard met geweldenarijen van allerhande soort, berokkenden den Heer van Gronsfeldt eene menigte vijanden. De voornaamste dezer was Eustachius van Bongard, uit Bocholtz, bij Simpelveldt.

Terwijl Jan van Gronsfeldt wegens de eene of andere uitspatting in hechtenis zat, had deze Eustachius eenen voor hem lasterlijken en eerkwetsenden brief aan de bur-

gers van Maastricht geschreven. Gronsfeldt vernam dit nieuws met innigen spijt en vond zich diep gekrenkt. Des Maandags na St. Pieter, in de vaste des jaars 1472, zond hij aan van Bongard zijn cartel tot een tweegevecht. „Ik wil met u vechten — schrijft hij — en mijne eer verantwoorden met pantser, stormhoed en beendekke. Ons wapen zij een zwaard en een mes. Wie van ons beiden het veld behoudt mag zijnen vijand dood of levend wegvoeren, en zijnen wil met hem doen. Ik wil u bewijzen dat gij boos, verraderlijk, diefelijk en liederlijk gelogen hebt en nog liegt. Neemt gij mijne voorwaarden aan, dan schrijf terug en zoek geene oneer."

Wat deze uitdaging ten gevolge had, heeft ons de geschiedenis niet bewaard. Wij weten alleen dat Jan van Gronsfeldt, in den nacht van den 25 Augustus 1386, te Aken, in eene kamer van het stift van O. L. Vrouw, om het leven werd gebragt (1), De moordenaars waren Eustachius van *Bongard* en Godart van *Schoonvorst*.

Ten gevolge van dezen moord bleef er eene geduchte veete ontstaan tusschen de geslachten van Gronsfeldt en die van Schoonvorst en Bongard. De meeste kleine dynasten onzer streken kozen partij in deze zaak. In 1387 bezocht de Heer van Schoonvorst het land van Limburg met moord en brand. *Oupey*, eene heerlijkheid van het huis van Gronsfeldt werd eene prooi der vlammen; *Walhorne* en het dorp *Weiden* ondergingen hetzelfde lot (2).

Eerst in het jaar 1389 kwam eene verzoening tot stand (3). De aartsbisschop van Keulen, die als middelaar

(1) Chronijk der *landen van Overmaas*. *Publ. etc. du Limb.* VII p. 13.
(2) Ibidem p. 13.
(3) Eene zeer onjuiste en valsch gekleurde voorstelling van dit droevig voorval kan men lezen in het werkje van *Ch. Rhalenbeck*, getiteld *Histoire de la ville et du comté de Dalhem*. Het is dezen lichtzinnigen schrijver dan ook hier, gelijk elders, minder om de waarheid dan om het effect te doen.

was tusschen beide getreden, veroordeelde de Heeren van Bongard en van Schoonvorst, om, volgens het gebruik van dien tijd, eene geestelijke stichting te doen voor de zielerust van den verslagene.

De stichting der Schoonvorsten had plaats te Aken (1), die der Bongard te Bocholtz, waar hun stamzetel Bongard gelegen was (2). Beiden geschiedden ter eere van den H. Julianus.

In 1457 schonk Godfried van Bongard, ridder, het beneficie van den H. Julianus te Bocholts, zijnde een castraalaltaar der gasthuiskapel, waarvan de renten veertien rijnsche gulden beliepen, aan het klooster der kruisheeren te Aken, hetwelk in 1372 door Gertrudis, weduwe van Gerard van Bongard, was gesticht geworden. De voorwaarde, dezer schenking was: dat aan voormeld altaar wekelijks twee malen zou mis gelezen worden, hetzij door een kruisheer of door eenen anderen priester. De toenmalige rector gaf tot deze overdragt zijne toestemming.

Den 10 November 1457 werd deze schenking goedgekeurd door Lodewijk van Bourbon, bisschop van Luik. Den 19 Februarij 1470 volgde ook de goedkeuring van Jan van *Burgloon*, priester en pastoor van Simpelveldt, onder wiens sprengel de gasthuiskapel van Bocholts gelegen was, en den 10 Maart daaropvolgende, die van den aartsdiaken van Hespengouw.

Den 29 October 1616 gaf Jan, graaf van Gronsfeldt, een

---

(1) Zie Quix, *Geschichte des Karmelitenklosters in Aachen*, p. 86.

(2) Het huis *Bongard*, tusschen Bocholtz en Simpelveldt in een aangenaam dal gelegen, is rond omgeven van vijvers en watergrachten. Het tegenwoordig slot, hetwelk nog heden het blasoen der Bongard tot Wijnantsrade, boven de deur voert, werd in het begin der XVI^de^ eeuw, uit inlandschen zandsteen, in gothischen stijl gebouwd, en is voorzien van twee schoone hoektorens. De tegenwoordige eigenaar van dit merkwaardig gebouw en der aanklevende pachthoeve is de Heer Adriaan Sassen, kantonrechter te Heerlen.

afstammeling van den gesneuvelden, aan de kruisheeren van Aken volmagt, om het beneficie van St. Julianus naar hun klooster in Aken te verplaatsen. De reden tot deze verplaatsing waren, dat de priester er moeijelijk onbedorven wijn kon vinden voor het H. Misoffer, en dat er veelal misdienaars en toehoorders ontbraken. Tien dagen vroeger had de bisschop van Luik, Ferdinand van Beijeren, dit beneficie, dat nu maar zeven rijnsche gulden opbragt, op ééne maandelijksche mis teruggebragt (1).

De kapel van Bocholts, toegewijd aan den H. Jacobus den Meerdere, werd langen tijd bediend door den pastoor van Simpelveldt, die er bineerde. Maar in 1802 was zij reeds van hare moederkerk gescheiden. Deze plaats vormt tegenwoordig eene afzonderlijke parochie en eene burgerlijke gemeente. In 1870 verrees naast de nederige kapel, die in de XVII^de^ eeuw hertimmerd was, eene prachtige dorpskerk in gothischen stijl. Het aloude gasthuis aan de westerzijde tegen den gothischen toren der kapel gebouwd, dient nu tot pastorij.

N° 10. *Paelen 'en costuymen der groote ende cleyne tienden der parochie Simpelveldt, toestaende voir dat derde deyl den pastor des dorps ende voor twee deyl der abdisse ende godtshuys van Val-Benoit by Luydick, opgemaeckt den 7 Mey* 1528.

N° 11. *Accord ende verdraegh sonder prejudicie tusschen heer Andries van Doenraet, pastor van Simpelveldt, ende joncker Andries van den Haeff destyds pachter der abdisse van Valbenoeten, van wegen twee deel der grooter thiende van Simpelveldt ende Buchultz*, 1535.

Item anno 1558 *tusschen J^r^ Baltus van Haeff en den pastor Hendrick Bollandt. Item anno* 1572 *tusschen J^r^ Baltus van Haeff en den pastor Arnold Didden.*

---

(1) Zie Quix, *Die Pharre zum H. Kreuz* p. 36-38.

N° 15. *Accord tusschen den pastor Arnoldus Diddenius en de nabuyren van Simpelveldt wegens de thienden*, 1 *Augustus* 1589.

N° 17. *Die thienden van der custerie van Simpelvelt.*

„Item heeft der custer van ieder housraet binnen dat gehucht *Simpelvelt* allen jaer te paesschen eyn broet van 8 pond.

„Item heeft der custer van ieder huys of erff jaerlix in den oust een clockgerff.

„Item heeft der custer, voir ostiën en miswyn, jaerlix eyn voer rogge mit dat stroe of eyn malder rogge uit die twee deyl der thiende, toestaende der abdisse ende convent van *Val-Benoiten.*

N° 18. *Die renten van onser liever vrouw altaer tot Simpelvelt.*

N° 20. *Van de fabriekrenten der kerk te Simpelvelt in* 1550.

N° 21. *Renten der capelle tot Bocholtz.*

N° 22. *Renten ende penninxgelt van den gasthuys, tot Bochultz.*

N° 27. *Sauvegarden en beschermbrieven*, gegeven te Madrid den 29 October 1579 door koning Philips II, aan Arnold Didden pastoor te *Simpelveldt*, en bevestigd den 3 Maart 1582 door den raad van Brabant. Item sauvegarde gegeven door Alexander, prins van Parma, den 16 Mei 1587, aan Jacobus *Fabricius* pastoor te *Kerkrade* en Arnold Didden pastoor te *Simpelvelt.* Dit laatste stuk heeft onder anderen: „nous prenons et mettons par cette au nom de sa majesté en notre protection et sauvegarde espéciale les deux maisons et y vivans, une située au village de *Simpelvelt* appartenant à la cure dont est curé Arnouldt Dydden réligieux, et l'autre située au village de *Kerkraedt* aussi appartenant à la cure illec dont est pasteur Jacques *Fabritius* aussi réligieux, ensemble les dist curés ou pasteurs modernes et aultres

advenir avec leurs domestiques, serviteurs, grains, bestiaulx, fourages, terres et aultres leurs biens quelesconques que voulons et entendons être francs et préservés de tout logement de gens de guerre et de toute fouille, dommage, pilleries, manégeries et oppressions."

Anno 1589 in majo revocatæ sunt omnes salvegardiæ per ducem Parmensem, et ista cassatio facta est de instantiis D^ni de *Ruysbroeck*, gubernatoris Limburgiæ; quare (ego Arnoldus *Didden*) coactus fui accedere suam Celsitudinem ducem Parmensem, mihi addictissimum, qui tum temporis usque ad mortem infirmabatur in pago de *Spae;* a quo humaniter receptus et vocato D^no de *Ruysbroeck* sua Celsitudo denuo renovavit dictam sauvegardiam, die 7 Octobris 1589.

N° 28. *Sauvegarde donné au curé Arnold Didden, le 28 Mars 1597, par son Altesse Albert, cardinal et archiduc, après la cassation de tous sauvegardes en générals et spécials, excepté le sauvegarde de l'évêque de Ruremonde.*

N° 29. *Sauvegarde gegeven aen Arnold Didden ende het dorp Simpelveldt door de edele Heeren, overheyt ende lantraed aen de oosteyde der Maes (1).*

„D'overigheit ende lantraet van d'oostsyde der Maese doen te weten allen die desen vertoont sal worden, dat naerdyen wy by dagelyxe ervaringhe bevinden, dat verscheyde heerlickheden, dorpen ende vlecken in den lande van *Valkenborgh* en *'s Hertogeray* gelegen den algemeenen vyanden der gevierde Nederlanden syn contribuerende, *en wy daeromme wel vermoegen souden dieselven met brand ende andersints vernielen te laeten*, nochtans aenmerkende, dat de inwoonderen derselver plaetsen genougsam by den vyant tot opbrenging alsulcker contributie rigoreuselyk gedwongen

(1) De staten der vereenigde Nederlanden.

worden, ende daer wy ook meer tot goedheyd als tot rigueur ende straffe geneycht syn, hebben wy eenige der heerlyckheden, dorpen, vlecken, geestelycke personen in den lande van *Valckenborgh* ende *Hertogenray* in onse sauvegarde ende protectie willen nemen, ende onder anderen het dorp van *Simpelveldt* ende den pastoir Heer Arnout *Didden* met syne familie, mits dat die inwoonderen ende ingesetenen van dyen tot stuyer der tegenwoordige oorlogen sullen fourneren provisionelyck de somme van vyftig carolus gulden ter maent, ende der pastor van den voors. dorp des jaers een en twintich gulden brab. voor syne acquot, waerdoor dan billich is, dat deselve onderdaenen ende pastor wederom van alle rouvinge, plonderinge, overlast ende verdriet van ons krygsvolk ende anderen gantselyck gevryt ende verschoent worden ende blyven. Ontbieden derhalven" etc. „Gegeven binnen 's Gravenhagè den 19 Martii 1596, stylo novo."

N° 30. *De infortuniis et adversitatibus fratris et domini Arnoldi Diddenii pastoris apud Simpelveldt.*

„Anno 1576 ipso die paschatis, sub officio Missæ fui traditus per proditorem Egydium *Geelkrans*, dictum *Bontgilkis* subditum nostrum, in ecclesia de *Simpelvelt* in manibus capitanei *Hauwee*, qui stipatus quinquaginta equitibus me captivum detinuit. Sed miraculose Deus per suam misericordiam me eripuit ex illorum manibus; sed me fugiente et absente spoliaverunt domum pastoratus.

Anno 1577, die 9 Januarii, Don Joannes Austriacus, suo excercitu subveniendo oppido *Ruræmundensi*, atque eo rediente excercitu per pagum de *Simpelvelt*, ductus fui captivus ad pagum de *Vervy* (1), ibidemque solvi pro redemptione mea quinquaginta daleros Philippicos.

(1) Nu de stad *Verviers*.

Anno 1578 post expugnationem oppidi *Limburgensis*, ego a *Leodio* rediens *Aquisgranum*, captus fui ab equitibus *Trajectensibus* (1) in silva Aquensi, qui omnino spoliaverunt me; iandem pro redemptione corporis et vita mea, solvi illis septuaginta coronatos aureos.

Anno 1584, die 17 May, combusta fuit nostra ecclesia de *Simpelvelt* à *Frybuyters*, nummero ducentorum equitum, atque polluta fuit per effusionem sanguinis et occisionem unius Hispani dicti *sargeant-major*. Ego vero cum quinque Hispanis, tum in ecclesiam tum in turrim fugiens, auxiliante misericordia Dei, miraculose evasi, nuspiam valde nec igne, nec ictu bombardico, nec gladio læsus. Hispanus vero nomine *Rodrigo*, qui vigilias noctis observabat, hora secunda diluculo, in porticum nostræ ecclesiæ quinque ictus bombardicos sub pectus, brachia et ventrem sustinuit, atque miraculose per certas reliquias ex ecclesia B. Mariæ Virginis oppidi Aquensis, quas ipse in colla gerebat minime lœsus, evasit securus. Quod si ipse Hispanus occisus fuisset, nos omnes in ecclesia et super turrim dormientes latrocinati fuissemus.

Anno 1595, altera die trium Regum, preocupatus et obrutus fui in turri nostræ ecclesiæ circa horam quartam post meridiem a quatuor pervertissimis militibus, quos instigaverat Egydius *Geelkrans* et uxor ejus. Qui milites me occidissent clam in turri, nisi Deus fuisset mihi adjutor; tandem spoliaverunt me vestibus multis atque abstulerunt ex armario quatuor nobiles aureos atque sex Daleros Hollandos.

Anno 1596, dominica ante purificationem B. Mariæ virginis circumdederunt sexaginta equites de Societate capitanii *Clout* ex Hollandis, templum nostrum de Simpelvelt, tempore

---

(1) Maestricht was destijds in bezit der Staten. De gouverneur der stad was de baron van *Hees*, uit het geslacht *Horne*.

missæ. Tandem frangentes Januas templi, turrim ecclesiæ incendio tradiderunt; ego vero propter vehementiam fumi et ignis coactus fui per fenestram turris me ipsis tradere captivum, qui me ducentes ad capitaneum *Clout*, constrinxerunt verbis asperis promittere sexcenta dalerorum Hollandicorum.

Anno 1597, prima Augusti eundo ad capellam de *Buchotz*, mane circa horam octavam ut ibidem celebrarem missam, more consueto, in medio itinere fui apprehensus a quatuor spoliatoribus, qui exutis vestibus meis, induerunt me vestimentis militaribus, atque captivum me duxerunt publice usque in silvam inter *Mosam* et oppidum de *Sittart* (1). Tandem me acriter verberantes multis verberibus, coactus fui promittere ut antequam me quispiam hominum videret solvere quingentos florenos brabanticos; dixeruntque dicti prædones, quod incolæ de *Simpelvelt* in causa meæ apprehensionis fuerunt; si ita est, quod tamen non credo, parcat illis Deus cordium scrutator, qui custodiat nos in omni opere bono et liberet ab omni malo, et det nobis pacem, tranquillitatem et in posterum vitam cælestem. Amen.

Anno 1598, decima tertia May, hora tertia mane, venerunt ad pagum de *Simpelvelt* quinquaginta sex equites *frybuyters*, ex oppido *Rynbergh* et *Meurs* (2), qui postquam multos subditos et equos, ob defectum solutionis contributionum, captivos haberent, tandem valvas ecclesiæ nostræ frangentes venerabile corpus Domini cum monstrantia atque cuncta alia sacramenta ac omnia ornamenta ecclesiæ abstulerunt; denique omne supelectile atque vestes meas furat sunt. Tandem me captivum abduxerunt ad pagum *Galopiæ* (3)

---

(1) Dit bosch is de Graatheijde.
(2) Deze twee steden waren in bezit der Vereenigde Staten.
(3) Gulpen.

quem etiam omnino spoliaverunt, et vicarium pastoris cum multis incolis et equis captivum abduxerunt. Deinde ad pagum *Vylen* venimus, ibidemque dicti equites ecclesiam spoliantes obruti sunt per equites regiæ Majestatis ex oppido *Ruræmundensi* nummero saltem viginti septem, qui in fugam dederunt præfatos 56 equites ipsos occidentes, captivosque capientes, ita ut tantummodo octo ex illis evaserint, sic omnes nos liberati sumus, non autem sine maximo vitæ periculo meæ; nam cum ego equester captivus essem, dictique *frybuyters* evaginatum gladium, ut illum custodirem, mihi tradidissent, atque cum essem cum *fribuyters* in primo ordine, conflicentes equites Regis omnino putabant me ex societate *frybuyters* esse. Hac de causa unus ex regis militibus subito retro me accessit et a tergo apposita bombarda in latere meo me occidisset, nisi illico quidam captivus clamasset, me esse pastorem captivum. Sic laqueus misericordia Dei contritus est, et nos omnes liberati sumus."

Jos. Habets.

NOTICE BIOGRAPHIQUE

DU POÈTE MAESTRICHTOIS

THÉODORE WEUSTENRAAD.

Comme la *Société historique et archéologique*, dont je fais parti, se propose de sauver de l'oubli nos célébrités Limbourgeoises j'ai pensé, qu'il serait utile de lui fournir quelques renseignements sur un compatriote, que pendant de longues années, j'ai compté parmi mes bons amis.

Ces renseignements furent déjà en grande partie communiqués à un journal Belge au mois de Juillet 1849, et M' le secrétaire perpétuel de l'Académie royale en tira largement parti, pour sa notice biographique insérée dans l'Annuaire de l'Académie de 1850. Je tiens à cette explication pour qu'on ne m'accuse pas de plagiat.

Jean, Théodore, Hubert Weustenraad naquit à Maestricht le 14 brumaire an XIV (15 Novembre 1805). Son père, Michel Weustenraad, qui exerçait la profession d'avoué près le tribunal de cette ville, appartenait à une famille, dont tous les membres avaient conquis, par leur intelligence et leur activité, une position honorable parmi leurs concitoyens. Le père Weustenraad est mort greffier près du tribunal de Louvain à l'âge de 90 ans. Sa mère était une demoiselle Jongen.

De bonne heure le jeune Théodore, qui était l'aîné de seize enfants, se fit remarquer par un esprit vif et original. Son père, qui connaissait tout le prix d'une éducation libérale, ne négligea point ces heureuses dispositions, il placa

d'abord son fils dans une école primaire tenue par un ecclésiastique, qui déjà à cette époque suivait, au moins partiellement, la méthode de l'enseignement simultané, et lorsqu'il eut accompli sa dixième année, il le fit entrer à l'Athénée de Maestricht, où les études humanitaires étaient régulières et fortes.

Dans toutes ses classes, le jeune Weustenraad obtint des palmes, mais ce fut en poésie et en rhétorique, qu'il se distingua surtout. Dès lors il donna des preuves non équivoques de ce talent remarquable, qui devait un jour assurer sa réputation.

En 1822 et 1823 il composa différentes petites pièces pleines de verve. Nous pourrions citer une chanson satyrique contre la garde urbaine, institution alors peu populaire et que le gouvernement Hollandais avait organisée dans sa ville natale, avant qu'une loi générale ne l'eût rendue obligatoire pour les autres communes des provinces méridionales.

On relit également avec plaisir ses adieux à Slavante, charmante guinguette, où le jeune rhétoricien se livrait habituellement à ses poétiques rêveries, ainsi qu'une petite ode sur la mort de Tromp. — Peut-être un jour publiera-t-on quelques-unes de ces juvéniles productions.

Mais vers la fin de 1823 de plus sérieuses études appelèrent notre poëte à l'Université de Liége, où il suivit avec succès les cours de philosophie et de droit. Parmi ses professeurs, il s'attacha particulièrement au célèbre Kinker, qui sut lui inspirer un goût prononcé et durable, pour les littératures et les poésies du Nord. Ce goût exerça une grande influence sur des études ultérieures, et imprima plus tard un cachet particulier à ses poésies. En lisant ses plus belles pièces, on se rappelle involontairement les ballades de Tollens et les belles odes de Schiller, dont il s'était dès lors inspiré.

Pendant son séjour à Liége, il composa divers petits poèmes Hollandais, qui lui méritèrent l'approbation de son savant maître. Une complainte sur le sort d'un jeune homme, qui s'était perdu dans les cryptes de Saint-Pierre, fut même imprimée à cette époque.

Reçu docteur en droit et de retour à Maestricht, il débuta au barreau d'une manière brillante, et il allait jouir enfin du fruit de ses veilles, lorsqu'il fut absorbé en quelque sorte par la politique militante, à laquelle il se dévoua avec cette abnégation, qui caractérisa toute son existence.

Au mois de Septembre 1827, il fut l'un des fondateurs de *l'Eclaireur du Limbourg*, journal, qui avait pour but de faire au gouvernement des Pays-Bas une opposition sage et patriotique. Cette feuille, dont les articles de fond étaient en grande partie dus à la plume de Weustenraad, se distingua de la plupart des journaux libéraux de cette époque en défendant, dans une juste mesure, les droits du gouvernement en matière d'enseignement. Alors déjà Weustenraad était convaincu comme il le fut toujours depuis, qu'au gouvernement est dévolue une tâche de civilisation et de progrès, dont il ne peut s'acquitter qu'en donnant, lui aussi, une haute et puissante impulsion à l'enseignement public dans tous ses degrés.

Le journal *l'Eclaireur*, quelque modéré qu'il fût, devint bientôt l'objet de poursuites criminelles. Le 24 Août 1828 des soldats de la garnison de Maestricht avaient abusé de leurs armes, dans une rixe avec la bourgeoisie. Weustenraad réclama contre cet abus dans un petit article écrit avec chaleur. Le parquet s'en émût. Le publiciste fut incarcéré et on requit à sa charge l'application du fameux arrêté de 1815. Mais la magistrature Limbourgeoise plus indépendante par caractère que par position, répondit à ce réquisitoire absurde par une ordonnance de non-lieu. Le parquet fit

opposition et la chambre d'accusation renvoya Weustenraad en police correctionnelle; mais le tribunal acquitta le journaliste et cette fois la Cour d'appel confirma sa sentence.

Cependant quelques semaines s'étaient à peine écoulées, qu'une attaque dirigée par *l'Eclaireur* contre le ministre Van Maanen, motiva un nouveau procès. Cette fois le ministère public se borna à requérir et obtint le renvoi en police correctionnelle; mais le tribunal de Maestricht prononça un nouvel acquittement en se basant sur le grand principe *de la responsabilité ministérielle*, principe qui n'était pas encore inscrit dans le Pacte fondamental. Le procureur du Roi appela derechef de ce jugement; mais cet appel était encore pendant devant la Cour de Liége, lorsque la révolution de 1830, préparée par les luttes de la presse Belge, renversa le gouvernement des Pays-Bas.

Au mois d'Octobre, Weustenraad quitta Maestricht, où il ne pouvait plus être utile, et se rendit à Bruxelles, où il eut une grande part à la rédaction du *Courrier Belge*.

Le gouvernement provisoire ayant jugé nécessaire de réorganiser les tribunaux du Limbourg, appela Weustenraad aux fonctions de substitut du procureur du Roi près le siége de Tongres, fonctions bien modestes, quand on se rappelle les services alors déjà rendus par notre publiciste. Cette place, qui néanmoins suffisait à son ambition, il la remplit du 24 Février 1831 au 19 Novembre 1832. Du premier moment il comprit dignement sa nouvelle mission et s'en acquitta avec zèle. Il fut au parquet, ce qu'il avait été au barreau, c'est-à-dire un orateur lucide, grave et chaleureux.

Dans le courant de 1831, les missionnaires Saint-Simoniens avaient prêché en Belgique, et *le Globe* avait publié ses plus beaux articles sur la philosophie de l'histoire. Ces doctrines, pleines de poésie, et que les excentricités du père Enfantin n'avaient pas encore discréditées, firent une

vive impression sur l'esprit de Weustenraad ; bientôt il publia ses *chants du réveil*, qui forment incontestablement une de ses plus belles productions. Ces chants remaniés se retrouvent dans son dernier recueil sous les titres du *Chant du Prolétaire* et *de Watervliet*.

A la réorganisation de l'ordre judiciaire, en Octobre 1832, Weustenraad n'obtint point d'avancement, quoique par son talent bien connu et par les gages, qu'il avait donnés à la révolution, sa place fût marquée parmi les fonctionnaires supérieurs du ministère public. Aussi M. Lebeau, dès son avènement au pouvoir, se hâta-t-il de réparer cet oubli en le nommant à l'auditoriat militaire de Liége. Vers le même temps, il y avait une vacance au parquet de la Cour d'appel. On engagea notre publiciste à demander cette place, qui lui eût ouvert une carrière honorable et avantageuse. Mais il savait, qu'elle était sollicitée par un ami, qui, à ses yeux, y avait plus de droits et jamais il ne voulut consentir à lui faire concurrence. Ce ne fut que par hazard, que cet ami eut connaissance de ce désintéressement si peu commun ; tant le dévoûment était naturel et coûtait peu à cette âme généreuse et loyale !

Les quinze années, que Weustenraad passa à Liége, furent certainement les plus belles et les plus heureuses de sa vie. Il éprouvait une grande sympathie pour le caractère gai et franc des Liégeois ; il aimait les bords de la Meuse et les sites pittoresques, si favorables aux inspirations poétiques. On ne se fait point d'idée de la joie naïve et presque enfantine, qu'il éprouvait dans les charmantes promenades de Quinquampois, de Chaudfontaine et de Tilf. D'un autre côté, l'histoire si dramatique de la vieille cité éburonne lui causait de vives émotions. Ce fut la lecture des analistes et des chroniqueurs de Liége, qui lui inspira, en 1836, le drame de *Laruelle*. La pièce fut plusieurs fois représentée et for-

tement applaudie. Cependant on remarqua généralement que le dialogue présentait certaines longueurs et que *Laruelle*, qui révélait d'ailleurs un grand mérite de style, plaisait plus encore à la lecture, que sur la scène.

En 1835, il s'était établi à Liége une association pour l'encouragement et le développement de la littérature en Belgique. Notre poëte ne pouvait manquer d'être un des membres les plus actifs, les plus zélés de cette association, et il eut une très grande part à la publication de la *Revue Belge*. Il donna dans ce recueil plusieurs pièces de vers et différents articles de critique littéraire. On peut voir entre autres l'intéressant compte rendu des *Voyages et aventures d'Alfred-Nicolas* à la page 355 du 1er volume.

Cependant ces trauvaux tout littéraires n'empêchaient point Weustenraad de remplir, d'une manière distinguée, ses fonctions judiciaires et de donner encore une partie de son temps à la politique. Pendant plusieurs années il contribua à soutenir la réputation et l'influence du *Politique*, devenu plus tard la *Tribune*, journal fondé en 1823 par MM. Devaux, Rogier et Lebeau, sous le nom de *Mathieu Lansberg*.

Tandis qu'il continuait ainsi la tâche de ses amis, l'un d'eux, M. Rogier, créait le premier chemin de fer sur le continent. Cette grande et belle entreprise enthousiasma le poëte; le *Remorqueur* parut en 1841 et fut dédié à M. Rogier, alors tombé du pouvoir. Si le poëme fut une œuvre de génie, la dédicace fut un acte de courage, qui honora également l'auteur et l'ancien ministre, objet de sentiments aussi nobles, aussi élevés.

Les merveilles de l'industrie inspirèrent à Weustenraad le *Haut-fourneau*, qui fut publié en 1844 et qu'il avait composé chez un de ses amis à Beek près de Maestricht; cette pièce, aussi bien que le *Remorqueur*, est connue de tout le monde.

Au mois d'Août 1847, Weustenraad passa à l'auditoriat du Brabant. Etabli à Bruxelles, il fournit un assez grand nombre d'articles à *l'Indépendance*. On reconnaissait dans ces articles l'ancien rédacteur de *l'Eclaireur*, du *Politique* et de la *Tribune*, dont l'âge avait mûri le talent. Sa dialectique était toujours pressante; son style clair, nerveux et incisif.

Le 2 Avril 1835, le courageux journaliste avait déjà été décoré de la croix de fer; le 12 Février 1848, le Roi le nomma chevalier de son ordre. On se rappelle le rapport remarquable, par lequel M. le ministre de l'intérieur le présenta au choix du souverain. Au mois d'Octobre de la même année, il fut investi des fonctions de greffier du tribunal de Bruxelles; cette place, qu'il n'avait aucunement sollicitée, devait lui assurer une certaine aisance, en lui laissant assez de loisirs pour se livrer à ses travaux littéraires. Il en profita d'abord pour faire un recueil de ses poésies, qui parut à la fin de 1848, et il se proposait de publier incessamment un second volume, dont la plupart des matériaux étaient déjà préparés.

Outre ses poésies Françaises, Weustenraad a composé un poëme en plusieurs chants en langue flamande; ce poëme qui n'était point fait pour être publié, mais qu'il se plaisait à lire à ses amis, est sans contredit son ouvrage le plus original, celui où se manifeste le mieux, le vrai caractère de son talent. Il rappelle jusqu'à un certain point don Juan de Byron ou Hassan d'Alfred de Musset. C'est un mélange de haute poésie et de tirades plaisantes et burlesques. La composition de ces vers, ainsi qu'il le disait souvent, lui avait fait passer des moments délicieux.

Weustenraad comme nous l'avons dit, appartenait à l'opinion libérale conservatrice, ce qui lui fit plus d'un ennemi parmi les avancés, qu'il ne ménageait pas. Sa satyre contre

les barbares de la civilisation, qui se trouve à la page 55 de son recueil, le prouve bien.

Malgré son esprit un peu caustique et une certaine tendance au scepticisme, Weustenraad, comme tout vrai poëte, était cependant essentiellement religieux. C'était dans la croyance de ses pères, qu'il puisait souvent de belles inspirations, témoin la pièce intitulé *Regrets*, qui commence par cette strophe :

Heureux l'homme inconnu dont l'âme virginale
A, dans un pli secret, que la vertu défend,
Gardé, perle du Ciel, la goute d'eau lustrale
Qu'un prêtre fit couler sur sa tête d'enfant.

Et finit par ces vers :

..... Ouvrez-vous livres saints de nos pères,
Exhalez sur mon front, aride avant le temps,
L'énergique parfum des croyances austères,
Dont s'embaumaient jadis les jours de mon printemps.

Aussi son dernier chant fut-il consacré à *la charité*, chant qui respire une onction vraiment chrétienne et qui était digne de couronner une vie aussi pleine, aussi dévouée.

Espérons que cette noble intelligence, qui sentit et exprima si bien les devoirs de cette charité sublime, premier et dernier précepte de la loi divine du Christ, repose désormais dans le sein de ce Dieu, auteur de tout amour et de toute science.

Weustenraad était un causeur spirituel et aimable. La bonté, l'indulgence et la franchise formaient le fond de son caractère; excellent ami il était également bon fils et bon frère. En 1829 il épousa à Maestricht la veuve d'un Monsieur Poswick, dont il n'eut point d'enfants. Mais sa belle-fille, Mlle Henriette Poswick fut mariée à M. Jules Borgnet, archiviste de la province de Namur. C'est chez ce dernier, auquel il portait une sincère affection, qu'il mourut à Jambes près de Namur, à la fin du printemps de 1849. Sa

mort fut foudroyante; il succomba à une attaque de choléra; cependant il demanda les secours de la religion, qui ne purent malheureusement lui être pleinement administrés.

Weustenraad était de petite taille; sa physionomie était fortement accentuée, son regard était vif et animé. Il existe de lui un portrait, peint, je pense, par M. Schaepkens. Mais notre célèbre statuaire Joseph Geefs, qui était son ami, fit après sa mort une double exemplaire de son buste en marbre blanc; l'un se trouve dans la grande salle de l'Académie royale de Belgique, dont il était membre correspondant, l'autre décore son monument au cimetière de Jambes, faubourg de la ville de Namur.

Ses traits ont été aussi reproduits par une belle médaille de Jéhotte, que fit exécuter le *Cercle artistique et littéraire de Liége*. Au revers de la médaille on lit le vers du poëte:

Encore un lys qui s'étiole
Et tombe avant la fin du jour!

Weustenraad était un véritable poëte; il y avait chez lui plus que du talent; c'étaient souvent des étincelles de génie. Il ne lui a manqué que le temps, pour se développer encore et atteindre sa pleine maturité.

Parfois, surtout dans ses premières productions son imagination l'emportait et lui faisait franchir certaines limites. Mais le fond chez lui était excellent. Son âme était profondément chrétienne, parce qu'elle était désintéressée et généreuse.

Comme spécimen de sa versification française, nous avons choisi les strophes suivantes de son chant de cigne, qui nous semble bien propre à faire apprécier le mérite et les vrais sentiments de l'auteur.

G. Stas.

LA CHARITÉ

AUX

FEMMES.

Femmes! l'hiver est là dans toute sa tristesse,
Ramenant avec lui ces longs jours de détresse
Qui répandent le deuil sous plus d'un toit glacé :
Le Pauvre attend quelqu'un pour sauver sa famille ;
A son foyer muet plus de rayon qui brille,
Le pain a disparu, le travail a cessé.

Trop souvent dans le cours de son morne voyage,
Il lutta, seul et nu, contre plus d'un orage,
Il combattit la faim et tomba sous ses coups ;
Mais jamais, sous nos cieux, la marâtre Nature
Ne vint lui mesurer son humble nourriture
D'une main plus avare et d'un œil plus jaloux.

Femmes, à vous le soin de veiller sur sa vie !
A vous de désarmer le bras qui le châtie,
D'alléger son fardeau, d'adoucir son destin !
Car vous êtes l'espoir et l'orgueil de la terre,
Vous êtes ce que Dieu, dans sa bonté de père,
A créé de plus noble, a fait de plus divin.

Ah ! ne démentez pas votre haute origine.
Au nom des jours heureux que le sort vous destine,
Au nom des dons promis et des bienfaits reçus,
Accordez au Malheur l'appui qu'il vous demande ;
Hâtez-vous, il est temps, d'apporter votre offrande
A ceux que Jésus-Christ appelait ses Élus.

Savez-vous que le Pauvre, à l'aspect de vos fêtes,
A l'éclat des joyaux qui brillent sur vos têtes,
Sur vos seins, à vos bras, sur vos robes de bal,
Par un retour poignant sur sa propre misère,
Trouve son pain plus dur, sa coupe plus amère,
Et succombe, plus vite, à l'empire du mal?

Savez-vous que, la nuit, s'il rentre en sa demeure,
Heurtant sur son grabat une femme qui pleure,
De pauvres enfants nus qui lui disent: J'ai faim:
Il lui faut un cœur fort, un courage sublime
Pour pardonner au Riche, et résister au crime
Qui lui dit, à son tour: Viens, suis-moi, j'ai du pain!

Femmes, n'aggravez pas des maux trop grands peut-être.
Soyez bonnes pour lui, soyez fières de l'être,
Mais bonnes par amour, et non par vanité.
Femmes! la Pauvreté, c'est une chose auguste;
Offrez, avec respect, le denier d'or du juste,
Et ne profanez pas la sainte charité.

Allez trouver le Pauvre, allez le voir vous-mêmes,
Faites taire sa haine et cesser ses blasphêmes,
Portez lui le froment, l'huile, le vin, le miel;
Réchauffez dans vos bras les enfants sans familles,
Sauvez la vie aux fils, l'honneur aux jeunes filles,
Parlez leur de Marie, et montrez leur le ciel.

Ah! celles-ci, surtout, protégez-les ô Femmes!
Purifiez ces cœurs et rachetez ces âmes,
Si vous voulez, plus tard, mères jeunes encor;
Que l'ange aux yeux d'azur qui veille sur l'enfance,
De vos filles, un jour, protège l'innocence,
Et touche leurs fronts nus avec sa palme d'or.

Toujours le Pauvre en vous a mis ses espérances.
Par vos propres douleurs instruites aux souffrances,
Vous savez, mieux que nous, en arrêter le cours.
La voix de l'homme effraie et la vôtre console.
Souvent de votre bouche une simple parole
A guéri plus de maux, que tous nos vains discours.

Seules vous savez l'art, doux secret de la vie,
De semer sous le chaume un or qui fructifie,
Sans offenser la veuve ou blesser l'orphelin.
Un don, offert par vous, ne fait rougir personne;
L'aumône disparaît sous la main qui la donne,
Et le bienfait, plus pur, n'en est que plus divin.

Femmes, quand vous irez dans ces réduits humides
Où l'indigence, en pleurs, vous tendra ses mains livides,
Vous sentirez trembler et fléchir vos genoux;
Votre œil se troublera devant ce tableau sombre;
Ne fuyez pas, restez, n'ayez pas peur de l'ombre;
Votre cœur vous éclaire, et Dieu marche avec vous.

Sans doute, il vous faudra subir bien des tortures,
Poser vos chastes doigts sur d'immondes blessures,
Braver un air mortel qui révolte les sens,
Regarder à vos pieds se traîner la vieillesse,
Entendre autour de vous, bien des cris de détresse,
Sans oser quelquefois en pénétrer le sens;

Mais aussi, croyez-moi, quand, sur vos mains tremblantes,
Vous sentirez tomber quelques larmes brûlantes,
Pleurs d'une mère, hélas! qui se voyait mourir;
Quand, debout le front nu, l'œil humide de joie,
Remerciant enfin CELUI, qui vous envoie,
Le père élèvera la voix pour vous bénir;

Quand vous verrez l'aïeule, en s'éveillant d'un rêve,
Demander, pauvre aveugle, au fils qui la soulève,
Si c'est un ange, un Dieu, qui vient les consoler,
Et les petits enfants, surpris de leurs richesses,
Sur vos bras maternels sourire à vos caresses,
Et vous tendre leur joue en craignant de parler ;

Ah ! dans un tel instant, ô Reines de la terre,
Votre saint dévoûment recevra son salaire,
Vous verrez s'accomplir votre plus noble vœu :
Un immense bonheur inondera votre âme,
Et le cœur en extase, et le regard en flamme,
Vous direz : Oh! merci, merci, merci, mon Dieu !

Alors, à votre tour, par un sublime échange,
Vous bénirez le Pauvre exhumé de sa fange,
Et, dans l'enivrement de votre orgueil sauveur,
Femmes, vous donnerez, sans plaintes, sans murmures,
Votre or, vos diamants, et toutes vos parures,
Pour retrouver encor ces instants de bonheur.

Qu'ils sont doux, en effet, à l'âme fière et tendre,
Heureuse d'admirer et digne de comprendre
Toute la sainteté d'une noble action !
Rien n'en peut affaiblir le souvenir austère,
Qui, lentement, sans bruit, s'élève de la terre,
Pour retomber plus tard en trésors de pardon.

Femmes, de ces jours d'or parez votre jeunesse ;
Mais hâtez-vous, allez, allez, le danger presse ;
Le pauvre ne peut pas attendre le printemps :
Il n'en est pas pour lui dans son morne royaume ;
Ainsi que dans son cœur, sous son abri de chaume,
L'hiver, si court pour vous, l'hiver règne en tout temps.

Réduit en esclavage et parqué dans nos villes,
Toujours le front courbé sur des travaux serviles,
Et trop faible, ou trop fier, pour secouer sa croix,
Il ne peut, comme vous, s'enfuir vers nos campagnes,
S'en aller respirer l'air libre des montagnes,
Ni retremper sa force aux sources des grands bois.

S'il quittait, un seul jour, sa tâche commencée,
Pour vivre, comme nous, par l'âme et la pensée,
Le lendemain peut-être il manquerait de pain;
Il trouverait, au seuil de sa demeure, un sbire
Qui viendrait enlever à sa femme en délire,
Jusqu'aux langes du fils endormi sur son sein.

Femmes, pitié pour lui! prévenez sa ruine.
Quels que soient les autels où votre front s'incline,
Quel que soit le symbele adopté par la Foi,
Les hommes sont jugés tous par le même arbitre,
Tous n'ont pour s'éclairer qu'un seul et même titre:
Cet arbitre, c'est Dieu; ce titre, c'est sa loi;

DE OUDE LANDREGTEN

EN ANDERE

GEREGTELIJKE DOCUMENTEN

VAN HET

voormalige sticht en rijksvorstendom

THORN.

INLEIDING.

De Heer J. B. Sivré, archivaris der stad Roermond, maakt het publiek bekend met eenen ouden tekst der Landregten van het voormalige sticht en vorstendom Thorn, gevolgd door andere geregtelijke bescheiden op die plaats betrekking hebbende. Daar ook wij eenige stukken over de Thornsche regten verzameld hebben, is het ons aangenaam die tegelijk met de overige in het licht te geven, en het gezamenlijke werk met een woord van inleiding te voorzien.

In de kleine stad Thorn, tusschen Roermond en Maeseyck op den linker Maasoever gelegen, bestond van het jaar 992 tot in 1797 de edelste en rijkste vrouwen-abdij der Nederlanden.

De abdis van dit stift had den rang en den titel van Vorstin des heiligen Roomschen Rijks, en zond als zoodanig haren afgezant naar de vergaderingen van den Westfaalschen Kreits. Zij alleen deed belofte van kuischheid. De overige kanonikessen waren wereldlijke jonkvrouwen, door

hoegenaamd geene beloften verbonden. Zij woonden meestal met hare bedienden in de stad, leefden er op grooten voet van de prebenden des kapittels, en mochten in het huwelijk treden, mits zij dan afstaad deden van hare kanoniksdij.

Om opgenomen te worden in dit stift moesten de jonkvrouwen aantoonen dat zij zoo wel van vaders- als van moederszijde zestien adellijke kwartieren bezaten en uit vorstelijke of grafelijke familiën van het Roomsche Rijk gesproten waren.

Het personeel der abdij bestond op het laatst der vorige eeuw uit de Vorstin abdis, eene dekanes, twaalf kanonikessen en zes kanoniken; voorts uit meerdere kapellanen en beneficianten. De abdis regeerde als vorstin over eenen geheelen landstreek met eene bevolking van veel duizende zielen. Tot het vorstendom *Thorn* behoorden: het stadje van dien naam, alsmede de dorpen *Ittervoort*, *Graethem*, *Elle*, *Baexem*, *Stamproy* en *Neeroeteren*. Verder was de abdij in bezit van de heerlijkheid *Ubach* bij Rolduc, en *Eysden* bij Vucht, welk laatste dorp zij echter in 1553 aan den Heer van *Leuth* overdroeg; eindelijk bezat zij groote eigendommen te *Baerle-Nassau*, *Sprundel*, *St. Geertruidenberg*, *Gilsen*, *Ginneken*, *Oosterhout*, *Rijsbergen*, *Alfen*, *Chaam*, *Etten*, *Matersem (Het Haagje)*, *Bavel* en *Meerle*. Hare rijkdommen werden bij millioenen, en hare inkomsten bij honderdduizenden geschat.

Dit kleine rijksvorstendom had zijne eigene landsstenden, zijne eigene militie en afgevaardigden, zijne eigene tribunalen en wetgeving. Het stond op gelijken voet met de overige vorstendommen des rijks en onderhandelde met hen als magt tegenover magt. De vorstin liet geld slaan versierd met haar blazoen. De besluiten van abdis en kapittel hadden kracht van wet.

De geregtelijke documenten, die de Heer Sivré uitgeeft, hebben de volgende titels:

I. *Lantrecht des eygendoms van Thoren mit alle sine circonstantie.* Gevolgd door:

Die niewe articulen die togelaten ende geordiniert syn, mit consent eynre vrowen der abdissen, des capittels, des gantzenn gerichts ende der gantzer gemeinden (1180.)

II. *Der schepen-eidt van Thoren.*

III. *Eins vorspreckers eidt.*

IV. *Eins Meyers eidt.*

V. *Dit syn die hoeffrechten van eynre hoefftvaert.*

VI. *Dit syn die hoeffrechten die vallen in der banck van Thoren.*

VII. *Etzliche opteickenungh ende onthalt betreffende dat lehn und salrecht der kirchen van Thoren, op correcty ende verbeteringe der selvigen, die daervan beter verstandt ende kennis hebben.*

VIII. *Statuten der abdy uit* 1338.

IX. *Ordinancy tusschen dem capittel und die abdisse* (1348).

X. *Der Eydt der die vrowe dem capittel van Thoren doen moet.*

XI. *Eydt der scheffen und gemeinten tot Ubach.*

XII. *Eydt der Manschap.*

XIII. *Eydt einer vrowen.*

Bij het afschrift dezer stukken bediende zich de Heer Sivré van twee handschriften op papier, waarvan de tekst overeenstemde. Het eerste werd geschreven in het jaar 1532 en bevat nog den eed gezworen in 1531 door de abdis Margaretha van Brederode. Het is 't eigendom van den Heer Ch. Guillon, notaris te Roermond.

Het tweede handschrift, dat deel uitmaakt van het stedelijk archief te Roermond, draagt op het titelblad de volgende woorden: „Ex libris Hans Jacob van Huyckelhoven,

scholtis dero graeffschapt Horn." Het is minder volledig dan dat van den Heer Guillon en bevat alleen gebrekkige afschriften van N° I en VII.

Wij van onzen kant hebben inzage genomen van een derde handschrift, inhoudende de stukken I, II, III, IV, V, VI, X en XIII, voorts eene *Clerenis van het markt- en molenrecht te Grathem*, die wij uitgeven onder N° XVI. De inzage van dit handschrift, hebben wij te danken aan de vriendelijkheid van den Heer Ridder *G. J. de Corswarem*, oud-volksvertegenwoordiger, te Hasselt; het is in eene verjongde taal geschreven, maar blijft toch merkwaardig wegens de inhoudstafels, die de meeste stukken vergezellen.

Deze tafels werden hoogstwaarschijnlijk vervaardigd door eenen regtsgeleerde uit het begin der vorige eeuw. Zij komen ons naauwkeurig voor en verspreiden veel licht over de duistere plaatsen der oude regtsgebruiken. Wij plaatsen deze tafels aan het hoofd der stukken, waartoe zij behooren.

Het exemplaar van den Ridder de Corswarem werd in 1728 geschreven ten gebruike van den Baron *de Hubens*, te Achel, geheimraad van den prins-bisschop van Luik; dit blijkt uit de volgende aanteekening, die bij het handschrift is gevoegd: „Receu de Monsieur le conseiller de Hubens sept florins de Brab. pour avoir décopié les ordonnances et statuts du pays de Thorn, ce 23 Avril 1728. V. Collinet." De plaatsen, waar van dit handschrift gebruik wordt gemaakt zullen wij trouw aanstippen.

Fragmenten van een vierde exemplaar der Thornsche Landregten werden gevonden in het gemeente archief te Stamproy door den Eerw. Heer C. Cremers, rector der Munsterkerk te Roermond; zij bevatten het laatste deel dezer regten, van artikel 39 tot 76, en zijn gevolgd door veror-

deningen over de dorpsregering en het lakengilde te Stamproy. Dit afschrift dagteekent uit de XVII^de eeuw.

De Landregten van Thorn, die onder N° I uitgegeven worden, verdienen een woord van toelichting. De eerste melding van dit stuk had plaats bij de volgende aangelegenheid.

Nadat de abdis Hildegondis van *Borne* was overleden, vergaderden eenige leden van het kapittel den 24ste Maart 1295, 's morgens ten acht ure in het Munster op de kapittelzaal, in tegenwoordigheid van Engelbert van *Isenburg*, aartsdiaken van Kempenland, Robijn van *Millen*, deken van St. Servaas te Maastricht en Renier, scholaster te Tongeren, om te beraadslagen over de keuze eener nieuwe abdis, die dan ook in den persoon van Guda van *Rennenberg*, tot stand kwam.

Gedurende de debatten dezer vergadering verschenen voor het kapittelhuis de leenmannen, schepenen, laten en andere onderzaten des Vorstendoms en zonden hunne afgevaardigden in de vergadering om goedkeuring en handhaving te verkrijgen hunner landregten. Twee dagen later verschenen de gedeputeerden des volks andermaal en deponeerden in het kapittel „ein alde Register of Placat" inhoudende de oude herkomsten van stift en land.

Dit charter is voorzien van eene inleiding over het natuurregt op het volgende neêrkomende.

De oude heidensche wijsgeeren, zoo als Pherecydes, Pythagoras, Plato, Socrates en Aristoteles, alhoewel hun de „onbeginlycke en oneindelycke Gotheit verborgen was" hebben de grondbeginselen der wijsheid en van het natuurlijk regt gezocht, gevonden en beschreven.

De beroemdste vorsten van het Heidendom, zoo als Lysanias bijgenaamd Jupiter Phoronëus, Lycurgus, Solon, Romulus, Seleucus, Numa-Pompilius en meer anderen hebben wetten en landregten, gegrondvest op de natuur-

lijke rede en het gezond verstand, ontworpen, en die aan de plompe volkeren van Creta, Arcadië, Lacedemonië, Griekenland en Rome voorgeschreven.

De profeeten van wege God gezonden, de predikanten, de leeraren der H. Schrift en die der regten hebben de zending van God om in deze zaak licht te brengen en dat te doen schijnen, waar het nog duister is. Zij hebben dat gedaan.

Ook de welmeenende en regtvaardige keizers, koningen, vorsten en heeren der Christenheid, hebben deze fundamenteele regten, onder de opperhoede der Heilige Kerk, tot ongemeen profijt hunner onderdanen tot landregt verheven en als zoodanig doen observeeren.

Uit dit algemeen overzicht van het natuurregt besluit de schrijver der Thornsche landregten dat alle oude herkomsten en geregtelijke bescheiden, die goed, billijk, loffelijk en regtvaardig zijn, door de leenmannen, de schepenen, de laten en het geheele volk moeten geëerbiedigd en gehandhaafd worden.

De landregten van Thorn, die dagteekenen „van over alder en alder, boven alle minschen gedachtenesse" werden steeds als eene goede, oude gewoonte beschouwd en als dusdanig voor de regtbank gebruikt en uitgelegd. Zij behooren dit ook nog te wezen in de toekomst.

Tot zoo ver de inleiding. Dan volgen 76 artikels, die wij als de oorspronkelijke dispositiën van den Thornschen regtscodex beschouwen. Verder geven wij tien artikels, naar aanleiding van het handschrift des Heeren de Corswarem, en eindelijk drie artikels getiteld: *Dit syn die nuwe artikels* etc., die aanwezig zijn in de vier codices te gelijk. Eindelijk volgt de narede van het oorspronkelijke werk, bevattende eene conclusie, waarin de opsteller zich wederom beroept

op het natuurregt en met eenige woorden gewag maakt van den oorsprong en de publicatie dezer regten.

De Thornsche landregten, wij bedoelen de 76 eerste artikelen, schijnen zeer oud te wezen. Volgens de eigene woorden van den opsteller zijn zij „vuyt die alde verduysterte schryfften, die by nae vuyt alre minschen kennissen khommen waren" afgeschreven. Zij werden in het jaar 1180 met raad en voorkennis der abdis en van het kapittel op een jaargeding voorgelezen, zoo dat ieder „alt ende jonck dat mochten hoeren."

Indien deze statuten werkelijk van vóór het jaar 1180 dagteekenen, dan geven wij hier zeker niet den oorspronkelijken tekst. Onze uitgaaf is dan waarschijnlijk niets anders dan eene vertaling uit het latijn; of indien het werk oorspronkelijk in het Nederduitsch werd opgesteld, hetgeen wij niet vermoeden, dan is de taal en de stijl aanmerkelijk gemoderniseerd.

In weêrwil van dit gebrek vormen de Landregten van Thorn met de Boschregten der Graatheide en de Kleernis van Susteren uit 1260, eene der oudste regtsbronnen onzer provincie (1). Dit zal ieder moeten getuigen, die den inhoud van dit stuk met kennis van zaken leest en bestudeert.

Een gebrek van anderen aard kan aan onze Landregten verweten worden. Het bestaat hierin, dat er de homologatie aan ontbreekt van wege den wetgever; eene fout die men echter meermalen in oude stukken van dien aard terugvindt. De abdis en het kapittel hebben het stuk noch onderteekend, noch bekrachtigd. Dit heeft aanleiding gegeven om de regtsmagt daarvan in twijfel te trekken.

---

(1) Zie *Publ.* etc. *du Limb*, tome VI p, 464 en 535.

In 1715 verscheen te Keulen een strijdschrift van Dr Joannes Stuben, kanonik te Thorn en te Bonn, getiteld: *Ex monstruosis Thorensis patriæ Statutis monstruosum statutum anno* 1706, *sede vacante, ad jurandum desuper obtrusum.*

In dit schrift verdedigt Dr Stuben de regten der Vorstinabdis tegen de steeds veldwinnende aanmatigingen van het kapittel. Hij geeft eene editie van het Statutum des jaars 1706, vervat in 26 artikels en bespreekt dit als onwettig. Ook de Landregten van vóór het jaar 1180, waarop die van 1706 gegrond waren, worden door hem sterk gegispt.

„Men heeft — zegt hij — de bespottelijke gedachte gehad van onze moderne verordeningen te gronden op de oude Landregten die noch dagteekening, noch jaartal, noch bepaalden ouderdom hebben; Landregten zonder onderschrift, zonder goedkeuring, in onleesbaar schrift geschreven, en die valsch, onredelijk en wanordelijk zijn. Zij strijden tegen het kerkelijk en het civiel regt, tegen de regten en protocollen van het stift, en werden door eenen onbekenden, phantastischen pennelikker in de wereld gestuurd."

Als voorbeelden van eenzijdigheid en onbetamelijkheid haalt hij aan de volgende artikels: 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 21, 23, 26, 27, 48, 57, 59, 68 en 75. Dan vervolgt hij even bitter: „Ik acht het overbodig mijn schrift te bezoedelen met de aanhaling der overige artikels dezer oude Landregten. Zij werden over eenige jaren proper afgeschreven en door eenige leden des kapittels als een groote schat, als grondwet der landen van Thorn en als voetstuk voor de nieuwe Statuten, met dezen in het stichtsarchief geplaatst."

In dien tijd was er twist over de vraag aan wien het regt toekwam van statuten en verordeningen voor te schrijven; aan de abdis, het kapittel, of aan beiden te

gelijk; een geschil, dat tot in de laatste tijden heeft voortgeduurd.

De kanonik en raadsheer Stuben was de partij der abdis toegedaan. In een werkje gedrukt te Maastricht in 1705 en getiteld *Fasciculus documentorum* (1) zegt hij bij N° 313: „den 14den Mei 1588 schonk de abdis nieuwe statuten, iets waardoor het gedroomde regt van anderen om aan Thorn Statuten voor te schrijven vernietigd wordt." Dit geeft reden waarom hij zoo hevig uitvaart tegen de oude landregten, waarin de prerogatieven der Vorstin-abdis zeer beperkt zijn.

De oude landregten van Thorn, hoewel zij hevig zijn bestreden geworden, schijnen toch tot op het einde der vorige eeuw hunne regtskracht behouden te hebben.

Nu nog een woord over de Statuten van den 7den December 1706, waarvan wij den inhoud onder N° XVIII mededeelen. Zij hebben hun ontstaan te danken aan de volgende omstandigheid. Onder het bestuur der Vorstin-abdis Eleonora van Leuwenstein-Rochefort (1690-1706) ontstonden groote klagten over het oude landregt en de overige Statuten des lands, die in kostbare processen ontaardden bij het hof van Rome en den keizerlijken hofraad.

Na den dood dezer vorstin, die den 6den October 1706 voorviel, vergaderde het kapittel en vervaardigde een Statutum, waarin eenige veranderingen in het oude landregt gebragt werden. De nieuwe abdis zou benevens de oude landregten dit nieuwe Statutum bij eede bekrachtigen. Nadat dit compromis door de meerderheid der kapittelsleden was aangenomen, werd op denzelfden dag tot het verkiezen overgegaan. De meerderheid der stemmen viel op Anna

(1) Herdrukt in het werk van Wolters over Thorn p. 205.

Juliana, gravin van Manderscheit-Blankenheim, die als Vorstinabdis werd ingehuldigd. De strijd die onder haar bestuur geslecht werd, is later wederom hervat geworden.

Eerst onder de regeering van keizer Joseph II (1765-1790) kwam een korte vrede tot stand. Een nieuw reglement, bestaande in twaalf artikels werd ontworpen en vastgesteld. Het is uitgegeven door Wolters in zijne *Notice sur Thorn* p. 41, en voert den volgenden titel: *Contract of reglement gemaekt tusschen de Princesse-abdis, het kapittel en de Staten van het land van Thorn.*

Door den sabel der Fransche revolutiemannen werd de Gordiaánsche knoop doorgehakt.

Jos. Habets.

N° I. *De oude landregten van Thorn, gevolgd door de nieuwe artiekels uit het jaar* 1180.

INHOUDSTAFEL (1).

A. Acte van publicatie van den jaere 1295, den 24 Martii.

B. Voorrede.

1. Hoe dat die abdisse met raet des capittels sal regeeren. Item hoe dat het capittel Grondtheere van Thooren is, ende den Heere van Horne vaecht daerover is.

2. Hoe ende wie eenen meyer tot Thooren gestelt ende geeydt sal woerden.

3. Hoe dat den Heer van Horne gehalden is Thooren te beschermen ende wat hy daeraf heeft.

4. Hoe dat den Heere van Horne eenen scholtet tot Thooren stellen mach, denwelcken het manenisse der Schepenen toecompt ende hoe dat hy vereydt sal worden.

5. Hoe dat den vaecht ten versuecke van die vrouw abdisse ofte van den Capittel altyt gereyt sal wesen om genachten te halden.

6. Hoe dat den meyer des scholtetenofficie, noch den scholtet des meyers officie, noch eenich van beyde dese officiën in Recht bedienen sal.

7. Hoe dat die schepenen gheen Recht besetten sullen tensy dat den scholtet ende meyer beyde tegenwordich syn, ende hoe die Rechten onder malkander gedeylt sullen moeten syn.

8. Hoe dat die schepenen van Thooren niet anders als met vollen schepenstoel genachten sullen halden.

9. Hoe veel schepenen tot Thooren sullen wezen; van wie dieselve gecoesen worden; hoe dieselvige geeydt worden. Item hoe dieselve sonder vonnis niet afgeset, noch oyck buyten consent van die andere schepenen van hunnen Eydt van iemant ontslagen cunnen worden.

---

(1) Deze tafel, die aan de twee Roermondsche handschriften ontbreekt, is ontleend aan het jongere afschrift van den Ridder de Corswarem.

10. Hoe den schepenen van Thooren den eydt afgestaeft sal worden, ende op wat pene denselven nyet en sal verandert worden.

11. Van den gerichts-boeden officie ende door wie denzelven gestelt sal worden.

12. Hoe dat den Gerichtsbode in ghene saecken momber ofte voorspreker sal syn als in saecken des Capittels.

13. Hoe dat den Scholtet, Meyer, noch boede in den schepenraedt sullen gaan, noch eenigh vonnis oft ordonantie helpen maeken.

14. Hoe dat den Gerichtsbode des Heeren Roede in het Munster noch omganck, opentlyck draegen, noch gerichtszaeken daerin doen sal.

15. Hoe dat den Gerichtsbode des Heeren roede in leen- noch laet-rechten draegen noch bystaen sal, tensy dat hy leenman offte laet is.

16. Hoe dat den Gerichtsbode op leen- of laetgoederen ghenen dach stellen noch affgebotten doen sal. Item die leenmannen offt laeten voer recht gebieden sal.

17. Hoe dat den Gerichtsbode op leen- offt op laetgoed nyet vangen, commeren, daegen offt penden sal.

18. Hoe dat die schepenen over gheen leen- off laetgoed en sullen wysen, noch oyck geen goed dat op leen- off laetgoed gepant staet verwysen sullen.

19. Hoe dat die saecken laetgoed aengaende voer die leenmannen beroepen sullen worden, ende niet voor die schepenen van Thooren.

20. Hoe dat die saecken van den laetrecht, tot den leenrecht beroepen synde, van denselven leenrecht beseten, bedingt ende voleynd behoeren te worden.

21. Hoe dat een Vrouwe Abdis gheen mangedingh balden sal, sy en hebbe twee die altste Joffvrouwen van den capittel beneffens haer sitten offte in hare absentie een van den capittel.

22. Hoe dat die leenmannen niet schuldich en syn in leenrecht te sitten, vooraleer sy sien eerst die vrouw abdisse met die twee altste Joffvrouwen voor Recht sitten.

23. Hoe dat niemant van den leenrecht die parthiën in hunne woorden sal vallen, om dieselve te doen abuseeren.

24. Hoe ende op wat manieren den stathelder offt meyer de leenmannen ende laeten sal maenen.

25. Hoe dat die Vrouw Abdisse om geenderhande saecken op leen- off laetgoed en sal moegen doen panden. Item dat sy sonder consent des capittels, der leenmannen, der laeten, des gerichts ende der geheele gemeynte geenen schat sal moegen setten.

26. Hoe dat die gemeynte der Abdissen ghene gehoersaembeyt schuldich is, als sy tegen des lands recht is doende.

27. Hoe dat die Vrouw Abdisse nyet en sal gestaeden voor het leenrecht met hooffsbrieven offt schriften te dingen.

28. Hoe dat die Vrouw Abdisse die leen- ende laetgoederen by hunne alde vryheden halden sal, ende door niemant sal laeten ontvryen.

29. Hoe dat denghenige die geystelycke plaetsen ontvryedt heeft ende op leen- of laetgoedt hem gesalveerd heeft, vervolgt moet worden ende daervan afgehaeldt, ende hoe denselven aen den gerichtsluyden sal gelevert worden, ende soe hy het lyff niet verbeurd en heeft, borgen sal stellen.

30. Hoe dat denghenige die geystelicke plaetschen met doodtslach offt kerckenschenderye ontvryedt heeft ende sich op leen- offte laetgoed gesalveerd heeft, vervolcht sal woerden ende daervan afgehaeldt, ende wat Recht denselven sal geschieden.

31. Hoe dat denghenige die eynen pryester offt clerck geslaegen, gequetst of dootgeslaegen heeft, ende op leen- offt laetgoet geloepen is, vervolcht sal woerden ende Recht naer vereysch der saecken sal gedaen worden.

32. Hoe dat denghenige die gewalt in geystelycke plaetsen gebruyckt heeft, ende op leen- offte op laetgoed gelopen is, vervolcht ende hem recht sal gedaen worden.

33. Hoe dat denghenige die des capittels, des lands, of der ondersaeten van Thooren openbaer vyand is, ende op leen- offt laetgoed gevlucht ware, vervolcht, bewaert ende hem recht gedaen sal worden.

34. Hoe dat denghenige die het lyeff verbeurd heeft ende op leen- offt laetgoed geloepen is affgehaeld sal worden.

35. Hoe dat die Vrouw Abdisse die quaetdoenders, die hun op leen- offt laetgoed gesalveert hebbende ende daervan loepende op ende aff noch meer quaets doen, van die leen- offt laetgoederen haelen sal.

36. Hoe dat die Vrouw Abdisse schuldich is het geding viertien daegen van bevorens te doen gebyeden.

37. Hoe dat ghene leengoederen vercofft, gedeylt, verpand offt verborchtogt en sullen worden, tensy in tegenwoordigheyt der Vrouwe Abdisse voer stathelder ende leenmannen, ende gheene laetgoederen anders als voer meyer ende laeten.

38. Hoe dat gheen gerichtsman der schepenbanck by leen- offt laetenraedt coemen noch helpen wysen sal, tensy dat hy het leen- offt laetgoed dat hy is hebbende self gereleveert ende ontfangen heeft.

39. Hoe dat die leenmannen ende laeten niet en sullen wysen anders als oever saecken leen- ende laetgoederen raekende.

40. Hoe dat alle goet voer den hove daer het onderhoerig is gedaegt, beclaegt ende uytgewonnen sal worden. Item hoe die erfgenaemen die uytgewonnen goederen binnen jaers moghen purgeeren, hetwelck naer expiratie van het jaer nyet meer magh geschieden.

41. Hoe ende wanneer die erfgenaemen eenich goet, hetwelck by tyden van tochter offt tochteresse uitgewonnen is, purgeeren moegen.

42. Hoe ende wanneer die onmondige kinderen uitgewonnen goet, hun toecomende, purgeeren moegen.

43. Hoe dat nyemant in den eygendom van Thooren wegens breucken, borchtochten etc. syn erven verliesen sal, tensy dat hy met recht daeruyt verwonnen ware, offt voer recht opgedraeghen ende hem ontguet waere.

44. Hoe dat die verleeninge van aerde om uytwendige guedingen te doen, alsmede om die verleeninge van alle andere guedingen te doen des capittels amptman alleyn toestaet.

45. Hoe dat men alle ingesetenen die lyeff noch lyet gebruyckt

hebben ende goede borgen presenteeren te setten, met Landrecht ende nyet met Gastrecht bedingen sal.

46. Hoe dat nyemant sonder daertoe gewesen synde gepandt sal worden. Item hoe ende wanneer die panden vercoft ende omgeslaegen behoeren te worden.

47. Hoe dat eenich ingeseten gepand synde, mits stellende goede borgen, syne panden ontpanden mach, ende alsdan kyesen mach off totten landrecht off totten gastrecht, ende den cleger nyet.

48. Hoe die Vrouw Abdisse offt den vaecht schuldich is der schepenvonnis te voldoen ende gehoersaem te syn ende hoe dieselven daertoe gehalden sullen woerden ende doer wie.

49. Hoe dat die partyen die welcke den schepenenvonnis niet gehoersaem en syn tot gehoersaemheyt gedwongen sullen worden.

50. Van rechten ende costen die welcke die partyen op een gastrecht den gerichtsmannen schuldich syn.

51. Hoe dat niemant voer den sonnenonderganck op openbaer gerichtsdaegen syn recht verliesen sal.

52. Hoe dat niemant syns rechts en sal vercort woerden, so hy nootsaecke bewysen kan ende welcke voer nootsaecken gehalden woerden.

53. Aen wyen die breucken diewelcke over eenich misdaet, dat op die gemeynte geschiet is, gecomponeert ende betaelt sullen woerden.

54. Hoe dat het capittel ende die schepenen van Thooren gehalden syn die gemeynte ende het lant te verantwoorden ende voer te staen soo die Vrouw Abdisse offt den vaecht hetselve wilden veronrechten.

55. Hoe dat noch die Vrouw Abdisse noch den vaecht iemant uyt den lande van Thooren gevangen sullen doen voeren.

56. Hoe dat den Heere van *Horne* noch synen scholtet iemant in den eygendom van Thooren, buyten consent van die Vrouw Abdisse offt van den capittel, vangen sal.

57. Hoe dat gheen ingeseten van Thooren die gheen lyeff gebreuckt en heeft, aldaer sal gevangen offt gespannen woerden, is dat hy goede ingeseten borgen stelt des rechts te verwachten,

ende hoe dat hy kyesen mach offt tot den landtrecht offt tot den gastrecht.

58. Hoe dat die Vrouwe Abdisse noch den vaecht nyemant buyten recht uyt den lande halden noch voeren en sal, is dat hy gheen lyeff gebreuckt en heeft, ende hoe den vluchtigen geleyde behoert gegeven te woerden ende doer wie.

59. Hoe dat die Vrouw Abdisse noch den vaecht aen nyemant die des capittels, des lands offt eenich der ingeseten openbaer vyand is; offt in den lande geroeft, gebrant offt andere feyten gedaen heeft, geleyt geven sal, ende wat tegen alsulcken persoon ende alsulcken geleyde te doen staet.

60. Hoe dat die Vrouw Abdisse noch den vaecht eenich van die ondersaeten buyten lands met recht sullen aenspreecken, noch oyck den eenen ondersaet den anderen, noch oyck eenige actiën sullen coepen offt toelaeten te coepen om op eenige der ondersaeten te versoecken.

61. Hoe dat den gheenige die in het landt van Thooren gebreuckt ende gecomponeert heeft, in het land van *Horne* oock vry sal syn, ende hoe dat den Heer van *Horne* den derden penninck der breucken competeeren sal.

62. Hoe dat in den lande van Thooren alleynelyck drie breucken syn, ende hoe dat denghenigen die het lyff verbreuckt heeft, syn goedt niet verbreuckt heeft.

63. Hoe dat die schepens gheene compositiën van breucken sullen helpen maecken.

64. Hoe dat die crimineele saecken nyet beroepen offte appelleert sullen worden.

65. Hoe ende wat borgen die appelleerende partye schuldich is te setten en waervoer.

66. Hoe dat in saecken van gewalt, als wegelagen, oploepen, iemant in syn huys slaen ende quetsen offt dergelycken, waerover in die claechte geen lyeff geheyscht en is, maer doer het recht begeert geleert te-worden wat gebrueckt soude syn, beroepen cunnen worden, ende soe geleert woerdt het lyeff gebreuckt te syn, hoe ende waer hetselve uyt geleert sal

woerden, ende hee dusdanige leeringe voer Landtrecht ende niet meer bereepelyck synde, ingestelt sal worden.

67. Hoe ende wanneer den ghenige die iemant gewondt heeft, denwelcken daernaer sterft, het lyeff gebreuckt heeft ende wanneer niet.

68. Hoe dat die leemde aen hand offt voet doer denghenigen die dieselve geeauseerd heeft, gebetert hoert te worden.

69. Hoe ende op wat pene den ghenige die iemant gequetst, opgeloeppen offt doot geslaegen heeft hetselve binnen dry daegen openbaeren ende bekennen sal.

70. Hoe dat in crimineele saecken den cleger sonder den Heere, noch den Heere, sonder den cleger nyet soenen en sal.

71. Hoe dat men den ghenigen die in kircken gebroecken is terstont besoecken mach.

72. Hoe ende om wat reden men den ghenigen die op eenen openbaeren moort gegrepen woerdt, terstont besoecken mach.

73. Hoe ende om wat reden dat men denghenigen die in iemants huys is ingebroecken ende gegrepen woerdt, terstont mach besoecken.

74. Hoe ende om wat reden dat men den ghenigen die het goet, dat op iemants erven gewassen is gestoelen heeft, ende daerop gegrepen wordt, terstont besoecken mach.

75. Hoe dat den ghenigen die van scheldwoorden, lyeff offt eer aenraeckende, revocatie gedaen heeft, den Heere eene groote boete verschuldt is.

76. Hoe dat den ghenigen die iemant crimineelyck beclaecht heeft, ende dye clacht nyet bewysen en kan, schuldich is sich mit die partye ende met den Heer te verdraegen.

77. Hoe ende op wat pene den eenen ingeseten van Thooren den anderen buyten lands met recht nyet en sal aenspreken.

78. Hoe ende wanneer dat men erffgoet offt panden aanspreken mach.

79. Hoe dat den ghenige die dingen wil schuldich is iemant te momberen tot die saecke.

80. Hoe dat den ghenige die eenige daechelykheyt heeft daen doen sal die saecke uytdingen ende ghenen momber setten mach.

81. Hoe dat die schepenen nyet en sullen raeden, bysyn offt toelaeten om eenighe gemeyntegronden te verkoopen offt wech te geven.

82. Hoe dat die schepenen ghene gemeynte voor erff en sullen vercleeren, hoelange oock die door iemant is gebruyckt geweest.

83. Hoe dat den ghenige die eenige gemeynte opgraeven ende beluyckt heeft ende anderen met stercke hand daervan keert in die groete boete gevallen is, ende hoe hetselve wederom nedergesteecken sal worden.

84. Hoe dat men ghenen ingeseten van Thooren met den scherprechter sal besoecken, hy en sy eerst met konden overtuycht.

85. Wat denghenen brueckt die sonder consent des Heeren in het gericht spreeckt.

86. Wat denghenen brueckt die gedaecht synde om te tuygen niet en compt tuygen.

D. Die nieuwe articulen des landrechts van Thooren uyt 1180.

1. Hoe ende in wat manieren die hoofftvaerten ende het beroep van saecken der partyen behoort te geschieden.

2. Hoe dat den amptman offt meyer iemant staende ten quaeden naeme ende faeme sal moegen aentasten ende met den scherprechter doen besoecken.

3. Hoe dat die partye onrecht hebbende gehalden is die winnende partye naer leere der schepenen offt des hooffts van Echt alle costen weder te geven.

E. Conclusie op die Landrechten.

F. Publicatie deser Landrechten.

Lantrecht des eygendoms van Thoren mit alle sine circonstantie.

A. In nomine Domini. Amen.

Engelbert van *Isenborgh* by der gratie Gotz Archidiaken van Ludick, Robyn van *Mellyn*, Decken van St. Servaeskerck tott Mastricht, *Renerus* scholaster tott Tongeren, doen kondt und maken kondich of kenlich, allen den genen die dese letteren sullen sien, of horen lesen, dat nae doet

der Erwerdiger in Goede, Vrowen Heildegonden van *Borren* Abdissen des gotzhuys van Thoren, ter tytt doen sy hier in leven was, doen wy van den edelen ende geistlicken onsen lieven nichten der Decanissen ende Capittel des vorgenoemden goetzhuys mitt namen Cecilien van *Stallinge*, Guede van *Rennenbergh*, Jutte van *Bueren*, Idoe van *Waldeck*, Margriet van *Peterssen* ende herr Gerart *Haeck* Canonick Thoren, als gebeden vrunde daerby geroepen, mitt hun to Thoren in hun capittelhuys, om einen dach der electien eynre nieuwer Vrowen te helpenn ordinieren: Informacien ende onderwys to geven, die electien na formen der rechten, sonder nulliteten te volbrengen, vergadertt waren, te weten in den jaer, doen men schrief nae Christus geboertt, Duysent twee hondert und vyff ende negentich den vier und twintichsten dach in den Mertt ten acht uhren voer den noenen: Doen waren onder seluen jaer, op denseluen dach ende terseluer uhren voir denn Capittelhuyss in den Munster tott Thoren vergadert die Lehenmannen, Schepen, Laeten, ende die gantze gemeynden des eygendombs van Thoren: ende sanden hun volmechtigen gedeputierden tott ons in datt capittelhuys vorss., hun van wegen der gantzer gemeinden seer grotelick beklagende, datt arme gemeinte van sommige voer-abdissen vund van den Vocht, bouen hun landrechten iemmerlick ouerfallen ende molestiert waren. Daerom sommige van hun te gronde verdoruen weren, ende eenssdeels lantruymich syn musten, *ende riepen daerom aen, dat Capittell vorss. als hun grondtheren*, demoedentlick mitt bedruckten hertten biddende: Dat sy doch daer voer syn, ende verhoeden, ende der tokommender Abdissen also hueren eidt verbinden willen, datt sy datt landt by synen alden rechten laett, ende helpe halden, datt die arme gemeinden niett meher also bedruckt noch beswertt, noch van hueren landtrecht gedrungen en wur-

den, Des willen die arme gemeinte gemeinlick, ende elck van hun besunder, aen die vorg. hun grontheren mitt allen hunnen vermogen verdienen, Daeropp hiett man sie vertrecken om daerop te besprecken, Ende sanden daerna vuytt den Capittell, tott der gemeinden vorss. herr Gerartt *Haeck* canonick vorss. ende Henricum Wolffartt notarium, om der gemeinden vorss. to seggen, Dat capittell begerden van hun to weten ende gelertt to syn watt hun Landrechten syen, Want sy derer by hunnen tyden noett en hedden hoeren verkieren, soe willen sy dieselve Rechten, der tokomender Abdissen in hueren eidt, also verbinden, dat sy hoepen, datt der gemeinden alsulcker last niett meer gebueren en sall, Daerop die gemeinde vorss. om twee dagen beraet haede, ende dat wartt hun gegont, ende sy quamen op derden dach iust der nahe widder, to weten des seuen vund twintichsten dachs in den mertt ten acht uhren voer den noenen, ende sanden in dat capittellhuys vorss. mitt denselven gedeputierden ein alde register of placat inhaldende van wortt tott wortt als hiernabeschrieuen volgtt.

B. In den namen der heyliger onuerdeilder dryvoldicheyt amen: Int aenfanck ende van ewycheitt, hefft Scheper der himmelen ende des aertrycks, begin, middell ende eynde alre creaturen ouersien, ende vuyt ewiger wyssheitt bedacht, dat den irregaenden dwalenden menschen, nauolgende den wegen ende leren der onwetende dieren, niet achtende den rechten wegh der redelicheitt, noch natuerlicke bescheidenheit te soecken; Dwelck hun doch aengesocht ende sonder arbeitt te vinden onmogelick was. Daeromme die vuytnemende fynrycke philosophen der heyden; als Phericides, Pitagoras, Plato, Socrates, ende Aristoteles, wie waell hun die onbeginlicke, oneindelicke Gottheitt verborgen was, so hebben sie doch ein ynnich wesen, daer alle dingen vuytgespruyt syn, ein underscheit tusschen den Scheper der

naturen, en den creaturen, ende der unsterfflickheitt der sielen, ende nae diesen tytt ewigh loen nae verdienste ende derre gelycken meer schonre natuerlicke reden vuyt subtilheitt hueres hogen verstandts, ende van natuerlicker influentien der himmelen ende der planetten, bekende. ende daeruytt die waer fundamenten der wyssheit ende aller natuerlicker rechten, mitt groter diligentien nacht ende dach studerende vonden ende geschrieuen. Dessgelycken ouck die hoge beroembde princen ende regenten der heyden, als Lysania genant Jupiter Phoroneus, Licurgus, Solon, Romulus, Seleucus, Numa Pompilius, ende meer anderen, wiewaell hun die wonderwerckinge der ewiger gottheitt, die ewige freuden der himmelen, die onuergengklicke pyn der hellen, ende nae dieser tytt einigh nauolgende wesen, onbekant was, so en hebben sie doch vuyt naturlicken gevuelen ende van diepgronden der wyssheitt die onnatuerlicke beestlicke geboerten der grover ander minschen niet mugen lyden ende hebben daerom datt leuen der minschlicker redelickheitt, van den unordentlycken leuen der beesten te scheyden, eerlick sedelick leuen, nae mynschlicker bescheidenheitt te leyden: Wyssheit veur ryckdom to suecken; eyn elcke syn alderen toe eheren: als hy van synen kinderen gern geërt were, wyuer nae alder beestlicker gewoenten int gemein to gebruycken aftostellen: ehebrecken op verluys der ogen verboeden, ordonnantien ende maett in allen dingen to halden, ende noch meher loflicker schonre fundamenten der naturlicker rechten, den grouen plompen volckeren, van Creten, van Arcadien, Lacedemonien, den Griecken, den Atenen, ende vort den Romeynen, vor hun landtrecht to halden ingesatt ende geleertt hebben, welcke eherlicke loffelicke landtrechten den groven unbescheiden beestlicken minschen, om hounre alder quader schendtlicker vermaledyder ingeprintter gewoenten

der afgoederen ende om ander onnatuerlicker onminschlicker sonden will, aen to nemen, onbegrypelick waren. Daerom hefft der mogende Gott Vader in der ewycheytt die heilige propheten eerst duer raet der heyliger driuuldicheitt des sones Godes, daerna die godertierenheitt des heiligen Geistes, opt lest die heylige leren der predicanten, die doctors der heyliger schrift ende der rechten, om die alde, snoede, verblinde, verduysterde, duuelsche gewoenten to cieren und to verlichten in diese werlt gesandt, welcken gewoenten die eherlicken rechtuerdigen Keyseren, Koningen, Princen ende Heren nauolgende den fundamenten der heyden, mitt geuolch der heiliger kercken, om gemein profytt der landen, om eindracht der landen, ende vort om dat qwaedt van den goeden, onrecht ende gewalt van den rechten to scheiden, waeldoen to styuen, bossheitt to straffen, tott landtrecht gemaeckt ende voer landtrecht toe halden ingesatt ende togelaeten hebben: daerom alle alde godtlycke, eerlicke, lofflicke, rechtverdige gewoenten, datt syn die waer fundamenten aller landtrechten, denwelcken van lehenman, schepen, laeten, vund gantze gemeynden op dit pas oeck nauolgen ende beweeren, datt mitt den hulden ende eyden, die wy allen unsen heren gedaen hebben: Dat wy niett anders en weten, noch niemantz van uns allen, altt of jonck, niett anders gehoertt noch gelesen, noch en hefft hoeren lesen, noch en hefft hoeren seggen anders, dan ons voervaderen, ende ons voeralderen voer alde lange jaren, ende ons oueralder ende alder, bouen alle minschen gedachtenisse, van godtlicker goeden alden gewoenten behalden, gelertt, ende voer recht gewyst ende op ons bracht hebben, Ende nae derselver goeder gottlicker gewoenten, wy oeck leren ende vor recht wysen, ende also op onse nakomelingen bringen, all dat hier nageschre-

ven is, datt sulcks die landtrechten van Thoren ende des eigendombs van Thoren syn:

In den eersten. So iss dat eygendomb van Thoren des gotzhuyss van Thoren: Ende ein Abdisse sall datt ter tytt mitt raet des capittels regieren: Ende also sy tott den regiment gekoren wirtt, so is schuldich to sweren, datt sy datt gotzhuys van Thoren, datt capittell, die lehenman und die gansche gemein undersaeten des eygendombs by diesen hunnen alden rechten laeten ende halden ende helpen halden sall, nae aller huerer macht, ende datt sy geen saeck, aengaende den gotzhuyse voerss. of den lande buyten raet ende consent des capittels doen of laeten sall want datt capittell die grontheren des vorss. eygendombs syn, ende der herr van Hoern is daervan ein Vogdt, welcke vogdye hy van onsen genedigen heren den Grave van Gelre te lehen haldende is.

Ten anderen. So is vrowe die Abdisse nae den landtrecht schuldigh datt sy mitt raet des capittels, sall setten einen erbaren ingeseten man, der binnen den vorss. eigendomb, geerfft, geguet ende gelaett is tott einen richter off meyer, ende der sall van grontz op und besonder to recht geeyt werden, als ein meyer, ende der sall gein Schepen syn, ende hy is schuldich, also waell den capittell, den Vogtt, den gericht, ende den gantzen lande to sweren, ende eytt te doen, als eine vrowen der Abdissen.

Ten derden maell. So is datt landtrecht, want ein here van Horne ein Vogt is van den vorss. eygendom: so is hy schuldigh datt lant by synen alden rechten te laten, te halden, ende te helpen halden, ende die gemein undersaeten te verantworden, te beschermen, ende na synder macht, gewalt to stueren, ende hy en sall niemantz bouen landtrecht dringen noch moyen, daerom hefft hy syn oestkoeren, syn broett, syn geltt, syn hoenre ende den derden

penninck van den broeken (1) in den voorsa. eygendom vallende ende mitt schepen vonnisse gewiesen werden, als die schepen datt nae alder gewoenten kleren vund leren.

Ten vierdten maell. Oeck is dat mennenis van den schepen den heer van Horne, daerom is hy schuldigh nae den landtrecht, datt hy sall setten einen erbarn man tot einen Richter of Scholtett, om die Schepen to manen, die sall oeck Scholtett syn in Maeslandt, ende hy sal oeck van grontz op ende besonder to recht geeytt werden, ende syn als Scholtis, ende hy is schuldigh eerst to sweren ende eydt te doen einer vrowen der Abdissen, ende den Capittell, ende daernae den Vogtt, den gericht ende der gantzer gemeinden, als datt van alder gewoenlick is, ende die Schepen den eidt van beiden richteren houden ende hueden.

Ten vyfften. Oeck is der Vogt of syn scholtis vorss. naeden landtrecht schuldigh, datt hy to versueck einer vrowen der Abdissen of des Capittels altytt gereytt syn sall te dingen ende die genachten (2) te halden ende mallick recht to doen op datt niemantz noett en sy te klagen, datt hy by gebreeck des meenres syns recht te kort gienge.

Ten sesten. So is datt landtrecht datt gein van den vorss. richteren buyten den anderen dingen (3) sall, noch hoenre gein des andern ampt, aen den gericht bewaren, noch bedienen en sall, dessgelycken sall oeck gein van den schepen, noch meyers noch scholtis ampt bedienen noch bewaren, wantt datt nae den landtrecht schuldigh syn verscheiden man ende ampt te syn.

---

(1) *Broeken.* Boeten. In 1282 kogt de abdij voor de som van 200 mark een gedeelte der regten van den voogd terug; de hier opgenoemden echter bleven voorbehouden. Zie WOLTERS, *Notice sur Thorn* p. 96.

(2) *Genachten te halden*, d. i. regtdag houden.

(3) *Dingen*, richten.

Ten seuenden. Is datt landtrecht datt die schepen niett dingen, noch to recht sitten sullen, beide die vorss. Richteren en sitten tegenwordich: Want watt des Vogts Richter begert te manen, datt is einer vrowen der Abdissen richter schuldigh te vermanen. Ende watt rechten in den gerichte vallen daer sullen die schepen huer rechten voeruyt nemmen ende van den anderen sall eynre vrowen der Abdissen richter die twee deill af nemmen, ende des Vogts datt derde deill alsdatt van alders gewoenlick is.

Ten achten. Is datt landtrecht datt die schepen mitt geinen gebroecken schepen stoell dingen en sullen, noch to recht sitten, ten were dan saeck ter begerten beider partyen om ein kort eind van hunnen rechten to hebben, doch en magh datt op ein jaergedinghe noch op gastgedinge, noch op hoefftuarden te vueren niett syn. Want nae die landtrechten, syn die rechten, mitt einen vollen gantzen alingen gericht schuldigh to geschien.

Ten negenden. En sullen na den landtrecht niett min dan sieuen schepen syn, aen den gerichte van Thoren, ende als daeruan enigh gebryckt, so sullen die ander die daer blieuen syn, einen bescheiden erbarn man binnen den eigendomb van Thoren wonende, ende daer geerfft, geguett ende gelaet is, tott einen schepen kiesen, ende den schepen en sall, noch abdisse, noch vogt, buyten vonnis ende landtrecht niett vuytt den schepenstoell stoeten noch vuyt setten. Oeck en sall die Abdisse noch der Vogt, geinen schepen synen eidt quytt scheiden, noch syn schepenampt verlaeten, buyten gemein gevolgh der anderen schepen.

Ten teenden. So en sall den schepen na den landtrecht, als hem syn eidt gestafft werdt (1) meer of min, cortter

(1) Hier is waarschijnlijk het woordje *niet* weggebleven.

of langer, voer of nae, bedeckt of openbar in den eidt trecken dan hem gelertt wirtt. Ende of iemandtz daerbouen, den schepen eidt veranderten, anders dan hem vorgesagt worde, den sullen die schepen vuyt den schepenstoell keren, ende gein recht mitt hem doen, want watt ordell hy hulpt geven, of alle andere gerichtz saecken, daer hy als schepen by is, syn alle falsch, ydell ende onrecht, ende of hy darbouen van den anderen schepenen to gelaten wordt ende sy recht ende cromp met hem doen so syn die schepen alle gader aen hunnen eidt strafflick, ende niett werdigh meher Schepen to syn.

Ten elffden. Vermagh dat landtrecht datt ein vrowe die Abdisse, mitt raett ende consent des capittels sall setten einen erbaren knaep tott einen gerichtzboede, ende der is oeck schuldigh te sweren ende eytt te doen als meyer ende scholtett doen, ende hy is oeck schuldigh in orlogh ende last of noeden des landtz gereyt to syn to ryden of to gaen, nae dat gelegen is om te hoeren und te vernemen, ende datt landt to warschowen, ende daerin doen, wes van noeden is, doch buyten synen kost, schaden of hinder; Hy is oeck schuldigh also waell den ermen als den rycken gereyt to syn om synen gesatten loen tott hueren recht to dienen, datt einen boede to behoeret.

Ten twelffden. Is oeck datt landtrecht datt der gerichtsboede niemans momber, noch taeldrager aen geinen gerichten binnen den eigendomb van Thoren syn en sall anders dan der heren om syn broecken ende des capittels ende des priesters daeronder gehoerende om haer zinst ende pacht. Ende die saecken sall hy te recht vund doegdelick bedingen, den voersprecker, noch niemantz in syn wortt vallen, noch beroepen, om hun bloede te maecken, datt sy der parthyen saecken opt utersten niett bedingen en mogen.

Ten dertienden. So is datt landtrecht datt der meyer noch den scholtet, noch boede niett in der schepen raett en sullen gaen, ende hunre geen, en sall oeck geen vonnenis helpen maecken noch ordinieren.

Ten veertienden maell. So is dat landtrecht, datt des gerichtz boede des heren roede openbarlick in den Munster noch in den omganck niett dragen en sall, hy en sall oeck niemantz darin dagen, noch geinrehande gerichtz saecke darin doen op correctie der decanissen ende des capittels.

Ten vyfftienden maell. Is dat landtrecht, dat des gerichtzboede des heren roede, aen einich lehen of laettrechten niett dragen en sall, hy en sall oeck niett daerby staen, noch in den man of laeten raett niett gaen als gerichtzboede. Ende hedde hy lehen of laettgoett, so is hy schuldich daerby to khommen als lehenman of laett als die gedinge geboden syn.

Ten sestienden maell. Is dat landtrecht, datt des gerichtzboede, geinen lehen of laetgoederen-dach stellen en sall, noch afgebott op lehen of laett doen, noch geinen lehenman of laeten voer lehenrecht of laettrecht te kommen niet gebieden en sall, want datt lehenmannen of laeten schuldigh is to geschien ende anders niett, mer conden der niett in den lehenhoff of laetthoff en gehoeren: sall hy gebieden.

Ten seventienden maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laettrecht, dat des gerichtzboede niemants op lehen of laettgoett, vangen noch kummeren, noch dagen, noch penden en sall, hy en sall oeck syn hande aen geenre handte goederen, op lehen, of op laettgoett slaen, op correctie einer vrowen der Abdissen, decanissen, des capittels, ende des laettheren.

Ten achtienden maell. So is oeck datt landtrecht, datt gein schepen, nae den landtrecht, lehenrecht, laettrecht,

sich pynen (1) sullen ouer einigh lehen of laett to wysen. Sy en sullen oeck gein goett datt op lehengoett of op laettgoed gepant is verwysen, op correctie einer vrowen der abdissen, decanissen ende des capittels.

Ten negentienden maell. So is oeck datt landtrecht, datt die laeten egeen saecken beroepen en sullen voer schepen, aengaende die laettgueder. Noch die schepen en sullen des niett aennemen, want die laettbenck lehen syn des gotzhuys van Thoren, daerom is datt beroep schuldigh to geschien voer datt manrecht ende anders nergens.

Ten twintichsten maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laettrecht; als einige saecken van den laeten aengaende den laettguederen, voer datt manrecht van den laeten beroepen werden, so is ein vrowe die Abdisse te versueck van den laeten schuldigh datt sy datt mangedinge van stonden aen sall doen gebieden, ende mitt twee van den alsten joffrouwen van den capittell beneuens huer sittende in der abdyen, die genacht haldende om malcken recht te doen einen statthelder setten. Ende hett en sullen geen saecken opt new angeset werden noch die lehenmannen sullen oeck vuyt den saell niett scheyden, datt beroep en is eerst mitt den laett geuttert (2), als datt gebuertt.

Ten xxj maell. So is oeck datt landtrecht ende lehenrecht, datt ein vrowe die Abdisse, buyten den twee alste jofferen van den capittell die binnen lantz syn int mangedinge, dingen, noch to recht sitten sall, ende off geen twee van den alsten jofferen te Thoren en weren, so sall ein Abdisse ten minsten ein van den Capittell beneuen haer sitten hebben eher sy mogen dingen.

---

(1) *Pijnen.* Veroorloven.
(2) *Geuttert*, d. i. ten einde gebragt.

Ten xxij maell. Vermagh datt landtrecht ende lehenrecht, datt die lehenmen niet dingen en sullen, noch to rechtstaen, sy en sehen erst die jofferen van den Capittell beneuen der Abdissen sitten, als van alder gewoenlick is ende voer verklertt is: Ende of des niett en is, ende die abdisse allene buyten den joffvrowen dingen wolde, so sullen die lehenman wegh gaen, und in geinre manieren daer by blyven om recht te doen, wantt datt tegen hunnen eidt, ende tegen slantz recht were, angesien datt ein elck lehenman also waell dem capittell ende datt manrecht, by synen alden rechten to helpen halden is schuldigh to sweren ende eydt te doen, als eynre Abdissen.

Ten xxiij maell. So is datt landtrecht ende lehenrecht datt oeck gein vrowe die Abdissen, noch statthelder gein partye in den mangedinge halden, noch dragen, noch niemantz beroepen, noch in hueren wordenn vallen sall, om yemantz to verbolderen (1), om syns rechtz to vergeten.

Ten xxiiij maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laettrecht datt der statthelder of der meyer einen van den lehenmannen, of laeten, om recht manen sullen ende niett elcken besunder, ende wer also gemaent wordt, der sall hem mitten andern lehenman of laeten beraden, vund watt hun daeruan gelertt woert, datt sullen sy sonder kortten of lengen opgenolgh der lehenmannen of laeten vorr recht vuytwysen, als datt van alders gewoenlick is.

Ten xxv maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laettrecht, dat ein vrow die Abdisse op lehen of laetgoett niett en sall doen penden, noch om schatt, noch om geenrehandt saecken wille: sy en sall oeck gein schattinge int landt of in einigen dorp besonder doen setten, sonder raet

---

(1) *Verbolderen.* Verwarren, van 't stuk afbrengen, verlegen maken.

ende consent des Capittels, lehenman ende laeten, des gerichtz ende gantzer gemeinden, ende in groet noedsaecken des landtz. Ende als ein settinge, also geconsentiert woerdt, so mach men opt lehen of laetgoett mitt lehenman of laet doen penden ende daer en sall geen gerichtzman der schepenbanck niett op die vryheiden gaen om yet daeruan to nhemmen. Ende of ein Abdisse daerboven op lehen of laetgoett mitt den gerichtz luyden om einige saecken wille doet penden, daer en sullen die pende niett verwiesen werden, ende die lehenman, laeten ende die gantze gemeinden, sullen by den capittel blyuen hun grontheren, ende der Abdissen in geinre saecken gehorsam syn, tott der tytt datt sy hueren eidt genoch doett.

Ten xxvj maell. So is oeck dat landtrecht, off ein vrowe die Abdisse datt Capittell in einigen saecken tegen huer privilegien ende gerechticheytt, of tegen die alde eherlicke gewoenten des gotzhuyse vorss. veronrechten of verkortten wolden, so syn die lehenman, die schepen vund die laeten, ende die gantze gemeinden schuldigh nae den landtrecht, datt sy by den capittell blyuen sullen, ende der Abdissen in geinrehandt saecken gehorsam syn, noch aen geine gerichten buyten consent des capittels dingen tott der tytt toe, datt die Abdis sich mitt den capittell verdragen hefft ende hueren eidt genoch doet, angesien datt capittell ons grontheren syn.

Ten xxvij maell. So is datt landtrecht lehen vund laettrecht datt ein vrowe die Abdisse schuldigh is alle lehen ende laettgoett des vorss. Gotzhuys by hunnen alden rechten to laeten ende te halden nae alle hoerre macht, ende sy en sall gein nuwe rechten inbrengen noch gestaden to brengen, sy en sall oeck niemantz gestaden einigen hoffsbrief in lehen of laettrecht to brengen, of mitt notarien ende getuygen to protestieren, noch instrumenten op clacht

ende antwortt te maecken, noch einige clacht ende antwortt to beschryuen, noch vuyt schriften to dingen, want ein elck sall sonder vahr (1) vuyten hertten dingen, alsdatt van alds gewoenlick is.

Ten xxviij maell. So is oeck datt landtrecht, dat ein vrowe die Abdisse schuldigh is, nae den landtrecht, lehen ende laettrecht datt sy alle lehen ende laetgoeder des Gotzhuyss vorss. by hunnen alden vryheiden laeten ende halden sall, als sy gesworen hefft, ende sy en sall derre geinre doen ontvryen, noch niemantz gestaden to ontfryen. Sy en sall oeck niemantz op lehen, noch op laetgoett doen penden, kommeren, noch vangen, noch van lehen of van laettgoett doen nemmen, noch des oeck niemantz gestaden in geinre manieren anders dan hierna geschrieuen volgtt.

Ten xxix' maell. In den eersten of iemantz dat munster of die korspelkercke of den kerckhoff ontfrytt hadde, ende op lehen of op laettgoett liep, den syn die gantze gemeinde schuldigh metter klocken to vervolgen, ende op datt lehen of laetgoett verwaren, datt hy niett en ontkomme. Ende ein vrowe die abdisse is schuldigh van stonden ahn den nesten lehenmannen of laeten tott acht of thienen toe te doen helpen, ende einen statthelder setten, die sall mitt den lehenmannen, of der meyer mitt den laeten op datt lehen of laettgoett gaen, daer der schuldiger op is, ende sullen den, van den vryen goede, op die gemein straet, dry voett van den vryen goede leyden, ende van stonden ahn, die handt afdoen, Ende die gerichtzmannen der schepenbanck, en sullen gein handt daeraen slaen, totter tytt toe datt der statthelder, off meyer ende laeten die handt erst daeruan gedaen hebben, dan sullen die gerichtzman, mitt einre

(1) *Vahr.* Schrik, vrees, vervaardheid.

abdissen knapen die handt daeran slaen ende geuenckelick setten dar men des siecker is, totter tytt datt hy ontfryde plaetsen buyten kost of hinder des capittels ende der gemeinden, widder hefft doen wyen. Doch en hefft hy gein lyff in den ontfryen gebrueckt. Ende presentiertt hy goede ingeseten burgen te setten, daer datt capittell ende gemeinden mede to frieden is, die ontfryde plaetsen widderom to fryen, die is man schuldigh to nemen, ende men sall hem op lehen of laettgoett laeten ende niett daeruan nhemmen.

Ten xxx maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laetrecht of iemantz einige van den vorgenoembden plaetsen ontfryden, het were in doetslaen, ende were in noett synes lyffs, in den rechten genoch synde, niett bewysen en konde oeck mitt einigen anderen ongottlicken saecken tegen der heiliger kercken vryheitt synde, als kracht, schaeck, die kercke te schenden, die sacramenten te berouen, to blasphemeren of dergelicken onkerstelicken saecken ende op lehen of laetgoett liep, den sall die gantze gemeinden, oeck mitt der klocken veruolgen, ende op datt lehen of laettgoett halden ende wachten datt hy niett en ontkhomme, ende ein vrowe die abdisse is schuldigh van stonden ahn mitt statthelder ende mit lehenman, of mitt meyer ende laeten, van lehen of laetgoett doen nhemmen, ende men is schuldigh onuertocht (1) recht te doen, ende geensins to componieren, opdatt ein vrowe die abdissin, datt capittell noch die gantze gemeinde in geinen last en kommen, aen den geistlicken heren, den die correctie daeruan gebuerden, of gein Iusticie van alsulcken swaren excessen en geschyeden, mede sall men den misdadiger op geinen kerckhoff grauen, want hy die fryheitt des almechtigen Gottz, aller Christen

(1) *Onuertocht.* d. i. terstond, zonder uitstel.

geloviger seelen ende der minschen gebroecken hefft, ende van syn nagelaten guederen sal men die ontfryde plaetsen, wedderom wyen, ende watt daerbouen is, sall synen rechten eruen volgen, daer en hebben die heren niett aen.

Ten xxxj maell. So is ouch datt landtrecht, off iemantz einigen priester of clercken, doetgeslagen, geqwetzt of gewondt hedde, dan syn die gantze gemeinden schuldigh te veruolgen, mitt der klocken, ende loept hy opt lehen, of laetgoett, so sullen sie daerop wachten, datt hy niett en ontkomme, opdat die gemeinden daerom niett in lasten en kommen, ende ein vrowe die abdisse is schuldigh, den mitt den statthelder ende lehenmannen, off mitt meyer ende laeten af dhoen nhemen, ende onuertogen recht laeten geschien, nae gelegenheitt der saecken.

Ten xxxij maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laetrecht, off iemantz einigh gewaltt in den omganck, vorttkeerden, hett were mitt huystotinge van der jofferen huyse, dueren off finster op to stoeten of stucken to slaen, of die jofferen, of hueren gesinne binnen hunnen huyseren slaen, of mishandelden, off hun goett binnen hunnen huysern stucken te slaen, of einiger handt gewaltt geschieden, datt die klock in den Munster daerom getogen ende geluytt worde, ende der misdediger op lehen of laetgoett liepe, den syn oeck die gantze gemeinden, mitt der klocken schuldigh te veruolgen ende opt lehen of laetgoett to wachten, ende die vrowe die abdisse is schuldigh van stonden ahn mitt statthelder ende lehenman, off mitt meyer ende laeten af doen nemmen, als voer verklertt is ende sall dennen onuertogen recht laeten doen, sonder componieren, want hy der heyliger kercken, pausslicke ende keiserlicke fryheitt gebroecken hefft, der die gantze gemeinden in lesten in hunnen noeden vuytt gratien des capittels gebruycken, daerom sonderlinge

datt datt capittell hun grontheren syn, ende sy huer eidt ende hulde gedaen hebben. Daerom syn sy schuldigh die vryheitten helpen beschudden doch off datt capittell datt om Gotz wille of der vrinden wille vergeuen wolde, so en sall ein vrowe die abdisse, of die amptluyde, niett op des misdeders lyff veruolgen, mer sy mogen correctie dhoen sonder lief of leidt to nemmen.

Ten xxxviij maell. So is oeck dat landtrecht, lehen ende laetrecht, off iemantz des capittels of des landtz of einiger ondersaeten des landtz, besunder openbar vyant worde, ende opt lehen off laetgoett vluwe, (1) den sall oeck die gantze gemeinden mitt der klocken veruolgen, ende op lehen of laetgoett hueden ende wachten ende ein vrowe die abdisse is schuldigh van stonden ahn mitt statthelder ende lehenmannen, off mitt meyer ende laeten van den lehen of laetgoett doen nemmen: Ende mitt hulp der gemeinden also dhoen verwaren, tott der tytt toe, datt die vhede (2) mitt den recht, of mitt der minnen nae gelegenheitt der saecken gesloten is ende datt sall onuertogelyck syn.

Ten xxxviij maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laetrecht, of iemantz syn lyff openbar gebrueckt hedde, ende opt lehen of laettgoett liep, den mach oeck ein vrowe die abdisse mitt statthelder, ende mitt lehenmannen off mitt meyer ende mitt laeten af doen nemmen, ende daer en sall oeck gein gerichtzman der schepenbanck mitt opt lehen of laetgoett gaen, om einige handt daer aen to slaen voer der tytt toe, datt hy op die gemein straet khumpt alss vors. is.

Ten xxxv maell. So is oeck datt landtrecht lehen und laetrecht, off iemant ahn einigen andern stucken gebrueckt hadde, ende liep op lehen of laettgoett, om hem daermede

---

(1) *Vluwe.* Vlood.
(2) *Vhede.* Vijandelijke bejegening.

te beschudden, ende liep wedder daeruan, ende noch meher qwaetz dede, ende wedder aen ende af opt laettgoett lyep, den magh ein vrowe die abdisse oeck daeruan dhoen nhemmen als vorss. is, want lehen of laettgoett en sullen geen mortt spelunckeu noch roefhuyser syn.

Ten xxxvj maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laetrecht, dat ein vrowe die abdisse schuldigh is als sie mangedinge dingen wiltt. Datt sall sie viertien dage touorens, op einen sonnendagh tott allen platsen, daer dat behoertt, ende van alder gewoenlick is, openbaerlick doen gebieden, op dat niemantz syn recht onwetende en versuyme, of verschultt en werde.

Ten xxxvij maell. So is oeck datt landtrecht, lehen ende laetrecht, datt niemant macht en hefft syn lehen offte laetgoett, dat hy van den vorss. gotzhuyse haldende is, to verkoepen, to versetten, noch to splytten, noch to verbinden, noch to verwelckeren, noch to verpennen, noch to verburchtochten, noch iemantz anders daerin to gueden, noch to richten, het en is all schuldigh to geschien, als van den lehenguedern in tegenwoordicheitt van einre vrowen der abdissen, voer statthelder ende lehenmannen, ende die laettgueder van meyer ende laeten, ende anders nergens.

Ten xxxviij maell. So is oeck datt landtrecht, datt gein gerichtzman der schepenbanck, in der lehenmannen of laeten raett gaen en sall, noch ordell helpen wysen, hett en weer saeck, datt iemantz van hem lehen of laetgoett hedde, die is schuldigh daer by te kommen, als die gedinge geboden syn souerre als hy die ontfangen ende opgehalden hefft to houe vund to here.

Ten xxxix maell. So en sullen oeck hem die lehenmannen of laeten niet onderwinden ouer einige saecken to wysen, dan allein ouer datt lehen of laetgoett, off sy anders

doen, datt is tegen dat landtrecht ende banckrecht, ende bouen hunnen eidt.

Ten xl maell. So is oeck datt landtrecht, of yemantz man of wyff einigh erffgoett in den eigendom van Thoren aenspreckelick maken wolde, der sall datt goett eerst aen synen rechten houe, daer datt goett to recht gehuertt ontfangender handt van here ende van hoeue hebben, ende sall datt voer denseluen hoff doen dagen, ende daer beklagen, ende mit genachten bedingen, ende mitt dach, ende mitt dachs recht verwinnen ende hem nae den landtrecht daerin doen richten, ende afgeboeden laeten doen, eher hy syn handt aen datt goett slaen of gebruycken magh, doch muegen die rechte eruen, die datt goett macht to beschudden hebben, die gebrecken, daer datt goett voer verwonnen is, binnen iaer leggen ende volleggen, ende hun goett beschudden, des en hefft der cleger gein macht to keren. Wurtt oeck saecke datt die erffgenamen die recht tott den beschudde hadde, binnen lantz ter stiegen ende ter straeten gingen, ende niett ouer see, ende watter, of ouer sandt en weren, ende lieten den cleger unbekroent, nae datt hy datt goett verwonnen hedde, jaer ende dagh in dat goett, vor syn eigen proper goett halden, ende daermede doen, ende laeten, als mitt synen anderen erffgoederen, des en hebben die erffgenamen geen recht te keren.

Ten xlj maell. So is oeck datt landtrecht, of iemantz in den eigendomb van Thoren einich erffgoett, by tochter, of by tochterse mitt dage ende mitt daegs recht ende nae den landtrecht verwonnen, wie lange hy datt goett by den tochter of tochtersen in rasten ende stillen gebruyckt hedde, so muegen doch die erffgenamen, die totten beschudde recht hadden, hunnen erffgoett to hulpe khommen, binnen jaer ende dagh nae doett des tuchters of tuchtersen ende datt beschudden, sonder bekroenen des gebruyckers, ende

of hy iett meher dan datt syn van den goede geburtt hedde, is hy schuldigh van sich to keren. Werdt oeck saeck datt die erffgenamen, die datt goet mitt recht behoertt to beschudden, binnen landtz ter stiegen ende ter straeten giengen, ende niett ouer see of ouer sandt en weren, ende lieten den gebruycker des goetz nae doett des tuchters of tuchtersen onbekroent jaer ende dagh in rasten ende stillen datt goett gebruycken, so magh hy mitt den goede doen ende laeten, als mitt synen erffgoederen, des en hebben die eruen geen recht te bekroenen.

Ten xly maell. So is oeck datt landtrecht: Gein kinder en sullen nae den landtrecht, so lange als sy onmundigh syn, hun erffgoett verliesen, so muegen sy alle tytt binnen jaer und dagh nae datt sy mundigh geworden syn hun erffgoett to hulpen kommen ende beschudden; laeten sie jaer ende dagh ouergaen, nae datt sy tott hueren mundigen dagen kommen syn, so is datt goett verloren in gelyker maeten, als voer mit tochter und tuchtersen goet verkleert is.

Ten xliij maell. So is oeck datt landtrecht dat niemantz noch om broecken noch om borchtocht, noch om penen, noch om welcker, noch om geiner handt saecken, nu synde, of naemall syn muchten, syn erffgoett in den eigendomb van Thoren en sall verliesen, hy en sall erst mitt dage ende mitt dags recht daeruytt syn verwonnen off hy sall ongeuangen, ongebonden, ongedrongen, ongedwongen, staende op syne vrye voeten voer den rechten houe daer datt erffgoett to recht gehoeret, mitt halm ende mit monde, (1) daerop

(1) *Mitt halm ende mitt monde.* In 't latijn, *ore et calamo.* Men had in dien tijd de gewoonte, dat bij verkoop van gronden de beide partijen zich op het veld begaven, waar de verkooper van het verkochte goed eenen halm nam, dien hij in de hand hield en met den mond sprekende, den kooper overhandigde; en zoodra beiden elkander daarna bij den baard getrokken hadden, was de koop gesloten.

vertyen (1) ende hem ende alle syne eruen daeruan ontgueden und onteruen ende wem hy datt goett ouergeuen wiltt mitt vryen moettwillen darin eruen und gueden; ende wem darin also geguett wordt, der sall datt goett na den landtrecht, voer synen rechten hoff, daer datt goett to recht hourtt ophalden, ende hem daerin doen richten, eher hy syn handt aen datt selue goett slaen of gebruycken sall.

Ten xliiij maell. So is oeck dat landtrecht, datt alle guedinge ende ontguedinge van den schepen goeden in den eigendomb van Thoren ende oeck om die erde te verlehenen om einige vuyttwendige goedinge to doen, nergens geschien, noch niemantz onderwinden en sall, dan des capittells amptman of rentmeister, wantt dat capittell die grontheren syn, ende daer en hebben noch meyer noch scholtet noch boede niett aen, noch yet te doen, sy en hebben oeck geine rechten daeruan.

Ten xlv maell. So is oeck dat landtrecht, datt men alle erffgoett in dem eigendomb van Thoren ende alle ingeseten desseluen eigendombs, die daerin geguett, geërfft ende gelaett syn, ende goede ingeseten burgen presentieren te setten ende gein lyff noch lyedt gebroecken en hebben, metten landtrecht beklagen ende bedingen sall ende mitt geinen gastrecht.

Ten xlvj maell. So is oeck datt landtrecht, datt men in den eigendomb van Thoren niemantz penden en sall hy en is eerst mitt den recht, to penden gewiesen; als hy to penden gewiesen is, ende gepant wortt, so sall men die pende mitt recht doen verwysen, ende daerna voer die openbar herbergen veilsen ende op dat hoechsten verkoepen. Syn dat terende pende, binnen acht dagen, syn dat ander

---

(1) *Vertyen.* Opdragt doen, overgeven, afstand doen, *effestucare.*

pende binnen vertien dagen na wysen om to lossen, ende of der cleger mitt der pendinge niett vernugt of betalt en were, so mach hy mitt recht, ende nae den landtrecht vortt penden, ende die pende alletos vuytteren, tott der tytt toe, dat hy betalt is ende vernugt, blyuen die eerste pende ouer jaer und dagh mitt recht ongeuyttertt, so en hefft der cleger na den landtrecht om derseluer saecken will, geen recht meer to klagen noch to penden, hy en moett eerst widderom mitt recht sprecken.

Ten xlvij maell. So is oeck datt landtrecht, off einigh ingeseten des eigendombs van Thoren syn pende ontpenden will, ende presentiert goede ingeseten borgen to setten, die in den vorss. eigendomb geerfft, geguett ende geloett syn, der hefft macht to kiesen tott den landtrecht of tott den gastrecht welck hem beliefft, und der cleger niett.

Ten xlviij maell. So is oeck datt landtrecht, off die schepen einige vonnisse mitt recht, tegen ein abdisse of tegen vogt wiesen, off van hoefft bringen: Ende ein vrowe die abdisse of der vogt den vonnenisse nitt volgen of genocht doen en willen, so en sullen die schepen geinssins dingen noch to recht sitten, tott der tytt toe, datt den vonnenisse van den schepen of den hoefftsordell genoch gedaen is van den heren; ende of daerbouen ein vrowe die abdisse of der vogt die schepen dringen of mitt macht ouerfallen willen, so sullen sie datt capittell hun grontheren aenroepen, ende die zyn hun schuldigh ter handt to staen ende te verantworden.

Ten xlix maell. So is oeck datt landtrecht, off einige ander partyen den vonnenisse der schepen of den hoefft vonnenisse nitt genoch en doen, noch nauolgen en wolden, so is ein vrowe die abdisse schuldich den meyer ende den boeden ende hueren knapen to bewilligen, datt sy den ongehorsamen vangen, ende in des boeden huys ueteren,

ende te water ende te brode laeten sitten tott der tytt, datt hy den gewiesen recht voldaen hefft.

Ten l maell. So is oeck datt landtrecht, off einigh gastrecht gedingt wirtt so syn die partyen die op die kosten verwiesen werden, den gerichtzmannen schuldigh alle dage, van den drydagen van den gastgedinge, ein maltytt, als men eynen in einer eerlicker tauernen binnen Thoren, voer gaende ende komende erbar luyde gewoenlick is to koecken, ende daerto elcken gerichtz man ein qwartt wyns, ende niett meher en is men schuldigh, hett en were saeck datt men meer dan ein saeck in datt gedinge en bedingden.

Ten lj maell. So is oeck datt landtrecht, datt niemant op ein openbar genachten syn recht also lange, als die sonne schyntt, verliesen en sall, ende of datt gedinge opgeklopt (1) were, so syn die schepen to versueck van einigen partyen schuldigh widder to sitten ende recht te doen, off die saeck tott den neesten gedinge uyttsetten, op datt niemantz in synen rechten verrast en werde.

Ten lij maell. So is oeck datt landtrecht, datt niemantz syn gedinge versuymen en sall of verliesen, by also verre datt hy noetsaeck bewysen kan, mitt namen, die onder den heyligen oly liggen ende die van hunnen landtheer vuyttgeboett syn, off die gefangen, ende mit yser ende staell beslagen ende beswertt syn. Datt syn die noetsaecken des eigendombs van Thoren, ende anders gein ander.

Ten lij maell. So is oeck datt landtreeht, of einige broecken op der gemeinden geschieden, het were mitt doet slaen, schaeck, cracht of ander gewalt, daer datt lyff of groet boet aen gebroeckt mucht syn; so is men schuldigh mitten dry gerichten van die dry eigen te meten nae den

(1) De zitting opgeheven.

nesten tuynen van den alden eruen, ende welck heeren van den alden eruen nest darby syn, aen den sall men die saeck componieren, of mitt recht vuytteren, nae gelegenheitt der saecken.

Ten liij maell. So is oeck datt landtrecht, of ein vrowe die abdisse, of der vogt datt landt veronrechten wolde, het were mitt schatt, mitt bede, mitt dienst of mitt einigen anderen saecken, die tegen datt landtrecht syn muchten; So syn die schepen schuldigh, by die gemeinden te staen, hun wortt te doen, ende datt capittell hun grontheren aen te roepen, ende die syn schuldigh op des landtz kosten, die gemeinden mitt hulp ende raett geestlick ende werttlicke schirmheren des Gotzhuys ende eigendombs van Thoren te verantworden ende die schepen en sullen sich van den gemeinden, ende die gemeinde van den schepen niett scheiden, ende lieff ende leedt, last ende schade daerom kommen muchte mitt malcanderen lyden, ende ter doett toe, by den capittell blyuen, om datt landt by synen rechten to halden.

Ten lv maell. So is oeck datt landtrecht, datt noch abdisse, noch vogtt, noch iemantz van hunnen wegen niemantz man of wyff, om geinrehandt saecken will, vuyt den lande en sullen fhueren, noch doen fhueren noch iemantz gestaden to doen; off die vrowe die abdisse, of der vogett daerbouen wten lande wolde fhueren ofte doen fhueren; So sullen die schepen mitt der gemeinden, datt capittell aenroepen als grontheren ende sullen samender handt den geuangen binnen landtz halden, ende voer die banck van Thoren te recht behalden. Ende datt capittell magh sich op lantz kosten alsulcken gewaltt beklagen, aen geistlichen ende werttlicken schirmheren nae gelegenheitt der saecken.

Ten lvj maell. So is oeck datt landtrecht datt der her van *Horne* noch syn scholtis, niemantz buyten consent ende beueell van eyner vrowen der abdissen, ende des capittells des eigendombs van Thoren, vangen noch spannen en sall, want ein meyer is ein vanger, ende der scholtis is ein menner, doch wert saecke datt in den eigendomb van Thoren einigen storm, strydt, mordt, cracht, schaeck, of dergelycken gebuerden, welck van beiden richteren eerst daer to khumpt, die is schuldigh die handt eerst daeraen te slaen, te vangen, of die borchtocht te nemmen, nae gelegenheitt der saecken, in beider heren behoeff ende of gein van den richteren daerby en were: so is der boede mitt hulp der schepen datt schuldigh te doen, doch en sullen die broecken nergens geuyttertt werden, dan voer die dingebanck van Thoren.

Ten lvij maell. So is oeck datt landtrecht, datt men geinen ingeseten, der binnen den eigendomb van Thoren geerfft, geguet ende gelaett is, und gein lyff gebrueckt en hefft, vangen noch spannen en sall, hy mach goede ingeseten borgen setten des rechtz te wachten ende die is men schuldigh to ontfangen, ende hy mach kiesen totten landtrecht of tott den gastrecht ende des en mach men hem nitt weigeren, wantt ein vrowe die abdisse, noch der vogtt, noch hun richter en sullen niemant buyten den schepen vonnenis noch buyten landtrecht, in den vorss. eigendom ouerfallen, noch componieren, noch dringen, noch noedigen, in geinre manieren.

Ten lviij maell. So is oeck datt landtrecht, datt ein vrowe die abdisse, noch der vogtt, nae den landtrecht geinen ingeseten der in den eigendomb van Thoren geerfft, geguett ende geloett is, ende lyff gebroeckt en hefft, ende goede ingeseten burgen presentirtt te setten buyten landtz voeren sall, ende ein vrowe die abdisse is schuldigh den vluchti-

gen geleide to geuen, ende die burgen to ontfangen, want ein vrowe buyten den vogtt des macht hefft, ende ein vogtt buytten consent der abdissen nitt, ende of ein abdisse yemantz daerbouen, mitt gewaltt tegen datt landtrecht, vuytt den lande halen wolde, so sullen huer die schepen, noch datt gericht in geinen saecken gehorsam syn, sie en sullen oeck niett dingen noch te recht sitten, tott der tytt toe die abdisse den landtrecht genoch doett, als sy gesworen heeft.

Ten lix maell. So en sall oeck noch abdisse, noch vogtt yemantz geleide geuen, noch enthalden, noch huysen, noch herbergen, noch ter stiegen, noch ter straeten laeten gaen heymelick noch openbar, der des capittels ofte des landtz ofte einiger ingeseten dess vorss. eigendombs openbar viandt is ende binnen den lande geroifft, gebrandt, ende vuyten lande gefuertt of einiger handt schaede gedaen hefft des niett gesoent en is, ende of die abdisse, of der vogtt einen alsulcken vyant, mitt geleide, tegen der partyen danck, der alsulcken schade geschiett were, voer hunnen augen ter stiegen ende straeten hielden gaen, so en sullen die schepen niett dingen, noch te recht sitten, noch abdisse noch vogtt in geinen saecken gehorsam syn, tott der tytt toe datt der viant mitt recht of mitt der minnen gesoent is; geschieden des niett, ende hy in den geleyde der heren, doett geslagen, geqwetzt, of gewondt worde, wie datt dede, die en hefft aen lyff noch aen goett gebrueckt, want wer der ondersaeten vyant is, die is der heren des gerichtz ende des gantzen landtz vyant, ende den en hebben die heren gein macht geleidt to geven.

Ten lx maell. Vermagh oeck datt landtrecht, datt noch abdisse, noch der vogtt gein actien op einigen ondersaeten van yemantz anders aennyemen of koepen en sullen, ende sullen oeck des niett gestaden, datt der ein ondersaet, op

den anderen doen sall, dessgelycken en sall oeck gein ondersaet den anderen buyten landtz commeren, noch mitt recht porren, om saecken die binnen den lande geschiett syn.

Ten lxj maell. Vermagh oeck datt landtrecht, wer in den eigendomb van Thoren gebrueckt hedde, ende die broeck selue darin componiert hedde, der sall van der saecken in den lande van Horn, vry syn, ende men soll den mitt geinen rechten daerom aenspreckelick maeken, wantt der herr van Horn den derden penninck hefft van alle broecken in den vorss. eigendom vallende, ende mitt schepen vonnenis gewiesen werden.

Ten lxij maell. So en syn oeck nae den landtrecht, niett meher dan dry bruecken, datt is datt lyff, of sestich schillingh, of dry vlems; off iemantz syn lyff broeckt, ende mitt recht verluyst, so sall datt goett den rechten eruen volgen; Des en hebben die heren gein recht te kheren, desgelycks oeck, of yemant syn lyff broeckt, ende vuyten lande liep, den sall oeck syn goett volgen, ende die heren en hebben dat gein macht to verbieden.

Ten lxiij maell. So en sullen oeck nae den landtrecht die schepen gein saecken noch bruecken der heren helpen componieren, opdat men sie niett calengyeren en mach, datt sy om huer profytt compositie maecken, so en sullen die schepen oeck gein part daeruan nyemen, oeck en sullen sy tegen der heren broecken die mitt recht gewiesen syn niet raeden.

Ten lxiiij maell, So en sullen oeck die schepen gein saeck, daer datt lyff in der clagtt geheissen wird, te hoeff beroepen.

Ten lxv maell. So is oeck datt landtrecht als einige saecken tussen partyen te hoeff beroepen worden, so syn die partyen schuldigh goede ingeseten borgen of golt of siluer te setten voer die kosten; off yemantz so arm were ende derre gein en hedde, op datt hy syns rechtz niett te

kort en gaett, so mach hy mitt den schenen daervoer gaen sitten, als voer die saeck.

Ten lxvj maell. So is oeck datt landtrecht, off yemantz om gewaltsaecken, die aen diesen gedingen mitt recht niett geuttertt en syn, beclagt und bedingt worde: Als cracht, wegelagen mit mort waepen, als bussen, boegen, pyecken, loeten, cloeten, stein werpen, yemantz op to loepen off om huys stoetingen, dueren, vinsteren op te stoeten, te stucken slaen (1) of om ander deregelyckenn saecken, ende doch in der clacht gein lyff geheissen en word: ende der cleger doch in der clacht bedingden, seggende: off wes ditt gericht, of dat erbar hoefft vor recht leert, watt daer gebroeckt is: alsulcke saecken mugen die schepen sonder gevaer beroepen, ende of hun daervor recht wortt gelertt, datt ein lyff gebroeckt is, dat sullen sie vort ter platsen brengen ende vuytleren ende mitt recht vortvaren, daer dat behoerlick is, ende van alder gewoenlick, sonder misdoen of broecken aen den herrn, noch aen die partyen want gein landtrecht darmede gebrocken en is, want hun van hunnen hoefft also einmall geleret is of wordt, datt sullen sie vor landtrecht insetten ende halden, ende niett meer beroepen op hon selffs kost.

Ten lxvij maell. So is oeck datt landtrecht, off einigh ingeseten der binnen den eigendomb van Thoren geerfft, geguett ende geloet is, iemantz ter doet toe schluge of wonden, ende hy daerouer begriepen worde, ende presentierden goede ingeseten seeker borgen te setten, so en sall men hem also lange, als die gewont lefft niett stocken of blocken, men sall hem in des boden huys ueteren, ende

(1) Het handschrift van den Ridder de Corswarem heeft hier nog: »offt iemant binnen syn selffs huys offt syn wyff offt kinder offt syn gesinne te slaen, te quetsen, offt syn goed te stucken slaen".

daerby die borgen nymmen, datt hy daeruytt niet breecken noch ontloepen en sall, ende men sall hem daer ses weecken ende dry dagen halden; kan hy mitt goeder ingesetender conden, of mitt gerichtz conden bewysen, datt der gewonde binnen der tytt openbar ter stegen und ter straeten, te wyn of te bier gegaen hefft, wie kortz hy daerna sterfft, so en is der gefangen doch niett in den doett gehalden ende en hefft gein lyff gebroeckt, sterfft hy oeck binnen den ses weecken, ende niett ter stiegen of ter straeten gegaen en hefft, so hefft der geuangen datt lyff gebroeckt, by also datt hy niett bewysen en kan mitt goeder ingesetender conden in den recht genoch synde, datt hy syn lyff hefft moeten verweeren: So mach hem der here doen setten, daer hy des siecker is, ende mitt kortten recht bedingen, ende recht doen, nae landtrecht, als datt van alder gewoenlick is; leefft der gewonder oeck ouer die ses weecken ende dry dage, wie kortz hy daerna sterfft, so en is die gevangen in den doet niet gehalden, ende hy en hefft oeck gein lyff gebroeckt, doch is hy schuldigh den meister to betalen, den smerten, ende versuymenis des arbeitz by den gericht of by goede mannen to beteren. (1) Wert oeck saeck, datt der geuangen binnen den ses weecken ende dry dagen vuytt den boden huyse ontliep, ende der gewont oeck binnen den tytt sterfft so en hebben die borgen doch hon selffs lyff niett gebroeckt, mer sy syn schuldigh den doettschlagh to componieren ende die partyen daeruan to vernugen, ende souuell daeruoer te doen, als der here ende die partyen van den doettsleger hedden mugen krygen, vuyttgescheiden datt lyff.

Ten lxviij maell. So vermagh oeck datt landtrecht, off iemantz den anderen in einen kyff of vecht, handt of voett

(1) d. i. voldoening geven, vergoeden.

afhieff, laem of blindt maekten, datt hy syn broett niett meer winnen en mach, als hy to voren to doen plach, die datt gedaen hedde is schuldigh te beteren ende also vuell daeruoer te doen als hy gern gedaen hedde, ende of hem desgelycken geschiett were, doch nae synen vermugen, hy en kan mitt goeder conden bewysen, datt hy syns lyffs hefft moeten verweren.

Ten lxix· maell. So vermagh oeck datt landtrecht, off yemantz den anderen by nacht, of by ontyden opliep, doettsluge, qwetzten of wonden, ende des binnen den neesten dryen opvolgenden dagen niett en openbarden, noch en bekenden, ende doch daerna vuytbrecke, so sall men dat voer mortt halden ende ordelen; dessgelycken oeck of iemantz den anderen by schonen dage opliep, doettsluge, qwetzden of wonden, ende hem verstopt, verkleidt ende vermomt hedde, datt hy niett te kennen en were, ende oeck die doett binnen den ersten dryen nauolgenden dagen niett en openbaertt ende bekent, sall oeck voer mortt gehalden ende geordeilt werden.

Ten lxx maell. So vermagh oeck datt landtrecht off einige doetslagh, of ander gewaltsaecken geschieden, ende den herr geklagt wordt, ende der cleger geloefden ingeseten borgen te setten, der clacht nateuolgen, so en sall die herr buyten den cleger, noch den cleger buyten den herr nitt soenen, ende sall die saeck gelyck mitt recht geeynt worden.

Ten lxxj maell. So vermagh datt landtrecht, off yemantz by nacht of by ontyde in der kercken gebroecken weer, ende daerouer begriepen wurde, den mach men van stunden ahn besuecken, om te weten, of hy einigh goet der heyliger kercken, als kellingen, monstrantien, of ander kleinoten gestolen hedde, op datt sulcks niett verloren en werde.

Ten lxxij maell. So vermagh oeck datt landtrecht, off yemantz ouer einen openbaren mortt in den velde, boss of strouck, of andersins begriepen worde, den mach men van stonden aen besuecken, om te weten wie syn hulper gewest syn, datt hy niett en ontkomme.

Ten lxxiij maell. So vermagh oeck datt landtrecht: off yemantz den anderen by nacht of by ontyden in synen huys gebroecken were, ende der wertt of syn gesinne des gewaer woertt, ende to liepen, om to besien, watt hy daer sochte, ende hy hem dan mitt metser of andersins mitt gesterckder handt slaen, howende of steckende ter weren stelden, ende daerouer gefangen worde, den mach men van stonden ahn oeck besuecken, off hy om mordens of stelens will, daer kommen is, op datt die schepen daerna ordelen mogen.

Ten lxxiiij maell. So vermagh oeck datt landtrecht: off iemantz den anderen syn koren of ander goett, dat op syn erff gewassen en were, om wech te dragen, of to fhueren by nacht ende by ontyde genommen hedde, ende qweem te handtmaell om syn goett te beschudden, ende die dat goett also genommen hadde, bracht dat goett mitt gesterckter handt, mitt slaen, howen, stecken of vechten, ende hem datt ouertuygett worde, den mach men versuecken eher einich vonnenis daerouer gegeuen is, om te weten: of hy den minschen den datt goet was, in willens was doett te slaen, off hy hem datt goett hedde willen nymmen, daerna muegen die schepen dat voer mordt of voer dieuery ordelen.

Ten lxxv maell. So vermagh oeck datt landtrecht: off yemantz den andern mitt schendtlicken oneerlicken worden aengaende den lyff off der eheren berucht, int openbaer beriep, seggende, datt hy datt bybrengen ende bewysen will, ende doch des niett doen en kon, so is hy schuldigh te versueck der partyen die worden gerichtelick te widder roepen, ende doer synen hals te holen, ende den here

die grote boet ende en is gein lyff gebroeckt, want die misdaet van geinre partyen geschiett en is, ende en is daer gein bewys by gewagen, daer die worden geschiett syn, so mugen die partyen des under hun gewerden, daer en hefft der herr nitt aen.

Ten lxxvj. So vermach oeck datt landtrecht off yemantz den anderen om mortt, doetschlagh, dieuerye of dergelycken saecken den lyff aengaenden gerichtelicken beclagden ende bedingden, om hem syn lyff aftowinnen, ende die clacht niett bewysen en kan, wiewaell dan die keiserlicke rechten vermogen, wer ein lyff winnen will, der sall datt syn dartegen setten, so en is die misdaett doch nitt geschiett, so is doch der cleger na diesen landtrecht schuldigh den partyen nae leer des gerichtz by den vrinden te beteren, ende genoch te doen voer die smaettheitt, ende sall sich mit den Heer verdragen, so hoge of so lege als hy gebidden kan (1).

77. Item wanneer datt twee ingeseten des landtz van Thoren ende beide geguett ende gelaett syn onder myn gnedige vrowe van Thoren ende malcanderen aensprecken in andern bencken ende anderen heren landen, die bruecken aen diesen herrn lx schillingh, daerom datt sy hun recht versmaeden ende gaen recht buyten versuecken.

78. Item niemantz en sall erffgoett of onderpende aensprecken, hy en hefft die eerst van hoeue ende heere.

79. Item so wye dingen wiltt, mitt einen momber, die sall den momber setten, ende der sall die degelickheitt doen, ende die saeck vuyttdingen ende vuytt vuytteren.

---

(1) De volgende tien artikels, behalve artikel 82 en 86, bevinden zich in de twee oudere handschriften achter het *Reglement over de jaargedingen*; wij plaatsen deze volgens het handschrift van den Heer ridder de Corswarem hier achter de landregten, waar zij te huis behooren. Deze tien laatste artikels zullen wel van jongere dagteekening wezen dan het overige.

80. Item wie datt einige deglicheytt doet doen, die sall die clacht geuen ende vuyttdingen, ende die en mach geinen momber setten, der daer voer hem dingen sall, die deglickheitt en sall van niews aen geschien van den momber.

81. So is oeck datt landtrecht datt die schepen niett daerto raeden, noch helpen, noch daerby syn sullen, om einige gemeinden te verkoepen of wegh te geven, off dat ein vrowe die abdisse die selffs nyemen, ende voer haer eigen goett halden wolle, datt syn die schepen ende die gantze gemeinde schuldigh mitt raett des capittells te wederstaen ende to kheren.

82. Item so en sullen die schepenen gheene gemeynte, wy lange iemant die gebruyckt hadde, voer erff wysen, want wy die opgraefft offt wy die weder insteeckt, die brueckt den landtrecht al even veel.

83. So is oeck datt landtrecht off yemantz einige gemeinden aengeslagen, opgegrauen ende mitt tuynen ende mitt grauen of anderssins beloecken hadd ende iemantz anders derseluer gemeinden oeck hedde mitt synen beesten, of in einiger manieren gebruycken wolde, ende hy van denseluen der die gemeinden also aen sich geslagen hadde, mitt gesterckter handt ende werechtiger handt daeruan gekertt worde, ende hy sich des beclagden, so sall der gebruycker der gemeinden die groete boett gebrueckt hebben, ende die schepen sullen van stonden aen mitt der gantzer gemeinden widder nederstecken, datt daer gein meerder twyst af en komme.

84. So is oeck datt landtrecht, ende vermagh datt men gein ingeseten des eigendombs van Thoren, mitt den scherpen richter versuecken en sall, men is den schuldigh mitt goeder duechbarer konden te ouertuygen, als hy tott des herrn will gewiesen is, so mach hem der herr doen versuecken, of hy wiltt.

85. Item so wye sprykt sonder oerloff des heren buyten synen voerspreck, die broeckt dry vlems ende op dat jaergedinge ses vlems.

86. Item so wye gedaegd is om coemen te tuyghen ende nyet compt tuyghen, die brueckt dry vlems ende op het jaergedinge ses vlems.

D. *Dit syn die niewe articulen die togelaten ende geordiniert syn, mit consent eynre vrowen der abdissen, des capittels, des gantzenn gerichtz, ende der gantzer gemeinden.*

Item in den ersten. So is geordiniertt ende toegelaten voer ein niewe landtrecht, datt alle man den schepen ende den gericht eyn betert leren sall, ende in datt eerbar hoefft voeren, ende mogen hun so waell beroepen, als die schepen ende amptluyde sullen den partyen einen condach steken, ende einen voerdach, ende goede ingeseten borgen setten, die schepen los, vry, widder op hunnen schepenstoell te brengen, ende elck partye sall schuldigh syn geltt intesetten, daer der schepen op varen magh nae taxatie van den amptluyden, ende van den schepen, eher sy trecken sullen op einen dach den die officieren den partyen seggen sullen, all mitt sonnen, ende nae gelegenheitt der saecken.

Ten andern. Is geordiniertt ende gesloten, datt men van nu vortt ahn halden sall voer ein landtrecht, off datt saeck were, dat einigh man of wyff, tott einiger qwader namen of famen stunden, ende einich openbar qwaett gerucht hedden, So sall der amptman off meyer dieselue aen mogen tasten na der qwader openbarer famen, ende dieselue doen versuecken mitt den scherpen richter souverr sie criminell is, sy syn dan van dieueryen, touuerien, mortt, morttbrant, vrowen kracht, kercken ende clousen, of datt cloester to spolieren ende meer ander dergelycken saecken, waerduer schepen mogen weten ordell te geuen.

Ten derden. Is mitt geordiniertt ende gesloeten, datt men nu vort aen ten ewigen dagen toe, alle partyen schuldigh syn, weder te geuen allen banckschaden der ein der andern, der den andern te onrecht aensprickt voer einigh gericht van Thoren, allen gerichtzkosten te restitueren, te weten, die inder banck veruallen syn aen meyer, scholtett, schepen, schryuer, boeden, wynkosten, boeten, schryffloen, voerspreekersloen, conde geltt, orken, clerenissen ende dergelycken, ende duss allett, watt der schepen voer recht leren sall, ende gelyck hun erbar hoefft van Echt, datt voer recht heltt.

E. Dit syn die landtrechten des eigendombs van Thoren, doch Gott minnen bouen all, elcken doen, als hy gerne gedaen hedde, maett ende ordinancie in allen dingen te halden, datt syn die beste landtrechten die off doctoers of lerars vinden muchten, om te khommen op den rechten wegh der ewiger saligheitt, daer ons allen toe will helpen Gott der Vader, Gott der Soen, Gott der heilige geist. Amen.

F. Nademaell der naturlicke mester Aristoteles schryfft: aller ermste *ingenii* of verstandt die alleen gebruycken, datt hun voer geuonden is, ende hem niett en pynen yet niewes te vinden: want dan alle geschepenissen onder den fundamenten begriepen, wandelbar syn, ende gein dingen in dieser werltt in einen staett blyuende statt hebben, die seeden ende manieren der minschen veranderen, ende dat leuen afnempt, valssheitt, lossheitt, bedroch, argelist, ende vuell niewer schendtlicker qwader gewoenten opkhommen, waertegen onsen vorvaderen einige rechten to vinden onmogelick was, ende en hebben daerom niet voerder van sich geschrieuen, dan hun op datt pas van noeden dochte, ende hebben daerom hunnen naekomelingen die leer des natuerlicken meisters nae te volgen, ende tegen alle qwade niewe gewoenten, niewe remedien ende landtrechten te vinden

ende te suecken, togelaten ende beuolen, ende watt van hunnen nakomelingen mitt raett huers erbaren hoeffts, of anderen wysen erfarender manneren van alsulcken remedien tegen die qwade niewe bossheitt vonden wortt, datt mogen sie oeck mitt raett ende consent eynre vrowen die abdissen ende des capittells ende geuolgh der gemeinden voer landtrecht to halden, insetten als hun voervadern gedaen hebben, doch diesen vorss. alden landtrechten niett affnyemende ende in huere macht blyvende, diewelcke wy vuytt die alde verduysterte schryfften, die by nae vuytt alre minschen kennissen khommen waren, om datt sy langen tyden, ende in mennigen jaeren niett verniewett noch verklaertt en waren, hebben doen erschryuen ende mitt raett ende consent der abdissen ende des capittells op einen jaergedinge openbaerlick datt altt ende jonck mochten hoeren, doen lesen ende voer recht vuytgeleertt, in den jaer doen man schrief nae Christus geboertt elff hondertt ende tachtentich.

N° II.

Der schepen-eidt van Thoren.

Want ick huyden dis dags schepen gecoren bin, so geloue ick houdt ende trowe te syn myner gnediger vrowen van Thoren, den eherwerdigen capittell van Thoren, mynen gnedigen herrn van Horne als einen vogtt, den meyer, den scholtett, den schepen, den bode, ende der gantzer gemeinden des landtz van Thoren, als ick clacht ende antwortt gehoertt heb, konde ende warheitt van beiden syden; ende ick om recht gemaent werde, so sall ick daer recht ouer geuen, datt ick van rechtz wegen schuldigh bin te geuen, nae aller meynre beste weten ende verstant, des en sall ick niett laeten om vader, om moeder, om suster,

om broeder, om vrindt, om maege, om goldt of om siluer, of om anxten will mynes lyffs, geenen schepen raett en sall ick melden, den meisten gefolgh sall ick volgen, so mich Gott help ende alle gotz heiligen.

N° III.

Eins vorspreckers eidt.

Want ick tott einen vorsprecker gekosen bin, so geloue ick houdt ende trow te syn, als ein goet vorsprecker schuldigh is te doen, mynre gnediger vrowen van Thoren, den erwerdigen capittell als grontherren, ende den Greue van Horne, als ein vogtt, ende hoere gnaden beide amptluyden, ende geloue ein yegelick den ick diene, syn beste te raden, ende tott synen rechten te helpen, ende des niett te laten om lief off leidt, om geinre tyeren goett of om vresen mynes lyffs, dan nae mynen besten verstande, so mich Gott help, ende alle gotz lieue heyligen.

N° IV.

Eins meyers eidt.

Ein meyer is schuldich te sweren houdt ende trow te syn mynre gnediger vrowen van Thoren, den eerwerdigen capittell, als grontherren, den vogtt van Horne ende den gantzen gericht, den gantzen lande van Thoren, ende alle man schepen ordell laeten erfaren, ende geinen schepen raet te melden, so help my Gott ende alle godes heyligen.

N° V.

Dit syn die hoeffrechten van eynre hoefftvaert.

Item als ein hoefftvaert van Thoren tott Echtt geuoertt wortt, so is men den vogtt van *Montfort* schuldigh vier qwarten wyns.

Item den scholtett van *Echtt* is men schuldigh twee qwartten wyns, als tott Echtt giltt.

Item den schepen van *Echtt*, elcken ein qwartt wyns.

Item den schryuer der schepen van *Echtt* ein qwartt wyns.

Item den boden van *Echtt* elcken ein qwartt wyns, van elcken opganck, ende niett van elcken vonnis.

Item den gantzen schepen ende gericht van *Echtt* ende van *Thoren* den kost ende wyn daerto tot Echt.

Item datt gericht van Thoren sall ouerfharen die Maes tott Poll, ende daer is men schuldigh op elcken ortt van den schyep einen alden groett, den veerer voer hunnen vehrloen, datt maeckt vier alde groett.

Item den meyer van Thoren vier qwarten wyns voer syn rechten, ende vier spint haueren ende twee alde groett voer syn pertz geltt.

Item den scholtett van Thoren voer syn rechten twee qwarten wyns ende twee spint haueren ende twee alde groett voer syn pertz geltt.

Item den boede van Thoren voer syn rechten ein qwart wyns ende ein spint haueren, twee alde groett voer syn pertz geltt.

Item so war der meyer ende der scholtett doen koecken, daer moeten die schepen van Thoren mitt gaen teeren, ende drincken die heeren of amptluyde wyn, so sullen die schepen mitt drincken.

Item so wanneer ein houtvartt geheisschen wortt offte is, so sall der cleger van stonden ahn verborgen of mitt der sonnen, ende weder parthye des anderen dags mitt der sonnen op verluys der saecken.

Item den sieuen schepen ven Thoren elcken ein kan wyns van den vonnenis te geuen.

Item elcken schepen twee alde groett, voer hun pertz geltt.

Item den schryuer ein qwartt wyns van den vonnenis ende twee alde groett voer syn pertz geltt.

Item so mennich vonnenis als die schepen van Echt leren, so mennichwerff hebben sie die rechten ende oeck die schepen van Thoren, ende den schryuer van Thoren ende van Echtt, ende die heren van Echtt, ende die boden van Echtt hebben van elcken opgaen ein qwart wyns, ellick besunder.

N° VI.

Van den hoefrechten in die banck van Thoren.

INHOUDSTAFEL (1).

1. Van hoefrechten in die banck van Thoren.
2. Hoe, aen wie ende doer wie dat men onderpanden buyten dorps dach sal doen.
3. Hoe dat men op onderpandt den welcken dach gedaen is sal procedeeren.
4. Van affgebyeden ende rechten des selven.
5. Hoe die groete boete gedeylt sal worden.
6. Hoe, wanneer ende waer den rentmeyster den cins ontfangen sal.

---

(1) Uit het handschrift de Corswarem. Tot gemak van den lezer hebben wij de artikels van dit stuk met cijfers voorzien.

7. Wanneer dat men het jaergedinge sal sitten, bannen ende opdingen.

8. Hoe ende op wat manier dat men het jaergeding bannen sal ende van derselven recht.

9. Wanneer dat men het weeckgedinge gebyeden sal.

10. Van rechten den jaergedinge toestaende. Hoe dat alle boeten ende breucken op den jaergedinge dobbel syn behalven die groete boete.

11. Hoe dat men op het jaergedinge van ghene erfftaelen aensetten sal.

12. Hoe dat op het jaergedinge den eenen ingeseten den anderen in die vierschaere vindende, daer hy wat opheyschende is, can doen staen; ende hoe een ieder alsdan schuldig is te antwoerden; ende hoe die saecke alsdan oyck uytgewesen offt te hoeft beroepen sal woerden, soe die partyen hunne konden leyden ende van konden sluyten.

13. Hoe dat men alle gedingen in die banck hangende, daer konde en waerheyt over gehoert is, op het jaergedinge sal uytwysen off te hoefft beroepen.

14. Hoe dat niemant eenen gerichtsman ongedaegt op het jaergedinge can doen staen.

15. Hoe dat gheenen gerichtsman iemant ongedaegt op het jaergedinge can doen staen.

16. Hoe ende door wie dat men eenen meyer, scholtet, schepen oft boden sal moegen doen daegen.

Ditt syn die hoeffrechten, die vallen in der banck van Thoren.

1. Item ein groett boett kost sestigh schillingh, datt is iiij gryp.

Item ein erffboett kost vj vlems.

Item ein kommer boett kost vj vlems, alss men goett kommertt.

Item als ein minschen lyff gecommert wortt, dan kost die kommerboett sestich schillingh, of datt lyff, daerna datt sich die saeck erfindt.

Item ein cleineboett kost iij vlems.

Item ein anticht boett, kost ein brasfenninck.

2. Item als men erffgueden of onderpende buyten den dorp van Thoren dach doett, sullen daerby moeten syn twee schepen van der banck, ende der geschworen bode, so hefft ellinck voer synen loen ende rechten ein qwartt wyns, ende datt dach doen sall der geschworen boede kondigen den genen, den die onderpende toebehooren, souerre sie binnen landtz syn ende anders sall men dat kundigen aen den genen, die der guede ende pende handtplicht ende gebruyckt, ende is dat der vuyttlendich sy so sall men den boede redelick loenen.

Item als die penden binnen dorps gelegen syn, so hefft ellinck schepen einen vlems, ende der bode einen vlems.

3. Item als ein onderpandt dach hefft so sall der cleger syn clacht doen ten eersten gedinge ende aensetten voer der noenen, ende vortt alle gedingen voer der noenen, ende dachtytt bewaren, ende nae der noenen anderwerff, derde werff, vierde werff beclagen, ende synen heys doen, ende der gebruycker des pandtz vorss. mach vor gaen, ende schwygen wes opdatt vierdte gedinge, so kost ellinck voergaen einen brasfenninck, ende dan syn pandt verantworden, ende of datt pandt ten vierden maell niett verantwortt en worde, moett der cleger noettsaecken wachten ten vyfften gedinge, ende dan alst opgedingt is magh hy sich in dat pandt doen richten, ende so is daer verschienen ein erffboett.

Item kost datt gerichtzgeltt van den pande vorss. den scholtett ende meyer ellinck ein qwartt wyns ende den schepen ein orcken facit twee vlems.

4. Item so sall der scholtett dem boede beuelen, datt hy den gebruycker des pandtz afgebieden sall, einwerff, ander werff, derde werff, vierde werff.

Item ist buyten den dorp gelegen, kost ellinck afgebott aen den boede om doen te kundigen ein qwartt wyns.

Item of der gebruycker des pandtz vorss. niett en ruympt van den eersten gebott: so broeckt hy dry vlems.

Item so dan den anderen afgebott oeck dry vlems.

Item so ten derden gebott oeck iij vlems.

Item so ten vierdten afgebott broeckt hy sestigh schillingh.

Item off hy noch niett en rumpt so sall der here den man doen stocken, vangen ende spannen, wes hy des heren moet hefft, ende datt pandt geruympt hefft.

5. Item van der groeter boeten gebuert

dem meyer — ij grypen.
dem scholtett — j grype.
den schepen — j grype.

Item wanneer datt einige konde of saecke verorkundt wordt die orken kost iiij vlems, twee vlems den herrn ende ij vlems den schepen.

Item wanneer einigh clerenis van schepen geheissen wortt, ende sy datt wysen, kost einen brasfenninck, daer hebben af die heren einen vlems ende die schepen ein butten, facit j St. Ende wer die saeck verluyst, der verluyst die boett.

Item van eyner erffboetten, gebuertt den schepen ij vlems.

Item einen verlaeten eydt gebetert aen den heren kost iiij vlems.

Item so wye gepande pende ontpendt kost lx schillingh.

Item so wie einen kommer to onrecht ontsleytt kost lx schillingh.

6. Item alletytt des andern dags nae dertien dach is gelegen to Thoren einen tzynssdach, ende ein oprechtende dach, so is men schuldigh dem rentmeister syn bauer, tzyńss, weytt ende hoener, inden theinder schueren te lieueren, ende daer sullen by sitten, ten minsten ij schepen.

Ende wanneer der rentmeister gedaen hefft in der schueren, so gehett der scholtett of der vogtt ende die schepen sitten int huys in den Vehehoff, ende daer sullen alle die schepen sitten, dewyle datt der scholtett syn rechten daer hoefft, ende des is der scholtis of der vogtt schuldigh den schepen ende heel vochtschap, te weten ein vat haueren, ein broett, ein hoen, ende einen hellinck facit ein negenmenneken, ende des gelycks is men der vrowen in den Vehehoff wonende oeck schuldigh.

7. Item dan sall men van stonden aen op denseluen dach datt jaergedingh bannen, aensetten ende opdinghen off die heren muegen dat op kloppen, wes des andern dachs, ende dan datt vortt vuytdingen.

Item men sall oeck gein jaergedinge dingen, dan mitt einen vollen schepenstoell.

8. Item aldus sall men datt jaergedinge bannen.

Diesen gedinge ende alle gedinge die daernae volgen, doen ick synen ban ende vryheitt, ditt gedinge ban ick van onsen lieuen heren Gotz wegen, van Marien syner gebenedyder moder wegen, ende van alle Gotz heyligen wegen, van des heyligen patrons Sint Michiels wegen, van mynre gnediger vrowen van Thoren wegen, van den erwerdigen Capittels wegen als grontheren, van des herren van Horn wegen als vogtt, van des meyers wegen, van des scholtis wegen, van der schepen wegen, van des boeden wegen, van aller der geinre wegen, die datt recht füeren ende des gewaltt hebben, ende datt gein schepen synen stoell ruymen en sall, hy en hebbe oerloff van den heren, ende datt oeck nyemantz sprecken en sall, buyten synen gebeden ende verlehenden voerspreck, ende of yemant daerbouen spryckt, der sall boettachtig syn aen den heer so groett of so klein, als der schepen daeraff wysen sall, datt hy daermitt gebrueckt hefft ende plichtigh des bantz.

9. Item van stonden ahn sall der boede ander weeckgedingen gebieden tegen des saterdags daernae ouer vierthien dage.

10. Item datt jaergedinge stehett tott sulcken recht, datt alle broecken ende boeten, die dan in der banck vallen, syn dobbel boeten ende broecken, wantt ein vogtt gedinge is, ende ein oprichtende dagh is, behaluen die groett boett.

11. Item op datt jaergedinge en sall men van geinen onderpenden aensetten, noch van erfftaelen of van aentichten.

12. Item wer den anderen thyett of heyssende is, ende vindt die in die vierschaer staen, der sall den scholtett aenroepen, datt hy hem dennen man doet staen, datt hy hem antworde ende niemantz mach op den jaergedinge voergaen hy en moett antwoorden, ende is dat saeck dat sie hun konden dan oeck leyden ende van konden sluyten, dat vonnenis sall oeck gaen, of men sall datt heyssen, ende der scholtett sall den man seluer doen staen ende niett der boede, ende daeruan en hefft der herr niett.

13. Item watt gedinge die in der banck gehangen hebben, daer konde ende warheitt afgehoertt is, die sall men vuytwyssen, ende niett meher vorsten (1) of men sall die heissen te hoefft; sy syn dan erfftalen of aentichten.

14. Item men sall geinen van den gericht doen staen in den jaergedinge, hy en sy to voren gedaecht.

15. Item einigh man van den gericht en mach oeck niemantz doen staen noch beclagen, hy en hefft den te voeren doen dagen.

16. Item sall men einen meyer doen dagen, datt sall men doen mit twee schepen ende dessgelycken einen boden of einigen schepen.

Item der meyer sall einen scholtet dagen.

---

(1) *Vorsten*, uitstellen.

N° VII.

Etzliche opteickenungh ende onthalt betreffende datt lehn und salrecht der kirchen van Thoren op correcty ende verbeteringe derseluigen, die daeruan beter verstandt ende kennis hebben.

Item alle die gene einigh lehen goett ophalden ende ontfangen willen, sullent ende behoerent to ontfangen, in tegenwordicheitt des lehenherens, statthelders, ende ten minsten vier lehenmans.

Item behoertt der lehenhere, in tegenwordicheitt vier lehenmans ende erklerenis derseluen, ein statthelder to maecken mitt hande ende monde.

Item behoertt der statthelder durch erklerenis der lehenmannen, ein helmken of stoxken op nemmen ende lieueren in des ontfengers handt mitt alsulcken worden; verlehene euch alle alsulcken goet, lehenrurigh der kirchen van Thoren, beheltenis deme lehenherren ende iederman syns goeden rechten.

Item daerna behoert der statthelder deme ontfenger den eidt zu stauen mitt opgereckte vingeren: Ich geloue mynre G. vrowen van Thoren, als lehenherre, deme capitteil van Thoren als grontheren, getrowe ende holt to syn, hun argte to warnen, hun beste to prouen, datt lehenrecht by synen alder rechten, ende herkhommen to halden ende to helpen halden, nae allen synen of mynen vermugen, so einen vrommen, trowen, ende eherlicken lehenman to behoert ende schuldigh is te doen. So mich Gott helpe ende alle Gotz heyligen.

Item die opheldinge eins bonnigen lehens daeruan wyst der lehenman dem lehenheren, nae der opheldungh ende

mannis des statthelders veruallen to syn ein reyssigh (1) perdt darmitt man einen heren in synen harnisch zu dienst bergh ende daell ryden magh, of die werde daer voer, so nae alst man an den lehenhern verdedingen kan, ende den lehenmannen ein fless wyns.

Item die rechten van einen cloppel lehen, wyst der lehenman nae der opheldungh, deme lehenheren veruallen to syn ein golden ryall, getaxert op dry bescheiden Horns-gulden, offte die rechte werde daeruoer, ende den lehen-mannen ein fles wyn.

Item einige parthyen die einigh lehengoet begeren dach gedaen te hebben, behoeren t'erst van den lehenheren to begeren consent ende to verlehenen twee lehenmans, om ein pandt te gedagen tegen die naeste genachten, want men egein lehengoett to dagen, buyten consent ende weten des lehenheren, so hett anders geschege, ist hett van onwerden.

Item behoert man die genachten xiiij dage touorens op einen sondach, allenthaluen in der kirchen, daer die kercke van Thoren lehenmans hefft, to verkundigen, op datt niemantz syns rechtens verseumelick ende verrast en werde.

Item behoert man ein pandt, als vorss. mitt twee lehen-mans, twee dage vor den dagh der aenspraecken, dagh to doen, also datter einen gantzen dach zwisschen deghlicheitt ende der aenspraecken syn moet, of die dechlicheitt is van onwerden.

Item behoertt datt die twee lehenmannen die van deme lehenheren beuell hebben, om die dechlicheitt te doen, terst opt pandt gaen sullen, ende die dechlicheitt opt pandt doen: Alsdan van stondt ahn den principalen man kundigen

---

(1) *Reyssigh perdt*, rij- of ruiterspaard, equus bellator.

alsulcke dechlicheitt: Ist datt der principall man niett binnen landtz en is, auer ein woenstatt hefft, alsdan tott syner woenstatt, ende daernae in deme ein winner offt gebruycker is des underpandtz, alsdan ter woenstatt desseluen gebruyckers verkundigen die dechlicheitt, nadem sie verkundigt hebben terst ter woenstatt des principalle mans als vorss.

Item behoeren allen und ein eycklich parthyen, dewelcke ein pandt dagh als vorss. hebben laeten doen, ter ersten genachten, gleich eerst nae die dechlicheitt vormiddagh int hoff, in tegenwordicheitt des lehenherens, statthelders, ende ten minsten vier lehenmans, aldaer syn clachte ende anspraeck opdhoen ende ansetten.

Item behoeren alle und ein eycklich parthyen, die einigh pandt mitt twee lehenmans dach hebben laeten doen, als vorss., te brengen die twee lehenmans in eigener person ter eerster genachten by den lehenheren, statthelder, ende gantze manschap van lehen, om alsdan durch mannis des statthelders beiden gestandt te doen, van der dechlicheitt sie gedaen hebben, ingeuall also niett en geschiett, und ein van den twee lehenmans, of beide ter erster genachten vuytblieuen, ende niett present en weren, om gestandt te doen: So is dan die dechlicheitt van nietten, alsdan magh er widderom op 't new die dechlicheitt doen doen offt im beliefft.

Item behoeren alle vund ein eickliche parthyen, indeme lehen ende sallrecht to recht staende, so waell der ansprecker als der verantworder, op verluys ende versuemenis huns angesatzten rechtz alle genachten vor twalff uhren, in present van twee lehenmannen ter konden, den ringk of klepell des lehenhoffs durch huern vorspreck aen to roeren, in teicken huns rechten, ende daghtytt ware genommen

te hebben, wie sulcks dan van alders tott alders bissher geuifft ende gebruyckt is gewest.

Item der verantworder magh sonder verbueren, dry genachten ouer laeten gaen, sonder op die clachte to antworden, auer ter vierder genachten moett er antworden op verluys der saecken: Het were dan saecke, datt er noettsaecke by bregte dardurch datt er tott synen verantworden widderom kommen ende gewiesen wurde.

Item weduwerssen, megden, ende onmundige personen en muegen egein lehengoett ontfangen, verthyen, off einigerlei sins mitt recht verdedingen, dan mitt hueren gekoren ende verlehenden momber durch lehenhern ende statthelder in tegenwordicheitt vier lehenmans.

Item der lehenherr, ende statthelder behoeren die parthyen vorss. te momberen handt in handt ende monde, in tegenwordicheitt vier lehenmans tott huere beiden widderseggen toe.

Item ein momberschafft, vertegenis ende werffonck, op einigh lehengoett vor lehenherren, statthelder ende vier lehenmans, so dick ende mennichwerff sulcks geschiett, daeruan wyst de lehenman dem statthelder ein fles wyns ende den lehenmannen ein fles wyns, ende den lehenherren niett.

Item einigh lehenmann der op syn lehengoett werffen, versetten offt verpanden will, behoertt terst des lehenherens moett ende consent to weruen, nademaell der lehenman en wyst deme lehenheren daeruan eghein besonder rechten, dan allein statthelder, ende lehenmannen, ein ieder ein fless wyns, als bouen verklertt.

Item int lehen ende salrecht van Thoren dingt man anders niett dan van aenspraecke, conde ende warheitt van den erfflehengront der kirchen van Thoren lehenrurigh synde.

Item derhaluen mach ein geistlich man, waell syn selffs lehengoett ontfangen, ophalden, recht ende kromp helpen doen, sonder momber, so ich in viell besiegelte lehenbrief der kirchen van Thoren gelesen ende gesien hebbe, daer priesters als lehenmans, ouer die opheldingh gestanden dan is ingebrochen om tmere rechten to bueren, wandt ouch vort lehenrecht gein saecken bedingt werden, als vor schepen daer criminell saecken vuytspruyten ende bedingt werden, derhalve die geistlicheitt vor schepen einen momber behoeren te hebben, ende voer lehenrecht niett.

Item datt saell ende lehenrecht der kercken van Thoer, vermagh ende is, sonder vaer, schade, offt einige kosten van parthyen to heischen offt to ontfangen, dat is to verstaen, in afnemungk off verkortingh syns rechtens, sich niett versprecken noch verrast mach worden, dan ein vry recht sonder vahre behoertt to syn ende is.

Item behoertt man gein affgeboden to doen einigh lehengoett betreffende mitt penen, of einige penen daerop to setten, noch to verkundigen.

Item off iemantz were, der ein lehengoett (hett were bonnich off cloppellehen) ontfangen hedde vor hem seluen daeruan den eidt gedaen, hergeweyde ende alle rechten, nae wyssdom der lehenmannen bezalt: so datt er alsdan ein lehenman der kirchen van Thoer is.

Item offt sich geuiele der vorss. ontfenger ende lehenman daernae: datselue ontfangen lehengoet, begerden sulcks to ontfangen in behoeff eines anders buyten landtz wesende.

Item sall und behoertt der ontfenger alsdan, terst datt lehen ontfenckenis, in tegenwordicheitt lehenherens, statthelders ende lehenmannen montlick verthyen ende nidderkennen mitt einen helmgen offt rysken van den statthelder ontfangen hebbende, ewegh schieten, spreckende, ich ver-

tye ende renunceere op alsulcken vorgedan ontfenckenis des genoempten erffs ende lehengoetz.

Item sall daerna, opstaende voet, durch vorseggen ende erklerenis des statthelders, mitt opgereckte vingeren, by den eidt versweren also: Ick N. verswere nu noch nimmermeer tott einige tyde op ende aen datt vorss. lehengoett (durch myn gedaen vorhin ontfenckenis) einige gerechticheitt to suecken to forderen, durch myn person, oft durch iemantz anders te doen suecken te doen forderen, mitt einigerlei manieren van rechten geistlich of wertlich, of andersins, wieman dat sulchs doen offt erdencken mochten, so my Gott help ende alle goetzheyligen.

Item sulcks gedaen synde, ende die erste ontfenckenis, als bouen versworen ende niddergekant, sall der lehenherr, durch den statthelder in present der lehenmannen opt new, in behoeff des andern verlehenen, daeruoer ers begerende ende gesinnende is, want datt lehenhoff altoest opstehet, ende behoeren sall to verlehenen beheltenis deme lehenheren ende iederman syns goeden rechten.

Item als einige partyen kommen vor den lehenheren, statthelder ende lehenmans, om einige lehengoederen to vernaderen, off to beschudden, alsouern der lehenherr van den lehengoett ein helder offte ontfenger hefft, der datt hergeweidt ende rechten bezalt hefft; vermeinende erst ende recht erff to syn; alsdan sall der lehenherr mitt dem helder ende betalingh des hergeweidtz to frieden syn, ingeuall datter dan daer nae noch meher partyen kommen, vor lehenheren, statthelder, ende lehenmans ende presentieren golt ende siluer als naderschap, sall der statthelder die penningen ontfangen ende verwaren, westen ende des rechtens, ende watter of wie vueli partyen kommen om to vernaederen, sall men die penningen van ein ieder ontfangen ende mitt deme lehengoett belehenen, beheltenis deme

lehenheren, ende van allen den ontfenckenis der partyen van der naderschap, daeruan en hefft der lehenherr gein rechten dan allein der statthelder ein fles wyns, ende die lehenmannen ein fles wyns.

Item ingeuall sich dan in den rechten befinden wurde ende befonde, datt einiger van den geinen, die datt lehengoett vernaderschapt hett, beter recht gehadt hedde, dan der erste ontfenger, so datt der erste ontfenger ende bezaler des hergeweidtz die handt afdoen muste van den lehengoett, alssdan behoertt der vernaerder, deme datt lehengoett zugewist is, ten andern maell datt hergeweyd, ende die rechten to betalen, ende den eydt to doen; als ein rechter erff, ende ontfenger des lehengoetz, ende der erste ontfenger is syner penningen des hergeweidtz ende rechten qwytt, want er to fruhe opgewest was.

Item van den verwaren der penningen daeruan hefft der statthelder ende lehenmannen (ouer die naderschap gestanden) van ieder genachte tott genachten, ein illicke voer hun rechten.

Item offt sich begeue datt er einighe parthyen, einige erffrenten, pachten, offt jaergulde (op einige lehengoederen staende) gegolden hedden, ende sulche erffrente, pachte, ende jaergulde, vor lehenherren, statthelder ende lehenmannen ontfangen worde als recht, daernae der verkoeper ende der ontfenger beide in tegenwordicheitt des lehenherrens, statthelders ende lehenmannen sich verwilkorde (1), ende beide begerden geinserirt to hebben in den lehenbrief, tott watt tyden sich befunden wurde, datt die erffrenten, of jaerpacht niett betalt en wurden, also datt der ein jaerpacht den andern verfolgden, onbetaelt, datt alssden datt

(1) d. i. toestemmen, bewilligen, *concedere*.

lehengoett daer die erffrente ende jaerpechte van herkommen gentzlich veruallen solde syn of datt lehengoett mitt allen rechten verwonnen were, mach der lehenherr, statthelder ende lehenmans waell lyden ende aenhoeren, dat beide parthyen sulchs verkiesen ende verwilkueren, oeck die bezalungh jaerlichs onuerbruecklich halden, op dat voer lehenherr, statthelder ende lehenmannen niett en behoefft widderom voer te khommen; ist auer saeck datt sulcke verkiesungh niet gehalden wirtt, ende der ontfenger vermeint, nae inhalt der inserirter clausulen vorss. vortto fharen ende datt lehengoett oeverwonnen des rechtens nae sich to slaen, alleinlick durch die verkiesungh, sulcks en mach, noch behoert in geinerley wegh to geschien, so were datt lehenrecht gein vryrecht, sonder ein vaer recht, want niemantz datt lehenrecht verkiesen noch verwilkueren mach, bouen recht, kan und mach der lehenman niemantz van synen lehengoett gewysen, hett en sy zu eerst mitt dagh ende dagsrecht benacht, kundt ende warheit darouer gehoertt, offte by versmadenis des rechtz die clacht onverantwortt bleuen, nae inhalt des lesten vonnis.

Item nadem datt daer ein urdell gewiesen is, an deme seluigen sulck ordell offte saeck togewiesen is van lehenmannen, derselue behoertt offte mach anstonds nae den lesten vonnis, in tegenwordicheitt lehenherren, statthelder ende ten minsten vier lehenmannen, sich laeten richten, ende van stunden ahn begeren van lehenheren, naedeme datt die richtungh geschehen is, twee lehenmans to verlehenen, om die afgeboden to doen ende to verkundigen als hierna geschrieuen stehet.

Item die twee verlehente lehenmannen van den lehenherren, ende daerto verordent ende versocht, sullen van befell des lehenherns, op dat pant gaen, daer men om dinghplichtigh gewest, ende dat vonnis ouergestriecken is,

ende op datselue pandt dat erste afgebott doen, sulcks opt lant gedaen synde, sullen alsdan van stonden ahn, die twee lehenmans gaen tott den verlieser der saecken, tott synen woenhuys, ende dem seluen verkundigen in personen, so er binnen huyse is, so er niett binnens huys were, alssdan der huysfrowen, offt huysgesin, in deme huyse synde, datt sy durch befell des lehenherens, durch krafft eines gewisten vonnis der manschafft ende lehenmannen der kirchen van Thoren, op alsulcke landt, daer datt urdell ouer gestriecken, datt erste afgebott gedaen hebben, hun beuelende van des lehenherens wegen ende des vonnis, die handt van den pande zudoen, sich des wyders niett zu underwinden op straef ende ongenade des lehenherens, want datt lehenrecht der kirchen van Thoren, gein verbott van parthyen en behoertt noch vermagh to geschien, als vorhin erklertt is.

Item so der principall man niett to vinden en were, dan hiesse buyten landtz to syn, ende off were, dat daer ein gebruycker goetz were, alsdan behoertt sich so baldt, dat men opt pandt gewest, ten huyse des principalen mans, alsdan ten lesten deme gebruycker des verwisten pandtz oeck datt afgebott to verkundigen, wyder des pandtz sich niett to onderwinden, in aller manieren als deme principalen man behoertt to geschien ende vorhin verklertt is.

Item ist saecke datt der principall man verlieser der saecken, of der gebruycker des goetz, ten ersten verbot die handt niett afdoen, ende deme gewinner syn nutz ende urbar (1) laeten doen, nae vuytwysinghe des urdels, so sullen die vorss. twee lehenmans widderomme als der tweeder reisen opt pandt ten huyse des principalen of ten huys

(1) Voordeel.

des gebruyckers als dat tweede afgebott verkundigen, om die handt af to doen, nae vuyttwysinge des urdels, ende bouen verclertt.

Item ist saecke, datt der principal man of der gebruycker, noch niett die handt afdoen willen, so sullen die twee vorss. lehenmannen, datt derde verbott opt pandt, ten huyse des principalen off ten huys des gebruyckers, so der principall niett to finden is, doch allewege ten huyse des principallen, er sy to huys of niett, eerst to verkundigen, die afgeboden, als vorss.

Item ist saecke, datt der principall of gebruycker, noch niett gehorsam sindt, alsdan behoeren die twee vorss. lehenmannen, ten vierdten ende lesten opt selue pandt, ten huyse des principalen of des gebruyckers, als vierdte und leste afgebott to verkundigen, ende datt op indignatie, straff, ende ongenade des lehenherens to verbueren.

Item wanneer sulcks alle te maell, als vorss. is gedaen, ende dem gewisten urdell noch niett voldaen en wirtt, dan mitt versmaetheitt naden afgeboden in gebruyck verblyuende, als dan sall der winner der saecken, ende dergenige der sich hefft laeten richten, durch datt gewiste vonnis der lehenmannen int pandt, mitt den twee lehnmannen, dewelcke die vier afgeboder gedaen hebben, mitz gestandt honre: vor den lehenheren, statthelder, ende lehenmannen, sulchs gedaen to hebben, sich beklagen aen den lehenhern als syne ouericheitt, statthelder ende lehenmannen begerende aen den lehenherrn: Sulcke gewaltt, ende fortz bouen recht gedaen af to stellen.

Item alsdan behoertt ende is schuldigh der lehenherr, sulchen onwilligen verschmeher des rechtens, mit dem halse to nemmen, ende gefencklich to setten, ende to behalden, biss den tydt to, deme gewisten urdell offt vonnis genoch gedaen is.

Item ingefall der versmeder des rechtens buyten der herlickheitt wonhafftigh were; so datt der lehenhere gein jurisdictie to fangen of to spannen en hedde: alsdan behoertt der lehenhere, den heren, dar onder er gesessen is schrifflick versoecken ende to verstaen geuen alle gelegenheitt der saecken om nu ingelycken denseluen daerto to halden ende to vermogen deme gewiesen urdell genoch to dhoen, inderglichen so er solde willen datt hem schier offt morgen oeck geschien solde in dergelycken saecken.

Datt leste vonnis van lehenmannen der kirchen van Thoren.

Item durch mannis des statthelders verclertt der lehenman als leste vonnis also luydende: allen die gene daigh hebben als recht en hun vierdte gedingh onuerantwortt laeten so wyst der lehenman deme cleger syn aenspraeck ende clachte gewonnen, deme verantworder verloren, hett were dan saecke, datt der verantworder ter erster genachten, alsulcke noettsaecken by brachte, darmitt er widderomme int recht treden offt kommen worde.

N° VIII.

Statuten der abdy Thorne des jaars 1338.

Adolphus by der gratien Goedes bisschop zu Luttigh, den Erwerdigen personen Abdissen und convent offte capittel, und allen anderen personen onser kirchen zu Thoren ewige heil in Gott: Die sorge van den Regiment, dat wy aen hebben genoemen van kercken und cloesteren, die onder ons gelegen syn: gebreckelick syn aen bow, und an den dienst Goedes, om die to reformieren: So ist ons besonderlick voerkomen een groet gebreckt, und dickwyls van der vorss. kercken van Thoren, wie die seer gebreckelick is in

geistlicken und wertlicken saecken und dat die wael behoefden reformaty, und want wir darto syn willen, ende tselue niet en kunnen om ander meher ende groeter saecken, so hebben wy beuolen den Erbarlicken mannen onsen vrinden herr Lenart van *Hulhouen*, und Meister *Albrecht* van Bettincourt onsen mittbroeders onser kercken Jan Lutgen als commissarien onser in geistlicken vund wertlicken, in den hoefden ende leeden, nerstelicken to visitieren. Als sy dan die besueckinge, vund beqwamelicke visitatie hebben gedaen, ons die openbaren sullen. Und wy daerop goeden raet, ende van consent onser ouerster kercken, als oeck der vorss. kercken van Toer: so hebben wy geordiniert die dingen als hiernae beschreuen staen.

In den ersten so willen wir, und gebieden: wie dat een abdisse der vorss. kercken van nu vortan, als een prouende vallen sall in hueren maent, dat sy die goeden ende erbarlicken luyden geuen sall, binnen ses maenden naestuolgende, nae gewoente als vormals gehalden is, Ende off sy des niet en doet, so sullen wir offte onse nakommelinge Bisschoppen te Luttigh nae rechtz ordel die to geven hebben.

2° Item so hebben wir geordonniert, dat een iegelick capellaen, off die een altaer hefft in der vorss. kercken, dagelicks, und selue daer woenen, und synen altaer bedienen sal, off die abdisse vorss. sal eenen vicarium in syn statt stellen, dem sy sal nodurfft competentie geuen, und wat daer ouerblyfft, sal men keren tot den altaer vorss.

3° Vortz so hebben wir geordiniert, dat die Decanisse die gecoren is van dem gemeinen capittell, als gewoenlick is, sall corrigieren alle dagelickse misdaden, aller coralen off capellanen van Toeren, sie en waren dan so swaer off groet, dat sie sollen billick gecorrigiert werden van der Abdissen und van dem capittell.

4° Noch so mach die Decanisse den Joffrowen orloff geuen, dat sy haer vrinden besoecken mugen in erbaren steden, als dat der Decanissen, und oeck den Joffrowen behoerlick dunckt, also verre die orloff, niet bouen ses weecken en is int jaer. Ende dat sall die Decanisse doen, als die Abdis niet to Toer en is, ende anders niet.

5° Item so hebben wir geordiniert, dat die iongen Joffrowen, die noch scholen gaen, die gein eigen huys hebben, met hunnen naesten mugen wonen tot den vierdten leede toe. Noch die Abdisse en mach er daerto nit dwingen, dat die by haer woenen, het en waer dat die ionge Joffrowen weren, mynre vrowen naerder dan einige andere Joffrowen. Ende ist saeck, dat die vorss. ionge Joffrowen niemant en hedden die haer ten vierden lede nae waer so sullen sie mit der Abdissen woenen om haer prouende, und die Abdisse sal sie ter schoelen halden om konst ende goede seden to leren.

6° Item vortz so gebieden ouer ende beuelen allen Joffrowen, canoniken ende capellanen, dat sy sullen syn in allen getyden, die to singen, ende Goedes dienst lofflick te doen. Ende vortaen so beuelen wir der Abdissen ende Decanissen dat sy hen ondersaeten daerto dwingen, dat sy die vorss. getyden einveldigh, demudich, ende devotelick doen.

7° Item vortz meher, so ordinieren wir, dat die Abdisse, sonder het capittell, noch dat capittell sonder die Abdisse, gein erffguederen der vurss. kercken, offte versetten, off verkoepen mugen und off des noet were, om einige redelicke saecken, und in recht, so sullen sie mit einen gemeinen raet des capittels und der abdissen, onder haerer beyder siegel als dat recht vermach, hangen.

8° Vortz so ordinieren wir, dat die groete segel van der vorss. kercken in einer stercken kisten besloten sall wer-

den, welcke kist, dry besonder slutelen hebben sal, ende die sal men setten in een seecker plaetz, den einen slutel sal hebben die Abdiesse, den andern die Decanisse ende den derden een van den canonicken, ist datt er niemandt woent, den kleinen siegel sal ein Joffrow nerstelick bewaren, der dat capittel offt dat meiste deil den befelt.

9° Item vortz so geuen wir orloff, dat die een Joffrowe, by die ander woenen mach in eenem huyse off kammer eerbarlick.

10° Item beuelen und gebieden wir der Abdissen und Decanissen, und dem Capittel, dat sy den bow aen der kirchen off aen die huysinge halden dat men daer geen gebreck aen en siet erbarlick.

11° Item vortz so ordinieren wir, dat het capittell van Thoer voertaen kiesen sall, und setten eenen rentmeister, oeuer des capittels guederen ende daer mach een Abdisse by syn, welcker rentmeister des capittels guederen te pacht vuytgeuen sall, met raede des capittels ende profytz. Mer die Abdis en sal niet qwytschelden, noch qwytten geine renten off rechten, die daer kommen van gueder des capittels, noch sy en sall oeck gein gauen nemen daeruan, maer men sall die Abdisse daerby roepen, wanneer der rentmeister reekeninge doen sall dem capittell.

12° Vortz ordinieren wir dat die Abdisse die rechten und herlickheit wertlick, van die guederen, die tot der Abdissen taffelen behoren op haeren angst, und kosten beschudden sall. Maer des capittels goede, daer die Abdisse een prouende aff hefft, op des gemeinen capittels kost, offt noet were, sal men se beschudden ende daer sall die Abdisse dem capittel helpen mit raet, hulp ende gunsten, also dick, als dat capittel dat versueckt.

13° Vortz ordinieren wir, waneher ein Joffrow off canonick sterfft, so sullen die vrinden, off executores in synen

testament, hebben dat eerste iaer nauolgende die renten om syn begenckenis offte exequien te doen, ende om die schult to betalen, off hy se hefft: Ende ist saecke dat die prouende noch een iaer steet, dat sy niet aen en werdt genommen, so sall die fabrieck die fruchten offte renten hebben, van den andern iaer naestuolgende. Noch die Abdisse noch capittell en moegen diese renten tot hueren eigen orbar keren, ende dat capittell sall eenen rentmeester daerto stellen. Ende die Abdisse mach daerby syn, wanneer rentmeister van diese saecken syn reckeninge doet. Ende myn vrowe sall oeck daerby geroepen werden wanneer men alsulcke rentmeester setten sall.

14° Noch willen wir ind ordinieren dat nu vortaen die renten van alsulcken prouende daerto geeignet, sullen kommen tot orbaer der begynen van Toren, und tot hunnen huysen, als lange gewest, und gebruyckelick is gewest.

15° Item vortz so gebieden wir dat die Abdisse dat holt vuyt boschen des capittells niemantz geuen sall, sonder gehenckenis ende belieuen des Capittels van Toren. Die Abdisse und capittel moegen holt nemen vuyt dem bosch vorss. dat sy tot hueren oerbar keren sullen, gelyck dat oeck gewoenlick is gewest.

16° Noch gebieden wir und willen, dat een Abdisse die luyde des eygendombs van Toeren nae recht und landtz gewoenheit handtieren sall, ende niemandt gein onrecht doen en sall, buyten ordell der schepen.

17° Item vortz op gehorsamheit gebieden wir und willen, dat Joffrowen, canonicken, capellanen, ende coralen, der vorss. kercken van Toren: Dat sy oetmoedich, onderdanich sullen syn, in betemelicken und eherlicken saecken ende wercken, leuen sullen huyslick und eerbarlick, geine vuytwendige kleeder dragen sullen, waerop iemandt sprecken machte, und off iemandt waere, die dit dede, het sy

Joffrow, canonick, off cappellaen, so sall myn vrowe, ende die Decanisse die corrigieren. Ende waert saecke dat iemandt van den vorss. Joffrowen, canonicken off capellanen niet te corrigieren en weren, so sall men dit mich, und mynen nakomelingen laeten weten, ende wy sullen nae hen dies corrigieren.

18° Alle vorss. saecken, beuelen wir der vorss. Abdissen und Decanissen, und Capittel, und allen den personen, die der vorss. kercken to behoeren te halden. In orkonde der warheit so hebben wir onsen siegell hieraen doen hangen. Ende op dat wir willen, dat alle vorss. saecken gehalden worden sullen, so hebben oeck der Decken und dat Capittell der hoefftkercken tot Luttigh hieraen gehangen hueren siegel op dat alle vorss. saecken und puncten der vorss. kercken van Toren lofflick und stedich geholden worden. Hebben oeck die Abdisse, Decanisse, ende dat gemein capittell der vorss. kercken van Toren, om alle diese saecken, lofflick und stedich to holden onse siegelen aen diesen vorss brief gehangen, inden iaer Duysent, dry hondert acht und dertich, in den maent, die men noempt den Loemaendt des sieuenthienden dachs.

N° IX.

Ordinanty tusschen den capittell und die Abdisse. (1348.)

Condt sy allen luyden, die diesen sullen sien off hoeren lesen. Henrick Decken in dem Consily van Susteren des gestichtz van Luydigh, Johannes de *Herle* (1), Johannes de *Hoede*, canonicken synter Seruaes tot Mastricht ende Willem *Mostart* cappellaen inder kercken to Toeren des vorss.

---

(1) Jeannes de Herle leefde nog in 135. Zie Publ. etc. du Limb. IV p. 168.

stichtz seggers ende mans, in saecken nabeschrieuen daerto gekoren.

1° In den eersten so ordinieren wir und seggen, dat die fruchten ende renten der prouenden daer een vuytgestorven is, sullen nae den eenen iaer den vrinden competieren, dat ander iaer naestuolgende des capittels fabrick toe behoeren, off waer dat die kerckmeister dat toebehoefft, mit gemeinen raet des capittels. Maer alletyt sullen die vrinden off testamentmeckers dat eerste jaer hebben, om dat begenckenis te doen, und die schult to betalen tott welcken fruchten ende renten sal men eenen rentmeister setten, die dese renten boeren sall, ende daeraf goede reckeninge doen dem capittell, ende wanneer dieselue rentmeister die reekeninge doen sall, so magh die Abdisse daerby syn off sy wilt, ende men sal se daerto roepen, ende noch die Abdisse noch capittell en muegen die vruchten noch renten anders ordinieren, dan wie vorss. is.

2° Item vortz seggen wir en ordinieren, van alsulcke renten als vorss. is, tot den xviij dach van den spurckel der iaeren onderschrieuen, van einigen parthyen of van der Abdissen, off van den capittell, gein tweedrachticheit syn en sall tusschen die twee partyen, und wat diese twee partyen, vrowe off capittell, tot desen vorss. dage, van desen renten gehauen hebben, sullen daer van qwytt ende loess syn, maer offt saeck were dat die Abdisse vortaen einige gueder offte renten, nae dage vorss. hieue off opbuerde dat sal sy dem capittell restitueren und wedergeven.

3° Vorts meher seggen wir, weert saecke, dat einige Joffrow misfiele, als dat sie om een kinderbedde, vuyter dem cloester syn muste, die fruchten ende renten dier prouende vallen der Abdissen ses weecken lanck. Ende ist saecke, dat die vorss. Joffrowe langer vuytblyfft als ses weecken lanck, dan sullen die renten dem capittell tobe-

hoeren, und die sal men deilen onder den Joffrowen ende canonicken, die den dienst der kercken doen, also lange, als die Joffrów vuyt is.

4° Daerbeneuen seggen wir waert saecke dat dit geschiede, dat einige Joffrow vuyt ware om kinderbedde will, und die Abdisse wolde der Joffrowen, huere prouende qwytmaecken, om der misdaet will, dat en mach die vrowe niet doen, sonder ordell und raet, und gemein erkentenis des capittels.

5° Item die vruchten, van den prouenden van den Joffrowen, die langer vuyt syn, dan hen orloff is gegeuen, off die sonder orloff vuyt syn, diewelcke heyten sullen ongehorsame prouenden die sall men deilen den Joffrowen ende canonicken gelyck, also lange, als die Joffrow vuyt is.

6° Noch seggen wir vortz dat men geinre Joffrowen proeuende geuen sall, sy en sy ten minste vyff iaer alt, edel und beqwaem nae der older gewoente des cloesters, und derseluen Joffrowen en sall men gein renten, noch vruchten geuen, eer sie die prouende seluer mit den lyue, und niet ouermitz momber aengenomen hefft offte ontfangen, und sall eerst, eer sy die ontfangen sall, van dem capittell geproeft werden beqwaem to syn tot der proeuenden, nae der older gewoenten. Ende offt saeck were, nadien die Joffrow die prouende ontfangen hefft, wie vorss. is, und die selue Joffrow sonder orloff gegeuen is vuytbleue, off oeck van hueren vrinden vuyt den cloester gehalden wordt, so sullen die vruchten und renten toebehoeren der fabrieck, also lange, als die vorss. Joffrow vuyt, ind van dem cloester is.

7° Item vortz meher so seggen wir, wanneer eine Joffrow gestoruen is, und nae doet der vorss. Joffrowen een ander Joffrowe, nae dien sy beqwaem van den capittell geproeft were, wie vorss. is, die prouende der verstoruener Joffrowen ontfangen hedde; so sall nochtans dat eerste

iaer die renten volgen den vremden und dat ander iaer der fabricken, wie vorss. is.

8. Item noch so seggen wir, dat die Abdisse van guederen und renten des capittels, noch van des capittels rentmeister noch amptman des capittels die daer van dem capittell gesat wirden, off vortz van dem rentmeister gesatt muchten werden, sich niet onderwinden sall, noch dat capittell van der Abdissen goet, renten, rentmeister off amptluyden, sich oeck niet onderwinden sullen, dat capittell sal eenen rentmeister setten, die by raede ende belieuen, des capittels guederen, trowelick opbueren ende vuytgeven sall in des capittells naem. Ende die daer dem capittell dienen, hetsy in den velde, inder schueren, offt op hueren moelen, die dem vorss. capittell tobehoeren, der rentmeister des capittels mit raede des vorss. capittels, sall dem capittell getrouwelick dienen, ten tyden, ter plaetsen, und ter steden, so wiemen dat behoeuen sall. Ende daerin en sall die Abdisse gein to seggen hebben, welcker rentmeister des capittels sal sweren, holt ende getrowe to syn, dem capittell vorss. und niet der Abdissen. Desgelicken die Abdisse sall einen rentmeister offte hoffmeister setten, om huer goeder ende renten to regieren, sonder des capittels to seggen offte belieuen, und die sall oeck der Abdissen eenen eedt doen holdt ende getrow to syn. Vort so sall des capittels rentmeister, den joffrowen und den canonicken hoere renten van haeren prouende vuytreycken op synen eedt, und oeck goede reekeningh doen dem capittell van den opbueren und vuytgeven, tott welcke rekenschap die Abdis geroepen sall worden, und sy mach daerby syn, als een Joffrow der kercken van Toren, und anders niet, want die Abdisse vorss. bouen ire geeygdte renten in alles bueren sall, gelyck eene presente Joffrow, als vorss. is.

9° Vortz seggen wir, dat die Abdisse to Toren, getrowelick helpen sall, ende haeren raet daerto geuen, dat Sinte Lambertz altaer in der kercken vorss. to Toren gelegen, die daer gesticht is, ouermidtz der edeler vrowen vrowen Guida van *Rennenbergh* die Abdisse was des vorss. Gotzhuys van Toren van haere eigen guederen, dat men godesdienst daerop doen solde, gelyck behoerlick is. Ende dat dergene, die den altaer tobehoert, die fruchten ende renten vredelick trecken sall. Ende offt saeck were, dat iemandt einige vruchten of renten opgeheven hadde, die dem altaer to behoerden in verleden tyden, die sall wederom geuen dem altaer, und meerderen die renten, und dat nae conscientie der vrowen. Ende vortz sall die vrowe van den renten des altaers sich niet meher onderwinden.

10° Item vortz seggen wir, dat die vij bonre landtz ackerlantz in den dorp van *Oeteren* gelegen die daer waren gekriegen, van die vrowe Guida, doen Abdis, mit haeren last sullen toebehoeren dem capittell van Toren, gelyck wir oeck brieuen hebben gesien, die dit aldus inholden.

11° Item wy seggen und ordinieren, dat die Abdis sich niet onderwinden en sall, einige huys, kammer, off kuecken te geuen, off ordinieren sonder des capittels consent oder belieffenis.

12° Noch vortz seggen wir, oeuermitz der Abdissen, und oeck des capittels, sall men gemeinlick een custorse setten, die daerto goet ende beqwaem is, und dat sall een van den Joffrowen syn.

13° Seggen wir vortz und ordinieren, want dat van alder gewoenten is gewest, dat men van iaer tot iaer eenen coster plach to setten. Daerom sullen die Abdis und dat capittell van iaere tot iaere eenen setten, die die custery seluer bedienen sall, und sall tot Toren woenen.

14° Vortz seggen wir dat die busche, die dem Gotzhuyse to behoeren, und renten die van den buschen kommen und xx alde groet, und ij cappuyn, und een curmede (1), die daer schuldig syn die gueder, geheiten *Loeckensgoet* tot Baexem gelegen, die sullen dem capittel to behoren und oecke der Abdissen als einer Joffrowen des capittels, und niet meher, welckere renten der vorss. buschen, den Joffrowen und canonicken des capittels gelyck gedeilt werden sullen, wie recht.

15° Item so seggen wir, dat alle die gueder, die tot *Ubach*, und tot *Neher* syn gelegen, to weten zinsen, cormeiden, moelen, und ander guederen, wie sie oeck geheiten tot *Ubach* und *Neher* gelegen, allein dem kapittell tobehoeren, maer die herlickheit, und wat van der herlickheit compt, sall der Abdissen tobehoeren.

16° Item omdat des minschen gedecht und oeck die tyden und getuygen vergencklick syn van rechtz wegen die klein teenden van *Baexem*, waeruan tweedrachticheit gewest is, tusschen beide partyen vrow ind capittel waeraf wir op getuychenis geinformiert syn: ende om bede will dieser twee partyen, so seggen wir dat die Abdisse, van der teenden vorss. niet hebben en sall mer salse dem capittell gantz ind geheell laeten van graty wegen.

17° Item vortz van voel getuychenis der warheit, voer ons gecommen, so hebben wir wael vernomen, und weten waell, dat alle teenden groet ind klein und alle renten in dem dorpe *Becke* by Brede gelegen, dem capittell toebehoeren, ende wy seggen oeck dat die Abdisse, van des capittels guederen niet heffen noch bueren en sall van den

---

(1) *Curmede*. Keurmedige goederen, waren die, waarvan de beezitters, bij hun overlijden, de keurmede, of het beste stuk hunner roerende goederen, aan den heer moesten nalaten.

vorss. teenden des iaers Andreae, dan x schillingh gs. Diewelcke die Abdisse einen langen tyt gehauen hefft van der vorss. teenden van Becke nu vortaen dem capittell tobehoeren sullen, ende van der seluer en sall die Abdisse niet meher heffen, mer salse dem capittell mit vreden laeten, hebben ende heffen.

18° Item om erbarheit willen des kerckhoffs, und der gebeden voer alle gelouige seelen to vermeheren, so seggen wir dat nu vortaen der gemeinen kerckhoff geheiten gemeinlick Lyckhoff, binnen dem cloester van Toren gelegen, op den welcken plach men oeck to leggen und to begrauen Joffrowen; dat daer gein onbetemelick speell geschien en sal, als dobbelen, clossen off ander speell, mair der kerckhoff sall een iegelicke Joffer open staen om daer gaen to bidden, dier lust, vor der Joffrowen sielen, die daer begraenen liggen, und voer alle gelouige sielen, ind men salt geiner Joffrowen off hoer gesinne voersluyten, ende daer mach men noch alst geualt, off die des begeren Joffrowen begrauen, off alls men wolde.

19° Item vortz iiij pont aldegroet, van den gueder in den lande van Brede gelegen waeruan is twist gewest tusschen der Abdissen und capittell, ende om seecker saecken, so sall die Abdisse diese iiij pont aldegroet vortaen hebben, om alle saecken neder to leggen, die tusschen diese twee partyen syn, so ordinieren wir und seggen, dat sy dese ordinancy sullen holden als vorss. is volcomelick die voldoen, und volfhueren sullen. Ende omdat wir willen, dat diese tegenwordige ordinantz stedich blyue, und vast geholden werde: so seggen wir, dat sy beide diese partyen, die Abdis so wael als dat capittell, der een so wael als der ander, haeren siegel aen diesen brieff sullen hangen, tot einen teycken, dat sy se louen und beleuen. Mit siegel des Hoegen geboren heeren heer Dyderick Graue to Loen und

herr tot Heinsberch ende zu Blanckenbergh den wir daerto getrowelick hebben gebeden und bidden, dat hy synen siegel, mit allen onsen siegelen aen diesen brief voors. hangen wilde, wellecker brieven syn geteyckent mit handen *Claes Roeuers* und *Jordani Brans*, *van der Straeten*, ende notaris des hoffs van Luytgen mit haeren teickenen geteyckent, und mit haeren handen onderschreven, daer sy gewoenlick syn mede to teickenen. Ditss geschiet int jaer ons Heren MCCC en XLVIII des 13 dachs Mertz.

N° X.

Der vrouwen abdisse van Thooren eydt, denwelcken sy den eerweerdigen capittel den leenmannen, den gerichte ende die geheele gemeynte schuldich is te doen, op den Jofvrouwen chore.

INHOUDSTAFEL (1).

A. 1. Hoe dat die vrouw abdisse tot Thooren in die abdy resideren ende des capittels raedt ende secreten niet melden sal.

2. Hoe dat die vrouw abdisse gheene saecken den capittel offt den lande aengaende sonder raet of consent des capittels doen sal.

3. Hoe dat die vrouw abdisse gheen presentiën meer ontfangen sal als andere jouffrouwen, ende hoe sy die in haere absentie verleysen sal.

4. Hoe dat die abdisse in die abdy woenen sal, ende alleynlyck een prebende voeruyt trecken sal.

5. Hoe dat die vrouw abdisse aen alle jouffrouwen, canunnicken ende capellanen oerloff geeft om testament te maecken.

6. Hoe dat die vrouwe abdisse allen schaede van haeren wegen den capittel offt den lande overcompt oprichten sal.

7. Hoe dat die vrouw abdisse het capittel ende godshuys van Thooren by syne rechten halden, die onttoegen renten weder

---

(1) Volgens het handschrift van Ridder de Corswarem.

verggen, die statuten onderhalden ende die ledigen prebenden tot die fabriek laeten sal.

8. Hoe dat die vrouw abdisse die gemeynte ende die leenmannen in hunne rechten halden sal.

B. *Punten ende articulen diewelcke die vrouw abdisse van Brederode boven den gewoenlycken eedt gesworen heeft anno* 1531.

1. Hoe dat die vrouw abdisse die kercke van *Aversaet* ende die bundige leenen recupereren sal.

2. Hoe dat die vrouw abdisse die begynen-prebenden aen bequaeme personen geven sal.

3. Hoe dat die vrouw abdisse aen gheene jouffrouwen eenige prebenden geven sal, tensy dat sy eerst haere sestien vierdeel vryen ende bewysen sal.

4. Hoe dat gheene jouffrouwen Sarick aen doen sullen voer dat sy om te leesen en singen in den chore bequaem syn.

5. Hoe dat die vrouw abdisse aen gheene dry gesusteren die prebende geven sal.

6. Hoe die vrouw abdisse die fundatie *Spinæ et coronæ* vergeven sal.

7. Hoe die vrouw abdisse die dynaren des bisschops van Ludick wederstaen sal, tegen het misbruyck van nieuwe jaergiften te geven.

8. Hoe dat men die schepenen eyden sal die kirckenrenten, jaerlycks uyt te panden sonder daerom te dingen.

9. Hoe dat alle officieren, so wel den capittel als grontheeren, alsoyck der vrouw abdissen den eydt sullen doen.

10. Hoe dat die vrouwe abdisse aen niemant die roede geven sal, tensy dat hy adel van Thoren sy ende tot Thoren resideere.

A. *Hiernae volgtt der eydt, der die vrowe dem capittell van Toren doen moet.*

1. Vrowe gy swert ten heiligen, dat u selven residieren sult tot Toren in der abdyen ind nirgents anders, ende dat

u des capittelraet van Toren, und heimlickheit niet melden en sult.

2. Item noch swert u, dat gy gein saecken, die dem capittell offte lande aengaen van Toer, doen en sult, sonder raet ende consent des capittels.

3. Noch swert gy, dat gy gein presenty van hoichtyden, off van iaergetyden heffen noch bueren en sult, vorder dan ein Joffrow, off ein Canonick, ende als u niet en syt in der Abdyen, off Munster van Toren, dat u dan presenty verliesen sult, gelyck ein ander Joffrow off canonick, het en waer saeck dat gy in des capittels orbaer vuyt must syn.

4. Noch swert u dat u niet meher dan ein huysraets prouende heffen en sult, voer u ind die inder Abdien wonen, gelyck dat van outz gewoenlick is tot Toren.

5. Item vortz swert u, dat gy orloff gefft ende verlehent, alle Joffrowen, canonicken und capellanen van Toren, ende een iegelick van hen besonder, testament to maecken van hunnen lesten wille to ordinieren, und to schryuen offte te doen schryuen, sonder vorder orloff immermeer aen u to heissen, nae gewoente ende maniere der secundariën kercken van Luytgen.

6. Noch swert gy, off saecke were dat dem capittell, off dem lande van Toer eenige schaden qwaem van uwer abdyen, offte maegen wegen, die by huere schult geschiede: dat ir den schaden oprichten sult van der abdien renten, offte van anderen uwer guederen, gereet off ongereit.

Op des Munster-Coor neder.

7. Vrowe ir swert op dat heilige Sacrament dat gy ure capittell, und uren Gotzhuys van Toren, nae ure macht halden sult in syner rechten, ende die guederen des capittels die haer ontogen und onterfft syn, dat ir die weder sult helpen krygen nae ure beste macht, Ende dat gy alle

statuten ende ordinansy des Gotzhuys vorss. die vormaels geordiniert syn mit consent der Abdissen ende des capittels vorss. vast, und stedich halden sult, und doen halden nae ure macht, und dat ir die ledige prouenden sult laeten gaen tot der fabricken des Gotzhuys vorss. gelyck die brieuen inholden die daerop geordiniert syn. Soe u Got help, dat heilige Sacrament, und alle Godes heiligen.

8. Vrowe u swert, op dat heilige Sacrament, dat gy ure mannen, ende des Gotzhuys mannen van Toren ende alle ure ondersaeten, halden sult in haeren rechten. Alle die vorss. puncten swert u to halden. So u Gott help, dat heilige Sacrament und alle Gotts heiligen.

B. *Puncten ende articulen, diewelcke die vrouw abdis, Margreta van Brederode, boven den gewoenlycken eydt geswoeren heeft, anno* 1531.

1. Item in den ersten sall een tocommende vrow schuldigh syn to sweren, die kerck van *Auyzaet* te recupereren, diewelcke een vrowe van Toren plach to geuen, und nu een hertoch van Gelre geuet, ende oeck die bondige lehenen daerom gelegen nae haeren besten vermogen.

2. Item noch hefft eene vrowe gesworen, dat sy die begynen prouende, nae der fundaty beqwamen personen confereren sall.

3. Noch hefft een vrowe geschworen, dat sy gein Joffrowen in nemen en sall, und prouende geuen sall, sy en bewyse eerst huer sestien verdel vry. Ende off saecke waere dat die vrowe die prouende anders gaue off confereerden, dat en sal dat capittell niet to laeten off gestaden.

4. Item noch en heft ein vrowe gesworen, dat sy geen Joffrowen Sarick aen doen en sall, sy en syn eerst van sange ende lesen in den chor beqwaem, ende ten minsten vyfftien iaer alt.

6. Noch heft een vrowe geschworen, dat sy die gifften van der fundatien Spinae und Coronae niemantz geuen sall, dan priesteren mit den alsten canonick, nae inhalt der fundatien (1).

7. Item noch en hefft een vrowe geschworen, dat sy onsen gnedigen herr van Ludich dieneren wederstaen sall van den misbruyck, van den niewen jaer te geuen, nae huerer bester macht.

8. Noch heft een vrowe geschworen dat sy die schepen eiden sal, dat men der kercken iaerrenten vuytpenden sal, sonder daerom te dingen.

9. Noch heft een vrowe geschworen, dat alle haer amptluyden so wael eenen eedt doen sullen den capittel als grontheren, als einre vrowen.

10. Noch heft een vrowe geschworen dat sy die giften der rodraegers vortaen niemantz geuen en sall dan die besten van den aeldom binnen den lande van Toer, gelick dat van alders gewoenlick is, und sy sullen binnen Toer wonen und niet buyten.

N° XI.

Eydt der scheffen und gemeinten tot Ubach.

Die scheffen, und gemeinte zu *Ubach* seindt schuldigh zu schweren, onser gnedig vrowen als vrowen zu Ubach, und dem Hertogen van Brabant als ouersten vogten zu Ubach, trow und holt zu sein, hunne besten to prueuen, und hunne argsten to warten, die bruecken in den gedingen bancken

(1) Art. 5 hetwelk ontbreekt in de Roermondsche handschriften luidt: »Ten vyfden heeft sy geswoeren, dat sy nu voerthaen gheene drie geausteren die prebende geven sal".

vallende halff dem Hertogh vorss. und halff der gemelter vrowen zu zuerkennen, van broecken und rechten in den mangedinge vallende, hun niet to ondernemen, sonder eener vrowen amptluyden so in gedingen als in rechten daermede te laeten gewerden, und hun niet to onderwinden dat scholtis ampt, und vogt ampt van den mangueder en boden ampt einer vrowen te laeten geuen, sonder inrede des Hertogs van Brabant, die broecken van bier und broet herkommende halff den herren zu erkennen, und halff dem gemeinen kerspel, die lyff gebrueckt hebben dat die binnen Ubach geuangen und verordeilt sullen werden, und demnach aen kuenen seggen, dem amptman des Hertogen ouerlieuert werden, om van den seluen als ouersten vogten gericht to werden, und were het saecke dat der Hertogh hierinne die kercke van Toren wolle besweren, ofte ter contrarien ein vrow van Toren, dem Hertogen, dat den genigen den onrecht geschehen, die onderdaenen sullen bystaen die landtrechten offte vroe, so iaerlicks tot twee malen opgelesen und publiciert, belouen to onderhalden nae hunnen besten vermogen so ons Got helff (1).

N° XII.

Eydt der manschap.

Die manschap is schuldigh zu schweren einer vrowen van Toren holdt und trow zu wesen, ire besten zu proeuen, ire argste zu wartten den mangedingh darzu geroeffen bei zu wonen, geine sachen dem mangedinge aengehorigh voer einigh ander recht zu bringen, in verkochten guederen trecht des XX pennings, der vrowen zustendigh, nach dem uralten gebrauch, hun gemees zu halten, dem scholtis und vogten onser gnedigen vrowen gehorsam zu leisten, in man-

(1) Over Ubach vergelijke men Quix *Schloss und Herschaft Rimburg* p. 101-117.

sache alle lehenen, so sie wissen verdunckert zu wesen zu offenbaren, die vrocht off landtrecht zu onderhalden so vil hun meugelick, so hun Gott help.

N° XIII.

Eidt einer vrowen.

Ein vrow sall schweren den scheffen vund gantzer gemeinten holt ende trow zu sein, die scheffen, die gemeinte, die manschap, bei ire uralte gerechticheit zu halten, in achterdeill der landtrechten offt vroen, auch der gemein priuilegien und uralten solchen gebrauchen nicht vorzuwenden, sonder die onderdanen darinnen zu handthaben, so ir Gott helff.

N° XIV.

Hoe dat die jofvrouwen die prebende op hare knyen van die vrouwe abdisse vragen sullen (1).

Ick bidde myne vrouwe om Godts wille om die prebende, om die eere Godts ende onse lieve Vrouwe wille.

N° XV.

Dit syn die rechten der kyrchen van Thoren als eyn jofvrouw ofte eyn canonick die provent ontfinckt (1).

In den eersten is men sculdich den secundariën kyrchen van Ludich voir subsidium eynen Henricusnobel ende drie tournoysen.

(1) Uit de nagelaten papieren van den kanonik van den Bergh, Bibl. de l'université de Liége n° 188.

Noch den fabricken der kyrchen van Thoren XV goltgulden, van welcken XV goltgulden der decanesse van Thoren V goltgulden competeeren.

Noch den XXVII prebenden, elcken een verdel wins, facit XXVII verdel.

Noch den XVIJ capellaniën elcken een fles wins, facit XVII flessen.

Noch den vier vicariën elcken een fles wins, facit IIIJ flessen.

Noch des capittels rentmester J verdel wins, facit J verdel.

Noch den vier roydragers elcken J can wins, facit IIIJ cannen.

Noch den schoilmester een fles wins, facit 1 fles.

Noch den custer 1 fles ofte 1 can, facit 1 can wins.

Van het capittel te vergaderen facit IIJ cannen wyns ende anderhalven goltgulden.

Noch den notaris, alst eyn Joffer is om eyn instrument te maken J goltgulden, ende alst eynen canonick is van dat instrument eyn angelot.

N° XVI.

Het markt- en molenrecht te Grathem (1).

INHOUDSTAFEL.

1. Wanneer dat der merckt beginnen ende eyndigen sal.
2. Binnen wat paelen ende limieten dat desen merckt gehalden sal woerden.

---

(1) Eene gebrekkige uitgaaf van dit stuk, maar zonder de tafel, bevindt zich in de *Annales de la Société historique de Maestricht* I, bl. 298. De onze is genomen uit het handschrift van Ridder de Corswarem. Het is jammer dat de afschrijver de taal heeft gemoderniseerd. Het zegel der voormalige justitie te Grathem was het gemijterd beeld van den H. Severyn, patroon der kerk, afgebeeld ten vollen lijve en houdende in de regterhand den bisschopsstaf, in de linker een boek en voor de kniën een wapenbord waarop een rijksarend was voorgesteld.

3. Hoe ende doer wy die bruecken, so van quetsuren, dootslach offt andere saecken gericht ontfangen ende bedeylt sullen woerden.

4. Hoe dat men in den mercktrecht geldende is acht vaet roggen ende elff hoender ende hoe dieselue bedeylt woerden.

5. Hoe veel die geswoeren voer een oerconde hebben ende van wie.

6. Hoe dat die ghenigen die voer den middach tot Grathem gevangen worden tot Thooren in den *Veehoff* gesonden sullen woerden.

7. Hoe dat die ghenigen die tot Grathem naer middach gevangen syn, aldaer gehalden sullen woerden.

8. Hoe ende waer men die ingeseten daegen sal.

9. Wie dat die Heyligen toegehoeren ende aen wie dieselve geleent sullen woerden.

10. Hoe ende waer dat men iemant van erffgoederen aenspreken sal.

11. Hoe dat der vrouwe abdisse van Thooren ende den heere van Horne, die breucken in die baucke toecoemen, ende hoe dieselve gedeylt behoeren te woerden.

12. Hoe ende wie die breucken binnen die vier valderen vallende gericht ende ontfangen sullen woerden.

13. Van die molchter der moelen van Grathem toestaende.

14. Hoe dat derghenigen die ter moelen gehoert, iemants anders coren die niet ter moelen gehoert, naer dat een vaet gemaelen is, afleggen mach ende het syne opschudden.

15. Hoe dat derghenige die eene nacht verbeyde, niet gemaelen en crygt, met syn coeren op een ander mach vaeren maelen sonder molchter te geven, ende hoe denghenige die overdach nyet wilde verbeyden, mits gevende den molchter, op een ander met syn coeren mach vaeren maelen.

16. Wat karre dat binnen desen gemael gaen sal.

17. Hoe dat den moelenaer ende die ghenige die ter moelen gehoeren, hun by tyde als eenige somervloeten coemen, om nyemant schade te doen, hun met dat waeter halden sullen.

18. Hoe dat denghenige die tot Grathem dingende is ende ghene borgen en heeft hemselven aldaer setten mach.

19. Hoe dat die geswoeren in absentie van den amptman ende boeden den vreede in behoeff der Heeren heysschen moegen.

Erclerenis van sekeren merckt tot Grathem ende van die gerechtigheyt van denselven merckt, etc.

1. In nomine Domini amen. Het is te weten dat tot *Grathem* eenen merckt gelegen is, op Sinte Severynsdach, die daer menich jaer ende dach geweest is. Den merckt gaet aen op Sinte Severyns avent, te middag, ende duert al tot des anderen daegs naer Sinte Severynsdach voorschreven, tot dat het hoochste van den daege gedaelt is.

2. Dat recht van den merckt is aldus gelegen; van den valderen dat voer die Brugge staet, aldaer den Houtappeler staet aen Roffenpoel, van daer voert also verre als Katert geyt alle die poel langs, van daer al aen die linden die aen Hoeben hoeve staet, van der linden al tot den valderen dat aen den goede van der Haeghen staet, van daer aen Heylen des Muysers aen den valderen, van daer op Jacops putsel van Gheeneygen, van daer voerby de haessel also verre als die Pusserstraet gaet, van daer voert aen die Lierkevensstraet, also verre als die gaet, voert van daer weder op dat valderen dat voer die brugge staet.

3. So wat bruecken dat binnen desen mercktrecht geschieden ende binnen dese voorschreven reynen, die sal richten een heer van *Horne* ende Jan van *Ensebroeck* (1). Item waer dat daer viele eenige saecke van dootslach offt andere quetsueren, daervan men richten most binnen desen mercktrecht, daer sal sitten een vaecht van *Horne* ende Jan van *Ensebroeck* ende sullen dat richten. Ende waere het saecken

(1) Ensebroeck een ridderzetel te Oilder, onder Grathem, die in de vorige eeuw in bezit was der familiën Roist d'Evora en de Pollart. De bouwvallen zijn nog aanwezig.

dat die schepenen der saecken niet vroet geworden en konden ende saeten boven dat het hoechsten van den daege geleden waere, so sal een meyer van Thooren by den vaecht sitten ende Jan van Ensebroech sal opstaen. Die breucken sullen dan die drye te saemen richten ende beuren. So wat cost dat daerop gaet den sal den vaecht ende den meyer voors. doen, ende Jan van *Ensebroeck* voors. sal syn deyl los hebben.

4. Item in den mercktrecht voors. gilt men acht vaet roggen ende elff hoender. Daervan hebben een heer van *Horne* een malder ende Jan van *Enseboeck* eenen sester. Waere dat daer wat gebreckt so sal men Jannen van den gereytsten betaelen ende der vaecht sal voort uytpenden. Ende die hoender een van die tweëen voors. heeft des een jaer die vyff ende des anderen jaers die ses.

5. Item van den mercktrecht hebben die gesworen seven luytselach van den Heere van *Horne* ende seven luytselach van Jan van *Ensebroeck* van eenen oerkonde.

6. Item waere dat tot Grathem eenen man gevangen woerde in eenigen tyt van den jaere der syns lyffs derven moste ende hy gevangen woerde voer den middag, den sullen der meyer ende vaecht leveren doer het valderen ende senden den in den *Vehoff* tot Thooren, ende den eenen van die Heeren voors. en sal niet ontslaen sonder hy en hebbe consent van den anderen.

7. Item woerde daer eenig man gevangen naer den middagh, den sal men daer halden ende hueden weer des te doen staet met der clocken, opdat Vrouwe noch Heere scaede noch schande en geschyede.

8. Item binnen dese vier valderen so wie daer geseten is, so wes laetgoet hy sy, den sal men daegen op der straeten, ende hy sal daer te recht staen in die banck, ende den mach men oyck daegen om waerheyt te seggen.

9. Item die Heyligen syn mynder Vrouwen ende myns Heeren van *Horne*, die sal men leenen den drie bencken, te weten Heer Guerts van den *Bongaert*, Henricken van *Baexem* ende Johan van *Meerssen* (1). Wanneer sy derre gesinnen, daeraff heeft een boede dat hy die Heyligen daer draecht, van scholt wegen eenen alden Brabants, maar van waerheyt te seggen nyet.

10. Item tuycht eenich man den anderen tot Grathem van erffgoederen, dan sal men daer aenspreecken waer die goederen gelegen syn ende nyet in die banck offt anderwaer.

11. Item omdat men die Heyligen leenen sal in die bancken voors. soo sal myn Vrouwe ende myn Heere die groete breucken hebben, die daer vallen, myn Vrouw twee deyl ende myn Heer dat derde deyl. Deylen die Heeren voors. die bruecken wel ende verdragen sich wel, dat is den laeten lyeff.

12. Item so wat bruecken dat binnen die vier valderen voors. geschieden, die sullen myn Vrouw ende myn Heer richten, myn Vrouw twee deyl ende myn Heer dat derde deyl.

13. Item tot Grathem staet een Moelen, die staet tot sulcken recht, so wie daer coeren brengt ende op die moelen gehoert, den sal men maelen een malder om eenen cop, ende ist dat die karre dat haelt om anderhalven cop.

14. Item so wie op die moelen gehoert, ende compt hy met coeren ter moelen ende vindt eenen anderen in die moelen, die nyet ter moelen gehoert, die daer toe gehoert mach des anderen mans coeren affleggen als hy een vaet gemaelen heefft ende gyeten syn coeren op ende geven den moelener syn molchter.

15. Item waer daer eynich man die ter moelen over nacht laege ende nyet gemaelen en woerde, die mach syn

(1) De Jonkheeren van Meerssen bewoonden een riddergoed te Grathem.

coeren oplaeden ende vaeren daermet waer hy wilt ende geven ghene molchter daervan: maer en wolde hy des daechs nyet uyt verbeyden so sal hy syne molchter geven ende vaeren met syn coeren waer hy wilt.

16. Item binnen desen gemaele en sal anders gheen karre gaen dan des Heeren van *Horne* op syn laetgoed.

17. Item dat water van der moelen staet aldus: waer dat qwaeme een soemervloed, die den goeden luyden benede ende boven schaede dede, so sal den moelener twee breeder in der moelen trecken in der sluysen ende twee in die arcken, opdat hy nyemant schaede en doe, ende wat hy dan also metten halven waeter gemaelen can, dat mach hy doen, opdat hy nyemant schaede en doe. Ende binnen desen so het water so groet is als voorschreven is, so en sal hy voor geenen buytensman maelen, hy en laete het water afgaen als voors. is. Maer compt een die totter moelen gehoort, die mach het water inslaen ende maelen syn coeren, ende geven den molener synen molchter ende hy en sal nyets verbueren.

18. Item waere het saecke dat iemant tot Grathem dingde ende ghene borgen en hadde, die mach selver daer gaen sitten al tot dat vonnis gegaen is. Ende so dat men eenige saecke te hoefft soude beroepen, die mach men opgeven, al so lange als sy binnen die vier valderen syn.

19. Item waere het saecke dat daer eenige misdaet geschyede, ende daer en waere gheen amptman offt boede tegenwoordich, so sal eenen die geswoeren is, moegen den vrede heysschen in behoeff der Heeren, gelyck offt sy tegenwoerdich waeren.

N° XVII.

Statutum seu recessus capitularis Thorensis de anno 1706.

Cum plurima immensa et inaudita gravamina huic collegio et toti Patriæ contra jura communia et patriæ Statuta, per nuper defunctam abbatissam Thorensem illata, indeque diversi graves processus in Romana curia et consilio imperiali aulico adhuc pendeant, unde illustrissimum et admodum Reverendum Capitulum ab universa Patria debite requisitum fuerit, quatenus tantis et tam inauditis gravaminibus mederetur, atque curaret, ut ea in perpetuum evitarentur. Quare collatis consiliis et præhabita matura deliberatione omnium capitularium et totius capituli pro firmissima transactione et sublatione præfatorum gravaminum, in perpetuam jurium communium et statutorum Patriæ observantiam, subsequens Recessus, conformiter Statutis et consuetis abbatissarum juramentis, placitus, conclusus et expeditus fuit hoc modo:

Ut Recessus ille non tantum ab abbatissis deinceps elegendis, sed et toto Capitulo et quovis capitulari in particulari nec minus ab omnibus Landsassis et universis subditis, firmiter et inviolabiliter observaretur, nec illi ullo prætextu contrariæ observantiæ, aliave ratione, cogitatione aut modo, directe vel indirecte contraveniatur, atque uti temporales abbatisse super Patriæ Statutis et juribus communibus a tempore immemoriali jurare debuerunt, ita et deinceps eligendæ abbatissæ omnes super juribus communibus et dictis Patriæ Statutis, eorumque Punctis, in arreptione possessionis abbatialis jurare teneantur.

§ 1. Statuti capitularis. Deinceps causæ, juxta Patriæ Statuta, in palatio Principis abbatissæ non tractentur aut

decidantur, sed per judicium scabinale juxta illa Statuta cognoscantur, finiantur et executioni mandentur.

§ 2. Prætor aut Major, secundo patriæ Statutorum patriæ articulo conformiter, a Domina territoriali, sed cum consensu Capituli instituatur, et Capitulo coram deputatis et Patriæ æque ac abbatissæ principi juret, nec ad functionem suam prius, quam in Thorensi patria possessionatus fuerit admittatur, nisi forte Princeps et Capitulum conjunctim super hoc passu dispensarint. Prætor obtenta forte super possessione immobilium dispensatione, pro receptis communibus Patriæ pecuniis cautionem præstet juxta art. 2 Statutorum Patriæ.

§ 3. Abbatissa princeps cum consilio et consensu Capituli, satellites constituat et ante eorum admissionem ad functiones suas, Capitulo coram deputatis, æque ac altefatæ principi jurent, nec art. 16 et 17 Statutorum patriæ contraveniant.

§ 4. Officia Scabinorum vacantia deinceps implebuntur juxta præscriptum art. 9 Stat. patriæ.

§ 5. Princeps abbatissa feudorum Præfectum instituat, Vasalli autem (ex quibus Scabini feudales et Pares curiæ eligendi venient) capitulo coram Deputatis, æque ac Dominæ feudali jurent, juxta art. 22 Stat. Patr., et in casum pronunciandæ sententiæ feudalis, juxta juris feudalis art. 21, binæ Seniores capitulares, et in harum absentia una, decisioni Causæ adsit, sin secus, decisio nulla sit.

§ 6. Abbatissa princeps sine Capituli, hominum feudalium et latonicorum, totuisque judicii et communitatis consilio et consensu, contributiones, collectas, accisias, impositiones et onera quomodocumque illa nominentur juxta art. 25 Statut. non scribat, non exigat. Collectarum, cum jam dicto consensu, necessitate urgente, injungendarum receptores, cum consensu Capituli nominentur, instituantur; Computus eorum, cum adjunctione duorum de Capitulo, a nominandis per

Capitulum, uti fundi Dominum, deputatis examinentur, decernantur, neque super expositione conventarum Collectarum ex aula Principis mandatum petatur, sed capitulum et communitas, ut in finem quo impositæ sunt, exponantur, disponant, nec ad similes computus deputati principis ullis juribus gaudeant.

§ 7. Comitia, sine consilio et consensu capituli utpote fundiarii Domini, more antiquo, non scribantur; prævie etiam notificetur, in quem finem Status convocandi sint, idque Capitulo aut Decanæ per Majorem indicetur.

§ 8. Conclusa comitialia, ad Statuum propositiones, Dominæ principi sine consilio et consensu capituli non communicentur.

§ 9. Judicium annuum, *jaergeding* ut vocant, pro more antiquo, non tantum principis sed etiam capituli nomine publicetur; sin secus officiantes justitiæ non compareant; aut si, eo non attento, comparuerint, ipso facto, suis officiis privati sint, judiciumque nullum sit.

§ 10. Quia in priori regimine, subditis factæ, pro Patriæ servitiis, solutiones, hinc inde in patriæ gravamen scriptæ et receptæ sunt, id quod iniquum videtur; hinc similia deinceps non tolerentur, nec in Collectarum computibus admittantur, aut transeant.

§ 11. Bona a principe, sub Thorensi districtu, sibi acquisita, ab oneribus annexis exempta non sint.

§ 12. Capitulo liberum sit, sine placito et consensu abbatissæ, suorum redituum receptorem Thoræ, Bredæ et alibi pro libitu instituere. Receptor etiam, quoad hanc receptoram, abbatissæ principis aut etiam judicii mandatis et prohibitionibus obnoxius non sit.

§ 13. Capituli receptor Thorensis et Bredanus rationes suas, non aliter quam capitulo reddant, ad quod Princeps tanquam canoncia citetur, cui tamen nullo modo liceat,

per deputatum aut mandatarium, computibus Thorensis receptoris interesse, sed in persona. Ad Bredanos computus quod attinet, ad hos similiter Domina abbatissa citetur, personaliterque intersit, nisi forte absens esset aut infirma; hoc autem casu deputatum mittet ad computum Bredanum, tuncque deputatus de non revelando secreta capituli jeret; post hæc quidem inspectio computuum Dominæ abbatissæ concedetur. Receptorem autem ad computum particularem constringere non poterit; sed quidquid circa hos computus capitulariter resolutum et decretum fuerit, firmum et ratum manebit.

§ 14. Coram receptore Capituli Thorensis, utpote prætore fundiario, juxta art. 44, Statut. patr. et morem antiquum, omnes adhæredationes in districtu Thorensi, transportus, emptiones, redituum creationes, realisationes contractuum etc. in futurum expedientur; sin secus nullum jus reale conferent. Verum tamen receptor ille et fundiarius prætor semper duos scabinos ex provinciali Thorensi judicio sibi adjunget; sed abbatissa princeps nullo amplius vigesimo nummo gaudebit, sed jura antiquitus consueta respective pauperibus accrescent, et pro consueto bibali servient.

§ 15. Domina princeps duas tertias omnium ordinariarum impositionum super reditibus in *Meerle*, sine ulla tergiversatione solvet, juxta morem antiquum.

§ 16. Elocationes decimarum, censuum, redditiuum, quocumque nomine et loco a capitulo fiant irrequisita principe, capituloque liber sit pulsus campanæ, ad convocandos pro licitationibus decimarum conductores.

§ 17. Contra morosos redituum, censuum etc. cujuscumque nominis capitularium debitores parata executio obtineat, juxta antiqua Capituli registra, ideoque Major justitiæ, ad requisitionem capituli, sine consensu et requisitione abbatissæ principis, satellitem indilate concedet.

§ 18. Princeps nemini in fundo publico ædificare permittat, nec quidquam ex eo sibi appropriet sine consensu prævio Capituli, uti fundiarii Domini, cui et annuus inde canon reservetur; cæteroquin capitulo liceat ædificium destrui curare, ædificantemque ex fundo pellere.

§ 19. Si quis capitularis aut capitulum in concreto, quid in propriam utilitatem emat, aliterve acquirat, abbatissa princeps, contra hos acquirentes, jure retractus nullo modo utatur.

§ 20. Casu quo capitulares venando, aut in communi torrente piscando, cum uno alterove amico, se modo licito, recreare vel canonissæ per suos famulos venari aut piscari vellent, hoc illis permissum sit. Venatores autem et piscatores non alant, nec per alium substitutum, quam suum famulum, venentur aut piscentur. Venatio etiam ab ultima Martii, usque ad medium Augusti, prohibita sit.

§ 21. In Capitulares, beneficiatos, ecclesiæ et capituli ministros Domina princeps, ejusve judicium nullam jurisdictionem, aut primæ instantiæ jus, pro more antiquo, in causis personalibus prætendant; sed coram capitulo isti conveniantur, judicentur; gravati ad Nunciaturam, aut judicem sæcularem superiorem, pro personæ vel causæ qualitate, appellent.

§ 22. Quia antehac circa personas capitulares, et capitulo subjectas, abbatissam principem inter et capitulum contentio fuit, illaque jus correctionis ex decreto Nunciaturæ prætendit, capitulum vero sustinuerit, vi decreti S. Congregationis D^no^ Nuntio apostolico deberi, hinc toti capitulo et capitularibus singulis et omnibus placuit, ne deinceps Domina abbatissa quidpiam, in materia correctionis morum, circa capitulares, beneficiatos et ecclesiæ ministros, nisi conjunctim cum capitulo cognoscat aut statuat, nec sine consensu capituli, corrigendorum bona aut reditus arrestis, aut

sequestrationibus constringat, et casu quo Domina abbatissa et capitulum desuper convenire subinde non possent correctio, eique annexa, ad Ill^mum Nuncium pro illa vice devolverent.

§ 23. Patentes collationum beneficiorum ad Dominæ abbatissæ dispositionem vacantium, juri antiquo, stylo et observantiæ conformiter expediantur, utpote quod nec capitulum teneatur dare possessionem, nec abbatissa potestatem habeat denominatum suum introducendi, usque dum Capitulo de vacatione beneficii, necnon vita et moribus Nominati doctum, documentumque desuper exhibitum sit.

§ 24. Casu quo in necessitatibus publicis, preces vel processiones instituendas esse, capitulo visum fuerit, illud pro informatione principi abbatissæ notificabitur. Proclamationes autem, pro more antiquo, capitulum irrequisita principe, fieri curabit.

§ 25. Aeditui, scholasteriæ et portariæ collegii officia indispensabiliter, pro more, a capitulo conferantur.

§ 26. Domus canonicales canonissis, actu non residentibus, non conferantur.

§ 27. Nominare quidem virgiferos ad abbatissam spectat, viri tamen honestorum natalium et famæ tantum admittatur. Et sicut æque capitulo ac abbatissæ jurant, ita absque capituli consensu et nullitate, amoveri nequibunt.

Quæ hic specifice conventa et expressa non sunt, secundum jus commune, antiqua privilegia, Statuta, et transactiones regulentur, agantur; et casu quo vel princeps abbatissa, vel quis aut quæpiam capitularium præfatis punctis, vel uni eorundem contraveniret, capitulum quibuscumque juris remediis, in casibus vero patriam concernentibus, sumptibus patriæ quorumcumque superiorum competentium implorationem, sine obstaculo aut ullius contradictione, sese opponere poterit.

In quorum omnium fidem, Decana et præsentes capitulares pro nobis et successoribus hunc recessum subscripsimus et capituli sigillo confirmavimus. Actum *Thoræ* in capitulari congregatione, die 7 Decembris, anno 1706. (Erat subscriptum). Anna Juliana comitissa de *Manderscheidt-Blanckenheim* decana Thorensis, Magdalena comitissa de *Salm et Reifferscheidt*, Clara princeps de *Nassau-Sieghen*, Wilhelmina comitissa de *Lewenstein*, J. *Warcollier*, Joan. *Ghilkens* canonicus, J. W. *Behren* canonicus, C. *Weissenburgh* canonicus, Franciscus *Klöcker* canonicus. (Et infra erat scriptum). Ita attestor Arnoldus *Arnoldi* Notarius apostolicus m. p. (1).

---

(1) Uit het zeldzaam werkje van Joan. Stubbe getiteld, *Ex monstruosis Thorensis patriæ statutis*. Keulen 1715 in fol. van 11 pag.

NOTICE BIOGRAPHIQUE

DE L'ARCHÉOLOGUE LIMBOURGEOIS

MARTIN CUDELL.

Martin Cudell naquit à *Broekhuisen*, commune de *Rimbourg*, le 8 Août 1773. Son père était médecin au village voisin de *Marienberg*. Son grand père avait également pratiqué l'art de guérir, et depuis un de ses frères excerça encore cette honorable profession.

M. Cudell fit ses humanités au gymnase de Cologne ; en 1788 il y fut proclamé *alumnus in multis*. De ces premières études il conserva toujours un goût très-prononcé pour la langue et la littérature latines qu'il considérait comme la base indispensable de toute instruction libérale et solide.

Il fréquenta ensuite les cours de droit à l'université de la même ville; mais la suppression de cette ancienne et célèbre école, le força à interrompre ses études. Pendant les vacances il rendait souvent visite à l'abbaye de *Rolduc*, peu éloignée de sa maison paternelle. Dans cet asyle de la piété et de la science, notre savant historien le chanoine *Ernst* se livrait alors à ses doctes recherches. Il est permis de croire que les entretiens que le jeune Cudell eut avec cette homme éminent, contribuerent à lui inspirer l'amour de l'histoire et des antiquités.

Vers cette époque Cudell fit la connaissance du comte Charles de *Belderbusch*, qui avait son chateau à *Terworm* près de *Heerlen*. Ce seigneur avait hérité une grand fortune et une magnifique et riche bibliothèque de son oncle paternel,

qui avait été ministre de l'archiduc Maximilien, électeur de Cologne, et qui fut un des derniers commandeurs de l'ordre teutonique au grand baillage de *Vieux-Joncs*.

Le comte Charles s'attacha le jeune Cudell comme secrétaire et l'emmena en cette qualité à Paris.

On venait alors d'établir dans la capitale de la France certaines écoles en exécution des décrets de la constituante et de la convention. Cudell fut heureux de pouvoir profiter de ces cours. Il suivit particulièrement avec zèle les leçons de chimie du célèbre *Fourcroy*.

Sous le consulat le comte de *Belderbusch* devint préfet du département de l'Oise. Là Cudell lui fut très-utile dans la réorganisation de l'instruction primaire, qui laissait énormement à désirer dans cette partie de la France. Il s'appliqua aussi avec le préfet à améliorer la position du clergé qui venait d'être rappelé par suite du concordat et dont le sort était alors bien modeste. Le comte de *Belderbusch* quoiqu'il ne fut pas entièrement étranger aux idées de l'époque, était cependant attaché au Catholicisme et il tenait à ce que le clergé fut respectable et vénéré.

Sous l'empire le comte fut appelé à faire partie du sénat et Cudell le suivit derechef à Paris. Il y employa ses loisirs à faire des recherches dans les bibliothèques si richement dotées de la grande ville. Il y étudia surtout avec fruit les mémoires de l'académie des inscriptions et belles-lettres. Ceux de Danville sur la géographie ancienne avaient pour lui un attachant intérêt.

Vers 1814 lorsque nos provinces furent séparés de la France, Cudell rentra dans son pays natal. Il se fixa à Maestricht, où il fut nommé commissaire de police et où il épousa une demoiselle appartenant à une des bonnes familles bourgeoises de la ville.

Peu d'années après s'établit à Maestricht la *Société des amis des sciences, lettres et arts*. Comme Cudell n'était pas encore très-connu de ses nouveaux compatriotes, on ne l'inscrivit pas d'abord sur la liste des personnes invitées à faire partie de la nouvelle société. Blessé quelque peu de cette prétérition et pour se faire mieux apprécier il composa son mémoire sur la direction de la chaussée romaine de Tongres à Juliers et sur la situation de Ceriovallum et il adressa en 1823 cet intéressant travail sous le couvert de l'anonyme à la nouvelle société.

La curiosité de celle-ci fut fort éveillée par cet envoi; une commission fut désignée pour examiner ce travail et en faire l'objet d'un rapport. Van Heylerhoff étudia particulièrement le mémoire et le rapport fut favorable et encourageant. Alors Cudell se démasqua et entra dans la société, dont il devint un des membres les plus méritants.

Jusqu'en 1830 il fit partie du petit groupe d'hommes qui s'attachèrent consciencieusement à arracher à l'oubli l'histoire et les antiquités de notre belle province. Successeurs des Ernst et des Pellerin ils ont été eux-mêmes suivis dans cette noble carrière par des hommes qui aujourd'hui poursuivent leur tache avec autant de zèle que de succès.

De l'année 1830 à l'année 1839 la ville de Maestricht déclarée en état de siége, fut soumise à l'omnipotence de l'autorité militaire, l'administration civile était effacée. M. Cudell qui était d'un caractère assez indépendant ne sut conserver l'entière confiance des sommités militaires et il ne put continuer à excercer ses fonctions. Mais le gouvernement Belge qui avait su apprécier son mérite l'appela à la place de juge de paix à Hasselt. Pendant plusieurs années il remplit ce poste à la satisfaction du gouvernement et des justiciables.

Martin Cudell mourut à Liége au sein de sa famille, le 30 Décembre 1845. On peut dire que sa vie fut bien remplie. Pendant longtemps il jouit d'une santé robuste, qui lui permit de se livrer aux travaux les plus soutenus.

Outre les occupations que lui donnèrent ses diverses fonctions et dont il s'acquitta toujours avec exactitude, il sut consacrer de longues heures à ses études de prédilection. Pendant plusieurs années il eut sa part aux travaux préparatoires des articles historiques de l'annuaire de la province de Limbourg.

Il composa en outre :

1° *Mémoire sur la direction de la chaussée romaine de Tongres à Juliers et sur la situation de Coriovallum.* Manuscrit in fol. de 20 pages. Ce mémoire dont nous avons déjà dit un mot fut fort remarqué à son époque et il n'est pas douteux qu'il ne soit devenu le point de départ de savantes et profondes investigations. Quelques extraits en ont été publiées par M. Habets (1).

2° *Mémoire sur un fragment d'une ancienne colonne milliaire romaine découverte en* 1817 *près de Tongres.* Inséré dans les Bulletins de l'Académie de Bruxelles tome III p. 293-370. Cette pierre qui se trouve aujourd'hui au musée royal de la porte de Halle à Bruxelles est incontestablement un des monuments les plus importants de l'époque romaine qu'on ait découvert dans la province.

3° *Recherches sur différents points d'archéologie.* Item tome V n° 4.

4° *Mémoire manuscrit sur la situation d'Atuatica.* Ce manuscrit a fait partie des archives de la société des amis

---

(1) *Publ. etc. du Limb.* II p. 220.

des sciences, lettres et arts. C'est un travail fort étendu, accusant de longues recherches. Cudell place Atuatica dans l'Eyffel et invoque des arguments au moins très-spécieux à l'appui de ce système.

5° *De la question territoriale entre la Hollande et la Belgique.* Liége 1838 in 8°. Cette notice fut envoyée, si nous ne nous trompons, par le gouvernement Belge à la conférence de Londres, avec le travail sur la question financière de M. Barthelemi Dumortier.

6° *Mémoire manuscrit sur les sarcophages romains trouvés à Schinveldt et à Limbricht.* Ce mémoire a été également déposé aux archives de la société des amis des sciences.

G. S.

DE MAASTRICHTSCHE
REDERIJKERS-KAMERS.

Eene bijdrage tot de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.

Zoo ver ons bekend is, werd nog door geen der verschillende schrijvers, die zich met de geschiedenis van Maastricht en die zijner instellingen hebben bezig gehouden, met een enkel woord van de Rederijkers-kamers aldaar gewag gemaakt. Deze schijnen dan ook door het verloop der eeuwen zoo zeer in vergetelheid te zijn geraakt, dat *Een Minnaar der Vaderlandsche Oudheden*, die op het einde der vorige eeuw eene *Historische beschrijving der stad Maastrigt* uitgaf, stoutweg durfde beweren, dat vereenigingen, als de onderhavige, daar nooit bestaan hadden. In zijn *dertiende vervolg der historische beschrijving*, p. 211 zegt hij, sprekende van de Rederijkers-kamers: „Maastricht „alleen in geheel Nederland heeft nooit dusdanige Kamers „gehad, hetgeen zeer te verwonderen is, wijl die stad, „even als de overige steden dezer landen, voorzien was van „Schutters-compagnien, die in luister, pragt, talrijk- en „ervarendheid, niet behoefden te wijken aan eenige andere".

De redenen, die onze *Minnaar der Vaderlandsche Oudheden* voor dat niet-bestaan, opgeeft, zijn nog al zonderling en bewijzen dat, toen de schrijver die ter neder schreef, hij zeker niet aan de Romeinen dacht, aan wier daden en gebruiken hij anders zoo gaarne die van onze voorvaders

ten toets brengt: „De redenen, zegt hij, p. 213 om welke „Maastricht schutters en geen redenrijkers gehad heeft, „bestaan hierin: deze stad gelegen op een hoek daarder- „togdoms van Braband, is meest altoos gewikkeld geweest „in de tweespalten der Luikenaars en Valkenburgers", en gaat hij voort; „Overzulks waren de oude Maastrichtenaaren „gedwongen zig meer te oefenen in die zaaken welke hun „in tijd van vrede tot vermaak en tot bescherming in tijd „van onruste konde dienen dan zig op te houden met de „Dichtkunde en de Tonneelen, uit welke, en voornaamlijk „in die tijden, geen reëel voordeel te haalen was, even als „uit de oude stier- en haane-gevegten, thans nog in Spanje „en Engeland in gebruik, en welke insgelijks in Maastricht „nooit bekend zijn geweest".

Een ander schrijver, *M. Bernard*, die zich uitgebreide nasporingen omtrent het Tooneel te Maastricht getroost heeft, en in zijne geschiedenis daarvan (1) zelfs tot in de meest beuzelachtige bijzonderheden afdaalt, is niet minder stellig in zijne ontkenning, wanneer sprake is van het vroeger bestaan van Rederijkers-kamers te Maastricht: „En parlant du spectacle *Flamand*", zoo zegt die schrijver, „je m'étonne que Maestricht n'en a jamais eu, je crois „que la cause fut, que cette ville ne fut pas remplie, aux „siècles ténébreux *(sic)*, par ces Chambres Rhétoriciennes, „composées sous la protection des Souverains, de Juriscon- „sultes, de Médecins et d'autres gens de lettres" (2).

Het doet ons genoegen, thans bewijzen te over gevonden te hebben, dat de door ons aangehaalde schrijvers zich ver-

---

(1) Dit thans zeldzaam geworden werk: *Tableau du spectacle Français, ou Annales Théatrales de la ville de Maestricht, précédé d'un discours préliminaire*, par M. Bernard, avocat, onder de zinspreuk *Castigat ridendo mores*, zag bij den drukker J. F. van Gulpen, te Maastricht, het licht in 1781. (Op het titelblad staat onjuist 1731.)

(2) Bl. 97.

gisten; en dat, al moesten de oude Maastrichtenaren bijna aanhoudend met de wapenen in de hand gereed staan, om hunne vrijheden te verdedigen of hunne grenzen te beschermen, zulks hen echter niet belette zich ook aan de beoefening der letteren te wijden; en al zien wij onze Rederijkers niet zoo schitteren als die van menige andere stad van Noord- en Zuid-Nederland; al zien wij hen niet met lauweren bekroond van dezen of genen wedstrijd wederkeeren, dan meenen wij toch, aan de beminnaars onzer voorvaderlijke instellingen geene ondienst te doen, met hier de bijzonderheden, die wij over de Maastrichtsche Rederijkers-kamers hebben kunnen verzamelen, te boek te stellen.

Alvorens de vruchten onzer nasporingen mede te deelen, zij het ons vergund een vlugtigen blik te werpen op het ontstaan der Rederijkers-kamers.

„Zoo verre als in onzen tijd, zegt de Weleerw. zeer geleerde Heer W. Everts (1), de Kerk en het Tooneel uiteen loopen, zoo nauw waren zij in de middeleeuwen verbonden; ja, het drama is in zijnen oorsprong geheel kerkelijk, en wel van historischen aard".

Terwijl de Christelijke Kerk in de eerste eeuwen van haar bestaan zich met kracht tegen alle plastische voorstellingen verzette, zien wij dat juist de Geestelijkheid later veel bijdraagt tot herleving der dramatische vertooningen. Deze inconsequentie is echter slechts schijnbaar. Wat de Kerkvaders vooral en aanhoudend de stem tegen het bezoeken der schouwburgen deed verheffen, was de diepe bedorvenheid der spelers en de verregaande onzedelijkheid der tooneelstukken (2); daarentegen was het geheel onwillekeurig, dat de Geestelijkheid in de middeneeuwen bijdroeg

(1) *Geschiedenis der Nederlandsche letteren*, I p. 138.
(2) Zie Dr. G. D. J. Schotel, *Tilburgsche avondstonden*, bl. 159, volgg.

tot herleving van het tooneel, door de opvoering van een kerkelijk drama. Dit laatste toch was slechts zeer geleidelijk ontstaan; het had zijn oorsprong en ontwikkeling te danken aan de pogingen der Geestelijken om de Godsdienstwaarheden aan de ongeletterde menigte door plastische voorstellingen te leeren; en aan de zucht om den meest mogelijken luister aan de Godsdienstoefeningen bij te zetten.

„De *Mysterie-* later ook *Mirakelspelen*, zegt Dr. Jonckbloet (1), waren oorspronkelijk niets anders dan een „gedramatizeerd reciteren of zingen van het Evangelie van „den dag. Bij den kerkdienst in de lijdensweek b. v. *had* (2) „er tusschen den officieerenden priester, den diaken en het „koor een beurtzang plaats, waarbij de rol der personen, „die in het lijdensverhaal voorkomen, door verschillende „zangers werden voorgedragen. De diaken zong het beschrij„vende of verhalende gedeelte op den toon van het recita„tief, de officieerende priester sprak voor Christus, de „subdiaken voor Petrus en Pilatus, het koor voor de „Joden, enz.

„Hetzelfde had bij het Kersfeest plaats.

„Dat dramatisch reciet ging eerlang over in eene eigenlijke „*vertooning* van het onderwerp; maar bij deze eerste „uitbreiding bleef het niet. In stee van een enkel tafreel, „vertoonde men allengs eene aaneenschakeling van tafreelen, „in plaats van de passie of den kersnacht kwam het geheele „leven van Jesus of de volledige legende eens Heiligen; ja „niet zelden begon het spel met de schepping der wereld „en werd eerst met den dag des oordeels besloten".

Oorspronkelijk hadden de Mysteriespelen niet alleen in de kerk, maar zelfs in de taal der kerk plaats; later kwam,

---

(1) *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* bl. 356.

(2) Het is voor al wie met de katholische liturgie maar eenigzins bekend is overbodig aan te merken dat zulks nog plaats *heeft*.

zoo als in het oudste bekende mysteriespel: „Les vierges sages et les vierges folles" (1), de landtaal zich naast het latijn plaatsen, en dit eindelijk bij de vertooningen geheel vervangen.

Het valt niet te betwijfelen, dat het rijke en magtige Kapittel van St. Servaas te Maastricht, dat bij zijne feestvieringen in luister voor geen der omliggende steden onderdeed, in de oude hoofdkerk door de HH. Monulphus en Gondulphus gebouwd, menig mysteriespel zal hebben vertoond. Zeker zullen vaak op den feestdag van Maastricht's Beschermheilige, wanneer steeds eene groote menigte van beinde en verre zamengestroomd, diens graf kwam bezoeken, de deugden en verdiensten van den grooten H. Servatius, in het een of ander kerkelijk drama, aan het volk voor oogen gesteld zijn geworden.

Onder de weinige Nederlandsche mysteriespelen, die tot ons zijn gekomen, is het oudste van ongeveer de helft der veertiende eeuw, geschreven in een onzuiver naar het hoogduitsch overhellend dialekt, zooals destijds in Limburg gesproken werd, en wordt door den letterkundige, Dr. Jan ten Brink, onder den naam van het Limburgsch-Maastrichtsche Paaschspel aangeduld.

Het stuk begint met de schepping der wereld. Nadat God zich heeft bekend gemaakt, heet het: „hier maket onse Here dat eerste dat was: hemel ende erde". Hoe dit vertoond werd is moeijelijk te gissen. Daarop volgt een *Gloria in excelsis* door de Engelen gezongen, en dan de val van Lucifer. Van den hemel gaat men op de aarde over. Adam en Eva in het paradijs; de zondenval. Als zij uit het paradijs

---

(1) Zie Dr. Jan ten Brink, *Schets eener geschiedenis der Nederl. letterkunde* bl. 157, die aanhaalt Mommerqué et Michel. *Théâtre Français au moyen-âge.* (Paris 1839) p. 1, volgg.

verdreven zijn, vraagt de Heer aan „Ontfermherticheit" of er mogelijkheid bestaat, dat de banneling zijn erf weder zal bekomen? Zij raadt God zijne armen te openen, en zich vaderlijk te ontfermen over Adams kinderen. „Gerechticheit", Gods andere dochter, wil echter erbarming slechts toestaan onder voorwaarde, dat een kind uit eene Maagd geboren voor Adam's zonde voldoening geve.

Daarop volgen, ten verzoeke van „Vrouw Ecclesie", de profeciën omtrent den Messias van Balaam, Isaïas en Virgilius, als inleiding tot de geschiedenis van Jesus, die dan in verschillende tafreelen voorgesteld wordt.

De verkondiging aan Maria; waarna Ecclesia der Maagd geluk wenscht als „rose alre wiven", uit wie de Verlosser der wereld zal geboren worden. De beurtzang der herders; de drie Koningen voor Herodes; hunne offerande te Bethleem. De vlucht naar Egypte. De kindermoord. Terugkomst uit Egypte. Voorts zeer uitvoerig de meest bekende tooneelen uit het leven van Jesus tot op den nacht in Gethsemane, waarmee het handschrift afbreekt.

Zeker liep de geschiedenis voort tot aan Christus hemelvaart, en wellicht zelfs tot den dag des oordeels.

Men zou ter naauwernood kunnen gelooven, dat een zoo uitgebreid stuk voor de vertooning bestemd was, als men niet wist, dat soms dagen aan de opvoering van zoodanig spel werden besteed. En blijkbaar is ook dit mysterie niet alleen in verschillende tooneelen afgedeeld, maar ook in grooter van elkander onafhankelijke tafreelen gesplitst, die stellig niet terstond op elkander konden volgen en waarschijnlijk door de tusschenpoos van een geheelen dag waren gescheiden.

Veel kunst moet men in dit stuk niet zoeken: zelfs ontbreekt er het eigenlijk dramatisch karakter aan: de handeling is niet gemotiveerd door gemoedstoestand en karakter der handelende personen. Wij hebben hier veeleer eene

epische schildering, slechts met dit onderscheid, dat de inhoud niet *verhaald*, maar als werkelijk voorvallend *vertoond* wordt.

Moge nu al de kunstwaarde van het stuk gering zijn, het denkbeeld, dat er aan ten grondslag ligt, en dat den draad uitmaakt, die de verschillende tafreelen verbindt, is grootsch en verheven. Het is toch niets minder dan de verlossing des menschdoms uit de ellende, die de eigen val hem heeft berokkend. De indruk daardoor, ook bij de gebrekkige inrichting van het stuk, op een zinnelijk maar diep geloovig volk gemaakt, moest groot zijn; te meer, daar dit stuk vrij is van die komische inmengsels, die elders voorkomen, en zeker de ernstige, verheven werking van zoodanig mysterie moesten verminderen (1).

Om stukken van zulke uitgebreidheid als het Maastrichtsche Paaschspel te vertoonen, bood een kerkgebouw natuurlijk niet langer ruimte genoeg aan, en was men verpligt de vertooning vóór de kerk te doen plaats hebben en de hulp van leeken in te roepen. — Reeds op het einde der twaalfde eeuw begonnen deze deel aan de vertooningen te nemen; langzamerhand werden de onderwerpen meer wereldsch, en door leeken alleen opgevoerd, toen niet meer in de kerk maar op een tooneel, dat op markt of plein werd opgeslagen (2) of op wagens werd rondgevoerd.

Het mysteriespel vond door geheel het Christelijk Europa in de middeneeuwen veel bijval, en zelfs op het einde

---

(1) Dit mysteriespel is uitgegeven door Dr. Julius Zacher in *Haupts Zeitschrift für Deutsches Alterthum* II p. 302 volg. en uitvoerig geanalyseerd door Dr. Jonckbloet in zijne *Geschiedenis der Middel-Nederlandsche letterkunde* III deel II st. bl. 519-527. (Zie Dr. Jan ten Brink *Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* bl. 158.) De korte analyse en de beschouwingen, die wij hier over dit mysteriespel wegens het locaal belang mededeelen, zijn ontleend aan Dr. W. J. A. Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, deel I bl. 368.

(2) Dr. Jonckbloet t. a. p. bl. 357.

der vorige eeuw hadden in deze streken nog hier en daar vertooningen plaats (1).

Den 1 Mei 1466 werd op het kerkhof van het naburige dorp Beek, onder eenen grooten volkstoeloop, *dat schoone spel van Abraham* gespeeld (2).

In 1561 vertoonden de Rederijkers te Maastricht, *Die verrisenisse onses Heeren* (3); en in het nabijgelegene Stockheim werd nog op het einde der vorige eeuw in de Goede-week door de inwoners het lijden des Zaligmakers vertoond (4).

Naast het kerkelijke drama hadden de wereldlijke tooneelspelen zich langzamerhand ontwikkeld.

Aanvankelijk trokken de dichters van de eene burgt naar de andere, om hunne gedichten voor Vorsten en Heeren voor te dragen; doch naarmate de beschaving meer tot het volk doordrong, terwijl tevens het aantal dichters en sprooksprekers toenam, daalden deze af, tot dat wij hen eindelijk als rondreizende muziekanten en goochelaars voor de verzamelde menigte op markten en pleinen zien optreden.

Het lijdt geen twijfel, zoo meent Dr. Jonckbloet, dat de sprekers bij hunne voordragten de personages, die zij sprekende invoerden, ook nabootsten; Maerlant noemt dat zelfs *contrefeiten* (contrefaire), en het laat zich denken, dat zij

---

(1) In onze dagen trekt het *Passiespel*, te Oberammergau in Beijeren, talloozen toeschouwers van heinde en verre tot zich.

(2) Zie *Chronijk der landen van Overmaas*, deel VII bl. 24 der Publications de la Société hist. et archéol. dans le duché du Limbourg. De Eerw. heer Habets, uitgever dier chronijk, zag in zijne kinderjaren te Oirsbeek het offer van Abraham, den Verloren zoon, Genoveva van Brabant en Faustus den toovenaar nog met marionnetten voorstellen.

(3) »Op maendach den lesten dach Martij anno XVcLXI wart verdragen inden gemeynen raedt ende gepasseert den rethorykers honnen solaris van twe cleyne speelen, die sij hebben gespeeld; ende soe sij gherne in dese paeschheylige dagen speelen souden die Verrisenisse ons Heeren, daer toe dat sij beho-effelyck sijn twe scragen ende twe hondert voet plancken, dat men daerom hon die bestellen sal tot deuchdelijke beweginge van den borgeren. (Raadsnotule).

(4) Zie M. Bernard, *Tableau du spectacle Français* p. 99.

daarbij ook het kostuum van de rol droegen. Dikwijls vormden de gedichten tweespraken, die dan waarschijnlijk door twee sprekers werden gereciteerd; en ziedaar, wat den vorm aangaat althans, een begin van drama (1).

Het verval van het ridderwezen en de toenemende bloei der gemeenten, waren oorzaak, dat de sprekers zich meer en meer in de steden vestigden; het spreekt van zelf, dat zij thans ook meer met elkander in aanraking kwamen, en het zal wel niemand verwonderen, dat zij, aangespoord door den bijval, dien de mysteriespelen der geestelijkheid ondervonden, de dramatische vertooningen allengskens uitbreidden. Zoodoende ontstonden de *abele spelen* en *sotternien*.

Van den anderen kant was dat blijvend met elkander in aanraking komen van dichters en sprooksprekers oorzaak, dat zij zich, onder den invloed van den gildengeest, die de maatschappij in de middeneeuwen bezielde, tot vaste gezelschappen vereenigden. Zulke gezelschappen worden onder den naam van *gesellen van den spele* in de 15 eeuw dikwijls aangetroffen, en kunnen als voorloopers der Rederijkerskamers worden beschouwd. Ook te Maastricht treffen wij dusdanige vereeniging aan, bijna eene halve eeuw vóór dat wij daar van Rederijkers melding vinden gemaakt.

„*Op moendage V nouembris a°* (1500) *IX*, zoo lezen wij in de raadsnotulen, *wart verdragen in den gemeynen roet, datmen van nou voert, tot wederdragen ende opseggen vanden rode ende des rechts, den spelhuyden die op wagen spelen, want nou tsamen eyn geselscap sÿ int spelen soe deck als sÿ op wagen spelen ende achter stroten varen ende spelen van gracien ende gunsten wegen geuen sal eynen horns gulden.*"

Wij hebben gezien, dat, toen de Mysteriespelen in omvang toenamen, de geestelijkheid genoodzaakt was de

(1) Dr. Jonckbloet l. a. p. bl. 355.

hulp van leeken in te roepen; en het is, dunkt ons, niet ongegrond aan te nemen, dat zij daarbij in de eerste plaats hunne toevlugt zullen hebben genomen tot de dichters en sprooksprekers der plaats, als de meest geschikte personen. Hieruit is, meenen wij, het ontstaan dier half wereldlijke, half geestelijke broederschappen af te leiden, die ten doel hadden aan de jaarlijksche processiën luister bij te zetten, en de bakermat der latere Rederijkers schijnen te zijn geweest.

In Diest, zegt Dr. Jonckbloet, was de oudste kamer, *de Lelie*, haren oorsprong verschuldigd aan de vertooningen ter gelegenheid van den „*ommeganck*" op het feest van Onzer-Lieven-Vrouwen-Hemelvaart, en zij erkent dan ook zelf in 1503, dat „tgeselscap en gulde vander Rethorycken „der Lelien van Dieste. . . . . is geërigeert ende geinsti- „tueert ter eeren Onser-Liever-Vrouwen-Assumptionem „jaerlycx in derselver stadt Dieste te eerene ende te „verschierene" (1).

„Hetzelfde, gaat de genoemde schrijver voort, is waar- „schijnlijk met alle kamers het geval, ik wijs ten voorbeeld „nog op die, genaamd *Maria t' eeren* te Gent en op *Pax* „*vobis* te Audenaarde.

„Onder de vleugelen der Kerk opgewassen, emancipeerden „deze gezelschappen zich echter van lieverlede meer en „meer. Ofschoon ze, daar waar de hervorming er zich niet „tegen verzette, tevens eene geestelijke konfrerie bleven „vormen, kwam toch het wereldlijk element meer op den „voorgrond, blijkbaar vooral toen de poëten meer aandeel „aan de werkzaamheden begonnen te nemen. Van toen af „kan men zeggen, dat de eigenlijke kamers van Rhetorica

(1) *Belg. Museum* III, 98.

„gevestigd waren, al verloochenden zij in hare werken nooit „geheel hare afkomst" (1).

Op gelijke wijze als die van Diest, Gent enz., ontstonden ook de Rederijkers-kamers van Maastricht; ook dáár vinden wij ze aanvankelijk alleen als eene broederschap vermeld ten doel hebbende aan de processie op H. Sacramentsdag luister bij te zetten.

Den 17 Junij 1527 werd door het gemeentebestuur bepaald, *dat der peymeister van der stat wegen den ghenen die op Sacramentz (dach) om rijden sullen in de stat van de heilige drie coningen gheuen sal acht gulden curent.* Zoo vinden wij nog, in 1539 den 8 Julij een raadsverdrag, waarbij besloten wordt aan Onze Lieve Vrouwenbroederschap van Sint Hilarius, die op Sacramentsdach omgereden hebben, *in naame van den heiligen drie coningen* tot vergoeding voor de onkosten door hen gemaakt, te geven acht gulden courant, gelijk zij in vorige jaren gehad hebben, en daarenboven twee wegen naar St. Joost (2), om daarmede kleinodiën en sieraden te koopen om die ter eere der HH. Drie Koningen te gebruiken.

Gelijke tegemoetkoming van acht gulden current wordt den 27 Junij 1541 verleend aan „die broderscap van Onsser lieuer Vrouwen te Marie litteren"; ter zijde staat echter de inhoud dezer notule vermeld als handelende van „die broderscap van Onsser lieuer Vrouwen (te) Sinte Hilarius."

Wij zullen de broederschap der HH. Drie Koningen weldra als Rederijkers-kamer ontmoeten en dan ook geregeld deel zien nemen aan de processie op H. Sacramentsdag; doch wij moeten thans vooraf melding maken van:

---

(1) Jonckbloet t. a. p. bl. 403.
(2) *St. Joost-aan-Zee*, (St. Josse-sur-Mer), in het bisdom van Atrecht, op een uur afstand der zee, waar een Benedictijner klooster was.

De Broederschap van Sinte Emilie (1).

Dit gilde, hoewel naar het schijnt minder oud in zijnen oorsprong, dan dat der HH. Drie Koningen, treffen wij het eerst als Rederijkers-vereeniging aan.

Den 6 September 1540 wordt door den Magistraat overeengekomen *dat men van der stadt wegen sal lenen tconsort van senter Seruoes eynen waegen liggende op die halle om daerop te spuelen dat refereyn si nv dese cleyn kermesse besonnen sin te spuelen.*

Wat *tconsort van senter Seruoes* was, is ons onbekend. Moet hier onder dien naam zulke half geestelijke, half wereldlijke broederschap verstaan worden als waarvan wij vroeger spraken, of waren het eenvoudig de scholieren der Kapittel-school van St. Servaas, die hier in het publiek optraden? Wat hier ook van zij, van *tconsort van Sinter Seruoes* wordt in het vervolg geen melding meer gemaakt, en wij houden het dan ook niet voor onwaarschijnlijk, dat wij hier met hetzelfde gezelschap te doen hebben, dat den laatsten Februarij van het volgende jaar voor het eerst genoemd wordt, en dat wij later als Rederijkers-gilde ontmoeten.

In dit raadsbesluit van ultimo Februarij 1541 wordt bepaald:

Dat men der bruederscappe van sint inemilie geuen sal na inhalt honre supplicatien planken om een theatrum te maken om ter eeren vander stadt ebatementen daerop te spelen, geuende hon vander stat wegen als oeck voertijts geschiet is voer ellicken groot speel vier gulden current ende voer een cleyn twee gulden current.

---

(1) Wij vinden dezen naam zeer verschillend geschreven: *Sinte Emilie*, *Emilye*, *Amilia*, *Aemelye*. Zoude dit welligt de H. Amelberga (10 Julij) wezen, welke ook *Amalia* en *Amelia* genoemd wordt?

Uit het laatste gedeelte van dit raadsverdrag blijkt, dat reeds vroeger nu en dan spelen vertoond werden; dit, met de omstandigheid, dat wij later de rederijkers van Sinte Emilie den eed van trouw en gehoorzaamheid aan de broederschap der HH. Drie Koningen zullen zien doen, pleit, dunkt ons, voor de bewering dat laatst genoemde vereeniging waarschijnlijk het eerst als Rederijkers-kamer bestaan had, en daardoor zekere regten had verkregen.

De zware lasten, waarin de stad zich bevond ten gevolge van den langdurigen tegenstand tegen het besluit van Karel V, waarbij hij Maastricht, even als zijne overige erflanden, van het Duitsche rijk afscheidde, en door de beroerten van 1539, waren oorzaak, dat de raad, den 4 Julij 1541, bepaalde: dat voortaan *die bruederschaep van Sinte Emilien*, wanneer zij eenig spel wilden vertoonen, dit mogten doen, doch op hunne eigene kosten. Het gemeentebestuur kwam echter reeds den 17 October van hetzelfde jaar op dit besluit terug en stond aan *die speilluyden off rithoriken van Sinte Emilye* voor het vervolg even als vroeger, voor elk groot spel vier en voor elk klein spel twee gulden courant toe.

Sedert heeft de krachtige ondersteuning der stad aan de Rederijkers niet meer ontbroken. Reeds eenige maanden later, toen de rederijkers het voornemen te kennen gaven een Landspel te gaan bijwonen, dat te St. Truiden zoude gehouden worden, en zich daartoe behoorlijk wenschten uit te rusten; kwam de raad, den 20 Maart 1542 overeen, hun dertig Carolusgulden tot ondersteuning te geven, en dit bedrag te zullen verhoogen, zoo het hun mogt gelukken den prijs te behalen of den schoonsten intogt te houden.

Een verzoek evenwel eenige dagen later door de Rederijkers gedaan, om van stadswegen stappen bij den Heer van Pietersheim te doen, ten einde te verkrijgen, dat diens

zoon hun Prins mogte worden, werd door den raad afgeslagen; zij zouden echter, des verkiezend, een der magistraatspersonen mogen overhalen, om met hen naar den Heer van Pietersheim te gaan, en hun tot voorspraak te dienen.

Datzelfde jaar betaalde de stad nog aan de broederschappen van *Sint Hilarius* en *Sinte Emilien*, voor hunne kosten op H. Sacramentsdag, twintig gulden courant; zoo mede aan de *Rethorixs gesellen* wegens vier (drie?) groote en een klein spel, door hen gedurende dat jaar (van 1° October 1541 tot ultimo September 1542) vertoond, veertien gulden (1).

De volgende jaren zien wij de Rederijkers van Sinte Emilie geregeld hunne spelen vertoonen, en aan de verschillende plegtigheden deel nemen tot 1546, toen het gilde den 8 Junij van den raad een charter verzocht en verkreeg. Het desbetreffend raadsverdrag luidt aldus:

Insgelycken waert oick verdraegen inden gemeinen raedt (dienstdach. VIII Junij anno XV^c ende XLVJ) dat men die supplicatie op huyden in den raedt geexhibert vanden bruyderschappen van sinte aemelien hier nae geregisteret van nu voertdaen alsoe onderhalden sal ende inder seluer begert dat men hon vergonnen soutde te hebben vijfftich persoenen als dye schutten hebben doch neyt waeck vrye te sijn (2), ende dye selue in eytde stellen ende te strouen van sweeren, schelden ende oneerlicke worden nae grotheyt der saeken ende dye selue brueken te beheren ter eeren Godts ende der processien.

Der eydt:

Ich N. suer (zweer) *beyde onssen ge. heeren, der stadt van Trycht, ende dye bruders vanden heylgen drye conyngin-*

---

(1) Zie Raadsverdragen van den 3 Julij en 24 September 1542.

(2) De gezworen schuttersgilden waren vrij van de gewone wachten, men noemde deze daarom ook meestal de gevrijde schutschappen.

nen (1) *ende regenten trouwe ende gehorsam te sijn, soe mich Godt help etc.*

Item dyewelcke dye desen eydt gedoen sullen hebben sullen hon alle tijt moegen doen vuytdoen met enen horns gulden.

Het gevolg der vorenstaande organisatie schijnt te zijn geweest, dat er eene vereeniging tusschen de broederschappen van Sinte Emilie en der HH. Drie Koningen heeft plaats gevonden, en dat het eerste zich in het laatste heeft opgelost; althans van de Rederijkers van Sinte Emilie wordt verder geen het minste gewag meer gemaakt.

De Broederschap der HH. Drie Koningen.

Deze vereeniging verschijnt reeds in het begin van het volgend jaar (2) ten tooneele, om dit tot aan de opheffing der Kamers niet meer te verlaten.

Den 23 April 1548 krijgt de *gilden ende brouders der bruederschaep vanden heyligen drie coningen van stads wegen hout om op die speel stellayeen (te) maeken vier off vyff posten oft stylen daer men die gardynen tusschen hinckt daer men vytcoempt.* De stad verleent hun ook den 1 Julij van het zelfde jaar een huisje aan de Gevangen-poort, ter zijde naar de Predikheeren gelegen, om hun gereedschap, enz. te bergen. Aan geldelijke hulp liet het de raad evenmin ontbreken: de Rederijkers geklaagd hebbende, dat zij met de 20 gulden, hun op H. Sacramentsdag geschonken, hunne kosten niet konden dekken, voegde het gemeentebestuur er nog 20 gulden bij; en zoo ging het bijna telken jare.

Niettegenstaande de hulp hun van stadswege verleend, waren de Rederijkers nogtans herhaaldelijk genoodzaakt

---

(1) Schrijffout voor *Coningen*. In deze en eenige andere raadsnotulen schreef de secretaris abusivelijk HH. Drie Koninginnen in plaats van HH. Drie Koningen.
(2) Zie raadsverdrag van 7 Maart 1547.

middelen te beramen ten einde de soms aanzienlijke kosten, door de optogten en tooneelvoorstellingen veroorzaakt, te dekken. Den 3 November 1551 werd aan de *broederschap van den heyligen drie coningen* vergund, eene loterij op te rigten en de *chaerte* daarvan te publiceeren. Gelijke vergunning krijgen de Rederijkers den 2 Januarij 1565 tot het opstellen eener loterij van fijn Engelsch tin, mits hunne charte te maken met advies van den raad. Ten einde alle bedrog bij het uitloten te voorkomen, werden drie raadsleden gedeputeerd om de trekking bij te wonen (1).

Daar de vergunning tot het houden der loterij was verleend geworden op voorwaarde, dat de opbrengst er van ten behoeve van het gilde zoude gebruikt worden, gaf de gemeenteraad aan de Rederijkers den 10 December 1565 bevel vóór *dertiendag* (2) aanstaande rekening af te leggen. De Rederijkers waren niet zeer geneigd de inmenging van het stedelijk bestuur in hunne huishoudelijke aangelegenheden toe te laten, en de magistraat was genoodzaakt tot strenge maatregelen zijnen toevlugt te nemen, om hen tot verantwoording te dwingen: Bij raadsverdrag van 4 Februarij 1566 werd bepaald dat zoo de Rederijkers langer weigerachtig bleven, zij zouden gestraft worden successivelijk met één, twee of drie wegen naar St. Jacob in Gallicië, en verdere correctie van den raad. Dit besluit had eindelijk het gewenscht gevolg en den 8 Julij van genoemd jaar werden behalven de beide schouten, vier raadsleden gedeputeerd om de rekening te onderzoeken. Dit is de laatste melding die wij van de Rederijkers gemaakt vinden.

In 1561 waren zij uitgenoodigd geworden den wedstrijd, die dat jaar te Antwerpen gehouden werd, bij te wonen,

---

(1) Raadsnotulen van 9 September 1565.
(2) *Driekoningendag*, de 13 dag na Kerstmis.

aan welke uitnoodiging zij echter, om eene ons onbekende reden, niet voldeden (1); en nog kort voor hunne opheffing had het gemeentebestuur *gepasseert ende geconfirmeert alsulicke ordinancie ende tafele vanden rethorykers, als sij versocht hebben tot onderhaldinge van honder broderschappen geconfirmeert te werden, met allen haren clausulen, punten ende boeten daer in begrepen* (2); doch het nieuwe reglement had naauwelijks tijd om in werking te treden. Langzamerhand hadden verderfelijke denkbeelden zoowel op godsdienstig als op staatkundig gebied, onder de Rederijkers wortel geschoten, en dit lokte van de zijde van 's lands regering verschillende plakaten uit, waarbij niet alleen het euvel werd te keer gegaan, maar ook de Rederijkers-gilden in hunnen werkkring werden belemmerd. Hoewel wij niets hebben kunnen vinden, dat zoude kunnen doen vermoeden, dat ook de Maastrichtsche kamers niet van besmetting waren bevrijd gebleven, zoo schijnt toch de komst van Alva, na de beroerten alhier in 1566 uitgebroken, hun ondergang ten gevolge te hebben gehad.

Den 26 Februarij 1568 nam de gemeenteraad het besluit, dat aangezien de wagens en andere speeltuigen der Rederijkers nog in hun geheel stonden in de schuur van Jacob van Eupen (3), men dezen de huur ad elf gulden brab. zoude betalen; gelijke som werd hem een jaar later bij raadsbesluit van 7 Februarij 1569 wegens een jaar huur

---

(1) *Gepasseert den retorijkers te hulpen der costen die sij gedaen hebben metten ghengen, die hier geschickt is van der stadt Antwerpen om te kundigen dat haechspel, dat aldaer gehalden sal werden, drie delers, soe tselue ter eren van deser stadt geschiet is.* (Raadsverdrag van 19 Mei 1561.)

(2) Zie raadsverdrag van 12 September 1565.

(3) Jacop van Eupen, was een draaijer, en woonde op de Bokstraat. (Raadsnotule van 13 Julij 1573). De Rederijkers hadden eerst hunne gereedschappen staan, zooals wij hiervoren zagen, in een huisje aan de Gevangenpoort gelegen; later hadden zij eene plaats gehuurd, en genoten daarvoor jaarlijks eene tegemoetkoming van drie malder rogge, welke waarde in 1565 werd vervangen door een bedrag van 8 gulden brab. (Zie raadsverdrag van 8 Julij 1565.)

toegestaan; doch toen tevens besloten, tot verligting van stads lasten, de voorwerpen, aan de Rederijkers toebehoord hebbende, te verkoopen, en de opbrengst ten behoeve der stad te gebruiken.

Die Rethorisins van den Wijngaertzranck.

Gelijktijdig met de Rederijkers-vereeniging der HH. Drie Koningen zien wij nog twee andere gilden bestaan; de eerste, die van *den Wijngaertzranck*, vinden wij slechts eenmaal genoemd:

Opten voerg. dack, zoo luidt een Raadsverdrag van den 17 Augustus 1551, *waert noch verdraegen in den gemeynen raedt, dat men der broderschappen van den heyligen drie coningen sint Hilaris, nader aulder gewoente geuen sal seuen gulden curent. Ende want die rethorisins van den Wijngaertzranck noch aen onkosten die sij op Sacramentsdach gedaen hebben sesthien gulden current te cort sijn, ende noch drie grote spelen gespeelt hebben, ellick speel te vier gulden current, dat der peymeister tsekue vander stadt wegen betalen sal.*

Van de Rederijkers van den *Wijngaertzranck* wordt verder niet meer gesproken; daarentegen wordt datzelfde jaar voor het eerst een ander gilde genoemd:

Die Jonge Goudbloemkens.

Den laatsten Junij 1551 wordt door den Raad het besluit genomen *dat men den rethorikers van der Jonger Goutbloemen te hulpen konnen speelen ende ebatementen by hon gespeelt vander stadt wegen geuen sal twe joachimdeler off die rechte werde*; en nog den 22 September daaropvolgend, *dat men den jongen gilden genoempt die jonge Goutbloemkens te hulpe*

konnen spelen ende costen inder processien gedaen vander stadt wegen geuen sal acht gulden current.

Den 24 Augustus 1554 verleent de Raad aan *die jonge ghilden genant die Goutbloemen* eene ondersteuning van tien gulden courant tot het maken eener stellagie.

Of deze vereeniging tot aan de opheffing der Rederijkerskamers bleef voortbestaan, is ons onbekend. Voor het laatst ontmoetten wij haar op een wedstrijd, die bij gelegenheid van het sluiten van den vrede in 1559 gehouden werd.

In naauw verband tot de mysteriespelen en de tooneelspelen der Rederijkers staan de schooldrama's, die nu en dan door de scholieren in het openbaar werden vertoond. Ook in Maastricht vinden wij in de 16 eeuw een enkele maal van zulke tooneelvoorstelling melding gemaakt:

Opten voergenoemden dach (maendach den XXIX Marty XVc LXIIJ) waert noch verdragen inden gemeynen raedt ende gepasseert Mr. Alexander Schoelmeester voer eyn spoel met sijnen discipelen offt jongen gespoelt eynen haluen deler.

De voorganger van Mr. Alexander, Christianus Ischyrius (Stercke), een Guliksche priester en onderwijzer te Maastricht, was eveneens een bevorderaar van het schooldrama; een door hem vervaardigde comedie, *Homuli* getiteld, zag bij Steelsius te Antwerpen in 1548 het licht (1).

In de 17 en 18 eeuw werden in het collegie der Jesuiten door de studenten met Vastenavond en in Augustus Treur- en Blijspelen opgevoerd (2). De Jesuiten waren kort na de inneming van Maastricht in 1579 aldaar teruggekeerd, en openden in die stad, die, volgens de sprookjes door Hooft opgenomen, verscheidene jaren woest en ledig lag, en bevolkt

(1) Valerius Andreas, *Bibliotheca belgica* p. 134 en Dr. G. D. J. Schotel, *Tilburgsche avondstonden*, bladz. 313.
(2) *Historische beschrijving der stad Maestricht*, bl. 42.

werd door een troep Luikerwalen, in 1584 reeds hun derde school:

Insgelycken 8 cruycken wijns den heeren Jesuiten int voerleden jaer 84 geschoncken doen die derde schoole geoepent ende bij hen lieden studenten Rhetorice ende poetice gedeclameert werdt, de quarte te 7 stuiver brabants in de Croon gevaet, datmen tselue van stadt wegen betaelen sall (1).

De laatste voorstellingen hadden bij de Jesuiten plaats, den 27, 28 en 29 Julij 1773; zij hadden, even als de redevoeringen, betrekking op de opheffing der Orde, die bij Bulle van Clemens XIV, den 21 Julij van dat zelfde jaar, had plaats gehad (2).

Over de werkzaamheden onzer Kamers hebben wij niets kunnen ontdekken; daarentegen vonden wij in de raadsverdragen eenige bijzonderheden verspreid over de feesten, waaraan zij deel namen, die wij hier in het kort zullen mededeelen.

Behalve het inhalen van den Mei waarvan een enkele maal wordt gesproken (3), en de tooneelvoorstellingen, die de Rederijkers gedurende de Sint-Servaasmisse en bij andere plegtige gelegenheden gaven, waren het vooral de Blijde inkomsten en de Processien op H. Sacramentsdag, waaraan de Rederijkers zich beijverden, luister bij te zetten.

Zoo presenteerden die Rhetorikers *vanden bruederschaeppen Sinte Amilia* bij gelegenheid der Blijde inkomst van den Bisschop van Luik, Georgius van Oostenrijk, als Heer van Maastricht, op vier plaatsen der stad tooneelvoorstellingen te houden, en de Raad stond hun daarvoor 10 gulden

(1) Raadsverdrag van den 17 Junij 1585.
(2) M. Bernard, *Tableau du spectacle Français* p. 154 en *Historische beschrijving der stad Maastrigt* p. 116.
(3) Zie raadsverdrag van 23 Mei 1558.

courant toe (1); ook beval de magistraat op het verzoek dier Kamer, dat ieder ambacht een man, met harnas en schild toegerust, op den dag der inkomst, Zondag den 30 Augustus, ter hunner beschikking zoude stellen (2).

Toen Philips, vergezeld van zijn' vader Keizer Karel V, zijne intrede zoude doen als aanstaande Hertog van Brabant en Heer van Maastricht, besloot het gemeentebestuur, *datmen den rethorikers voerhalden sal, dat sÿ concipieren seker congratulatie ende genoechden tegen die bÿcompst van onsen genedigen heer den prinche ter meester eeren ende ten minsten cost vander stadt ende dat men int selue hon vander stadt wegen nader redelyckheyt te hulpe te comen sal* (3).

De Rederijkers kwamen dien ten gevolge overeen *seker personagien ende stellagien* te maken, waartoe de stad hun het hout en linnen leverde (4).

Het maken van allegorische groepen was bij de Rederijkers niet ongewoon; zoo presenteerden zij ook bij gelegenheid der blijde inkomst van den Bisschop van Luik, Robert van Bergen, *sekere tabernakulen met stommen personagien vut te rusten ter eeren van sÿnder furstelicke Genade ende deser stadt*; de Raad echter, overwegende: *want tselue voel costen soude ende van eynen ellicken neyt verstanden werden*, kon zich met het voorstel niet vereenigen (5).

In 1565 toen de Prins-Bisschop van Luik, Gerard van Groesbeek, zijne blijde inkomst zoude houden, nam het gemeentebestuur het besluit, *dat men tegen die incoempst ons genedigen heere des buscoppen oprichten sal die borch ende zeker prÿsen van dat hoochtste te climmen ende schoenste*

---

(1) Raadsverdrag van 22 Augustus 1544.
(2) Raadsverdrag van 24 Augustus 1544.
(3) Raadsverdrag van 21 October 1549.
(4) Raadsverdrag van 19 Mei 1550.
(5) Raadsverdrag van 3 Januarij 1558.

aan te comen ende opt water te stellen (1). *Ende daer bij te stellen voer den Dinckhuys die Maecht van Tricht met zeker personagien, daer die Maecht sijn furstelicke Genade eyn silveren hert presenteren sal* (2).

Ook bij andere gelegenheden zien wij de Rederijkers het hunne bijdragen, tot opluistering der feesten. Zoo zien wij beide onze gilden deelnemen aan een' wedstrijd door de magistraat in 1559 geopend.

Het vooruitzigt, dat men eindelijk eene betere toekomst te gemoet ging, deed de stedelijke regering besluiten, den vrede, die tusschen de koningen van Frankrijk en Spanje gesloten was, op plegtige en luisterrijke wijze te vieren.

Op Zondag, den 16 April 1559 werd in de St. Servaas kerk eene solemnele Mis gecelebreerd, en daarna eene generale processie gehouden, tot wier bijwoning ook het Kapittel van O. L. Vrouwe en de geestelijke Orden der stad waren uitgenoodigd. Het hoog geregt, de raadslieden en stadssecretarissen enz. gingen met brandende toortsen vóór het H. Sacrament; de beide schouten, de burgemeesters en de burgers in het algemeen volgden daar achter. Ten bewijze van vreugde en dankbaarheid werd het O. L. Vrouwenlof gezongen in de open lucht op de galerij, boven het koor van St. Servaaskerk, daar waar men gewoon was om de zeven jaren het Heiligdom te vertoonen.

's Avonds werd in het midden van het Vrijthof, een groot vuur van pektonnen ontstoken; terwijl even als bij gelegenheid van het sluiten van den vrede in 1529 de stad op vele plaatsen verlicht was. Toen, heet het, *rontouwne in die huyseren lanx den vriethoeff staken ten vinsteren uyt*

---

(1) Zie over het bestormen der Burg, ons artikel over de *Heiligdomsvaart* in de *Public. de la société hist. et archéol.* t. VII p. 408.
(2) Raadsverdrag van den 11 Junij 1565.

bernende fuyrpannen; en op Sinte Johans toren ende dinckhuys waeren oick fuerpannen bernende vigesteken, met bernende kertzen in pappiren lanternen; doch zeker zal de menigte zich wel het meest naar den Maaskant hebben bewogen, om het tooverachtig effekt te bewonderen van de weerkaatsing der met vetpotten verlichte brug in het water.

De grootste stukken geschut, waarbij de beroemde busse *Bart*, de *Roesjen hond* en *dye langh Greet* zeker niet zullen ontbroken hebben, waren op wallen en torens geplaatst en verkondigden, door hun daverende galmen, aan de omliggende plaatsen het heugelijke feit, dat er weder vrede heerschte in den lande.

Om de vreugde der menigte gaande te houden en te verhoogen, en ook met het meer praktisch doel om vreemdelingen te lokken, daardoor de neering te bevorderen en de stadsaccijnsen te stijven, had de stedelijke regering zeven prijzen uitgeloofd, bestaande ieder uit een ton tweeblanken bier en van acht tot vier-en-twintig quarten Rijnwijn, aan gezelschappen, minstens tien personen sterk, die zich des namiddags zouden vertoonen, om *enige eerlijke, genueschelijke offt vrempde factien offt genueschden te bedriven.*

Zooals te verwachten was, namen onze beide Rederijkersgilden aan dien wedstrijd deel. De eerste prijs werd echter behaald door *die schephuyden* (het schipperambacht) die waarschijnlijk de Burg in de Maas bestormden; dat geliefkoosd vermaak der oude Maastrichtenaren.

De tweede prijs evenwel viel ten deel aan de Rederijkers-kamer der HH. Drie Koningen, *die eerste gilde*, zooals zij in het raadsverdrag genoemd wordt; de 3de prijs werd door *dien van den Biessen* en de 4de door *den Sengers* behaald. De Jonge Goutbloemkens, *die ander gilden* zoo het heet, verwierven den 5de prijs, terwijl de 6de aan Job van Loussen, later hoofdman van St. Jacob's kerspel, met

zijne huisgenooten of vrienden, en de laatste prijs aan *die lange Lenculenstraet* (Tongerschestraat) werd toegekend.

Wij gaven reeds als ons gevoelen te kennen, dat, even als elders, de Rederijkers-kamers te Maastricht haar ontstaan te danken hadden aan de groote processie, die jaarlijks op H. Sacramentsdag van uit de kapittelkerk van den H. Servatius plaats had. Het was dan ook vooral aan die plegtigheid dat de Rederijkers steeds tot opluistering het hunne bijdroegen; krachtige geldelijke hulp ontbrak hun daarbij nimmer, evenmin als het voorbeeld van den magistraat, die, in die dagen van geloof, het nog als eene eervolle pligt aanzag, den Heer der heerscharen, wanneer hij Maastricht's straten doortrok, te vergezellen. Op dat gewigtig oogenblik mogt geen poorter ontbreken, en het ambachtsgilde, dat zoo zijn' pligt vergat, dat het verzuimde bij die plegtigheid tegenwoordig te zijn, werd voor het overige gedeelte van het jaar van de beraadslaging over stadszaken uitgesloten. De oudste raadsverdragen der stad leveren reeds daarvan het bewijs.

Den 29 Mei 1385 werd door den Raad bepaald, dat de ambachten op H. Sacramentsdag in de Processie gaan zouden in de volgorde als zij hunne stem voor de Hal plagten te geven, en het ambacht, dat daaraan niet voldeed, zoude *sijne stemme, sijn gevolge ende sijn verantwerde* verliezen tot St. Remeysmesse (St. Remigius, 1 October). Verder werd bepaald, dat de drie geestelijke Orden, de Predikheeren, Minderbroeders en Augustijnen, zouden gaan achter de ambachten, en onmiddelijk voor de twee Collegiën van St. Servaas en O. L. Vrouwen.

Door *die smeden mit St. Eloy* (den H. Eligius) werd, zooals eene aanteekening van 1439 inhoudt, de optogt geopend; dan volgden

die tymmerlude ende radermeker mit St. Joesep;

die molener mit Sint Victoer (1)
die becker mit Sint Aubert (den H. Albertus)
die bruwer mit Sint Arnolt
die vleyschouwer
die scheepslude mit Sinter Cloes (St. Nikolaas)
die vischer mit Sinte Petrus
die loer (looijers) (2)
die schomeker (schoenmakers) *mit Sinte Crispinus ende Crispianus*
die schere (lakenscheerders) (3)
die schroeder (kleêrmakers) *mit Sint Annen*
die bontwerker (4)
die varwer (blaauwverwers) *mit Sinte Catarin van Sinaye* (5)
die steynmetzer ende scheuersteyndecker (leijendekkers) (6)
die witmeker mit Sint Bartholomeus
die cortspoler (linnenwevers) (7)
die oeftmenger (fruitverkoopers) *mit Sint Salvatoer*
die gerdener (hoveniers) *mit Sint Urbanus*

---

(1) Dat de molenaars te Maastricht St. Victor vereerden was aan Perreau onbekend. Zie zijne *Recherches sur les corporations des Metiers de la ville de Maestricht* bladz. 39; en zijn *Essai de monographie des mereaux des corporations de metiers des Pays-Bas*, bladz. 36.

(2) Volgens Perreau hadden de Looijers te Maastricht den H. Bartholomeus tot patroon. Zie zijn *Essai de Monographie* bladz. 37. In zijne *Recherches sur les corporations des Métiers*, bladz. 49, schreef hij vroeger dienzelfden Heiligen aan de Vleeschhouwers toe. Zooals uit de door ons medegedeelde aanteekening blijkt, was de H. Bartholomeus de patroon der Witmakers, die later met de Bontwerkers één ambacht uitmaakten.

(3) De dreogscheerders of lakenscheerders vereerden den H. Christoffel als hun patroon. Zie Perreau *Essai de Monographie*, bladz. 37.

(4) Perreau gelooft dat de H. Hubertus de patroon van dit ambacht was. Zie zijne *Recherches*, enz. bladz. 46.

(5) De patroon van dit ambacht bleef aan Perreau onbekend.

(6) De patroon van dit gild was volgens Perreau St. Lucas.

(7) Perreau schrijft aan de Cortspoelders den H. Severinus als patroon toe en daarentegen aan de Lakenwevers de H. Genoveva. Niet alleen in bijgaande aanteekening maar ook in andere bescheiden, de Lakenwevers betreffende, vinden wij als patroon van laatstgenoemd ambacht den H. Severinus genoemd en wij houden het er dus voor dat de H. Genoveva de patrones der Linnenwevers was.

die strodecker
die cremer (1)
die gewantmeker (lakenwevers) *mit Sint Severin*
die volre (volders) *mit Sint Quergn*
daerop volgden in 1439
die gesuoren hantboigen schutten
die jonge voetboigen schutten
die gesuoren voetboigen schutten
ende daerna die processye als gewoenlick is.

Naast het beeld van den Patroon van elk ambacht gingen eenige ambachtslieden met toortsen, welke met platen versierd waren, prijkende met het ambachtsteeken van het gilde. De overeenkomst die de onderscheidingsteekens van sommige ambachten, zooals bij voorbeeld de smeden en metselaars, met elkander hadden, gaf wel eens tot niet geringen twist aanleiding, waarbij de Raad dan telkens tusschen beiden trad.

De volgorde in de Processie werd meer dan eens gewijzigd, en toen later de Rederijkers deel aan den omgang namen, zien wij deze nu eens vóór, dan weder eens achter het H. Sacrament plaats nemen.

Aengaende des heiligen Sacramentsdach, zoo werd den 23 April 1554 bepaald, *sullen schoutet, borgemeisteren, schepenen, geswoeren ende raedt, met bernende toertsen in handen hebbende, gaen voir dat heilige Sacrament, ende nae den heligen Sacrament sullen die vier gesworen bruyderschappen volgen in honne haernass nae den aulder gewoenten; daer nae dat volgen sullen die Santtynnen ende Rethorsinen in sullicker fuegen als dat ter Goidts eren behoiren sal, ende tot eren vander stat.*

---

(1) De Kramers vereerden volgens Perreau, even als de Schippers, den H. Nikolaas.

Wat aangaat de voorstellingen der Rederijkers in de processie, die soms uitmuntten *door schoen chieraegien ende persoenagien met wagenen ende anders toegerust* (1), deze zullen wel veel overeenkomst hebben gehad met wat men elders zag vertoonen. Men zag dan „*Golias* met sijn toebe-„hoeren, *Abraham* met sijn toebehoeren, die moryssche „dans onser Vrouwe, onser Vrouwe boetscap, die drij „coninghen, ons Vrouwe die in *Egypte* rijdt, die besnijde-„nis, die leeraers in *Jherusalem*, dat avontmael, dat „hoeffken, een cruysdrager, die bergh van *Calvarie*, *Judas* „berch, dat heylig graf met die drie *Marien*, God int „hoeffken met *Maria Magdalena*, engelen, heyligen, marte-„laren, het radt van avontuyr, roesen en roesinnen, de „duvelen met hoeren capiteyn Lucifer" (2) en misschien ook wel eens de eene of andere voorstelling op de stad betrekking hebbende, want den 25 Mei 1562 beval de raad, *dat ellick ambacht tot cyragie vander processien, op heyligen Sacramentsdach neestcoemende, den rethorikers bestellen sal eynen schilt metter wapenen van eyns ellickx ambacht*, en eveneens het volgend jaer een knaap te paard dragende des ambachts wapenschild.

Aan paarden en wagens ontbrak het bij den optogt bijna nimmer; de paarden werden aan de molenaars, schippers en landbouwers te leen gevraagd (3), en voor de wagens zorgde de stad.

De voorstellingen der Rederijkers, vooral zulke *moryssche dans onser Vrouwe* en andere, moeten niet steeds van dien aard zijn geweest, dat zij bijzonder geschikt waren de toeschouwers tot vrome aandacht te stemmen; de Raad moest

(1) Zie raadsverdrag van 4 Junij 1554.
(2) Dr. G. D. J. Schotel *Tilburgsche avondstonden* bladz. 102.
(3) Raadsverdrag van den 10 Mei 1563.

zelfs wel eens tusschen beiden treden, en verbieden den Rederijkers te *beletten of bewerpen*, op boete van een goudgulden; de ouders werden aansprakelijk gesteld voor hunne kinderen (1). Dat echter de Rederijkers vaak aanleiding gaven tot zulke onwelvoegelijke handelingen der lieve jeugd, blijkt daaruit, dat de magistraat onder anderen den 14 Junij 1557, moest bepalen, dat „*alsoe dye processie dyemen ter eeren vanden heyligen Sacrament celebret verachtert wuerdt doer hed speelen van den rethorisinen, datmen daeromme den sehuen rethorisinen seggen sal, dat sij indye voers processie met honnen personaigen sullen gaen ende coemen nae dat heyligen Sacrament ende alsoe vervolgens omgaen;* en het volgend jaar, *dat die Rethorijkers huesseljck honne processie halden sullen sonder eenich dansspel, inder voers processie te halden soe sij sullixs gedaen hebben, want daer mede dye processie seer verachtert wuerdt* (2).

De dag der groote Processie was voor Maastricht steeds een blijde feestdag; duizende toeschouwers stroomden dan van de naburige plaatsen naar de stad, om de plegtigheid bij te wonen. Dat dit gunstig werkte op de neringen en dus ook op de stadsaccijnsen spreekt van zelfs; de Raad zorgde daarom, dat de buitenlieden aangenaam werden bezig gehouden, en niet na afloop der processie weer terstond de stad verlieten. De Rederijkers gaven dien dag verscheidene voorstellingen, terwijl de stads-zot in het openbaar zijne kluchten verkocht (3).

---

(1) Raadsverdrag van den 7 Junij 1562.
(2) Zie raadsverdrag van den 23 Mei 1558.
(3) Dat schram sal mogen tegen desen aenstaenden sacraments daech laeten maecken eyn perdeken om den sot daerop te scheren op costen van deser stadt. (Raadsverdrag van den 15 Mei 1564.)
Van den jare 1553 af had Maastricht even als vele Vorsten en Heeren, en menige andere stad zijn stads-zot, *Hennesken den geck* of *Hennesken den Gompelman*. Hij kreeg jaarlijks zijne kleeding van de stad mits dragende, even als de gezworen boden, stads-liverei (zie onder anderen de Raadsverdragen van 6

In zijn ijver tot bevordering van stadsaccijnsen ging de eerbare magistraat wel eens zoo ver, van de toeschouwers gedurende de uren, dat men toenmaals algemeen het middagmaal nam, niet meer uit de stad te laten. Den 30 April 1565 werd aan de stadsportiers bevolen, de poorten op St. Servaasdag van 12 tot 2 uren 's middags te sluiten, en tevens werd bepaald, dat zoo men ondervond, dat de stadsmiddelen door dien maatregel gebaat werden, men eveneens op H. Sacramentsdag zoude handelen.

Zooals wij reeds gezegd hebben, hielden onze Rederijkersgilden op te bestaan ten gevolge van de beroerten der 16 eeuw, en wij gelooven niet, dat zich later op nieuw dergelijke vereenigingen vormden. De tijd voor tooneelvoorstellingen en groote feesten was voor Maastricht voor geruimen tijd voorbij. Reeds half geruïneerd door het verblijf der Spaansche troepen en de plundering van 1576, werd aan die stad de doodsteek toegebragt door de inneming van 1579.

De benarde toestand, waarin het eens zoo bloeijend Maastricht zich in die bange dagen bevond, perste aan een toenmalig dichter eenige bittere klaagtoonen af, en wij meenen deze korte verhandeling over de Rederijkers-kamers, vereenigingen die vooral de beoefening der dicht- en tooneelkunde ten doel hadden, niet beter te kunnen sluiten, dan met de mededeeling van dit, zoo wij veronderstellen, nog onuitgegeven treurdicht, dat wij in het register der raadsverdragen van 1579 aantroffen (1).

Maart 1553 en 3 April 1555.) *Jannisken der geck* was gelukkig genoeg het beleg van 1579 te overleven; den laatsten September 1580 kreeg hij nog zijne kleeding. Wat *Gompelman* beduidde is ons onbekend; bij een vroeger raadsbesluit werd den Gompellieden, even als aan de ribauwen, bevolen met zonnenschijn (vóór zonsondergang) de stad te verlaten.

(1) Het stuk is geschreven door den secretaris J. Munichs, achter in het register bevattende de raadsverdragen betreffende de stads uitgaven van 28 Junij 1574 tot 7 October 1585. — Het handschrift van Munichs komt daarin voor het laatst den 16 Maart 1579 voor. Het is ons onbekend of hij de inneming der stad overleefde, doch hij was na dien tijd niet meer secretaris.

Dieu qui les cieulx formas,
La terre grande et de la mer les vndes,
Qui d'Egipte l'amas
Fis abysmer au fonds des eaulx profondes,
Qui mis en route
Leur force toute,
Et de souffrance
Et deliurance
Tiras les tiens, o puissance diuine,
Deliure nous de la main philistine.

Nous sommes icy mis
Ainsi que gens que ja vaincuz on croye,
Et sont noz ennemis
Comme lions enuironnants la proye;
Leur force armée
Tient enfermée
Sur cette croupe
Ta saincte troupe:
Entens Seingneur, de ton siége celeste,
De tes enfans l'affliction moleste.

Voy nostre pleur non fainct;
Voy nostre cœur et fai sans plus attendre
Qu'en ton hault temple sainct,
Par toy sauluez, ten puissions graces rendre.
Par mains des hommes
Gardés ne sommes.
O Dieu nostre ame
Seul te reclame:
Vien donc Seingneur, et ta main secourable
Nous soit d'en hault heureux et favorable.

H. P. H. Eversen.

NARRATIO

de obsidione et expugnatione

RUREMUNDÆ.

1637.

JNLEIDING.

Het merkwaardig verhaal over de inneming van Roermond in 1637, dat wij hier in 't licht geven, wordt in het oud-archief van Roermond bewaard; de schrijver daarvan is bij name onbekend; alleen weten wij dat hij lid was der Societeit Jesus en in het collegie der stad woonde.

Sedert de stad in 1632 in handen der Staatschen was overgegaan, hadden de Jesuïten menigvuldige en groote diensten daaraan bewezen; eenen grooten invloed bij de Spaansche regering hebbende, waren zij meermalen door den magistraat gebruikt geworden tot het voeren van onderhandelingen, die ten doel hadden om aan de arme ingezetenen in die benarde tijden eenige vertroosting te bezorgen. Dat de toestand alles behalve geruststellend was, blijkt uit eene instructie, die den 27ste April 1634 aan den pater rector van dat collegie ter hand werd gesteld, toen deze zich op verlangen van den magistraat naar Brussel zoude begeven; hij zoude aldaar paspoorten trachten te verwerven, waarmede de burgers zich gerust in den omtrek der stad konden begeven om hunne landerijen te bebouwen, zonder door 's konings krijgsvolk daarin belemmerd te worden.

Hij moest tevens te kennen geven, zoo luidt die instructie „dat by faulte van de voirss. pasporte een groot jammer „ende desolatie onder de schaemele burgerie te sien sal „syn, gemerct sy nyet eenen voet buyten de porte en sullen „moegen setten, sonder seecker peryckel van daegelicx van „de omliggende Co. Ma^ts cryechsvolck ende garnisoenen „dootgeslaegen, gevangen ende gespannen te worden, oick „oversulcks hunne geringe armoet int velt (daer mit sy „vrouwe ende kynderkens moeten onderhalden) nyet en „sullen konnen regieren ofte gaedeslaen tot hunne vuyterste „schaede ende verderff (1).

Het verhaal, in sierlijk latijn geschreven, bezit eene groote waarde, naardien de schrijver ooggetuige was en goed onderrigt schijnt geweest te zijn; niets wordt daarin vergeten, niets overgeslagen van hetgeen hem merkwaardig toescheen, zelfs niet de jaarschriften die het klooster der Jesuïten versierden.

Na de aankomst der Spanjaarden en hunne verschansingen in de nabijheid van het gehucht *Ool* beschreven te hebben, spreekt de schrijver over de sterkte der stads wallen, over de middelen van verdediging en over de manschappen der bezetting.

De kommandant der stad, de oude Staatsche traditie volgende, was vijandig tegen de geestelijken en voornamelijk tegen de kloosters gestemd. De Jesuïten namen echter hunne voorzorgen; den 25ten Augustus werden de studenten van hun collegie, die juist concursus hadden, ten deele uit de stad gelaten en ten deele bij de burgers gevestigd. De paters en professoren stelden zich onder Gods hoede en wachtten met kalmte en gelatenheid den uitslag van den strijd af.

---

(1) Oud-archief van Roermond. Onder dagteekening van den 24ste Julij 1634 werden brieven van sauvegarde aan de burgers verleend.

Zij werden echter niet weinig verschrikt toen zij vernamen dat de protestanten in de stad aanwezig op eene bruiloft het besluit genomen hadden, buskruid in de kloosters te bergen, voorgevende dat het aldaar het veiligst zoude wezen. Met moeite werd de burgemeester *Theodoor van Ommeren*, een vreemdeling en calvinist, van dit voornemen terug gehouden; alleen eenige nonnenkloosters, die niet in staat waren om de gevorderde krijgscontributie te betalen, kregen buskruid in huis.

Het was den 28sten Augustus dat het Spaansche leger vóór de stad aankwam en haar van vier zijden berende; gedurende vijf dagen werd zij uit vier batterijen met zestien stukken beschoten en door het inwerpen van granaten in brand gestoken. De bezetting, ongeveer 1100 man sterk, waarover de majoor Carpentier het opperbevel voerde, verdedigde zich dapper, maar was te zwak om alles te kunnen bezetten, zoodat de buitenwerken geheel verlaten bleven; wel had de bevelhebber de burgerij aangezocht om tot de verdediging mede te werken, maar deze had volstandig geweigerd, zeggende dat zij tegen hunnen natuurlijken heer en prins niet wilde vechten; dat zij zich evenwel ter beschikking stelde voor het geval dat, door het inwerpen van granaten, brand in de stad ontstaan mogt en alsdan ijverig wilde werken om dien te blusschen (1).

Op den 3den September zag de majoor Carpentier eindelijk de onmogelijkheid in, de stad langer met goed gevolg te kunnen verdedigen; hij onderhandelde met den vijand, en verkreeg nog dienzelfden dag eene capitulatie voor het garnizoen, hierachter onder N° 1 der bijlagen medegedeeld.

De magistraat van zijnen kant magtigde den bisschop, den deken van het kapittel, den prior van de karthuizers

(1) Onuitgegeven kronijk van Roermond.

en den rector der societeit Jesus om zich insgelijks tot dat doel naar het veldleger te begeven; ook dit werd met het gewenschte gevolg bekroond en er werd eene afzonderlijke capitulatie met den prins kardinaal gesloten, die wij onder N° 2 der bijlagen mededeelen.

De magistraat, grootendeels uit protestanten zamengesteld, werd door den president Roost, namens den prins kardinaal afgedankt en onmiddelijk door eenen nieuwen vervangen, bestaande uit de volgende personen door den prins kardinaal daartoe aangewezen:

Raadsburgemeester Frans Pollart.

Schepenen Jo^r Stein; Jo^r Hertevelt; Jo^r Hillen; Lt Bartholomeus Dyck; Lt Jan Spée; Lt Gillekens; Lt Peter Cocx en Tilman Wustinck.

Peiburgemeester Peter Wolters.

Raadsverwanten Frans Grouwels; Goissen van Dulcken; Nicolaas Camps; Gerard Wustinck en Jan Solemekker.

Ook de scholtis Werner Schalck werd ontslagen en Guillaume van Randenraeth in zijne plaats gesteld.

Den volgenden dag (4 September) deed de prins kardinaal zijnen intogt in de stad; de sleutels werden hem te gemoet gedragen en door den nieuw benoemden burgemeester aangeboden, die ze onmiddelijk ter bewaring terug ontving.

Sedert bleef Roermond aan de Spaansche zijde en werd bij den Munsterschen vrede in 1648 nader daaraangesloten.

J. B. Sivré.

NARRATIO.

Tertius supra quintum annum mensis labebatur, ex quo Ruremunda communi potius istius temporis calamitate, et procerum quorundam nota perfidia, quam hostium virtute, una cum vicinis oppidis Regi erepta fuerat; cum tandem felicibus Serenissimi Principis Cardinalis auspiciis legitimo Domino asserta sibique restituta est. Summis id quidem votis continenter omnes optabamus, neque semel superioribus annis spes expetita libertatis affulserat, sed quam alii identidem intercurrentes eventus abruperant. At hac tempestate nihil minus sperabile videbatur, cum hinc Bredana obsidio urgeret, inde Hannoniæ et Luxemburgum opem poscerent; ut eo jucundior existeret libertatis sensus, quo minus expectata illa paucorum dierum spatio obveniret.

Jam Principem Cardinalem Antwerpia profectum Bredam versus castra movisse audiveramus, de ulteriori successu nihil nisi incerta ut fit, fama spargebatur; cum 14 Aug. die sub vesperum *Venlona* nuntius adlabitur, qui *Knotsenburgum* castellum, quod Neomago ad ripam Wahalis objacet, a Regiis interceptum referat. Is rumor etiam sequenti die increbrescit, dum quisque quod factum velit probabili conjectura affirmare nititur; rumoris fundamentum erat insula Tiletana tentanda nisi transfugarum proditio conatum opportunum disturbasset. Cum ergo rursum inde miles abduceretur, jam *Gravia* obsidenda imo obsessa credebatur; ita persuadebant multa. Atque inter hos sermones incertos dies illi traducti, cum 19 ejusdem mensis nuntiatur exercitus hisce partibus appropinquare: ac priora castra jam tum circa *Wertiam*, tertium hinc miliare distantem versari. Inexpecta-

tum id erat, ac proinde quisque pro animi sensu fidem accommodabat. Sed sequens dies dubitationem omnem sustulit, cum intellectum est, etiam propius processum esse, ac Comitem Nassovium cum equitatu in pagis *Heithuisen*, *Roggel* ac vicinis, Principem vero Cardinalem cum ceteris copiis in *Neerweert* pernoctasse. Hic omnium hærebant animi incerti quo moles belli vergeret; *Ruremundane* prius, an *Venlona* petenda esset, an forte transmisso fluvio alio conatum obtenderent; nam de Germanis adventantibus aliquis sermo per eos dies fuerat. Optabamus plerique *Venlonam* prius invadi, quod natura loci et opere munitior censeatur ac propterea expugnatâ, *Ruremundæ* facilior foret expugnatio omni hinc inde subsidii spe præcisa; aliis tamen videbatur, divisis castris utramque posse simul obsideri exiguo præsidio pro operum vastitate munitam, sed ignorantibus copias Regis opinione minores esse. Miles paucis ante diebus hic census erat, in septemdecim cohortibus mille circiter capita ferebantur; nam quod consul qui recensendis præfectus erat millequingenta jactaret, tot nomina, forte in albo suo, quam homines in armis reperisset, neque communis opinio ultra octingentos putabat. Pedites omnes erant quibus eodem die Neomago equitum turma accessit, ita præcipiti cursu tum ut periculum declinaret, tum ne a regiis aditus interciperetur, ut quosdam præ lassitudine equi destituerint. Referebant hi prope *Venlonam* Regiorum manum conspectam, pontemque navalem *Gennapia* adverso flumine subvectum. Postridie binæ item equitum turmæ e castris Bredanis a Principe Auriaco suppetiæ missæ cum *Venlonæ* jam cinctæ aditus non pateret, flexo qua tutius erat itinere *Ruremundam* sese recepere.

21 Aug. Princeps cardinalis præmisso *Venlonam* versus equitatu in *Neer* tetendit pago trans Mosam infra Ruremundam, ibique noctem sequentem traduxit, ponte interim

alio inter eum locum et Venlonam in *Baerle* strato, quo expeditus statim foret equitatui transitus ad urbem cingendam. Postero die Venlonenses dum se undique circumclusos vident, quo Regiorum molitiones retardent, qui jam suas sibi stationes delegerant, ac sedulo fossis quibus subiretur propius ducendis insistebant, continenter tormentis majoribus jaculantur, ita ut percommode hic toto die strepitus audiretur. Sed *Venlonam* deinceps ejusque obsidionem ac deditionem, quia certas omnium rerum peristases domesticis occupationibus implicatis explorare non licuit, missam faciemus.

Eodem 22 sub vesperam ex *Insula S. Stephani* 500 milites e quaque cohorte ejusdem præsidii delecti cum duobus pontonibus et scaphis aliquot in *Ool* appulere. Locus hic est ad ripam Mosæ, ubi trajectus est Brabantiam petentibus, æquabili camporum planitie dimidium miliaris a civitate discretus, ex opposito insula jacet, quam hinc flexu suo Mosa; cingit inde vetus ejusdem quo olim fluxit alveus efficit: graminis et segetis fæcunda, et qua fluvius latior præterlabitur, densis undique salicibus prætexta. Pars ergo in continente ubi locus opportunior ponti sternendo subito brachium quoddam excitare, pars reliqua salictum illud insidere insulæ, ac objecta lorica, contra oppidanorum ejaculationes et si quæ forte fierent eruptiones sese munire; quanquam ea erat frondium densitas ut eo nulius e civitate pateret prospectus. Percommoda hæc erat statio, vel eo maxime, ut interea dum apud Venlonam res ageretur, hic propter virgultorum copiam crates viminea, gerra, fasces et quidquid hujusmodi rerum est obsidioni necessarium compingeretur. Quia vero pontem advexisse putabantur quem præter urbem noctis usi beneficio *Venlonam* versus secundo flumine promoverent, is qui rei militari in civitate pro Jacobo *Randiwikio* præerat *Carpenterius* commendantis etiam titulo

auctus quo plenior constaret auctoritas (neque enim nisi in paucis ordinum locis Præfecti gubernatoris nomine censentur) ne usquam muneri suo deesset, omnia ad repugnandum parare cæpit. Jaculatores ergo noctu ad ripam collocavit; qui fistulis qua Mosa angustior esset, accedentes exciperent, addito etiam æneo tormento; quin et si opus esset, catena tensa viam navigiis præcluderent. Sed inanis is timor fuit, cum Regii se suis stationibus continerent. Egressus deinde cum centurionibus quibusdam speculatum, si qua pelli possent qui secundum Mosam morabantur, ex adversa fluminis ripa ferreis fistulis et minoribus etiam æneis tormentis ita mox salutatus est, ut receptum tutiorem duceret. Nihil ergo foris nisi cum discrimine tentari posse ratus, ea qua urbis custodiam spectant, aggreditur, cum militari concilio frequens deliberat, cum consule (advena is erat ex Velavia Nicolaus Theodorus ab *Ommeren* primus e calviniana secta, nescio qua sinistra civium fortuna hoc munus adeptus cum hactenus catholici id obtinuissent) cum eo inquam consilia communicat, auget vigilias, suas centurionibus stationes distribuit. A consule etiam in senatu actum ut cives in armis essent, saltem ad curiæ platearum ac portarum interiorem custodiam; eaque de causa opificum cohortes citatæ ductores ac signiferi quidam in locum demortuorum suffecti. Sed cum de senatoribus Dominus Petrus *Bosman* acriter consulis se postulationi opponeret, et cæterorum civium vix quisquam armorum mentionem ferret; multi etiam se potius urbe excessuros profiterentur, gnari quid sibi discriminis accerserent, si quo modo arma contra regem sumpsisse constaret. Cum non essent eæ militum vires quibus compelli possent, inermes esse permissi sunt; tantum si quod incendium oriretur, quod *Venlonæ* deinde calamitatem auxisse constitit, ad ignem exstinguendum excubarent. Ad mœnium deinde munitiones cura conversa. Murus lateritius urbem cingit,

introrsum validis arcubus qui tormentorum quassationibus resistant antiquo more substructus; hunc fossa ambit profunda quidem et superne lata sed inferne leni utrinque declivitate in arctum coiens, ac aquæ expers, præterquam eo loco quo Mosa cum Roura excæpit curvo flexu proximam crepitudinem radit. Fossam rursum vallum præaltum a porta qua Venlonam itur, ad molas usque aquarias claudit, septenis munimentis, præter tria quæ totidem portas tegunt, distinctum. Hoc aliis fossis capacibus ac visendæ alicubi latitudinis ambitur; fossarum extimum marginem lorica præmunit. Vastum opus et quod non nisi quinis senisve hominum millibus defendi posset. Accedit quod cum majori ex parte non solida gleba sed solum prorsus arenosum sit, crebre vitium faciat. Hic igitur si quid collapsum erat, illico restauratum est, conductis operis sive militibus sive aliis, duodecim assium in dies singulos mercede. Sed quia pars illa urbis quæ *Mosæ* curvatura oblique objacet murum depressiorem habet nec fossam, quæ sola aquam continet, quidquam præter loricam prætenditur, ac proinde sine tormentis peteretur seu scalis forte in muros conniti quis vellet majus subitura periculum videbatur qua murus patebat depressior agger introrsum per vicinos civium hortos excitatus, tum extra fossam brachium quoddam fluvium versus objectum, et lorica extima sudibus quas pinna ferrea superne armabant septa est. Et quia fluvii alluentis impetus ita paulatim humum abrasit, ut exiguo intervallo mœnia præterfluat, id spatium ubi angustius erat duobis locis intersecuerunt, Mosam scilicet si ita videretur in ipsa mœnia immissuri. Tormenta quoque ænea et ferrea quædam locis maxime idoneis tum in turribus, tum in munimentis disposita, et sicubi opus erat novis rotis instructa, jam hostium adventum exspectabant, et ea quidem qua adversum insulam specta-

bant, subinde in eos qui inter salices latebant, explodebantur, sed incerto ictu et innoxio.

25 Augusti. Dum sub horam primam pomeridianam speculator e turris maximæ fastigio buccina ænea incurva pro more signum dat equitatus *Venlona* seorsum pergentis, mox quidam ex agmine cæteros antegressi dum in urbis prope conspectum prodire ausi in homines quosdam huc properantes incidunt, nuntiari jubent, Venlonam in Regiorum potestate esse, ferro et ignibus ad deditionem compulsam. Omnibus id opinione citius accidisse visum, oppidum situ et arte firmum, a sexdecim cohortibus defensum triduo expugnari posse. Milites rumorem illum explodere, nec obsideri quidem credere; sed civibus fidem faciebant repetita nuntia, turmentorum silentium, visus etiam ex editioribus locis densus fumus incendii testis. Equitatus denique sequenti præsertim die adjuncto aliquo peditatu vicinius appropinquans. Et huc usque quidem gymnasii nostri scholæ patuere pueris more solito frequentantibus, et argumenta pro præmiis Remigialibus pacato quanto inter illos turbines licuit animo scribentibus. Sed cum jam urbs cingi inciperet, qui ex advenis hactenus substiterant abire permissi, cæteri qui manerent domi sese continere jussi, nam et crebra oppidanorum in Regios, quos usquam in agro vicino observare poterant, ejaculatio veram obsidionis speciem ostentabat.

27. Quanquam equitatus distributis turmis, mane ex adverso civitatis transiisse visus erat, locos stationibus occupaturus, Batavi tamen quo suum suorumque metum elevarent, Catholicorum vero spem infirmarent, gnavi fingendi fandique artifices, qui dum vera deficiunt falsis rumusculis jactare plebeculam pro instituto habent, sparsere passim Regios Ruremunda deserta alio vocari, *Picolominium* a Gallis in Hannonia cæsum; *Stakenbroeckium* vastabundum in Brabantiam ruere cædibus et incendiis omnia misturum; aliaque

ejusmodi, quæ risum potius quam fidem mererentur, præsertim cum a meridie exercitus totus infra *Suamensem* (1) pagum uno tantum ab urbe milliari castra late metaretur. Exporrecta igitur illic agrorum planicie tensis papilionibus, vehiculis, casis etiam subitanea opere contra cœli noctisque injurias ex stramine excitatis tota occupata (castra) spectabantur. Pons superne in *Ool*, et alter inferne in *Assult* stratus, juxta quem Princeps Cardinalis stationem habebat, hora dodrante a civitate, ultro citroqne commeantibus oppidani tales præbebant copias quas vellent ad urbem applicandi. Nos etsi lætabamur adesse tempus quo aliquando in pristinam libertatem civitas assereretur, spesque erat inter paucos dies *Venlonæ* exemplum secuturam, quia tamen in hujusmodi eventibus plurima pericula circumstant, religiose facturos putavimus si in Dei ac superûm tutela et patrocinio nos nostraque collocaremus. Quare recitatis sub cœna litaniis votum ab omnibus in templo conceptum, si civitas in Regiam potestatem rediret, si S. Patris N. Ignatii interventu Deus collegium ab incendiis et ruinis, si domesticos a vulnere et mutilæ incolumes prestaret, tum nos accepti beneficii memores, die designando jejunium servaturos, sacrum solemni ritu ad honorem S. P. N. canendum curaturos, singulos item sacerdotes eodem fine privatim facturos, cæteros coronam recitaturos; eleemosinam quoque pro collegii tenuitate egenis impertiendam. A cœna deinde collegium undequaque aquæ lustralis, ac S. P. N. reliquiis sacratæ, aspersione et pia precatione Deo et Deiparæ ac S. Patri Ignatio ut fidis tutelaribus commisimus.

Nox subsecuta cum sine strepitu utrimque transacta esset, oppidani bene mane in eos, quos trans Mosam fossarum ac aggerum molitioni intentos videbant, tormenta librare cœpe-

(1) Swalmen.

runt. Sed facile erat illis pilas si qua advolaret vel loci depressione vel corporum demissione declinare. Pari mox ardore, ab omni mœnium parte, in subjectos agros ubi quisquam militum conspiciebatur ferales illæ machinæ globos suos evomuerunt; sub horam quartam pomeridianam partem Regii exercitus ad destinatas stationes castra movere e civitate videbamus, igne prius in straminea unius diei diversoriola injecto. Tendebant alii sinistrorsum per pagum *Nilensem* (1) et subjectos agros intra tormenti muralis ictum longo agmine; curribus et impedimentis viam paulo altiorem capessentibus ad sacellum Divæ virginis in Arena ut vocant quod paulo amplius hora quadrante a mœnibus abest ad Ruræ fluminis ripam, ubi miricetum terminatur quod in patriam Juliacensem excurrit; alii vero dextrorsum per pontem inferiorem in Hornani comitatus pagos; alii inde ulterius per superiorem pontem in *Ool* et *Herten* movebantur; ut quaternis in locis castris positis totidem viis urbem aggrederentur; neque nox illis otiosa fuit, qua tantum effecere tum fodiendo tum obliquas viarum lateras subeundo, iisque tanquam loricis missos e civitate globos declinando, ut postridie aggerum erigendorum labor in tuto esset. Quorum primum dum alii erigunt in trivio juxta molam quæ Venlonensem portam spectat, pluribus tormentis imponendis parem, alii fossas obliquas propius urbem producunt, alii in iisdem latitantes ita ferreis fistulis rem agunt, ut deinceps e mœnibus in propatulo spectare minime tutum esset. Hispanorum hic labor erat sub Marchione de Velada (Velasco ?) et comite Fondato qui cum ab hac parte Principis cardinalis castra essent aliquanto maturius cæteris, quibus longius circumeundum erat, stationem obtinuerant. Aliis interim idem studium fuit suis quique locis etiam claro die speculari qua fossæ ducendæ qua

(1) Maasniel.

aggeres struendi, qua certius mænia peti, qua compendiosius subiri possent, tum qua speculati fuerant, continuato labore nocte dieque perficiendi. Ita ergo quatuor in locis opus fervebat. Oppidani interim quo se animosiores Venlonensibus præstarent, omnia ad defensionem adhibere, ac præcipue nec pulveri pavere nec globis, quilibet rei tormentariæ artificium profiteri, quilibet machinas onerare, dirigere, ignem injicere, dux æque ac miles, ita ut quantum possent pulveris prodigere velle viderentur, eoque minus Regiis relinquerent. Consul sane vespere illius diei jactabat eo biduo 28 et 29 Augusti tum majoribus tormentis, tum fistulis ferreis circa centum vasa absumpta, cum adhuc mille quingenta superessent. Ingentem certe vim cum cæteri apparatus bellici, tum pulveris fuisse constat; qui cum magna ex parte turribus mœnium inclusus servaretur, ut periculum caverent, quod a globis majoribus potissimum ignivomis illis oriri posset, si quis eo labefactatis muris penetraret, consilium reperere quantumvis aliis periculosum. Perlatum ad nos fuerat, cum paucis ante diebus nescio quorum hæreticorum nuptiæ celebrarentur, quibus spectati ejusdem sectæ homines ac uterque verbi præco intererant, super mensam jam potu solutiores varia pro more suo in catholicos effutiisse, ac cum nitrati pulveris mentio fieret, aliquos jactasse omnem in Monachorum ac Monialium penuarias cellas abdendum; incideret tum globus aliquis incendiarius ac omne illud hominum genus cum focis ac aris in auras everreret; quendam hic inter eos primarium excepisse salso scilicet sed Neroniano joco, ita omnes eadem opera in cœlum evolaturos. Hæc quidem tum sparsa, verum quid molirentur nihil dum constabat, donec 29 Augusti hora sexta vespertina P. Rector monetur centuriones aliquos Monialium quarundam cellas lustrasse, jussisse civium capsas efferre (nam ingruente obsidione cives, tum contra incendii

periculum, tum contra direptionem, si quid forsan tumultuarii geri contingeret, quæcumque cara aut pretiosa habebant ad cœnobia congesserant) pulverem in omnia cœnobiorum hypogea distribuendum. Atrox ea res visa ac periculi plenissima. Quid enim si uspiam ut Venlonæ contigerat incendium oriretur? Quis restinguendo accedere auderet? Si globus aliquis muros aut fornices pertunderet cum quædam ejusmodi loca frequentibus ejaculationibus erant obnoxia? Quæ strages ædium atque hominum existeret? Erat profecto qui ejusmodi hominum indole hoc eorum consilium mensus conjiceret eos de triplici hoste hoc pacto ulcissi sese velle, de civibus et religiosis ut et hos et illorum opes qui arma sumere detractarant una eademque ruina involverent; de Regiis vero ut eos apparatu bellico quem alioquin relinquere cogerentur fraudarent. Extemplo ergo Pater Rector assumpto quodam e Patribus socio dictorum teste futuro consulem adit, quem in atrio cum Moniali quadam eandem calamitatem deprecante loquentem reperit; graviter ac serio quid audierit exponit, ac libere profitetur, pro cura quæ sibi collegii ac domesticorum incumbit, nequaquam permissurum hujusmodi vasa inferri, valuas potius et ostia vi effringenda, ac tum secum omnibus suis domo excessurum, cœli potius clementiam in plateis prestolaturum, cives vero palam moniturum ut quæ perfugii causa attulerint mature auferant. At capta civitate, quod ut res sese habebant non poterant non exspectare, justissimas apud Principem Cardinalem querelas depositurum; quibus etiam Princeps Auriacus et ordines intelligant quam graviter Principes Catholici ferant homines religiosos quantumvis apud heterodoxos jaceant, ejusmodi injuriis onerari. Perculit nonnihil hominem alioquin gloriosum ea oris ac sermonis constantia; rem a se amolitur, ad concilium militare transfert; negat se credere serio decretam, periculum fatetur; intro in conclave P. Rectorem invitat. Hic operie-

batur Gardianus Franciscanorum, qui eadem de causa paulo ante accesserat fatebaturque monasterium suum ab iisdem fuisse visitatum, uti et pauperum Clarissarum; inque eandem nobiscum sententiam loquebatur, se potius cum suis monasterium deserturum, quam id periculi subiturum. Sed verendum erat ut ejus tergiversatio quia modestior quam hoc negotium postulabat, concilium evertisset; majori quippe libertate opus erat apud hoc hominum genus quod adversus timidos audax, adversus audaces plerumque timidus est. Postquam ergo P. Rector eadem rursum eodem tenore inculcasset consul tandem benevole recepit se e vestigio concilium bellicum conventurum, ac pro viribus si quid statutum esset discussurum. Abiit ergo ac sub horam nonam responsum ad collegium retulit inanem esse metum; nihil tale decretum fuisse. Sed verius erat metu popularis seditionis quæ ex facti indignitate facile oriri poterat, et minis non vanis intentatis audaciam fractam concidisse; neque enim dissimulare possunt inimicum animum quem in cœtus ac loca Deo dicata gerunt. Aberat a civitate is quem præfectum hereditarium vocant (primaria ea est jurisdictionis dignitas) vir nobilis Joannes à *Cortenbach* uxore domi relicta. Hic quia variis in expeditionibus Regis, etiam pro tribuno militaverat, quia controversia ei subinde cum præfecto *Randiwikio* fuerat; occasionem inde reperere domus ejus vexandæ. Uxorem adeunt, cellas evacuari jubent tormentario pulveri inferendo; repugnat illa, periculum proponit, quod ædes mœnibus iis vicinæ quæ maxime ictibus patebant; at illi nihil moveri, ita se decrevisse, subeat periculum, cujus maritus in castris Regiis versetur, opportuniores aditus doceat; infirmiora urbis loca prodat; illa negare maritum ei se negotio implicare, rationibus urgere, omnia tentare; sed frustra; argento expugnandi erant; triginta igitur imperialibus ea molestia redimitur; quos quia vicinæ Moniales

adnumerare similiter non potuissent, pulverem contra priora promissa recipere coguntur.

Eodem die 29 cum a meridie Regii primam pilam ferream tormento æneo minori in urbem jaculati essent, post id temporis omnes fuere pendendis vectigalibus in urbe liberati et annonæ militaris horrea aperire cœperunt. De more id fit cum primum in obsessam civitatem majora tormenta exonerantur.

Nox subsecuta producendis fossis perficiendisque aggeribus strenue impensa; et cum plenilunium per id temporis utrisque faveret, his qui in mœnibus versabantur par cura erat crebis jaculationibus fossores sicubi possent retardandi. Cæterum ex quo urbs obsideri cœpit noctu, omnis æris campani sonus interdictus est, postremo etiam interdiu, ita ut ne horarum quidem signum audiretur; civibus item mandatum ut de nocte pro omnibus ædibus lucernæ vel faculæ arderent et ne quid fortasse cives machinarentur, interea cum miles fere omnis extra muros stationem teneret, equitum excubiæ tota nocte plateas obequitabant.

Die 30 (Dominicus is erat) perfectis jam aggeribus ac tormentis dispositis a primo diluculo porta Venlonensis et vicina mœnia quati cœperunt, ea vehementia ut paucis horis anterioris portæ foris lateritia dejiceretur, muri mœnia perfoderentur, ac civium interim domus passim globos exciperent, obsessis pari ferocia undique in obsidentes jaculantibus. Et quia a cæteris partibus par fiebat progressus, cum modico intervallo ab extimis portæ pontanæ (1) munimentis quædam essent privatorum domus, ne propius subeuntibus illæ latebras præstarent, eodem die igne ab oppidanis injecto dirutæ sunt. Equitibus singulis singulæ mensuræ localis ex annona militari distributæ. Quæ diem illum nox excepit primum sublus-

(1) De brugpoort.

tris, sed mox densissimis imbribus et intermicantibus fulgetris horrida, fossorum progressui perincommoda; jaculationes utrimque quod pulvere uti non liceret, tantisper suspendit dum primo mane paratis jam duobus aliis in locis aggeribus tormentisque aliis in portam pontanam in *Suartbrœcanam* aliis directis; urbs a tribus oris stenue verberatur. Paulo post quintam matutinam dum populus rei divinæ in æde nostra interest, globus per fenestram majorem quæ in frontispicio est erumpit, densam ferri laminam perfringit, frustisque in fornicem excussis saxeoque arcu mutilato, ipse ad sinistram sacerdotis vix bipedali ab altari spatio per capsam ligneam in qua S. S. reliquiæ servantur, parieti contiguam in ipsum parietem se abdit, et reliquiis, et hominibus intactis. Atque hæc jaculandi ferocia totum triduum tenuit, ne noctibus quidem intermissa. Quodsi agger trans Mosam paratus fuisset, ut futurus erat, si obsessi protaxissent vel uno die longius, jam a quadruplici latere tormentis invicem oppositis crucis in modum urbem globi decussassent. Neque segnius qui in urbe erant partes suas peregerunt, ita pulveris ac globorum prodigi, ut paucis illis, quibus exercitus vel in vicino fuit, vel urbem cinxit, diebus quater mille quadringentas pilas, partim VI, partim XXII, partim XXIV librarum in hostes emissas ferant. Fatigabat cives continua illa tectorum ac parietum a triplici parte quassatio: præsertim quorum ædes portis viciniores erant et cominus rem compendio peragi optabant; sed plus timoris præterea intulere ingentes illæ pilæ pulvere factæ quas bombas vocant tum ob stragem quam afferre solent, tum quod *Venlonæ* incendium excitasse crederentur; quanquam illæ non tam accendunt, quam ea in quæ incidunt evertunt ac ejiciunt, ut observarunt qui earum effectum in Trajectensi obsidione spectarunt ubi e centenis aliquot una tantum stabulo ignem admovit; et hic modo unum tantum tectum stramineum in

suburbio flammas concepit; domus forte quaternæ quinquæve prostratæ, paulo plurium tecta lacerata, ac parietes labefactati potissimum ad Venlonensem portam; nam quæ aliunde missæ fuerunt, parum damni dedere. Ad portam quippe pontanam, cum agger remotior esset, pauci intra mœnia penetrarunt, plures in ipsam *Ruram* vel in ipsum fluvium deciderunt. Causa cur minus quam soleant nocerent, esse videbatur quod plures earum magnitudinis ac proinde ponderis essent consueto majoris, ut vel ex ipsis mortariis in castris postea perspicere licuit, ideoque non nisi e propinquo plane in urbis mediæ sinum adjici poterant, tum etiam quod inæqualis essent crassitudinis, cum altera in parte duos digitos, in altera vix ultra medium digitum crassæ essent. Unde eveniebat ut pulvis accensus facilius partem debiliorem diffringeret, solidiori quæ facilis fere triens (?) erat integra relicta.

1 Septembris. Castellum quoddam exiguum prætenturam quæ portam Suartbroeckanam longius excurrit claudebat, huc usque Regii ab hac urbis parte sinistrorsum Ruram versus fossas suas produxerant, ita ut jam sub ripæ crepitudine fossam ipsam prætenturæ hostilis subirent, per eam ergo placuit castellum aggredi et stationem Hollandorum inde deturbare. Illi quia videbant se locum virtute tueri non posse, dolo deserere statuerunt. Decem ergo cados pulveris defodiunt; tum loricam quæ urbi obvertebatur demoliuntur, ut itaque qui occuparent, tormentorum plumbeis glandibus et ferri segmentis oneratorum ictibus paterent. Irruunt Regii fraudis ignari, animose insiliunt, hostem deturbant; at statim tormentis minuta illa fragmina sperguntur, quosdam etiam sauciant, sed eum qui e fugientibus pulverem accendere nitebatur, conatus fefellit, pulvis tubo instratus concepta flamma ad dimidii jugeri circiter spatium proserpsit; sed ad marginem fossæ per quem ad castellum tendebat suffocatus

est. Defuerat nimirum eos qui potuerant aut otium aut materia, aut certa prudentia quia tubo papiraceo pulverem committerent, cum ut moris est ligneo, aut alterius solidioris materiæ, debuissent, ne humore terræ madefieret, aut pondere supprimeretur. Quod si ad defossos cados flamma permeasset magna clade ustulatos omnes qui aderant momento obruisset. Illi hoc discrimine liberi in fossa contra ictus sese muniunt, meatum inde depressum in castellum effodiunt; latus tormentis expositum gerris obvallant, pulverem sepultum eruunt et stationem firmant, etsi vero Regios moræ tedebat, qui in mœnium fossas vi erumpere voluissent; neque obsessus miles tot dierum ac noctium laboribus fessus aliud expectaret, quam ut irruptione tentata, aut munimentorum aliquo depulsus honeste pascisci cogeretur; illos tamen latentis alibi pulveris metus non omnino inanes aliquantulum retardabat, si enim tantillo loco tot vasa abscondita quid sub alliis operibus urbi vicinioribus futurum? Accedebat quod subdubitarent num cives arma sumpsissent. Augebat suspicionem quod post nonam vespertinam semel atque iterum milites tympano per urbem civium pulsum simularent; atque ob id aggressionem deferre videbantur, ut in pœnam admissi urbs diutius destinato tormentis verberaretur.

Cæterum inter tam assiduas utrimque ejaculationes Regii obliquos quibus subibant fossarum meatus, frequentibus angulis versos, quam proxime urbis mœnia extenderant, promotis subinde tormentorum aggeribus. Hispani quidem a porta Venlonensi paucis aberant passibus, iique jam a biduo in portæ munimenta vi conniti ardebant; ni principis mandatum tantisper differe jubentis intervenisset. Qui trans Mosam fodiendo ad fluminis ripam accesserant, aggerem in sequentem diem tormentis ac mortario excitaturi. Eosdem progressus fecerant qui ad portam pontanam oppugnabant,

qui vero ad portam Suartbroeckanam versabantur, utrumque viæ latus complexi dextris fossis in exstantem valli molem tendebant, sinistris verò in castellum quod pridie expugnaverant; inde fossa in portam directa progressuri: at contra opposita tormenta gerras objecturi. In hoc statu cum essent res nulla tamen hactenus ab obsessis deditio postulata fuerat, volebant scilicet eam Regii prius arma extorquere quam postulare. Opinio erat ea nocte aliquid tentandum; certi tamen nihil constabat donec horam circiter decimam tormentorum ac sloporum explosiones increbessere audiremus. Credebamus primo oppidanos esse qui fossores in frequentioribus ictibus impedire contenderent, sed mox clamor per plateas et timpana pulsata, seriæ oppugnationis fidem fecere. Hispani primo ad portam Venlonensem aggressionem simulant, ut propugnantium animos suspendant; interea in portam pontanam impetus fit. Ducenti erant e legionibus comitum *Redbergii* et *Lodronii* dilecti, primæ audaciæ et fortitudinis milites Germani, plerique centeni qui in extimam munitionem incursionem facerent, centeni alii qui succederent; priores in duas se dividunt turmas, pars slopo sinistra, dextra vero ac sub sinistra axilla silices gestantes, fossis egressi, ad Mosæ ripam declinant, ejusque objectu tecti eo usque procedunt dum pone circumeundo per fossas latas quidem sed æstate siccas exspectata prima tormentorum explosione a tergo summa celeritate in munimenti aggerem evadunt castrensem omnes coronam prementi; (1) aliis quinquaginta a fronte irruentibus. Ac primo saxis rem fortiter agunt, insolito pugnandi genere, sed eo consilio ut hoc pacto hostem turbent, et incerta jaculatione fistulas exonerantes spatium denuo onerandi eripiant, ipsi interim certis ictibus adversarios sternunt, aut

---

(1) *Coronam prementi.* Het handschrift is hier zeer onduidelijk en levert geenen goeden zin.

in fugam compellunt. Feliciter cessit strategema. Stationem illam cum cohorte sua obtinebat centurio *Bruininckhuysen*, secta lutheranus; fortiter is restitit, sed mox a suis desertus, signo etiam signifero erepto, pluribus vulneribus sauciatus, ac sæpius deditionem rogatus, aut liberaliore potu aut indignatione pertinax, adacta a victoribus in frontem bipenni procubuit. Cadaver deinde Germani non nisi redemptum dimisere; milites vero loco pulsi in interius munimentum quod suburbanas domos ad pontem lapideum ambit, fuga sese receperunt, ea consternatione ut ne hic quidem subsistentes recta ad civitatem concederent, nisi Carpenterus, periculo cognito, equitum qui in proximo parati erant partem ex equis desilire jussam suppetias misisset, ut fugam utcumque sisterent et impetum sustinerent. Ultra duas horas ea pugna tenuit, cecidere Regiis perpauci, paulo plures læsi, e quibus juvenis quidam nobilis Patria Monasteriensis comiti *Redbergio* percharus qui in capite lethali vulnere accepto octavo post die hic exstinctus est; cui ejusdem comitis rogatu nostrorum opera justa honorifice persoluta sunt.

Ex hostibus vero multo major sauciorum et cæsorum numerus exstitit. Quod si eodem tempore, aut ab opposita parte Regii urbem tentassent quod quidam e primariis ducibus civium periculum caventes apud Principem Cardinalem deprecati ferebantur, aut Germani eodem impetu in vallum secundum evasissent quod ipsi eorum ductores prohibebant, actum erat de civitate nec militum modo cædes sed etiam domorum direptio fuisset subsecuta. Quod metuentes cives nec direptionem modo sed et in hujusmodi violentia cladem veriti initio pugnæ cum clamor esset, Regios esse porta potitos, cum fœmineo planctu plateæ resonarent; vicini et e Magistratu præcipui ad Collegium nostrum, alii alio, tanquam ad asylum confugere; muliebri agmini templum patuit. Adfuit et R. D. Decanus, qui ut senatores

præcipuos convenisse vidit fortiter urgere institit, ut dispicerent, qui ad Præfectum legari deberent, aut certe una Rev. Dom. Episcopum convenient, cujus arbitrio deligerentur, qui hominem adirent, persuasuri ut de deditione agi pateretur; satis jam militi ad extremum usque resistenti gloriæ comparatum, civitati vero universæ plus quam satis periculi imminere, si in cæteras partes mox similis impetus fiat, quis sustineat? Quid expectandum esse nisi certam calamitatem ac cædem? Illi dum in hac perturbatione nihil certi expediunt, a Pat. Rectore in conclave societati in commune consultum et præsenti etiam nobili viro, Domino de *Setterich* uno e præcipuis in aula Ducis Neoburgici, quem iniquis rationibus e patria Juliacensi Hollandi huc abductum, semestre et amplius detinuerant, quique eodem vespere ad Collegium nostrum ex hospitio, quod crebis tormentorum ictibus pateret sese receperat. Decernitur Reverendissimum adeundum; adiere qui e Magistratu aderant (exceptis iis qui e collegio pedem efferre non audebant) cum Decano ac Patre Rectore, per horti posticum, qua via compendiosior. Interea dum feminæ in templo eventum præstolantur, jam aliam vox aliam vires deficiunt: dum nostri quibus hoc demandatum erat perculsas solantur, ecce globus sinistrum aræ majoris parietem magno fragore perrumpit, ruderaque ac densum e calce ac lateribus pulverem toto templo spargit, ipse trans scamnum communicantium lapsus ne tanto quidem pondere saxum labendo diffringens leviter per pavimentum ad vestibulum usque pervolvitur. Hic ingens clamor et ejulatus exoritur fornicem corruere, aut bombam incidisse arbitrantium, ac momento in ambulacrum collegii, deserto templo, per ostium transversum erumpunt, consternatæ non aliter quam qui Jovis ignibus ictus vivit et est vitæ nescius ipse suæ. Hic considere permissæ donec finita pugna ægre se domum recipiunt. Consultatur interea apud Reverendissimum, decernitur ut e

Magistratu duo cum Decano et Patre Rectore commendantem adeant; inquiritur ubi reperiri possit; domum versus nuntiatur, conveniunt hominem, consilium exponunt, ille recenti adhuc impetu calens, et rejectis ut jactabat hostibus ferox pactionis mentionem id temporis rejicere; in tempus matutinum sermonem differre; domos ergo suas se quisque recipiunt. Hora tunc circiter erat secunda; sed quia incertum erat quid impedimenti interdiu oriri posset, sacra operari cœpimus in oratorio sodalitatis; nam in templo omnia pulvere et sordibus obsita erant. Hora sexta rursum iidem qui ante condicto præfectum adeunt; euntes illos uxores tum civium tum militum ac centurionum orant et obsecrant, ut præfectum ad paciscendum inducant; ne repetita irruptione omnes trucidentur. In curiam convenitur; adest consul, accedunt plures e senatu; cogitur consilium militare ad separatum conclave; de rei summa disceptatur, objicit Præfectus unum adhuc diem tuto sustineri posse; aliis totum etiam triduum; sed dictu hæc quam factu faciliora esse nemo ignorabat. Decernitur ergo inducias poscendas auferendis utrimque cadaveribus; unde primum igitur caduceator signum tuba dedit, joculari clamore Germanorum qui munimentum occupatum insederant et in usus suos aperto per aggerem meatu aptaverant excipitur misericordia, misericordiam ingeminantium. Ad eandem scilicet metam Ruremundanos cum Venionensibus redactos significabant, qui primo assultu misericordiam repetitis vocibus inclamaverant; induciæ ergo in duas horas pactæ, cessantibus interim operis et jaculationibus. Quod spatium dum labitur omnibus hinc inde perpensis, in eam convenere sententiam quoniam sine aperto omnium discrimine obsidio sustineri diutius nequeat, honeste deditionis conditiones admitti posse. In castris id buccinatore misso nuntiatur; dantur utrimque obsides, dum adveniant qui conditiones accipiant. Ipse urbis Antistes a

senatu ac civibus rogatus ut unus omnium dignissimus qui Catholicorum nomine Principi urbis Religioni ac Regi restitutæ victoriam gratulatum iret; in castra proficiscitur, assumptis in socios Domino Decano, P. Priore Carthusianorum ac P. Rectore nostro. Neque cum super ea re deliberatum esset ea legatio homines ecclesiasticos dedecere visa est cum non alio tenderet, quam si quid durius fortasse ob jusjurandum superiori tempore a quibusdam extortum in cives statueretur, ut deprecatores intercederent; aut si quid a consule et judice castrensi qui pro milite et alterius sectæ hominibus intercesserat in orthodoxæ fidei judicium postularetur impedirent. Ut patuit cum inter conditionum capita, quæ illi clam nostris inter se conceperunt, conscientiæ libertatem, hoc et sectæ suæ exercitium suis in urbe relinqui poscerent. Nam inprimis antistes hoc damnavit postulatum, idque concessurum se merito Princeps negavit. Salutato a nostris Principe Cardinali cui Antistitis adspectus canitie venerandi ac prope octogenarii jucundus fuit; a Preside *Rosa* prandio excepti sunt; sub vesperam deinde ecclesiastici et adjuncti duo e magistratu Catholici in urbem redierunt; reliqui duo obsides mansere dum civitas in Regiorum potestate esset. Inter pactionis capita fuit postridie præsidio excedendum, militari modo, explicatis signis, pulsatis tympanis, ac duobus tormentis æneis eductis, *Graviamque* contendendum. Porta Venlonensis ea nocte Hispanorum custodiæ commissa, ut primum mane portæ patuere, certatim intravere quotquot in castris aut vicinia erant Ruremundenses aut Ruremundensibus amici, præsertim qui superioribus annis excesserant, civibus insperatam libertatem gratulaturi, et cum cæteris Patres nostri, qui castra Regia sequuntur, optati dudum hospites. Regiorum vero prima cura fuit annonæ militaris et armamentarum rationes exigere. Ingentem enim pro hoc loco utriusque copiam fuisse

constabat. Et quanquam ab inchoata obsidione multa absumpta, suppressa et interversa fuere; capta tamen urbe visendus apparatus superfuit.

Syllabum præcipuarum rerum a fida manu acceptum cum hisce munitionibus subjungo. Casei Hollandici libræ vicies bis mille quingenta triginta septem, siligenis mensuræ, Maldera vocant, bis mille quingentæ sexaginta duæ. Salis mensuræ nonaginta quinque; aselli arefacti libræ tricies, sexies mille trecentæ; olei ex oliva expressi cadi octo; panis bis cocti libræ septuagies nonies mille et centum, nam quadragies sexies mille libras Franci fameliei a biennio cum e Brabantia redirent absumpserant: farinæ siligineae libræ vicies sexies mille septingenta triginta octo; decem molæ trusatiles; duæ quæ a jumentis circumaguntur; sacci frumentarii octingenti septuaginta unus. In bellico apparatu haec fuere reperta tormenta majora cum instrumento suo quæ ænea, quæ ferrea 39, præter unum ruptum; fistulæ majores seu musquettæ septingentae nonaginta sex; balthei cum pixidiculis pulvereis quingenti triginta; hastæ longiores 506, breviores 35, lanceæ 80, loricæ 418, collarea ferrea 334, peditum galeæ 545; Pulveris pyrii libræ nonagies sexies mille, centum sexaginta et una; funium ad incendendum pulverem libræ tricies quater mille quadringentæ quadraginta; plumbearum glandium libræ quadragies mille quadringentae; pileæ ferreæ majores mille septingintæ octoginta octo, minores unius, trium, quatuor et sex librarum sexies mille nonaginta; sportulæ sive capsellæ cartachos ferri segmentis et glandibus plumbeis onustæ in tormentæ diversæ magnitudinis mittenda centum et sedecim; spheræ minores ferreæ, quæ manu jaciuntur pulveræ fartæ sexcentae septuaginta tres, vacuæ 260; ligonum duo millia; unci ad terram aperiendam acuto rostro centum, lato, centum septuaginta; falces putatoriæ trecentae septuaginta; Asciæ ducentæ

sexaginta, securiculæ manuales ducentæ; vehicula, quæ manu trahuntur ad moliendam terram, sexcenta; gerræ trecentæ sexaginta; perticæ abiegnæ fere bis mille; totidem stipites geminis pinnis ferreis armati; encentridum ad firmandum in glacie vestigium paria quater mille centum quinquaginta; clavorum vasa tredecim; pinnarum ferrearum, quae stipitibis infiguntur, vasa quatuordecim; clavi majores unius libræ sexcenti; muricum vasa duo; harpagones decem; tabulæ abiegnæ cum plurimæ ante fuissent tantum centum et viginti tres repertae; crassiores vero, quae tormentis substernuntur, viginti quinque; picis vasa duo et dimidium; malleolorum vasa tria; funium, quibus tormenta curulia equi promoveant, paria sexaginta; quibus homines octo.

A meridie praesidium porta Venlonensi eductum est, via capta per pagum *Nielensem*, et deinde per castra Principis Cardinalis ad pontem ibidem Mosae impositum; ac ulterius per agrum *Hornanum* ad Satrapiam *Kesselensem*; erat in Castris qua transeundum erat explicatum vexillum, quod in oppugnatione amiserant, sed ab eo tanquam mali ominis signo vultus visi sunt avertere; numerati feruntur qui egressi sunt supra mille ducentos, sed nulli credibile fuit tot tempore obsidionis fuisse, conquisitos potius undique qui munerum explerent. Egresso hostili mox Regium praesidium intravit. Atque ita tandem Ruremunda in Regis sui, cui invito erepta fuerat, potestatem concessit; non sine manefestis providentiae clementiaeque divinae argumentis. Oportebat sane ut in Mosam ab *Insula S. Stephani Gennapiam* usque liberum esset Imperium, Ruremundam simul et Venlonam obtineri; atque hanc ut munitionem prius tentari; factum id ea felicitate quam id nemo sperasset. Quid si enim *Venlona* fortius ut poterat restitisset, dum illic mora traheretur Ruremunda praesidii augmentum, quod in procinctu erat, accepisset; atque ita aut deserenda; aut longiori certe

quam res Hannoniae postulabant obsidione premenda fuisset, quanquam et *Venlona* ea celeritate capta. Cum in conspectu urbis exercitus consideret, serio inter duces disceptatum fuit paterenturne Hannoniae calamitates eam moram Ruremundæ prius occupandae, an quam mox in Brabantiam festinandum foret. Vicit tamen ea sententia, quae nobis optatior et salubrior fuit. Divinae vero clementiae fuit, quod nulla violenta irruptione, quae tamen prope abfuit, ac proinde nulla populatione, nulla civium clade, sed pacatis conditionibus civitas recuperata fuerit; ut omittam tot pilis ferreis a tribus castrorum stationibus in urbem excussis, tot bombis, insano fragore crepantibus, paucos sauciatos, paucissimos fuisse interfectos.

In unum Cœnobium Patrum Carthusianorum bombae 11 aut 12 ceciderunt. Aliae pilae ferreae prope quadraginta eodem penetrarunt, nulloque mortalium laeso; tectis tantum et parietibus damnum pro numero et vi solita modicum intulerunt; ita ut saxa tantum et ligna ferire hominibus parcere didicisse viderentur. Illud vero singulare in eodem cœnobio contigit, pilea ferrea in posteriorem templi parietem excussa, e cujus opposito paulo tamen inferius venerabilis Eucharistia servabatur, cum latum in pariete foramen aperuisset, non transgressa foris decidit. Quod si ut fieri solet eodem impetu penetrasset, fieri non potuisset quin hierothecam comminuisset, sed patuit Deo curam esse sedem sibi sacram intactam conservare.

Fuit cum in domo quadam in suburbio ejusmodi bombarum una incideret, interea cum ancilla superioris contignationis cubiculum componeret, suoque pondere per tectum ac tabulatum lapsa ac desiliens tabulatum ipsum cum insistente ancilla e parietibus evulsum in locum proximum excuteret, ancilla vero incolumis leve tantum ex conquas-

satione incommodum acciperet. Collegium nostrum, licet non proxime ejaculationibus expositum undique tamen tactum, in templo, in horto, in scholarum area et alibi septem omnino globos collegit, quorum postremus in sacristiae angulum exteriorem cum incidisset quasi indignatus in locum Deo sacrum se propelli ruptus in quatuor partes dissiliit; at qui paulo ante praecesserat quamvis templi parietem perforaret miraculi tamen speciem praebuit, quod inter fœminas, quae eo frequentes confugerant lapsus nec ipse, nec disjecta copiose rudera ullam alicui noxam attulerint; ut S. P. N. Ignatius ad collegium fugientibus visus sit non minus adversus globos, quam contra militarem licentiam, quae timebatur, asylum voluisse praebere.

Vix excesserat miles hostilis cum eodem die sub vesperam primarii quique e castris ad urbem visendam advenere, ac in transitu ad collegium nostrum deflexere. Adfuit et Praeses *Rosa*, cui Principis vice claves oblatae; is in sequentem diem senatum indixit, ac sub noctem in castra rediit. Postridie postquam in curiam venit novum senatum veteri exauctorato dixit, tum in pœnam jurisjurandi superioribus annis Hollandis praestiti, tum ut hac occasione, quod et alias subinde tentatum fuerat, qui hactenus perpetuus esse solet, annuus in posterum esset. Quia vero Princeps cardinalis postera die urbem ingressurus credebatur, licet in ea subita rerum conversione nihil pro votis excipiendo apparari posset, omittere tamen non potuimus quin quantum temporis angustiae paterentur, publicae privataeque laetitiae litaremus. Templo ergo nostro peripetasmatis festivo ritu ornato; in ara maxima statuas tres, quae hominis staturam aequarent, collocavimus. Medius eminebat Christus Dominus eo habitu, quo a sepulcro redivivus pingi solet, sinistra crucem cum appenso labro tenens, dextera coronam porrigens lauream, partae victoriae symbolum. Flectebant infra chlamy-

dati SS. PP. nostri Ignatius et Xaverius codicillum expansum ostentantes, in quo haec sententia legebatur: DAT DIGNIS VICTORIAM, 2 Machab. 15. In templi frontispicio tapetibus velato, in ovali scuto Principis insignia serto laureae inclusa visebantur, a quibus inferne Ruremundensium insignia taenia serica dependebant; superne vero senum pedum tabula inter pictas circumquaque lauros hoc habuit gratulantium votum recuperatae urbis annum exprimens:

CARDINALIS INFANS
VICTOR,
CONSERVATOR BELGII, LIBERATOR GELRIAE
VIVAT DIV,
PATRIAE PRINCEPS.

Alterum praeterea serenissimi Principis victoris elogium eundem annum numeralibus litteris bis explicans, festinatio adscribere non permisit; id ejusmodi erat:

FERDINANDUS AVSTRIVS VENIT, VIDIT, VICIT,
RVREMVNDENSES HAERESI EXPVGNATA SACRIS,
REGI, SIBI RESTITVIT.

Ab utroque valvarum templi latere binae erant ejusdem magnitudinis ac formae tabulae, cum his inscriptionibus grandiore charactere expressis:

Ad dextram: *Serenissimo Principi Ferdinando Victoriam Libertatem sibi, Sibi reddita, Quia Ecclesiæ, Quia Regi suo subdita gratulatur Ruremunda.*

Ad sinistram vero: *Vicit Ruremunda Quia A. Ferdinando Victa est; Surrexit Quia ab unico regis fratre Prostrata est, Convaluit Quia Ferro etiam et ignibus Ab Austriaca manu Sauciata est.*

Lecta fuere ab adventantibus epigraphæ ea approbatione ut non modo e ducis Neoburgici, qui in castra venerat, familia quidam, sed etiam e principis Cardinalis aula Marchio de

Vallada earum sibi exempla depoposcerit in Hispaniam mittenda. Interea dum nos æde nostra ornanda occupamur, cives a quinquennio armis desueti, armati rursum festo timpanorum pulsu et bombardarum explosione Principi ad portam urbis obviam procedunt. Ubi non sine risu spectare erat aliquos, qui statum præcedentem sibi perpetuum polliciti religionem mutaverant, aut potius latentem vulpem prodiderant, cum cæteris obsequii gratia ei occurrere, quem longissime abesse maluissent; non neminem etiam vexillo conspicuum transeuntem nostros solito humanius jam tum salutare. Princeps partem mœnium equo circumvectus, contemplatusque qui tractus munitionum, quæque forma esset, cum ad ædem primariam venisset ab Episcopo præstolante introductus rei divinæ interfuit; qua peracta cœnobium invisit nobilium virginum ordinis cisterciensis in quo Divi Bernardi digitus servatur, a cujus contactu annuli aurei argenteique passim in veneratione habentur. Hinc redeuntem, cum præter collegium nostrum via duceret ad templi vestibulum operiebamur, sed ille nos ut vidit amico vultu, capite etiam aperto, salutavit, significavitque quod provectior esset meridies postridie rei sacræ apud nos interfuturum, atque ita pransurus in castra revertit. E proceribus quidam inter quos comites duo, *Ridbergius* et *Albertus 's Herenbergius* sese ad prandium nostrum invitarunt, frugale id quidem, ut die sabbatino, in quo asellus arefactus et ova quæ reperiri potuere obsonium fuere; inter amicos tamen valde jucundum. Nobis eo tempore pomeridiano in castra visendi causa excurrere postremum licuit, remotiori in posterum exspatiationi valedicturis. Postera luce circa nonam Princeps adfuit; atque in templi aditu aqua lustrali a P. Rectore aspersus, crucemque de more porrectam osculatus, ad gradus altaris processit, ubi interea dum res divina perageretur in scabello, cui stragulum holosericum rubri coloris instratum erat,

flexit, sacris intermodulante musica peractis a Patre Rectore ad collegium visendum invitatus, benevole morem gessit. Ad hortum progresso pueri quidam e gymnasii nostri juventute serico vestitu obvii fuere. Erant qui Societatis personam, qui Pomonæ, qui Bacchi sustinerent; offerebant hi in prægrandi lance horti nostri opes, uvas et pira præcipue nota, ac cum his affectum omnem vitamque ipsam et sanguinem; alii felicitatem, victorias, triumphos vovebant; alibi Echo similia læto sono repetebat. Audivit Princeps spectavitque, hilari vultu verecundo puellorum conatu oblectatus, propiusque accedens quo acceptum sibi munus ostenderet, et oblatos fructus delibavit et in mensæ suæ bellaria ad castra deferri jussit. A collegio deinde digressus eadem opera PP. Franciscanos invisit. Die sequenti PP. Carthusianos rei divinæ audiendæ causa accessit, atque inde in *Insulam S. Stephani* profectus, sub noctem in castra rediit. Postera tamen die 8 Septembris in Brabantiam movit, cum prius urbis gubernandæ tribunum Dominum *De Portière* præfecisset, virum probum ac strenuum, natione Burgundum, cui virtus per omnes militiæ gradus spectata id muneris peperit. Præsidium impositum est ejusdem tribuni legio decem cohortium; accessere mox aliæ tum liberæ tum ex aliis evocatæ legionibus cohortes 13. Destinato Princeps diutius hic moratus fuerat ob adversam valetudinem Principis Thomæ *Wertææ* decumbentis, cui prius de fide publica, qua tuto post modum subsequeretur, prospici non potuit. Quod si eodem victoriæ cursu Trajectum aggredi licuisset, nec illud aliarum urbium exempla secutum compendio in potestatem redactum fuisset. Sed Hannoniæ periculum fortunam illam in aliud tempus differre compulit.

Ut vero Ruremundæ pristina omnino rediret rerum facies, vigesimo sexto ejusdem mensis die Regius per hasce partes senatus et camera rationum (ut vocant) e Geldriensi oppido postliminio reversi sunt. Qui ut suam in Deum pietatem

et in nos affectum planum facerent, postridie adventus, in quem diem forte communio generalis et sacrum solemni ritu in S. Ignatii honorem ex voto cantandum rejecta erant, ad ædem nostram frequentes convenere, plerique confessione expiati salutari epulo refecti sunt, atque inprimis senatores quotquot aderant eodem flectentes ordine sacræ mensæ accubuere.

Unum illud supererat ut in urbe jam restituta Episcopus cum canonicorum collegio antiquam sedem, ædem S. Spiritui dicatam, sed in qua per hosce annos spiritus nequam Cathedram pestilentiæ collocaverat, solemni ceremonia expiatam repeteret. Opportune id factum luce Angelorum Principi sacra ut qui perduelles spiritus e cœlo deturbavit, eosque ex inique usurpata possessione depelleret. Erat is dies Reverendissimo solemnis, quo ante annos quinquaginta et duos primam Deo hostiam obtulerat; et eodem die ante quadriennium cum capitulo ad parochiale templum diverterat. Expleverat interea vigesimum quintum Episcopatus sui et quinquagesimum sacerdotii annum; sed cum urbis status publicam gratulationem excluderet, affectum quem Antistiti nobis amicissimo debebamus prodere non licuit.

At hac occasione cum simul ille utrumque Jubilæum parum celebraret, quod bidui triduive spatium (nam reditus ad ædem diutius differendus putabatur) expedire permisit, protulimus. Prima ergo luce templi illius frontispicium tapetibus exornavimus; supra valvas Antistitis simul et urbis insignia collocavimus, duabus inter se junctis dextris connexa fidei symbolo, qua is sponsam hanc suam complectitur, quam ne quidem opulentiori aliquando oblata deseruit, inferne legebatur:

Anno

Episcopatus	Sacerdotii
XXV.	L.

Superne vero hæc inscriptio numeralis: RVREMVNDA HAERESI PVGATA ANTISTITI TVO IVBILEARIO GRATVLARE.

Ternæ deinde erant tabulæ senum minimum pedum, in quibus terna serta depicta ex hysopo herba, quod ejus usus sit in templi expiatione; cæteraque, quæ in eadem ceremonia adhiberi consuevere, in tabularum angulis erant expressa; aqua lustralis, aspergilla, hysopus, cerei, crux, ritualis liber, vini urceolus, cineres, concha salis puri, aliaque id genus. Præter ea vero sertis ipsis qua ramusculorum curvatura coibat præcipua pontificii ordinis ornamenta implexa cernebantur. Hinc impositum pulvino mitra, inde pedum Episcopali cellæ (valdistorium rituales vocant) incumbens. Tertia tabula, quæ supremo fixa loco eminebat, in summo margine Spiritum Sanctum habebat, quasi iniquum inquilinum cacodemonem, qui in imo fœda forma præceps ruebat, æde sua exturbantem. In medio grandiore littera hæc erat exorcismi loco epigraphe:

Exi spiritus immunde, errorum sator sartorque et messor
Maxume
et
Da locum Spiritui Sancto, spiritui veritatis, ecclesiæ sanctæ
Cathol. Apost. Rom.
Rectori doctori perpetuo,
ut, ubi abundavit delictum, superabundet gratia.

Duobus aliis sertis juxta valvas hinc inde pendentibus hæc continebantur chronographica:

Altero:

IACOBVS ANTISTES RVREMVNDENSIS HAERESI VRBE PROTVSA SVA SIBI REPETIT.

Altero vero:

AEDEM SANCTI SPIRITVS IN SENIO NOVIS EXPVRGAT ERRORIBVS.

Expiato deinde templo ac tribus altaribus, quæ properato fabrorum labor erexerat, dedicatis Reverendissimus lachrymis

præ gaudio manantibus populum ad persolvendas Deo gratias exhortatus, rem divinam solemni ritu peregit; inde primores cujusque status et ordinis festino epulo excepit. Hic inter bellaria submissi fuere selecti e juventute pueri, qui gymnasii nomine optimo seni gratularentur, tum de felici ad Ecclesiam suam redita, tum de duplici jubilæo exacto, versibus cedro dignis, quos ipse in senio suo in insignium suorum interpretationem panxerat, quorum apographum nacti eramus, eademque insignia emblematis loco in membrana depicta cum iisdem versibus ad præsentem occasionem accommodatis oblata hilari ac læto animo accepit. Atque ita demum in urbe omnia ad pristinum statum rediere, quem Deus stabilem ac florentem magis magisque efficiat.

BIJLAGEN.

I.

Verdrag met het Staatsch garnizoen wegens de overgaaf der stad Roermond.

— 3 September 1637 —

Son Alt^se ayant eu rapport du contenu en cette escript présenté à icelle de la part de la garnison de Ruremonde, declaire ce que s'ensuyt.

1.

Son alt^se accorde à ceux de la d^e garnison ce qu'elle demande par cette article, et leur seront donnez des mariniers et batteaux jusques à Grave, mesmes quelques charriots, ou charrettes, pour mener le bagage nécessaire des officiers avecq du convoy pour les uns et les autres jusques à Gennep, et dud^t Gennep un trompette ou tambour jusques à Grave, bien entendu qui ne se pourront retirer nulles armes, sinon celles des soldats sains et malades.

Articulen omme te versoecken voor 't garnisoen van Roermunde.

1.

Dat de heeren Commandeur van Roermunde mit alle officieren van oorloge, ende soldaten van wat qualiteyt ende conditie deselue syn, te peerde ende te voet geene uytgesondert, schoon dat se hadde verlaeten den dienst van den coninck van Spaignien, ende hun begeven aen de heeren Staeten sullen uyt de stadt trecken, sonder eenighe verhinderinge, ofte empeschement mit wapens, ende bagagie, die ruyterye mit blaesende trompetten, vliegende vlaggen, mit volle wapenen ende bagagie, 't voetvolck mit vliegende vaendel, slaende trommelen, brandende lonten, coogels in de mondt, in

sulcke ordre als sy gewoon syn te marcheren, mit behoudenisse van lyff ende leven tot 's Hertogenbosch toe.

2 et 3.

Son altesse leur accorde deux pièces de canon de six et douze livres de balle, en lieu de quattre qu'ils demandent, avecq trois charges pour chascune.

2.

Sullen mede voeren vier stucken geschuts tot keus van den commandant mit alle haere gevolgh, ende toerustinge ende munitie van oorloge suffisant omme elck twelff schoten te doen.

3.

Sullen worden bestelt peerden ende wagens ofte schepen omme 't voorsz geschutt te vaeren tot 's Hertogenbosch toe.

4.

Les malades et blessez qui seront en estat de sortir auront à partir avecq le reste, et ceux qui ne le seront pas, y pourront demeurer, comme aussy les chevaux blessez, et après qu'ils seront en disposition de sortir leur seront donnez des passeports et des charrettes, ou batteaux jusques à Grave.

4.

Alle siecke, ende gequeste soldaeten sullen vermoegen in de stat te blyven ter tyt toe hunne gesontheyt toelaeten sal te verreysen, als wanneer haer wagens sullen worden verleent tot den Bosch toe.

5.

Il y est respondu par le premier art. et ne seront tenuz pour

5.

Sal bestelt worden volcomen getall van carren, paerden ende

eux n'y pour leur bagage de payer tonlieux, n'y licentes, aussy bien ceux qui sortiront présentement comme les d^es blessez ou malades, qui sortiront par après.

waegens, om de bagagie van den heer-commandeur, officieren ende soldaeten te voeren tot 's Hertogenbosch toe, daeronder begreepen de wapenen van siecken, dooden, ende absenten, alsmede de wapenen ende bagagie van de comp^ies die te velde syn, sonder dat eenich ondersoeck sal worden gedaen.

6.

Alle die gene, die haere bagagie sullen willen voeren die Maes aff naer beneden, sullen worden verleent schepen tot de Grave, Bommel ofte Gorcum toe, vry van de thollen ende licenten van den coninck, alsmede dat deselve daerby sullen moegen stellen volck tot bewaeringe van dien, sonder dat deselve sullen moegen worden ondersocht.

7.

Son Alt^e leur accorde au lieu de six semaines six mois pour la disposition ici requise, mais ne pourront y demeurer n'y femmes n'y enfans, mais sortir avec le reste.

7.

Dat d'officieren ende soldaeten, van wat qualiteyt die syn, sullen vermogen in de stadt te laeten haere vrouwen ende kinderen, omme over haere goederen roerende ende onroerende te mogen disponeren den tyt van sesse weken sonder dat eenige confiscatie plaets hebben sal.

8.

Son altesse accorde qu'au regard de cette article l'on fasse comme il s'est fait à la rendition de Bois le ducq.

8.

Men sal niet moegen becommeren, vasthouden, ofte arresteren eenige officieren, soldaeten, ofte haere bagagie, omme haere schulden, 't sy dat hy uyttrecken sall, ofte gequest ofte sieck uyttreckende als hy sall syn genesen, maer sullen die iets te pretenderen hebben, hun moeten vervoegen naer den Haghe, omme hunne betaelinge te soecken.

9.

Son al^te accorde au commis et auditeur à l'effect ici requis vingt jours, et que luy soit donné un batteau pour le transport de sa famille, meubles et bagage, qui seront aussy francqs de tous tonlieux et licentés.

9.

Item sal toegestaen werden aen den commis ende auditeur Luis te moegen verblyven den tyt van tweé maenden, omme mit de borgerye ende arbeydtsluyden voor hem gewerckt ende gelevert hebbende te liquideren, en sall denselven op syn vertreck verleent worden een schip, omme met syne familie, meubelen ende bagagie vrye van toll ende licenten, sonder eenighe verhinderinge ofte onderzoek, te moegen vaeren tot Goreum, Dorth ofte Vaert toe.

10.

Cecy ne se peult accorder.

10.

Item sullen alle gevangene in 't particulier gehaelt, ende onder neutralen bodem gehoo-

rende verblyven in handen van den heere commandeur, die deselve als syne particuliere actie sal vermoegen mede te nemen.

11.

Les prisonniers de Ruremonde qui seront en l'année se mettront en liberté, et la garnison devra mettre en liberté tous les prisonniers qu'ils ont tant militaires que de pays neuteraulx de contributions et autres et quant aux despens des d^ts militaires, iceux se payeront, lorsque s'adjustera le différent qu'il y a présentement pour le regard d'autres prisonniers et surquoy s'est résolu de traiter à Rosendal par des députez de part et d'autres.

11.

Item sullen alle gevangenen ter weder syden midts betaelende hunne schulden werden gerelaxeert.

12 et 13.

Les receveurs pourront faire ce qu'ils disent, en quelque ville neuterale, et néanmoins son altesse leur accorde de pouvoir demeurer à Ruremonde le temps de vingt jours à l'effet requis, desquels lieux neuteraulx ils pourront aller par après franchement en Hollande avecq leurs hardes et bagages.

12.

Item sal den ontfanger Ommeren, burgemeester der stadt Roermonde, toegestaen werden te moegen verblyven den tyt van twee jaeren omme ondertusschen vry ende vranck te moegen verreysen naer Venlo, omme aldaer, ende hier mit de steden ende 't quartier wegen die restanten van de contributien ende gemeynte liquideren ende inne te vorderen met executie als anders, gelyck als sulcx voor desen aen d'offi-

cieren van den coninck is toegestaen.

13.

Item sal Willem ten Hollen, entfanger van de convooyen en licenten van de heeren Staethen, althans buyten dese stadt synde, vryheyt verleent werden omme te moegen hier binnen commen, om neffens die andere officieren van de licenten te verblyven den tyt van drye maenden omme hunne schulden inne te vorderen, ende over haere goederen te disponeren, sulcx als sy goet vinden sullen, ende alsdan vry met hare bagagie ende meubelen sullen moeghen vertrecken sonder eenighe ondersoeckinge subject te wesen.

14.

Le lombart aura à conduire ces pans à telle ville de Hollande que bon luy semblera, en luy payant les propriétaires les despens du transport et en pourra par après retourner librement au d' Ruremonde.

14.

Ende sal den lombaert hier gehouden syn de panden by hem door d'officieren ende soldaeten versett te brengen tot 's Hertogenbosch ofte in Hollant, omme aldaer mit gelegentheyt gelost te worden. *Onder stont* Carpentier.

Toutte la garnison du d' Ruremonde devra sortir demain à midy et dez maintenant devra le commandant aux officiers et soldats, que son altesse ordonnera une departe de la ville et fera mettre ès mains des commissaires que son altesse com-

mettra à ce, avecq un lieutenant de M^re de camp général le surplus de l'artillerie, aussy les armes et munitions de guerre et de vivres qui sont en la dite ville; fait au camp devant Ruremonde le 3 de Septembre 1637. *Soussigné*. El Cardinal Infant, *plus bas*, par ordonnance de son Alt^se et signé: Verreijken.

Naar een afschrift in het origineel legerboek, berustende in het oud-archief van Roermond, bladz. 511 v°.

II.

Verdrag met de burgerij wegens de overgaaf der stad Roermond.

— 3 September 1637 —

Syne Hoocheydt, hebbende doen oversien ende examineeren het tegenwoordigh geschrift, heeft daerop genomen de resolutien als volgt, op de syde van elcken art. van dyen.

Articulen voorgehouden by die van 't magistraet, borghers ende inwoonders der stadt van Ruremonde, ten overstaen van de Eerw. heeren Bisschop, Deken van 't Capittel der Cathedrale kercke, Prieur der Cathuyser en recteur van de Societeyt Jesu onderges. in 't overgaen der voorsz stadt totte onderdanigheydt van syne majesteyt, den derden Septembris 1637, ende ingevolge van de procuratie daer aff synde in dato van heeden, geteekent Bosman onder den segel der voorsz. stadt.

1, 2, 3 ende 4 ar^len.

Syne hoocheyt heeft gegunt, geconsenteert, ende verclaert te gunnen ende consenteeren, ge-

1.

Dat die van de magistraet ende alle inwoonderen van wat qualiteyt ende conditie dieselve sou-

lyck sy doet midts desen, allen 't gene sy op gelycke articulen aen die van den magistraet, borgers ende inwoonders der stadt Venlo heeft gegunt ende geconsenteert, niet uytgesundert ende min off meer dan off deselve art^en^ albier van woorde tot woorde waere uytgedruckt, volgende de verklaeringhe daer af synde in date den 25 Augusty lestleden, daer aff die van Ruremonde sal gegeven worden copie autenticque onder de rubrique van hooftpresident ende de signature van den audiencier van syne Ma^t^, ende sal dienvolgende den Borgemren ende ontfangher Ommeren gedurende de sesse maenden vermeld in den voorsz. accoord van Venlo, vryelick moghen woonen, handelen, ende de saecken van synen ontfanck te verrichten oft liquideren soo tot Ruremonde als Venlo, en andere plaetsen van de onderdanicheyt van syne ma^t^ sonder hem dienaengaende te doen de minste stoor oft hinder.

den moogen syn, gemainteneert sullen worden by alle rechten, vryheeden ende privilegien, soo ende gelyck die selve voor deesen ten tyde van syne C^e^ Ma^t^ syn geweest.

2.

Dat den teegenwoordigen magistraet, ende officieren synde althans in dienste van de stadt, in deselve haere ampte ende bedieninghe sullen worden gecontinueert, mits doende den eedt daertoe staende.

3.

Dat den scholtis alle borgeren ende inwoonderen der stadt bedienende eenige officiën ende pachtingen, van wegen die heeren Staeten Generael der Vereenighde Nederlanden, tot datum van dese belegeringhe verschenen, haere goederen ende pachtinghen invoorderen ende genieten, sonder eenighe confiscatie subiect te wesen, ende vertrecken willende, 't selve mogen doen binnen den tyt van twee ierstcomende iaeren, oock gedurende denselven tyt haere goederen moghen verkoopen, ende naer verloop des voorsz tyts daervan disponeren, hetsy by

administratie ofte andersints naer derselver wellegevallen.

4.

Dat die van de magistraet alsulcke middelen, als sy ten tyde van de regeeringhe van syne ma^t gegeven ende genoten hebben, oock voortaen ten behoeve van de stadt sullen mogen behouden ende genieten.

5.

Syne Hoocheyt accordeert desen art. behoudelick dat de officieren ende inwoonderen van Ruremonde, tegenwoordigh buyten de stadt synde, hun sullen reguleeren volgende 't gene desen aengaende is verclaert by de capitulatie van Venlo.

5.

Dat alle politicque officieren, persoonen ende inwoonderen, die om hun particuliere affairen ende officiën tegenwoordigh buyten synde, wederomme in de stadt sullen mogen incomen ende genieten het beneficie van desen, soo hun 't selve goet dunckt.

6.

Syne Hoocheyt accordeert insgelyks den art. behoudelick dat degene, die hun mette woonste ten platten lande sullen begeven, onder de datelycke gehoorsaemheyt van den coninck, hun sullen draegen als toestaet goede catholyke ondersaten van Syne M^t ende sal dese verclaeringhe

6.

Dat alle voorsz. tegenwoordige officieren, in dienste van de ho. mo. heeren Staten Generael, ende inwoonderen, die hun metter woon sullen willen begeven ten platten lande onder contributie van beyder zyden gelegen ofte oock in andere neutrale landen, 't selve vryelick sullen

hun dienaengaende dienen voor passeport oft sauvegarde.

7.

Allen 't geene die regeerders, borghers, inwoonders der voorsz. stadt hebben oft moghen hebben in eenigerhande maniere misdaen tegens den Coninck sedert de veroveringhe der voorsz. stadt in 't jaer 1632, wordt ende is in syne Ma^t en hoocheyt gants ende geheel vergeten ende vergeven sonder dat hun daerover eenig hinder off swaerigheyt sal mogen gedaen worden in eenigerhande manieren, nu oft in toecommende tyde, volgens de verclaeringhe daer aff gedaen op de twee ierste art^len der reconciliatie van Venlo.

8.

Desen art. wordt by syne hoocheyt geaccordeert op den voet van de verklaeringhe gedaen op den 3, 4 ende 5 art. der reconciliatie van Venlo.

mogen doen, sonder daertoe van nooden te hebben eenige particuliere andere permissie, passeporte, sauvegarde, ofte abolitie.

7.

Dat alle 't gene wat die van de magistraet, officieren, borgeren ende inwoonderen voorsz. den tyt van haere bedieninge ter cause van hunne resp. officiën, soo in punct van justitie als administratie ende andersints hebben gedaen ende geexploicteert, nu ofte ten eewigen daeghen niet en sal herdaen ofte ondersocht worden, maer gedaen ende vergeeten blyven, sonder dat dyen aengaende tegens haere persoonen, ofte goederen eenighe actie gemoveert ofte geintenteert sal worden het sy van wegen het publicque ofte eenige particuliere, die sich souden willen seggen geinteresseert te wesen.

8.

Dat alle sloten van reecheningen achterstallungh van de generaele middelen ende andere uytstaende schulden die Ho. mo. Heeren Staeten aengaende, tot

datum dezes verscheenen, by de rentmeesters, collecteurs ofte pachters, die deselve aengaen, alsnogh sullen moghen uytgevoordert ende geeyscht worden, sonder hen dyenaengaende eenich beletsel te moogen doen.

9.

Syne hoocheyt en verstaet desen art. niet te accordeeren.

9.

Dat alle borgeren ende inwoonderen, synde van de gereformeerde religie, vryheyt van conscientie sullen moogen genieten, ende daer by gemainteneert blyven, sonder dat sy luyden dyenthalven eenige recherche ofte stoornisse onderworpen sullen syn.

10.

Dese twee predicanten sullen begrepen wesen in het teegenwoordigh tractaet van reconciliatie naer luydt ende inhoudt van dyen.

10.

Dat oock beide de predicanten van de gereformeerde religie Marsilius Rotarius ende Wernerus Lachius onder dese voorgaende articulen sullen begrepen syn.

Ende heeft syne hoocheyt verclaert dat hy niet verstaet voor goed te houden eenighen innecoope ofte overleveringhe van amunitiën ofte lyftocht van den vyandt by die van stadt off inwoonderen derselver gedurende dese beleegeringhe gedaen, ende dat die sulcx gedaen hebben daer over sullen worden

gestraft, soo wanneer sy blyven in gebreeke van sulcx binnen 24 ueren te verclaeren. Gedaen in 't leger voor Ruremonde desen 3 September 1637. *Geparapheert* R° v' *onderteeckent* El Cardinal infant. *Onder stont*, ter ordonnantie van syne hoocheyt, *ende was onderteeckent* Verreycken (1).

Naar een afschrift in het origineel legerboek, berustende in het archief van Roermond, bladz. 509 v°.

---

(1) Het verdrag van overgaaf der stad Venlo, den 25 Aug. 1637 gesloten, en waarvan in dit stuk meermalen sprake is, vindt men afgedrukt bij Kuller, *Geschiedenis van Venlo*, *p.* 284.

EXPLORATION

D'UNE

VILLA BELGO-ROMAINE

AU

HERKENBERGH A MEERSSEN.

L'âme d'un peuple est empreinte
sur ses monuments.
De Ségur.

Nous avons fait la découverte des importantes substructions de Meerssen, dans les circonstances suivantes.

Dans une belle journée du printemps de l'année 1865 nous rencontrâmes en passant par la chaussée de Meerssen à Fauquemont, sur le bord de la route des tas de pierres et d'autres débris, que les cultivateurs avaient éloignés de leur champ pour le nettoyer. Nous y distinguâmes à notre grand étonnement de nombreux fragments de tuiles, des tessons et des pierres à bâtir, qui tous semblaient parvenir de substructions belgo-romaines. Dans l'intention de nous édifier à ce sujet nous passâmes dans le champ à côté que nous trouvâmes tout rougi par d'innombrables fragments de tuiles qui jonchaient la terre. Il n'y avait pas de doute, les Romains avaient passé par là.

L'endroit, où nous nous arrêtions, était une grande pièce de terre, au sortir du village de Meerssen, bornée d'un côté par la chaussée de Meerssen à Fauque-

mont et de l'autre par le chemin de fer et la Geul; elle portait le nom de *Onderste Herkenbergh* et avait fait parti des biens de la ci-devant prévôté de Meerssen.

Après l'inspection exacte des lieux nous prîmes la résolution d'y opérer quelques fouilles. Dans cette intention nous nous adressâmes à M. le Bon de Lamberts-Cortenbach, dont la belle-mère Mme la douairière Cruts était propriétaire du terrain. Non seulement la permission de fouiller nous fut gracieusement accordée, mais M. le Baron de Lamberts voulut bien nous venir en aide et porter exclusivemeut les frais du travail. C'est donc grâce à la générosité et au désintéressement de M. le Bon de Lamberts que nous publions aujourd'hui le résultat de ces recherches parfaitement réussies. Nous nous plaisons à lui rendre ici le tribut sincère de nos remerciments.

L'ouverture des fouilles eut lieu le 24 Août 1865 sous des auspices très-heureuses. Comme le matin nous entrâmes avec les ouvriers dans le champ, le soleil avait sèché la forte rosée qui était tombée pendant la nuit; mais malgré cela nous remarquâmes que le champ conservait quelques lignes humides qui représentaient le plan d'un bâtiment. C'étaient les murs des substructions qui se signalaient à nos yeux en arrêtant l'infiltration de l'eau. Nous marquâmes ces lignes humides avec des baguettes, et le travail commençait.

Les murs se trouvaient pour la plupart à un mètre environ sous le sol; mais en quelques endroits ils étaient presqu'à fleur de terre et la charrue venait y heurter. Ils avaient porté malheur à bien des agriculteurs lorsque quelques années auparavant la société d'agriculture de la province avait choisi ce terrain pour champ de concours à la charrue. C'était au reste un plateau magnifique ayant une pente vers la Geul.

Les substructions se trouvèrent dans la partie haute à vingt pas de la route, à laquelle elle présentèrent la façade du nord-ouest.

Déjà dès le début on pouvait remarquer que les bâtiments, qui autrefois étaient soutenus par ces substructions, avaient péri par un incendie véhément, dont on retrouvait les charbons et les cendres en couches fort épaisses. Le bois de ces constructions, à en juger par les charbons, était en grande partie de chênes et de sapins.

Chose certaine, c'est que toutes les villa's fouillées, soit par M. Schuermans, soit par nous mêmes, ont péri de la même manière. Partout le long de la chaussée de Tongres à Juliers nous avons rencontré dans les ruines de l'âge classique, des amas considérables de charbons, des masses de cendres, mêlées de pierres rougies, de tuiles et de poteries calcinées, des pavés brulés par un feu violent. Le sol même rouge quelquefois comme la brique porte la marque inévitable d'un grand incendie. Partout on trouve les mêmes objets, entourés des mêmes circonstances et placés dans la même position.

La présence d'un feu ardent sur tout ce trajet indique assez quel dût être le sort qu'éprouvèrent les antiques et pittoresques villa's de Meerssen, Houthem, Ravensbosch et Heerlen, bâties selon l'usage belgo-romain, moitié en bois, moitié en matériaux solides. Le voisinage de la grande route qui avait été la cause de leur origine et de leur prospérité a été en même temps la cause de leur ruine.

La situation de notre villa du Herkenbergh au milieu de la belle vallée de la Geul doit avoir été bien charmante. Au nord les côtes à pente douce de *Raer*, couronnées d'arbres et au moyen-âge de vignobles; vers l'orient le village de Meerssen avec ses maisons à tuiles rouges et sa magnifique église; au sud les bords charmants de la Geul,

aux eaux limpides et aux truites délicates, bordant les rochers calcaires de Bergh. Le tout était à l'abri des vents et des inondations. La chaussée romaine, cette grande artère de la vie des peuples se deroulait à côté et opportait dans le ménage de la villa toutes les commodités que présentaient le commerce et l'agrément. Elle le fait encore de nos jours.

La route romaine de Tongres à Juliers, au bord de la quelle la villa de Herkenbergh a été construite, est restée de tout temps une des voies principales du pays, non seulement durant l'époque romaine, mais durant tout le moyen-âge. Elle fut remise à neuf en 1807 depuis Meerssen jusqu'à Heerlen; mais comme les ingénieurs modernes n'ont pas en tout suivi le plan des anciens, il reste quelques endroits favorables à l'étude de la route primitive.

Nous devons à l'obligeance de M. Vansintfyt de Hoûthem la connaissance d'un de ces endroits que nous avons pu étudier à loisir. C'était une pièce de terre longeant la route moderne entre Meerssen et Houthem. L'ancienne chaussée romaine y avait la largeur de 10 m. 56 cent. sans les fossés; la couche la plus basse du lit était composée d'une grande quantité de grosses pierres et de moëllons; suivait une couche de petit gravier couvert d'une couche de gros gravier. Le milieu de la route était bombé, la couche de gravier y était forte de 0,68 cent. et sur les deux bords de 64 cent. Pour preuve que nous avions à faire à un travail romain nous alléguons la circonstance que dans le déblai nous avons ramassé des fragments de tuiles à rebord et des tessons de vases romains.

Une chose digne de remarque c'est que du côté nord le bord de la route était muni d'un petit mur en pierres de Namur liées avec du ciment. La hauteur de ce mur était d'un mètre, sa grosseur de 0,30 cent. Selon toute probabilité ce mur avait servi d'appui à un canal qui à du servir

de passage à un petit ruisseau, dont le filet d'eau passe maintenant à quelques mètres de là sous la route. Nous donnons le dessin de ce curieux fragment de l'ancienne chaussée romaine Pl. VII fig. 1. On y verra le plan et la coupe.

Comme toutes les maisons de campagne des Romains dans nos contrées, celle du Herkenbergh était bâtie autour d'une basse-cour nommée *impluvium* et placée dans la direction du nord-ouest au sud-est. La façade du sud-est mesurait cinquante mètres. Une seule parmi les chambres près des bains, se distinguait par ses dimensions: 12 mètres de long sur trois de large; les autres paraissaient petites n'ayant que deux à quatre mètres. Cependant comme il était difficile de déplacer la terre de remblai sur un terrain aussi vaste et comme plusieurs murs avaient été démolis nous n'avons pu qu'imparfaitement nous rendre compte de la disposition intérieure de la villa. On peut voir un petit croquis des murailles, que nous avons dénudées, sur le *plan figuratif* des substructions pl. VII. La plupart des murs de la villa avaient la même largeur, 0,55 à 0,62. Ils sont constitués en petits blocs de tuffeau (*mergelsteen*) liés avec de la chaux. L'appareil est le même qu'au Rondenbosch.

La cave se trouvait au nord-ouest, c'est-à-dire vers la chaussée de Meerssen à Fauquemont. Elle était entiérement encombrée de terre et de débris.

Comme nous en avons dirigé le déblai nous avons pu constater les faits suivants. La couche supérieure et végétale avait l'épaisseur de 0,90; suivait une forte couche de décombres mêlés de fragments de tuiles, de pierres à bâtir, de chaux, de cendres et de limon, formant un banc impénétrable à la bêche. Les ouvriers dûrent pour le percer se munir de pioches et de hoyaux. Dans cette couche se

trouvait un grand nombre de coquilles de limaçons et d'escargots. Nous en conclûmes qu'après sa destruction la villa de Herkenbergh a dû rester longtemps en état de ruines, sans qu'on se soit avisé de niveler le sol; les herbes les ronces et le lierre en ont du couvrir les pans de mur. A la longue ses débris mêmes ont été éloignés et utilisés autrepart. Et lorsqu'un nouveau propriétaire s'est avisé de rendre productif ce terrain inculte nos molusques ont été enterrés avec le reste. Cette couche était forte de 1,70.

Sous le lourd fardeau de ces décombres nous distinguions un petit filet de sable déposé sans doute par l'eau de pluie, et enfin une troisième couche toute rouge, mêlée de charbons, de clous, de tessons, et des fragments de tuiles en surabondance. C'était le fond de la cave. L'incendie dans cette partie semble avoir été très-intense, les pierres des murailles sont devenues chaux, les ossements sont brûlés. Cette couche était forte d'un mètre environ.

La cave n'a pas eu de dallage; du moins elle n'en porte pas de trace. C'était une belle pièce longue de 5,60 sur 4,90 mètres. La perspective que nous en avons prise (pl. VII, fig. 3) représente principalement le côté nord-ouest, faisant face à Meerssen. Les murs de notre cave ayant une grosseur de 0,55 cent. étaient construits en petits blocs de tuffeau (*mergel*) de petit appareil fort régulier, liés avec de la chaux. Ces blocs étaient taillés de 0,10 sur 0,18 centimètres. Seul le mur qui regardait la chaussée était construit en gros blocs de pierre de sable gros de 0,60 sur 0,80 cent. environ, posés dans un bain de limon. L'extérieur était rempli d'une couche de terre glaise *lutum fullonicum*, forte d'un pied. Il parait que l'architecte s'est servi de cet appareil afin d'éviter un éboulement ou l'infiltration de l'eau pluviale.

En étudiant ces blocs de pierre nous avons pu constater que la manière d'extraire les pierres des carrières était chez les Romains parfaitement la même que celle encore en usage de nos jours (1).

La hauteur primitive des murs de la cave a été de 2,40 à 2,45 m. comme le prouvent des fragments, dont la partie supérieure était plus soignée, et encore intacts. Devant un mur éboulé se trouvait une pierre bleue de Namur qui parait avoir servi à orner le soupirail du côté de la route. La cave a été voutée en bois comme c'était alors l'usage. Les tas de charbons et la grande quantité de clous, ainsi que la place ouverte dans le mur pour les poutres en font foi assez.

Dans le mur qui se trouve du côté de Meerssen avaient été pratiquées deux niches, artistement construites en pierre. Une troisième du côté de Houthem avait un dais en plein cintre fait avec des tuiles et du mortier. Ces niches étaient larges de 0,50 et hautes de 0,75. Nous trouvâmes dans l'une d'elles une cruche brisée.

L'entrée de la cave se trouvait du côté de *l'impluvium*. C'était un couloir maçonné, ayant contenu un escalier en bois. On voyait encore dans le mur la place des degrés. Ce couloir était long de 3,30 m. et large de 1,44 m.

Du côté opposé à la cave se trouvèrent les bains de la maison, ayant la vue sur la Geule et les montagnes de Bergh (pl. VII fig. 2). C'était la découverte la plus importante du Herkenbergh. D'après les instructions du comité historique des arts et des monuments de France le *balneum* ou bain privé se présente rarement dans les maisons romaines

---

(1) Voyez sur les carrières que les Romains ont exploitées dans les environs de Maestricht ma *Notice sur un cimetière belgo-romain à Bergh-Terblyt*, dans les Publ. du Limb. tome III, p. 208-214.

de la Gaule. Cependant outre la baignoire de Maestricht décrite par notre savant ami M. Leemans, cet auteur cite des baignoires dans la villa de Voorburg en Hollande, à Culm en Suisse, à Woodchester et à Netherby en Angleterre (1). Les baignoirs chez les Romains étaient des lieux où l'on se lavait avec de l'eau chaude ou tiède à volonté.

L'usage des bains est très-ancien. A Rome ils paraissent avoir été introduits au temps de la première guerre punique. Avant ce temps on se contentait de se laver chaque jour les jambes et les bras. On ne prenait un bain complet que les jours des *nundinæ* (Sen. ep. 86) c'est-à-dire, à peu près tous les huit jours, comme nous dirions, le dimanche.

Sous la république on payait une petite somme pour entrer dans un bain public. Agrippa, gendre d'Auguste, créa les premiers thermes qu'il dota d'un revenu afin que le peuple pût se baigner gratis.

L'usage des bains se répandit rapidement sous le règne des empereurs Néron, Tibère, Trajan et Alexandre Sévère. Non seulement les grandes villas des empereurs aux environs de Rome, mais parfois celles des riches particuliers contenaient des thermes. C'est de l'Italie que l'usage des ablutions à l'eau chaude se répandit dans les provinces (2). Après ces ablutions on se frottait le corps de parfums et d'onguents. Parmi le grand nombre de pots, dont nous avons trouvé les fragments au Herkenbergh il y en a plusieurs qui ont servi à contenir les substances onctueuses, dont on s'enduisait le corps après les bains.

Les bains, puisqu'ils favorisaient la propreté, étaient considérés chez les anciens comme de grands préservatifs contre les maladies.

---

(1) Leemans Oudh. van Maastricht p. 52.
(2) Ampère l'Empire romain à Rome I p. 336.

La baignoire de Meerssen dont nous donnons le plan (pl. VII fig. 2) avait une forme oblongue et parait avoir été d'une construction gracieuse et élégante. Nous pensons que l'intérieur a été construit dans les formes suivantes. Les deux hémisicles ont été deux petits cabinets, des *alvei*, ou l'on prenait les bains. Le plancher en était fait d'après les préceptes de Vitruve (1) en *testa concusa*, ou ciment rouge, dur, très-poli et imperméable, dont le contour représentait une moulure en haute bosse fort élégante C'était comme l'encadrement d'un tableau. Le stuc de ces deux cabinets était après seize siècles encore parfaitement conservé, l'humidité et le temps n'y avaient porté aucune détérioration. Même les gèlées de l'hiver n'y ont causé des dommages notables. Il est resté exposé à l'air jusqu'au mois de Mai 1866, où les bains ont été recouverts de terre pour les conserver ultérieurement.

Les deux baignoires recevaient l'eau d'une grande chaudière, échauffée par un fourneau, dont la place a été au milieu de la salle (Litt. K). Cette chaudière se trouvait probablement entre deux murs de clôture qui isolaient les deux baignoires. Les restes de ces murs existaient encore. Elle était chauffée dans un souterrain extérieur (K. L.) qui se terminait par deux réservoirs à eau servant sans doute à alimenter le bassin. Dans ce souterrain, nous avons rencontré un grand amas de charbons de bois, provenant probablement du chauffage.

Notre baignoire n'était pas soutenue par des colonnettes d'hypocauste comme les bains ordinaires et comme celle qui fut découverte à Maestricht en 1840.

Les fondements en étaient composés de couches de pierres et de tuiles cassées, liées avec de la chaux. Aussi n'avons nous trouvé aucun conduit pour la fumée ou pour

(1) *De architect.* V, 10.

l'eau des bains. Seulement en aval vers la Geul, nous avons remarqué des débris de petits canaux en plâtrage, enduits en dehors de terre glaise. Le reste était détruit.

Dans les débris de la baignoire ou à l'entour nous avons trouvé les objets suivants:

Le fragment d'un doigt d'une statue en marbre blanc, ayant eu à peu près la grandeur naturelle (pl. VIII fig. 1.)

Plusieurs fragments de bas-reliefs en pierre calcaire blanche très-dure (fig. 2 à 8). La fig. 3 représente dans un encadrement les fragments d'un personnage qui appuit la main contre un mur, et d'une personne dont rien que la tête sort de l'eau, un baigneur. Un peu plus bas on distingue le pied d'un autre individu. Les figures 2, 4, 5, 7 et 8 représentent des moulures et des fleurs. Sur la fig. 6 le sculpteur a représenté une muraille.

Ce n'est pas la première fois que des débris de bas-reliefs ont été rencontrés dans les bains. Mais il est difficile de dire s'ils ont été encastrés dans les murs de la baignoire même, ou s'ils faisaient parte d'une construction y attenante.

On peut dire la même chose du magnifique chapiteau corinthien, trouvé dans la baignoire à l'endroit K, (pl. VII fig. 2). Ce chapiteau, qui se trouvait presqu'à fleur de terre a été endommagé par la charrue près de l'abaccus. Nous en donnons un dessin pl. VIII, fig. 9. Quant à la colonne qu'il a du surmonter nos fouilles n'en ont revelé aucun indice.

Feu M. Janssen conservateur près du Musée de Leiden, qui est venu visiter deux fois en un jour nos fouilles de Meerssen a pensé que ce chapiteau ne faisait pas partie intégrante de la villa; il le considérait comme un objet venu d'ailleurs et qui aurait servi aux habitants de la maison comme piédestal d'une statue ou d'un autre objet (1).

---

(1) *Oudheidk. ontdekk.* dans les *Versl. der kon. Ak. van wet.*, tome X 1866 p. 24. Le biographe de M. Janssen, *M. J. T. Bodel Nyenhuis*, dit en

Mais comme dans différentes autres baignoires privées on a découvert un chapiteau pareil sans colonne, nous croyons bien positivement devoir l'attribuer au bâtiment même (1). C'est ainsi que, d'après la relation d'un témoin oculaire on trouva au milieu des débris de la baignoire de la rue du Bâton à Maestricht, et non près de l'église de St.-Nicolas comme cela est relaté par M. Leemans, un chapiteau corinthien, orné de feuilles d'acanthe comme le nôtre (2). M. Leemans voit dans le chapiteau de Maestricht un produit de l'art byzantin; nous pensons qu'il date du bas-empire comme le reste de la trouvaille.

Le chapiteau du Herkenbergh remonte à la plus belle époque de l'art romain, du haut-Empire. Il est formé de deux étages chacun de huit feuilles d'acanthe qui produisent par leurs dentelures, un effet admirable, et de huit petites volutes qui sortent d'entre les feuilles. Diamètre à la base 0,54, circonférence 1,43, hauteur 0,64 m. „Rien, dit M. Schuermans en décrivant cette œuvre d'art", dans l'exécution ou dans les ornements ne relève le travail des artistes de la décadence, ou même d'artistes indigènes s'étant affranchis des lois de l'architecture romaine..... Qui sait même si les bâtiments de Meerssen contemporains peut-être par leur érection de l'établissement de la chaussée, ne doivent pas être attribués aux ingénieurs qui ont construit celle-ci" (3).

---

citant cette petite notice, que feu M. Janssen fut assisté dans ses recherches de Meerssen, d'une manière vigoureuse (krachtig bijgestaan) par son ami M. Guillon de Roermonde. Or les recherches de MM. Janssen et Guillon à Meerssen n'ont pas duré deux heures. La notice de M. Janssen sur le Herkenbergh ainsi que celle du Rondenbosch ont été presqu'entièrement composées sur des données que nous avons fournies nous mêmes. Voyez *Levensberichten der afgest. leden der Maatsch. van de Nederl. letterk.* 1870 p. 20. M. Guillon en lisant ces détails dans les *Berichten*, doit bien sourire du rôle que lui fait jouer le biographe de feu M. Janssen.

(1) *Bulletin du comité hist. des arts et monuments* en France, 1849, p. 156.

(2) Leemans *Oudheden van Maastricht* pl. III n° 8¹/₄.

(3) *Bulletins de la comm. d'art et d'arch. de Belgique*, tome VI, p. 237.

M. Schuermans (1) émet l'avis que notre chapiteau a servi peut-être à supporter le toit de la baignoire. Cette opinion nous paraît fort plausible, car il a été trouvé enseveli parmi les décombres des bains dans le lieu marqué K. La colonne de bois qu'il a du surmonter et dont on ne trouve plus de trace, en s'effondrant l'a probablement fait choir sur la place même de son érection, c'est-à-dire au milieu du bain, près de la cuve.

Voilà l'idée que nous nous sommes formés des services rendus par notre superbe chapiteau aux bains du Herkenbergh. Il était construit en pierre de sable blanc et tendre, du pays de Hertzogenraedt. Comme les carrières de ces pierres se trouvent peu éloignées de la chaussée de Tongres à Juliers le transport en a du être très-commode. Les carrières de *Nievelsteyn* se trouvent même très près de la route et ne sont éloignées de Meerssen que de quatre lieues. Le chapiteau du Herkenbergh est donc un produit du pays et prouve à l'évidence que déjà, avant dix-huit siècles, les arts étaient parvenus dans le Limbourg à un haut degré de culture.

Dans les mêmes bains, entre les deux réservoirs d'eau, vers le lieu marqué L, les ouvriers rencontrèrent le squelette d'un homme couché sur la face. Nous reviendrons sur cette découverte à l'article traitant des ossements trouvés dans nos fouilles.

Tout autour des bains nous avons rencontré à profusion des plaques de marbre et des morceaux de spath. Les anciens Romains étaient de grands faiseurs de placages, ils achetèrent du marbre en abondance pour en revêtir le sol et les parois de leurs villas.

---

(1) *Bulletins de la comm. d'art et d'arch. de Belgique* VI, p. 235.

Nous pensons que les dalles en marbre du Herkenbergh ont été pour la plus grande partie enlevées ; malgré cela on est étonné de la profusion de ce qui en reste encore. Nous rencontrâmes une grande quantité de fragments détachés au moyen de la scie ; il y en avait de toute forme, les uns polis les autres rudes. C'étaient les rebuts d'un carrelage. D'autres dalles adhéraient encore à la chaux qui avait servi à les appliquer au sol.

Tout indiquait que le marbre avait été scié, poli, travaillé et appliqué sur place. On y voyait des exemplaires de différentes nuances, du noir pâle, du bleuâtre, du blanc et du blanc à stries noires. Les lithologues y ont reconnu un produit des carrières de Namur et de Vodelée.

Outre le marbre on trouva dans les substructions, mais surtout aux environs des bains, de nombreux fragments de spath calcaire blanc et translucide. C'étaient des morceaux non travaillés, gros comme un bras d'enfant.

Comme le verre de vitre était très-rare, les anciens Romains avaient la coutume de garnir les châssis de leurs fenêtres de matériaux transparents *lapis specularis*. Ils employaient pour cela le talc, le spath, l'albâtre etc. Ce n'était pas cependant l'unique but de ces objets ; on s'en servait encore pour revêtir les murs, couvrir les serres et les couches, et pour orner la maison.

L'empereur Domitien avait tapissé les murs des portiques où il se promenait habituellement de pierre spéculaire ; c'était une sorte de miroir où devait se refléchir tout ce qui se ferait derrière lui. Tellement ce tyran ombrageux prenait des précautions pour qu'on ne le tuât par surprise. Mais l'histoire ajoute que ces précautions furent inutiles ; il fut assasiné dans sa chambre à coucher par ordre de sa femme (1).

---

(1) Aufère, *L'empire Romaine à Rome* II, p. 118.

L'usage d'employer le *lapis specularis* a duré jusques dans les premiers temps du moyen-âge. Dans les contrées méridionales les églises des premiers siècles possédaient fréquemment des fenêtres closes par des tablettes de marbre, percées de trous circulaires, ou en lozanges, assez rapprochés pour former un treillis solide. Des morceaux de verre où d'albâtre étaient fixés à ces ouvertures (1).

Si ce système d'éclairage a été employé aux bains du Herkenbergh cet établissement n'a pu que gagner par ce teint mystérieux du demi jour. Au reste Vitruve conseillait de placer les fenêtres des bains du côté du couchant (2). C'était un moyen de n'avoir pas trop de lumière.

Enfin le dernier objet sorti de terre dans les environs des bâtiments de la baignoire était une petite pyramide en pierre calcaire (pl. VIII fig. 10), sans doute un ornement placé sur l'un des piliers d'une porte d'entrée.

De tout ce que nous avons dit sur l'ensemble et les détails de notre baignoir de Meerssen il résulte qu'il a été élevé à grands frais par un propriétaire riche et somptueux, qui l'a fait décorer avec beaucoup de goût par des artistes habiles, imbus de l'esprit éminemment classique de Rome. Disons en finissant qu'une baignoire toute pareille a été trouvée dans les ruines de l'antique *Tauroentum*, aux environs de Marseille (3).

Une autre catégorie d'ornements qu'il nous faudra décrire, avant d'entamer l'étude de l'ameublement à l'intérieur de la villa, sont les peintures murales qui la décorent. Vers l'époque Gallo-Romaine, dit quelque part M. Violet-Leduc tous les monuments et bâtiments marquants paraissent avoir

---

(1) Oudin, *Manuel d'archéologie* p. 105.
(2) Libr. V cap. X.
(3) Giraud, *Mémoire* etc.

été peints. Ces peintures étaient appliquées sur la pierre nue ou sur la chaux qui la couvrait. Elles consistaient ordinairement dans une sause blanche ou jaune qu'on ornait de lignes ou de figures au noir animal ou à l'ocre rouge. Vers la base des murs les tons devenaient plus sombres; le mur était rouge-brun ou quelques fois noir, orné de lignes jaunes, vertes et blanches. Cette manière d'orner a duré dans les Gaules jusqu'au temps de Charlemagne (1).

Le crépi des murs du Herkenbergh encore orné de couleurs prouve qu'on y a suivi le même système. Nous avons trouvé des fragments à fond jaune ornés de lignes vertes, rouges ou noires, d'autres à fond rouge, ornés de lignes blanches et enfin des fragments de crépi blanc ornés de lignes vertes rouges ou noires. Au reste on trouve dans toutes les fouilles des fragments pareils. En Angleterre, en France, en Belgique comme dans nos contrées, c'est toujours le même système décoratif. Un seul fragment de crépi du Herkenbergh semble faire exception à la règle générale; c'est un dessin de feuillage de couleur verte (pl. X, fig. 1.) M. Delvaux dans sa Notice sur la villa de Steenbosch à Fouron-le-Comte déclare en avoir trouvé de pareils (2).

I.

OBJETS EN PIERRE.

1. Outre les objets en pierre que nous venons de mentionner les ouvriers ont ramassé dans le déblai des fouilles plusieurs queues à aiguiser les faux, instruments en tout semblables à ceux que les laboureurs employent de nos jours; plus une petite pierre carrée à affiler de menus

(1) *Dietsche Warande* IX p. 325.
(2) *La découverte de Steenbosch* p. 7.

instruments, comme styles, poinçons, burins etc. Ces ustensiles avaient laissé leur trace sur la pierre, et au rebord de la concavité creusée par l'usage, ils avaient laissé un dépôt de poussière formé par la pierre réduite en poudre par le frottement. Les queues sont en schist ardoiseux du pays de Trèves d'où viennent encore aujourd'hui les mêmes pierres à repasser, colportées dans nos campagnes. La pierre carrée cependant était d'un grain plus fin, et ressemblait à celle, dont est composé le cachet sigillaire de l'oculiste Lucius Junius Macrinus, trouvé à Heerlen (1).

2. Le fragment d'une pierre meulière en pierre dite d'Andernach. Nous avons comparé cette pierre avec une meule venue tout récement de Niedermennig, près d'Andernach, et nous avons pu constater par cette comparaison, que non seulement la pierre meulière du Herkenbergh, mais aussi celles du *Rondenbosch*, du *Putsteegh*, de *Billich*, de *Fouron-le-Comte*, *d'Eysden* et enfin toutes celles que nous avons pu voir dans les substructions romaines de nos environs nous sont venues des bords du Rhin. C'était une sorte de lave spongeuse, de couleur bleue foncée, nommée communément *andernachsen-tras*. La pierre meulière de France provenant de Ferté-sous-Jouare est d'une couleur jaune-pâle.

Notre exemplaire, vu son diamètre fort réduit, n'a pu faire partie que d'un moulin à bras, comme presque tous les fragments trouvés ailleurs. Chez les anciens Romains le moulin à bras *mola manuaria*, servait à moudre du blé ou d'autres céréales, telles que fèves, lupins etc. Les maisons de campagne en étaient régulièrement pourvues. Ces moulins consistaient essentiellement en deux pierres ou meules

---

(1) Publ. etc. du Limb. VII p. 365.

de forme circulaire, dont l'inférieure était fixe, tandis que celle qui la couvrait tournait au moyen d'un axe.

L'usage des moulins à bras dans notre patrie a continué durant une bonne partie du moyen-âge, et si nous croyons le père Labat il existait encore en Italie vers le milieu du siècle passé. Dans presque toutes les maisons, dit ce voyageur célèbre, les Italiens possèdent des moulins à bras pour moudre des fèves et réduire en farine d'autres aliments (1).

Dans l'Inde anglaise la mouture du blé se fait encore de nos jours avec un petit moulin à main, formé de deux pierres dont la supérieure tourne au moyen d'une manche de fer. C'est le même système sans doute, dont il est souvent fait mention dans la Bible et dont nous rencontrons l'usage chez les Romains (2). Dans le royaume d'Oude, aux environs de Lucknow, ce moulin est ordinairement mis en mouvement par deux femmes assises vis-à-vis l'une de l'autre, et ce travail est reputé le plus laborieux et le plus fatiguant auquel les femmes se livrent (3).

Outre les moulins à bras, les Romains avaient des moulins à mulets ou à chevaux *mola asinaria*; et des moulins mis en mouvement par l'eau, *mola aquaria*. Les moulins à bras étaient servis par des esclaves.

3. Un fragment de dalle en pierre bleue de Namur (pl. X fig. 17) percé d'un trou circulaire. Destination inconue. M. Schuermans pense qu'il a pu servir de briquette d'hypocauste, ce qui est possible.

---

(1) Labat, *Voyage en Italie* IV p. 253.
(2) On sait que le poète romain Actius Plautus, ruiné par le négoce, passa une partie de sa vie à tourner un moulin à bras chez un boulanger de Rome.
(3) *Revue Britanique*, de Janvier 1864 p. 77.

II.

OSSEMENTS ET ÉCAILLES.

M. le docteur Spring, professeur d'anatomie comparée à l'université de Liége, à bien voulu déterminer les ossements et les écailles d'huîtres provenant des fouilles du Herkenbergh. Voici le résultat des études de ce savant: „Je suis enfin — écrit-il de Liége sous la date du 27 Avril 1867 — parvenu à faire le triage et l'examen des ossements de Meerssen. Le squellette humain seul est assez bien conservé. Les autres os, en grand nombre, étaient tous brisés et mêlés sans ordre. Il est probable qu'ils formaient des rejets de repas ou de cuisine. Voici les espèces dont ils proviennent:

„*Bœuf.* — Os longs, os du bassin, un os du canon tailladé par une hache;

„*Ruminants divers.* — Bœuf, cerf, chevreuil, mouton, chèvre. — Plusieurs de ces os portent des traces évidentes d'avoir été au feu;

„*Cheval.* — Os longs, dents etc.

„*Sanglier ou porc domestique.* — Mâchoires, dents ordinaires, défenses, os des membres;

„*Mouton.* — Très-nombreux, os de membres, du bassin, des vertèbres, des mâchoires brisées;

„*Lièvre.* — Os du bassin, vertèbres;

„*Coq domestique ou poule.* — Os, humerus, etc.

„*Tétras ordinaire.* — Os divers, bassin, humerus.

„*Grand tétras. (Tétras urogallus).* — Un os humerus, un métatarsien et un bassin, qui d'après leur volume ne peuvent appartenir qu'à cette espèce. Tel est aussi l'avis de mon collègue M. Lacordaire dont j'ai réclamé les lumières.

„Plusieurs os ouvrés, taillés, incisés etc. entre autres des bois de jeune chevreuil; les entailles qui existent à la base de l'un d'entre eux ont du être faites au couteau."

La cuisine romaine était fort simple pendant la république. Mais plus tard sous l'empire et par l'influence des conquêtes le Romain devint gastronome. On estimait beaucoup la viande de lièvre, du porc sauvage, du cerf, des pigeons et de la grue engraissée avec des figues. A Rome un engraisseur d'oie était un esclave de qualité. L'oie était recherchée pour le foie dont on composait du foie-gras aussi exquis que celui de Strasbourg.

Mais de tout temps la viande de cochon et de sanglier jouait le principal rôle dans les menus de la table des grands et des bourgeois. Les bons cuisiniers savaient le préparer de plusieurs manières et les gourmets destinguaient au goût sa provenance. Les sangliers des forêts de l'Ombrie étaient surtout en faveur.

Le sanglier était le roi des grands dîners. Aussi c'est Juvenal qui nous affirme que cet animal ne croît et ne végète que pour les fêtes gastronomiques. Un certain Servilius Rullus se fit un nom pour avoir servi un porc entier sur un seul plat; dans un festin de Marc Antoine huit sangliers parurent à la fois sur la table.

Les Germains se nourissaient également de cette viande. Ils élevaient leurs cochons avec des glands de chêne ou de hêtre, ce qui donnait un bon goût à la viande de ces animaux. Le lard germain était tellement renommé sous l'empire de Dioclétien qu'on le comptait à Rome parmi les gourmandises.

Dans notre pays au temps des Germains et des Romains, comme durant le moyen-âge et à l'époque où nous vivons, la viande de porc doit avoir formé une partie principale de la nourriture du peuple. Dans toutes les substructions des

deux bords de la Meuse les os de cochon et de sanglier se retrouvent en surabondance.

Parmi les rejets de la cuisine du Herkenbergh se trouvèrent également des écailles d'huîtres en grand nombre. M. Schuermans les décrit de la manière suivante:

„De nombreuses valves d'huîtres, *ostrea edulis* de Linné, espèce que nous mangeons encore aujourd'hui, prouvent que les habitants du Herkenbergh, à la différence de ceux du Rondenbosch, faisaient un usage habituel de cet aliment, et qu'ils possédaient les moyens de se procurer ces coquilles assez rapidement. On peut assurer qu'elles ne proviennent pas de la Méditerranée, mais bien certainement de l'Océan; il a même été donné à M. Spring de pouvoir préciser à quelle variété appartiennent ces huîtres: elles sont de celles qu'on mange encore actuellement dans notre pays, c'est-à-dire qu'elles ne sont pas de la grande espèce propre à la Normandie et aux îles Frisonnes. De même, on a remarqué en Normandie, que les huîtres découvertes à Lillibonne, ne ressemblent pas à celles qui se pêchent actuellement aux côtes du Havre et qu'elles ressemblent plustôt à celles du littoral opposé. Ainsi la présence de ces écailles d'huîtres révèlerait, non seulement un service régulier de transport terrestre pour les fournir toutes fraîches de la côte aux consommateurs, mais encore de transport par mer pour les importer chez nous de la côte de l'île de Brétagne. Elles constatent ainsi à la fois un raffinement gastronomique, indice de luxe, et une puissante organisation de la voirie et du commerce maritime."

Il y avait à Rome au premier siècle un homme célèbre pour sa gourmandise du nom d'Aspicius, qui possédait le secret admirable de conserver les huîtres. Il en envoya de Rome à l'empereur Trajan au pays des Parthes, et elles étaient encore fraîches quand ce prince les reçut.

Dans les grands dîners des Romains figuraient des huîtres. Il arrivait parfois que les esclaves les portaient au son de la trompe autour de la table avant de les entamer. Clodius Albinus qui a porté un moment le titre d'empereur (vers l'an 197) était grand mangeur d'huîtres. On dit qu'il avala dans un seul repas cinq cents figues, cent pêches, dix melons, cent becfigues et quatre cents huîtres. Les riches propriétaires cultivaient les huîtres dans des réservoirs et des canaux près de la mer. On croit généralement que Sergius Auratus est l'inventeur de cette culture.

Une autre industrie gastronomique chez les Romains consistait dans l'engraissement de limaçons et d'escargots. On plaçait à cet effet sur de petites îles, au milieu de l'eau, une certaine quantité de limaçons qu'on élevait avec un bouillon fait de vin doux, de miel et de farine. Comme les limaçons de l'Italie étaient maigres et peu savoureux on fit apporter des espèces étrangères pour les acclimater. L'inventeur de cette industrie, Fulvius Hircinus était parvenu a élever des limaçons qui pesaient jusqu'à cinq livres (1).

Outre les coquilles de limaçons et d'escargots, que nous trouvâmes à Meerssen dans les couches supérieures de la cave il y en avait d'autres, qu'on rencontrait parmi les rejets de la cuisine, dont probablement ils ont fait partie.

SQUELETTE HUMAIN.

Ce squelette humain dont nous avons déjà parlé, et dont la découverte appartient à M. le Baron de Lamberts, fut trouvé devant l'hypocaustum du bain, à l'endroit marqué pl. VII, fig. 2 litt. L. D'après les indications de M. de Lamberts il se trouvait la face contre terre, tenant la main

(1) *Alte und Neue Welt*, année 1870 p. 145.

droite sur l'arrière de la tête; une grosse pierre couvrait une partie de l'épine dorsale dont elle avait fracturé les vertèbres à l'endroit de l'estomac. Notre individu a été sans doute surpris à l'improviste par l'incendie, et son cadavre aura été enseveli sous les ruines de la baignoire. Il se trouvait dans la position d'un homme qui craint la chute d'un objet. Aucun reste de vêtement, pas même une fibule, une monnaie ou une agrafe ont été trouvés près du cadavre.

Les ossements humains de l'époque romaine sont très-importants au point de vue de l'ethnographie; malheureusement, à cause de l'incinération des corps, qui eut lieu tant chez les Romains que chez les barbares, nos savants manquent de sujets d'étude. On ne peut en trouver que dans les circonstances exceptionelles, quand la guerre, l'incendie ou d'autres fléaux ne permettaient pas à nos ancêtres de rendre d'une manière convenable le dernier devoir à leurs morts. C'est à une de ces circonstances exceptionelles que nous devons la découverte du cadavre du Herkenbergh.

M. Spring qui en a fait son étude, le décrit de la manière suivante: „Le squelette humain de Meerssen présente un très-grand intérêt et sera une précieuse acquisition pour l'université de Liége. Est-ce un Romain ou un Germain? Je n'ose pas me prononcer d'une manière définitive; cependant il me paraît peu probable que ce soit un Romain: la taille de l'individu, sans répondre à *l'immani corporum magnitudine* de Jules César, est cependant très-haute (1m80, selon une détermination approximative et une comparaison des os détachés avec un squelette de même grandeur que je trouve dans nos collections); les os des membres sont modérément puissants, grêles, de forme élégante, sans saillies articuleuses et musculaires exagérées, (l'individu semble avoir connu les douceurs de la vie civilisée); le crâne est assez petit, allongé, à os très-minces; le front est bas

et étroit, l'occiput modérément arrondi; les dents, peu volumineuses, sont usées à leur faces masticatoires même les dents canines, ce qui ne se voit que chez les individus qui se nourissent principalement ou exclusivement de végétaux.

„Les Germains, comme vous savez, avaient généralement la tête grande, le front élevé et bombé. Aussi je ne pense pas que ce fut un „fier Sicambre". Mais il pourrait bien appartenir à la race batave, qui a été signalée toujours pour le petit volume de la tête, caractère que les Hollandais d'aujourd'hui ont conservé. Mais je n'ai pas besoin de le dire, je n'oserais l'affirmer sur la vue d'un seul crâne, d'un seul squelette. Sous ce rapport il sera utile de conserver ces pièces dans une collection publique où elles pourront être comparées avec d'autres qu'on découvrira dans la suite."

M. le baron de Lamberts-Cortenbach ayant fait cadeau du squelette de Meersen au gouvernement Belge il a été placé sous verre au cabinet d'anatomie de l'université de Liége, dont il forme un des objets les plus curieux.

OBJETS EN OS TRAVAILLÉ.

1. Un os circulaire mince et plat de la grandeur d'un franc, ressemblant à celui qui fut trouvé au Roodenbosch et que nous avons mentionné alors. (Voyez art. Roodenbosch pl. III fig. 52). Sur une des faces sont écrites les lettres B M en écriture cursive. (Pl. IX, fig. 29). D'après M. Janssen l'autre côté porterait le mot NAX, mais nous l'avouons franchement il faut beaucoup de bonne volonté pour le reconnaître. Le revers du jeton se trouve dessiné pl. X fig. 18. C'est encore d'après le même M. Janssen que M. Schuermans appelle ce jeton une sorte de contre-marque

qu'on employait au théâtre. Nous trouvons ce nom un peu recherché et sentant trop la grande ville; nommons plutôt avec M. Cochet notre jeton une fiche quelconque, un dé de jeu de dames, ou du *ludus latrunculorum*.

2. On a également trouvé au Herkenbergh des fragments de cornes de chevreuil, taillés au couteau ou à la scie. L'un de ces fragments doit avoir servi de poinçon, un autre a pu servir de manche de couteau.

III.

OBJETS EN MÉTAL.

Nous ne connaissons pas d'une manière certaine l'époque de la première exploitation des mines d'or et d'argent; cette industrie était connue de bonne heure dans l'Orient; le livre de Job nous parle de l'affinage d'or, et de veines d'argent. Il est assez naturel de penser que les minerais d'or et d'argent, comme les plus brillants à l'œil, ont aussi les premiers attiré l'attention des hommes.

L'or et l'argent, vu leur haut prix, se trouvent rarement dans nos substructions, mais il n'est pas de même du bronze et du fer. Ces métaux étaient simultanément en usage à l'époque belgo-romaine. Presque tous les instruments subtils que nous avons rencontrés de cette époque, comme ornements du corps, objets de toilette ou de ménage, sont de bronze. Le fer au contraire se retrouve dans les objets plus lourds, dans la charpente des édifices et dans les constructions.

On trouva au Herkenbergh les objets en métal qui suivent :

1. *Monnaies en argent.* *a)* IMP CÆSAR VESP AVG, tête laurée à droite. Revers PONTIF MAXIM; Vespasien assis, tête à droite, tenant de la main droite un sceptre, de la gauche un rameau.

b) CÆS VESP AVG, tête à droite. Revers femme assise, tête à gauche, légende effacée. L'empereur Vespasien règna de l'an 69 à 79 après la naissance de Jésus-Christ.

c) *(i)*RAIANO AVG GER DAC P M TR P, tête à droite, Revers..... S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI, l'Equité debout à gauche, tenant une balance et une corne d'abondance. L'empereur Trajan règna de l'an 98 à 117 après la naissance du Christ.

d) IMP CÆSAR TRAIAN HADRIANVS AVG, buste lauré à droite. Revers P M TR P COS II; Concorde, assise à gauche, tenant une patère; sous son siége une corne d'abondance, derrière une statuette de l'Espérance. A l'exergue le mot: CONCORD. Le règne d'Hadrien suit celui de Trajan. Ce denier a été frappé l'an 119 quand Hadrien était consul pour la seconde fois.

e) ANTONINVS AVG PIVS PP., tête laurée à droite. Revers TR. POT. COS IIII. la Paix ou la Libéralité debout à gauche, tenant de la main gauche une corne d'abondance, et de la droite une tessère. En exergue: LIB IIII. Ce denier est de l'an 145.

Monnaies de bronze. a) AVG GERMANICVS PON MAX..... profil à gauche. Revers VESTA. Vesta assise. Dans le champ S C. Moyen bronze. Germanicus est mort l'an 19 de l'ère chrétienne.

b) IMP CÆS NERVA TRAIAN AVG GER DAC P M TR, tête laurée à droite. Revers. SIIII PP, personnage assis à gauche, tenant une patère de la main droite. A l'exergue S C.

Ces monnaies qui embrassent la période de l'an 19 à 145, c'est-à-dire depuis le règne de Tibère jusqu'au cinquième consulat de Vespasien prouvent que la villa du Herkenbergh n'a pu être détruite avant la seconde moitié du deuxième siècle.

2. Magnifique poignée de meuble en bronze pourvue des deux côtés de têtes de lion. Cet objet est d'une très-belle exécution artistique, et fait preuve du luxe qui doit avoir règné dans l'ameublement du Herkenbergh. (Pl. IX fig. 1.)

3. Deux fibules de bronze (pl. IX fig. 2 et 3) de la forme ordinaire. L'une d'elles porte des ornements circulaires.

4. Un bouton en bronze à deux tenons, pareil à ceux que nous avons trouvés au Rondenbosch, mais se distinguant en ce qu'au centre extérieur il porte une bosse. (Pl. IX fig. 4 et 4bis.)

5. Bracelet ciselé en bronze, ayant une ouverture pour l'adapter commodément. (Pl. IX fig. 6.) Les anciens appellaient bracelet, *armilla*, *ἀμφιδεα*, tout cercle d'or ou de bronze dont on parait les bras ou les jambes. Chez les Romains les hommes portaient rarement des bracelets; c'était une parure de femmes. Les Romaines portaient des bracelets sur différentes parties de leur corps, autour des poignets, sur la partie charnue du bras près de l'épaule, ou au-dessus de la cheville du pied.

6. Deux anneaux de cuivre, destinés sans doute à être mis aux doigts. (Pl. IX fig. 7 et 8.) Sous l'empire, la mode de mettre des anneaux de divers genres et de valeurs diverses, comme purs ornements, s'établit dans toutes les classes de la société; on en portait aux différents doigts des deux mains et même plusieurs à fois. L'anneau fig. 8, était probablement porté sur la première articulation de l'index et s'appelait *condalium* Κονδυλος. Quelques auteurs se basant sur un passage de Plaute (*Trin* IV, 3, 7 et 15) en infèrent que les anneaux de ce genre étaient particuliers à la classe des esclaves (1).

---

(1) Rich, Diction. des antiq. art *condalium*.

7. Un petit bouton de cuivre dont le tenon manque et dont la tête est ornée d'une figure ayant de la ressemblance avec le monogramme du Christ. (Pl. IX fig. 9.) Un autre petit bouton avec ornements concentriques se trouve figuré pl. IX fig. 5.

8. Partie supérieure d'une cassolette à parfums, *capsula unguentaria*. (Pl. IX fig. 10.) Ces petites boîtes contenant une éponche remplie d'essences odorantes, étaient composées de deux parties unies par une charnière et s'emboîtant l'une dans l'autre. L'un des côtés était percé de petits trous pour que les parfums pussent répandre leur odeur. Probablement les Romains ont porté ces objets au cou au moyen de cordons, comme actuellement on porte un médaillon ou une lorgnette.

9. Fragment d'une fibule de forme assez ordinaire. Nous pensons que M. Schuermans y voit à tort un couvercle de cassolette (1) (pl. IX fig. 11.)

10. Des styles à écrire. (Pl. IX fig. 12, 13 et 14bis.) Des styles pareils à celui figuré au N° 12 ont été retrouvés dans les substructions du Hemelryk et de Lazary à Wais-Wezeren (2).

11. Une épingle à cheveux. (Pl. IX, fig. 14.) Les femmes romaines avaient l'habitude de passer dans leurs cheveux tressés ou relevés, pour les maintenir derrière la tête, une grosse épingle d'or, d'argent, de bronze, de bois ou d'os. Ces sortes d'épingles portaient le nom *d'acus comatoria* ou *crinalis*. Cette habitude est encore de nos jours conservée dans plusieurs parties de l'Italie (3).

---

(1) *Bull. de la commission royale d'art et archéol.* tome V, p. 252.
(2) Schuermans, *Explor. des tumulus de la Hesbaye*, p. 336 et 368.
(3) Rich, *Diction.* p. 10.

12. Une pince à épiler. (Pl. IX fig. 15.) Roach Smith a trouvé des instruments de ce genre dans les substructions romaines d'Angleterre (1). Les anciens Romains se faisaient épiler les bras à l'aide de la pierre de Catine et s'ôtaient les cheveux gris du menton et de la tête par de petites pinces. Chez les Francs les épiloires étaient très-communs, mais chez les Romains leur usage paraît avoir été plus rare.

13. Des clous en bronze pareils à ceux dont on orne de nos jours les meubles. (Pl. IX fig. 17 et 19.)

14. Baguette de bronze à tête de clou. (Pl. IX fig. 16.) C'est peut-être un fragment de la *clavis trochi* ou baguette dont se servaient les enfants grecs et romains pour pousser leurs cerceaux. Elle était faite de métal avec un nœud rond au bout et une courbure, juste comme notre figure la représente (2).

15. Rondelle de cuivre perforée au centre et ornée d'un cercle concentrique. (Pl. IX fig. 18.)

16. Ornement de serrurerie. (Pl. IX fig. 20.)

17. Une plaque de bronze et une petite barre courbe du même métal. (Pl. IX fig. 21 et 22.)

18. Différentes clefs en fer. (Pl. XI fig. 2, 3 et 5.) Ces clefs ont servi à ouvrir une serrure régulière, à lever un loquet ou à pousser un simple verrou. La figure 2 représente une *clavis laconica*, espèce particulière de clef probablement inventée en Égypte, quoique les Grecs en attribuèrent la découverte aux habitants de la Laconie, d'où lui vient le nom. Elle avait trois dents et était introduite à l'intérieur de la porte par une personne placée au dehors, qui passait son bras par un trou fait dans la porte à cet

---

(1) *Roman London* pl. XXXIII fig. 8, 9, 10.
(2) Rich, *Diction.* p. 166.

effet, et levait ensuite le loquet au moyen des dents saillantes (1).

19. Une fourche élégamment travaillée, à deux dents et avec douille. (Pl. XI fig. 1.)

20. Un couteau. (Pl. XI fig. 4.) La manche a disparu.

21. Ferrailles et clouteries, outils, plaques, tenons, clous de différentes formes et grandeur. (Pl. XI fig. 6 à 24). Le N° 12 nous paraît être un petit coin et le N° 3 une vrille.

22. Plusieurs colliers en fer, qui semblent avoir été des cercles d'un petit barillet en bois. (Pl. XI fig. 25.)

IV.

OBJETS EN VERRE.

„Nos verriers modernes sont d'habiles industriels, dit Jolivet, ceux des anciens étaient des artistes." Cette sentence qu'on croirait être un paradoxe est cependant vraie à la lettre. Les anciens Romains, comme en beaucoup d'autres choses étaient nos maîtres dans la fabrication du verre. Leurs flacons, gobelets, tasses, coupes, barillets prenaient les couleurs les plus variées et les formes les plus élégantes. Ils imitaient avec un goût exquis et une vérité frappante la nature végétale aussi bien que la nature animale. Pour ne pas sortir de nos contrées nous citons dans la collection Disch à Cologne un petit flacon, très-bien travaillé représentant un singe qui joue de la flûte. M. Schuermans trouva dans un tumulus de Fresin une superbe fiole en forme de grappe de raisin, qui étant remplie de vin imitant d'une manière frappante une grappe mûre. Un

(1) Cette explication s'appuie principalement sur un passage de Plaute. (Mostullaire II, 1, 57.)

tumulus de Coninxheim près de Tongres fournit une urne magnifique en verre ayant la forme d'un poisson.

Les produits du Herkenbergh, surtout les figures 23 et 24, prouvent également à quelle perfection, la fabrication du verre était portée à l'époque cette la villa existait. Nous y trouvâmes :

1. Le fragment d'un vase de verre très-blanc, orné d'une feuille de vigne ciselée du plus joli dessin. (Pl. IX fig. 23.)

2. Fragment d'un verre aux plus belles nuances, ayant probablement appartenu à une coupe ou à un plat à *millefiori*. Les couleurs ont du être mêlées au verre quand il était en fusion, car elles sont dans la masse même et non sur la surface. (Pl. IX fig. 24.) M. de Meester de Ravestein à Hever, près de Bruxelles, possède une collection magnifique de vases en verre appelés *millefiori*, où l'on voit toutes les combinaisons ingénieuses données aux couleurs du verre par les artistes de l'antiquité.

3. Un fragment de fiole carrée de verre verdâtre. (Pl. IX fig. 25.)

4. Des pastilles blanches et noires, ressemblant à de petits pains ronds. (Pl. IX fig. 26 et 27). On trouve ces sortes d'objets quelquefois en grand nombre dans les tombeaux et dans les substructions. M. Schuermans en trouva de tout analogues aux nôtres dans un tumulus à Fresin. Ce sont probablement des pièces du *ludus latrunculorum*, des jetons de jeu, comme les dés de nos jeux de dames.

5. Une perle de collier canelée en pâte de verre du genre de celles qui ont été trouvées à Fresin, Walsbetz, Rondenbosch etc. (Pl. IX fig. 28.)

6. Une anse appartenant à un flacon carré.

7. Des fragments de coupes en verre godronné.

8. Des plaques nombreuses de verre vert, comme celui de nos anciens vitres. Quelques plaques ont les bords arrondis ce qui prouve qu'elles ont été coulées. Ces verres ont probablement servi à orner les murs et à garnir les fenêtres, comme le *lapis specularis*.

V.

OBJETS EN TERRE CUITE.

A. *Carreaux, briques et tuiles.*

Outre les tuiles et les imbrices, qui ont couvert le toit on trouva au Herkenbergh un grand nombre de rondelles et de carreaux en terre cuite percés d'un trou au milieu. C'étaient des fragments de colonettes d'hypocauste. Certaines colonettes n'étaient pas percées et servaient simplement d'appuis et non de conduits de chaleur. (Pl. X fig. 15.)

On trouva en outre des carreaux ornés de zigzags ou de rainures gravés sur la brique. (Pl. X fig. 6 à 14.) C'était probablement pour y faire adhérer le ciment; ou si ces carreaux ont servi de pavement, ce qui est plus probable, ils ont contribué à orner les salles d'un parquettage imitant la mosaïque. Nous avons également trouvé de ces briques à stries ondulées et à rainures dans les substructions de Mulheim près d'Eysden-Lancklaer (1) et dans celles de Reymersbeek près de Nuth.

Les briques ordinaires étaient peu nombreuses au Herkenbergh. Elles étaient plates, minces et carrées comme les tuiles. (Pl. X fig. 2 et 3). D'autres étaient oblongues et de moindre dimension. (Pl. X fig. 16).

Les tuiles romaines convexes portent le nom *d'imbrices* (pl. X fig. 4), et celles qui ont des rebords s'appellent

(1) Nous publierons prochainement une notice sur ces substuctions.

tegulae. (Pl. X fig. 5.) Celles-ci épaisses d'environ 0,04 cent. ont souvent près d'un demi mètre de long sur 0,35 cent. de large et pèsent jusqu'à 10 kilogrammes chacune, c'est-à-dire plus du neuf dixième des nôtres. Les tuiles d'une même espèce se retrécissaient à l'une des extrémités, afin qu'elles pussent être placées les unes sous les autres. Les tuiles courbes, *imbrices*, étaient destinées à couvrir la jonction des tuiles plates et à empêcher la pluie de pénétrer par les jointures. Elles formaient sur le toit du haut-en-bas des arêtes continues très-élégantes.

Puisque les tuiles des Romains n'étaient pas pourvues de crochets comme les nôtres leur système de toiture devait être plus horizontale que la toiture moderne, et présenter par conséquent dans nos climats de neige et d'humidité fréquente, des inconvénients nombreux. Aussi fut-il abandonné peu à peu après la domination romaine (1). Une tuile du *Herkenbergh* a été trouvée percée d'un clou, preuve que les anciens dans quelques cas donnés, attachaient leurs tuiles, soit les unes aux autres, soit aux lattes du toit.

Un nombre fort limité de tuiles dans un bâtiment portent parfois le nom ou le chiffre de leur fabriquant. Indépendant de ce sigle, les tuiles plates sont souvent marquées de cercles, de demi-cercles, de zigzags etc., qui servaient sans doute de point de repère. Parfois on y trouve la marque accidentelle des doigts de l'ouvrier ou des pattes d'un animal.

Sur différentes tuiles du Herkenbergh nous avons rencontré le sigle M H F dans un cercle. (Pl. X fig. 5 et pl. XI, fig. 26). Le sigle M H F également dans un cercle a été trouvé dans la villa de *Steenbosch* près de Fouron-le-

---

(1) Schuermans, *Exploration etc. de la Hesbaye*, p. 300.

Comte et reste déposé au Musée de Liége. Le catalogue du Musée royal de Bruxelles, p. 193, mentionne comme provenant des fouilles de la même villa, les sigles M H E et M I F. Mais d'après la vérification faite par M. Schuermans il s'agit des mêmes lettres M H F; dans le premier sigle la lettre E étant un F et dans le dernier la lettre H étant accolée au F final.

Les deux villa's de Steenbosch et du Herkenbergh, reliées l'une à l'autre par la voie romaine, contemporaines par l'époque probable de leur destruction (monnaies des deux premiers Antonins), le sont donc aussi par l'époque de leur construction, puisque le même tuilier a fabriqué les tuiles de leurs toits (1).

Il n'est pas impossible qu'à Meerssen même existaient des fabriques de tuiles au temps des Romains comme elles y existent de nos jours. Il n'est pas rare en effet de voir une industrie se perpétuer, depuis les temps les plus reculés, dans une localité déterminée. Nous avons trouvé de la terre glaise comme enduit des caves du *Herkenbergh*, du *Rondenbosch* et de *Billich;* en outre un dépôt considérable de cette matière se trouvait amassé près de la villa de Herkenbergh. Encore de nos jours on trouve en abondance de la terre glaise pour la fabrique des tuiles dans le versant de la montagne de Raer et dans les terrains humides de Rothem.

B. *Poterie grossière.*

Comme toutes les villa's fouillées, celle du Herkenbergh a fourni un très-grand nombre de poterie grossière. Mais en général ces produits de céramique offrent peu de carac-

---

(1) Schuermans, *Explorations* etc. p. 529.

tères distinctifs ; nous avons donc cru devoir nous borner à en relever les plus marquants.

1. Les trois plats dessinés pl. XII fig. 26, 27 et 28 sont d'une forme élégante. Elles sont en terre blanche et furent trouvées à peu près intactes parmi les débris.

2. Petite urne reconstituée fictivement. (Pl. XII fig. 29).

3. Des goulots de cruches de forme caractéristique qui pourront servir de comparaison à l'occasion d'autres découvertes. (Pl. XII fig. 30 à 35).

4. Des anses de cruches dessinées pour le même effet. (Pl. XII fig. 36 et 37).

5. Un fragment de panse d'un vase dont l'orifice est cassé. (Pl. XII fig. 25.) C'est le fragment d'un biberon-tétine pour l'allaitement des enfants. Comme les mères de nos jours, les femmes belgo-romaines et nommément celles du Herkenbergh, n'ont pas dédaigné de nourir leurs enfants au moyen du biberon. L'usage de ce vase à lait était également connu des Grecs, des Sceltes, des Germains et des Francs. On a rencontré assez souvent de ces vases dans les tombeaux d'enfants (1).

Passons maintenant aux sigles ou marques de potiers.

Sur les bords de vases nommés tèles nous avons rencontré les sept marques suivantes :

1. VH (H R) A. (Pl. XI fig. 30.) M. Schuermans rencontra ce sigle à Walsbetz, ce qui prouve l'existence contemporaine des deux villas. Un troisième exemplaire se trouve à Tongres au cabinet de M. Driesen. La lecture VBRA, VBR peut-être pour VRBA (NVS), que nous avions

---

(1) Cochet, Normandie Souterraine p. 196.
(2) Ces marques ont été décrites par nous dans les *Annales du cercle archéol. de Mons* tome VII.
(3) Oudh. ontdekkingen 1866 p. 5.

adopté d'abord, d'après notre exemplaire presqu'illisible, est donc fautive.

2. MEVI°. (Pl. XI fig. 29). La dernière lettre ° représentant le mot *officina* est beaucoup plus petite que le reste. Le sigle MEVI a été trouvé également au Rondenbosch. Celui-ci était encadré en cercles de rochets tout-à-fait semblables à ceux qui ornaient le sigle ME (.. trouvé dans les fouilles du Steenbosch sur le bord d'une tèle comme ceux du Herkenbergh et du Rondenbosch. Ce raprochement est fort curieux. Si ces trois sigles appartiennent au même fabricant, ce dont nous ne doutons pas, ces trois villas ont du être contemporaines, car elles se sont approvisionnées dans la même fabrique.

3. GAIVS FE (Pl. XI fig. 27). Le sigle GAIVSF se trouve au Musée de Wiesbaden et a été rencontré dans les fouilles de Vechten, Nimègue et Voorburg (1). Le sigle GAIVS a été rencontré dans un tumulus à Schaesberg près de Heerlen et à Londres en Angleterre. Remarquons ici que les poteries grossières ne se colportant pas au loin, il est probable qu'il y a eu différents potiers du nom de Gajus.

4. ADIVTORF. (Pl. XI fig. 31 et 31bis). Ce sigle qu'on a trouvé deux fois au Herkenbergh a été également trouvé sur de la poterie grossière à Elouges en Hainaut, dans des substructions, dont la monnaie la plus rapprochée de nous, date du règne de Commode. Ces deux villas ont donc été contemporaines. Le sigle ADIVTORI a été trouvé à Londres.

5. SATVRNIN.. (Pl. XI fig. 28.) Ce sigle quoique clairement imprimé est difficilement à lire à cause de la forme étrange de ses lettres, qui imitent assez bien le caractère des alphabets de l'Italie ancienne, dont M. Hagemans nous

(1) C'est par erreur que nous avons cité GAIVS parmi les sigles trouvés au Rondenbosch.

offre des spécimens dans son ouvrage intitulé : *Un cabinet d'amateur*. Le R surtout est peu reconnaissable. Le nom de Saturninus est tellement répandu sur les vases antiques que nous n'hésitons aucunement à croire, qu'il a été porté par plusieurs fabricants à la fois. En effet le sigle SATVRNINI a été trouvé à Bonn, Birten, Nimègue, Voorburg, Douy, Capoue etc. SATVRNINI OF à Londres et à Schoore en Brabant, SATVRNINVS FEC à Londres, L. SATVRNINI aux environs de Naples, SATVRNINVS à Nimègue.

6. CR(... De cette inscription les deux premières lettres seules sont lisibles.

7. CAR(... La fin de ce sigle est également illisible.

Toutes ces marques appartiennent à des industriels portant des noms latins, excepté le sigle VH(H R)A qui est barbare. Cela prouve que les habitants du pays qui seuls ont fabriqué ces poteries pondereuses et difficiles à transporter, étaient des gens, presque tous tellement romanisés, qu'ils avaient quitté le nom même de leurs parents, pour en adopter un de la nation conquérante.

C. *Poterie samienne.*

La poterie dite Samienne et dont la pâte nous venait primitivement de la Samothrace ou de l'Ile de Samos devait être assez rare et assez chère dans nos contrées. Les industriels de céramique de l'ancien empire romain se sont donc pris de bonne heure à imiter ces vases rouges et luisants en jetant dans le commerce des produits d'imitation, qui reçurent également le titre de poterie de Samos, quoique la terre dont ils étaient composés n'eut jamais vu l'archipel de la Grèce.

C'est cette poterie Samienne imitée, dont on retrouve à profusion les débris dans les substructions de nos villa's.

Les fabriques en étaient répandues sur toute la surface de l'empire romain, et il n'est pas douteux que la Gaule Belgique et la Germanie inférieure en possédèrent une grande quantité.

Jusqu'ici il a été assez difficile de fixer la patrie des nombreux fabricants de poterie Samienne, dont on retrouve les sigles. Mais dès que les archéologues donneront plus de soin à la description des vases marqués, on parviendra à connaître le lieu, où demeurèrent quelques uns de ces industriels. C'est ainsi que, la fabrication autochtone des tuiles, des briques et de la poterie grossière étant connue, il sera facile de déterminer la patrie de ces fabricants, peu nombreux il est vrai, qui ont apposé leurs marques, à la fois sur la céramique grossière et sur la poterie de Samos.

Voici les deux sigles figulins que nous avons trouvés sur le fond de la poterie rouge, découverte au Herkenbergh.

1. AIISTIVI M (pl. XI fig. 33). Ce sigle est remarquable par la forme archaique de la lettre II pour E. C'est une imitation manifeste de *l'éta* majuscule des Grecs, dont la forme était celle de notre H. On trouve cette forme archaique de la lettre E dans les sigles et les inscriptions romaines jusqu'au temps de Septime-Sévère (193-211). C'est donc un indice que le potier ÆSTIVVS a vécu au plus tard vers le second siècle (1) de l'ère chrétienne.

On a trouvé ÆSIIVI(MA) à Bâle en Suisse, AIISTIVI à Allier en France, AIISTIVIM à Londres, ÆSTIVVS à Bavay et AISTIVI à Élouges dans le Hainaut. Comme la monnaie la plus récente de ce dernier établissement est du règne de Commode, l'époque où vécut le potier ÆSTIVVS se trouve encore déterminée de plus près. Le vase, au fond

(1) Chose curieuse le nom de famille *Somers*, traduction flamande du nom latin *Aestivi*, est très-répandu dans les environs de Meerssen.

duquel cette marque se trouve imprimée, est une coupe magnifique, au grain le plus fin et d'une couleur rouge tirant sur le brun. Il a une hauteur de 8½ et une circonférence à l'ouverture de 51 centimètres. Autour de sa panse il est orné d'un large bord saillant, qui lui rend une forme fort élégante. (Pl. XII fig. 6). M. Brongnart appelle ce genre de vases turbino-cylindriques. Des exemplaires pareils à celui de Meerssen ont été trouvés dans les Pays-Bas à Rossum par M. Leemans et dans le Brabant-Septrional par feu M. Hermans (1).

2. DONATI.M (Pl. XI fig. 34.) Le sigle DONATI a été rencontré à Birgelstein près de Salzbourg, le sigle DONATVS à Londres et DONATIM à Nimègue, Paris, Le Chatelet en Champagne et à Champion dans la province de Namur (2). Comme on le voit le potier *Donatus* à eu à peu près les mêmes relations commerciales que son confrère *Aestivus*. La circonstance de la découverte du sigle DONATIM dans un tumulus belgo-romain de Champion, qui comme l'affirme M. Schuermans, appartient vraisemblablement au IIme siècle, nous fait croire que ce fabricant de poterie a été contemporain *d'Aestivus*.

1. Parmi les poteries de Samos non pourvues de sigles, nous remarquons quelques fragments de bois et de coupes ornés de figures à reliefs. Le fragment dessiné pl. XII fig. 1, a été l'objet d'une étude savante de la part de M. Schuermans; il est orné d'un bord à oves, comme la plus part des poteries de ce genre, et de diverses autres représentations. Nous y voyons un génie ailé, un coq, un personnage jouant d'une flûte etc., le tout placé entre les enroulements d'une plante se terminant dans une fleur, qui

(1) Leemans, *Rossum* pl. V, Hermans, *Noord-Brabants Oudheden*, pl. X.
(2) Schuermans, *Sigles* p. 111.

d'après des botanistes consultés à cet effet n'est autre que la *dictytra spectabilis*.

Or cette fleur, originaire de la Chine, n'a été importée en Europe qu'en 1810 à l'état d'herbier et vers 1850 comme plante vivante. Comment donc les Romains ont-ils pu la dessiner? Comme il n'est pas probable que la plante elle-même ait passé deux fois en Europe il est à présumer qu'elle y fut connue d'abord comme dessin. M. Viollet-le-Duc affirme que cette fleur est reproduite sur les étoffes et les menus objets sculptés les plus anciens de la Chine. Ce serait donc sur les tissus et les objets de commerce venus de l'Orient que cette fleur aurait été copiée par les potiers romains, non en se l'appropriant servilement, mais en l'imitant et en l'adoptant aux règles de l'ornamentation en vigueur dans l'art figulin. C'est ainsi que notre artiste a donné des vrilles à une plante à laquelle la nature a refusé ces moyens d'attache; mais c'était un moyen pour placer convenablement le coq et les génies ailés.

Au reste l'emploi de cette fleur dans l'ornementation des monuments du moyen-âge paraît également être hors de doute. C'est ainsi que M. Viollet-le-Duc a reconnu parmi les cordons d'arcs doubleaux et les archivoltes de l'église abbatiale de Vezelay des ornements qui ne sont d'après lui qu'une imitation de la fleur dite *dictytra spectabilis* (1). Encore de nos jours cette fleur, avec sa forme en poulaine, termine les babouches, les chapeaux et les kiosques des Chinois.

Il existe des poteries nombreuses, dans les collections, ornées de cette fleur chinoise. Un fragment du Musée de M. de Meester de Ravesteyn porte le sigle figulin OFMASCLI.

---

(1) Diction. de l'archit. française V, p. 507.

„Or, dit M. Schuermans (1), la marque OFMSCVI, à rectifier OF(MA)SC(VL)I, a été trouvée dans le cimetière de Flavion, qui a cessé de servir aux sépultures sous le règne de Commode. Les reproductions de la fleur dite *dicktra spectabilis* existaient donc dans la céramique romaine à l'époque de Marc-Aurèle, qui paraît être celle où la villa de Meerssen fut détruite (1).

2. Un fragment de vase avec frise à oves. (Pl. XII fig. 2).

3. Un vase dont le fond manque, orné d'une frise à oves et d'un cercle de couronnes. (Pl. XII fig. 3).

4. Fragment de vase à relief représentant des feuilles de lotus sortant d'un nœud de tige. (Pl. XII fig. 38).

5. Fragment d'un vase orné de cercles en grènetis entourant une fleur. (Pl. XII fig. 39).

6. Fragment d'un vase orné de guirlandes. (Pl. XII fig. 40).

7. Fragment de vase orné de branches et où l'on distingue la partie inférieure d'une figure humaine. (Pl. XII fig. 41).

8. Une tête de lion avec sa mufle trouée. (Pl. XII fig. 4). Ce fragment appartient au bord d'un vase et a servi à en faire écouler le contenu liquide. (Pl. XII fig. 4).

9. Vase à large bord retroussé dont le fond est parsemé de petites pierres blanches. Les Romains faisaient usage de ses vases pour broyer avec leurs cuillières les aliments qu'on servait sur la table. (Pl. XII fig. 5). Le pied manque.

Enfin un grand nombre de poteries en terre Samienne de forme plus commune. Sur le bord d'un vase plat, composé d'une pâte assez tendre, se trouvait une inscription faite à la main. (Pl. XI fig. 32). Nous croyons lire ce *graffito* DOAIIS ou ADOAIIS, car le vase est brisé dans la lettre qui précède le D. Faut-il présumer que le vase a servi à mesurer le contenu d'une de ces grandes cruches

(1) *Bulletin de la commission royale d'art et d'archéol.* VI p. 280.

que les Romains appelaient *dolium?* Ou le préposé de la cave a-t-il voulu y graver le titre de sa charge *a doliis?* Feu M. Janssen a proposé de lire ADALIS. Il est difficile de décider (1).

D. *Poterie fine autre qu'en terre Samienne.*

1. Deux fragments de poterie jaune à boutons, revêtus d'une sorte de dorure ou de bronze qui a résisté au temps. (Pl. XII fig. 7 et 8). Ces boutons sont de petites bosses rondes comme des têtes de clous, symétriquement placées de haut en bas, et qui à l'intérieur forment autant de fossettes.

Nous avons mentionné ces vases à boutons dans notre *Description d'un cimetière belgo-romain trouvé à Bergh-Terblyt* (2) et nous avons pensé que la dorure qui les couvre n'avait rien de commun avec les paillettes de mica précédemment signalées sur de vases pareils. Pour élucider la question M. van der Capellen, chimiste à Hasselt, a bien voulu se charger de traiter à l'eau régale la dorure de ces tessons, et le résultat négatif de ces expériences l'a porté à conclure positivement à l'absence de métal, or ou cuivre. La prétendue dorure sera donc l'effet, ici comme ailleurs, de l'application de la mica ou du sable d'or.

2. Poteries blanches, pâte tendre comme la craie, entourées de cercles de couleur rougeâtre. Quelques auteurs ont élevé des doutes sur l'antiquité de ces sortes de poteries. M. l'abbé Decorde les a attribué à l'époque gauloise; M. Cochet au contraire les attribue au moyen-âge (3). Les découvertes de Walsbetz (4), de Houthem-St.-Gerlach, de

---

(1) Voyez Jos. Habets, *Notice sur quelques marques de potiers trouvées à Meerssen.* Cercle archéol. de Mons VII. Janssen *Oudheidk. onidekkingen* p. 5.
(2) *Publ. etc. du Limb.* III p. 196 et 197.
(3) Cochet, *Seine inférieure* p. 322.
(4) *Bulletin de la comm. royale d'art et d'archéol.* V p. 449.

Meerssen et de Bergh-Terblyt (1) nous prouvent à l'évidence que ces sortes de vases ont été connues des Romains. Un vase presqu'entier de ce genre est sorti de terre dans les fouilles du Herkenbergh. La partie supérieure seule est restituée fictivement. (Pl. XII fig. 9). Au reste ces sortes de vases ont été signalées par plusieurs auteurs; on croit qu'elles appartiennent aux deux premiers siècles de l'ère chrétienne (2).

3. Tessons d'un grand vase ayant eu la forme d'un tonneau. Ce vase de pâte blanche et molle était couvert de zones guillochés imitant des cercles. (Pl. XII fig. 10).

4. Vases très-frêles revêtus d'une couverte noirâtre et luisante. Des grains de sable sont parsemés à l'extérieur. On croit généralement que se sont des pots à graisse ou à onguent. (Pl. XII fig. 11 et 12).

5. Divers fragments de vases à vernis gris bleu et ornés de guillochis. (Pl. XII fig. 13 à 18).

6. Fragments de vases à imbrications, dont les reliefs affectés dans la pâte imitent les écailles de poissons. (Pl. XII, 19 à 21.)

7. Tessons ornés d'enroulements entremelés de perles ovoïdes et d'animaux. (Pl. XII, fig. 22 et 23.)

8. Une petite lampe de la forme la plus ordinaire. (Pl. XII fig. 24.)

Disons en finissant cette nomenclature qu'à l'exception du squelette humain les objets trouvés au Herkenbergh à Meerssen ont été fait cadeau par M. le baron de Lamberts de Cortenbach au Musée de la société archéologique de cette province, dont ils font un des plus beaux ornements.

***

(1) *Publ. etc du Limb.* III p. 202.
(2) *Bulletin des comm. etc.* VI p. 250.

Les villas ou maisons de campagne dont on retrouve les traces dans nos contrées ont eu pour la plupart des possesseurs jouissant d'une certaine aisance et de confort. Les tuiles, les briques, les murs maçonnés constituent des signes évidents d'une demeure plus qu'ordinaire. Le pauvre et le simple campagnard demeuraient alors, comme de nos jours, sous un toit de chaume ou de roseaux et leurs huttes et leurs métairies étaient construites en bois et en limon.

Dans les campagnes on ne trouvait point ou rarement comme aujourd'hui de fortes agglomérations d'habitations et des villages. C'étaient le plus souvent des maisons isolées jetées ça et là au hasard. Tantôt c'était une bonne culture, la proximité d'un ruisseau, d'une rivière ou d'une route, tantôt c'était un site favorable ou pittoresque, qui déterminaient l'érection d'une villa. Quelquefois on marchait des heures entières à travers le pays sans trouver une campagne ou une terre cultivée; des landes, des bois, des paturages tels que le bon Dieu les avait laissés, le désert partout.

Là ou il y avait plusieurs maisons il y avait également un temple. C'est le poëte latin Plaute qui nous l'apprend: „S'il y a à la campagne un temple, dit-il, nous pouvons conclure hardiment qu'il y a à l'entour des maisons habitées: car outre l'attrait du culte, le lieu est trop fréquenté pour être tout à fait désert" (1). C'est ainsi qu'au Ravenbosch où M. Janssen découvrit un petit temple rond, plusieurs villa's se trouvent l'une près de l'autre.

Cependant on trouvait les habitations les plus considérables le long des chaussées militaires. Là il y avait tout un système d'habitations isolées établi en confiance de la paix générale, mais qui disparut dès que les Romains abandon-

(1) *Le Rudens*, acte I, sc. IV.

nant l'offensive eurent à se défendre eux-mêmes. Une partie de ces habitations disparut sous le fer et le feu ; le reste fut changé en hameaux et en villages, car, pour se défendre contre l'invasion, les générations successives dûrent placer leurs habitations l'une à côté de l'autre. Le système des villa's isolées, semble donc indiquer un temps antérieur à la reprise des invasions des Barbares.

La villa de Herkenbergh était particulièrement somptueuse et d'une étendue plus qu'ordinaire. Ses vastes bâtiments pouvaient abriter une centaine de personnes. Ses bains magnifiques avec leur profusion de marbre, et de pierre spéculaire, leur structure soignée et élégante nous ont révelé un maître riche et amateur du luxe. Le fragment d'une statue en marbre blanc (pl. VIII fig. 1), l'élégant chapiteau corinthien (ibid. fig. 9), la structure soignée des murs, les fragments de stucs peints (pl. X fig. 1) et les carreaux en terre cuite (pl. X fig. 6 à 14) sont l'indice certain que le bon goût a inspiré l'architecte qui a élevé ce bâtiment.

Les différents fragments de vases, le verre à *mille fiori* (pl. IX fig. 24) et celui où se trouve représenté une feuille de vigne ciselée (pl. IX fig. 23), la gracieuse poignée de meuble (pl. IX fig. 1), les clous en rondes bosses (pl. IX fig. 17 à 19), les styles à écrire (pl. IX fig. 12 et 13) sont une marque certaine, que l'intérieur et surtout le mobilier était en rapport avec la somptuosité des bâtiments.

Les bracelets, les bagues, les fibules, la petite boîte à senteur (pl. IX fig. 7 à 10) la pince à cheveux (pl. IX fig. 15), *l'acus crinalis* les perles et les autres ornements du corps prouvent à l'évidence que les habitants de l'un et de l'autre sexe n'ont rien négligé pour se parer et s'orner convenablement suivant la mode du temps. C'étaient des gens riches et aimant la parure.

Les tessères, la baguette du jeu de cerceaux (pl. IX fig. 27, 29 et 16), nous démontrent qu'au Herkenbergh on avait le secret de s'amuser, soit dans l'intimité de l'intérieur pendant les tristes soirées de l'hiver, soit pendant les journées agréables de la belle saison.

Les ossements de bœuf, de mouton, de chevreul, de sanglier, de cochon, de mouton, de lièvre, de poule etc. provenant des rejets de la cuisine font foi qu'une table frugale et confortable y était servie pour le maître et les siens. Les nombreuses valves d'huîtres démontrent de plus, que dans certaines occasions on ne reculait pas devant des frais inusités en y préparant des banquets à l'instar de Luculus. Ces molusques provenants de l'océan constatent à la fois un raffinement gastronomique chez le maître de la villa et une puissante organisation du commerce chez les anciens Romains.

Maintenant que nous connaissons le propriétaire du Herkenbergh, romain ou barbare romanisé, disons un mot de la nation au milieu de laquelle il a passé sa vie.

Le ci-devant pays de Fauquemont où se trouve le plus grand nombre des établissements et des cimetières découverts par nous, faisait autrefois partie des trois pays d'Outre-Meuse.

Les premiers peuples qui ont habité cette contrée, et dont l'histoire nous a conservé le nom ont été les Éburons. César nous apprend qu'ils habitaient les deux rives de la Meuse, de manière toutefois, que la plus grande partie de ce peuple demeurait entre ce fleuve et le Rhin. L'an 699 de Rome Ambiorix et Cativulcus chefs des Éburons formèrent le projet de détruire les légions romaines, que César avait placées dans leur pays. Ce projet leur réussit; le camp fortifié *d'Aduatuca* fut pris et la défaite des Romains com-

plète. Les deux chefs Sabinus et Cotta périrent les armes à la main.

Lorsque César apprit ce désastre il jura qu'il ne se ferait couper, ni la barbe ni les cheveux, jusqu'à ce qu'il eut vengé sur Ambiorix et les Éburons le sang versé de ses légions. L'occasion s'en présenta l'année suivante. Les Éburons abandonnés par leurs alliés crurent la résistance inutile; Ambiorix prit la fuite et Catavulcus ne pouvant le suivre à cause de son grand âge, s'ôta lui-même la vie pour ne pas tomber au pouvoir des Romains. Le peuple des Éburons découragé par l'absence de son chef allait se cacher dans les bois et les marais ou sur le territoire étranger.

César étant arrivé sur ces entrefaites dans le pays fut fâché qu'ils se fussent soustraits à sa vengeance. Après avoir déposé ses bagages dans le camp *d'Atuatuca*, dont les fortifications subsistaient encore, et qu'il laissait à la garde d'une légion et de 200 chevaux sous les ordres de Cicéron, frère du célèbre orateur, il partagea le reste de ses troupes en trois corps, dont deux allèrent dévaster le pays joignant les Ménapiens. Il se mit lui-même à la tête du troisième corps à la poursuite d'Ambiorix. Mais cette expédition était pleine de périls, les Romains ne connaissant pas assez les lieux de retraite des Éburons dans les bois; il était d'ailleurs aussi difficile pour eux, d'y pénétrer en corps, que dangereux de donner dans des embuscades, en le tentant en petits pelotons.

César fit donc inviter les peuples voisins, auxquels cette contrée était plus connue, de venir la ravager et de piller les Éburons. Leurs bourgs et leurs habitations isolés furent livrés aux flammes. Ce n'était partout que massacre, pillage, destruction, et ceux qui cachés quelque part, avaient échappé au glaive de ces cruels vainqueurs étaient réduits à périr de faim. Les Éburons furent ainsi extirpés jusqu'au

dernier par cet homme dont quelques historiens ont tant prôné la clémence.

En quittant les Gaules, César laissa déserte la plus grande partie des contrées situées entre le Bas-Rhin et la Dyle. Quelques historiens pensent qu'Auguste, qui après César s'empara de la suprême puissance dans Rome, repeupla l'Éburonie par des colons tirés de la Gaule, lesquels y auraient apporté leur langue gauloise et les noms des contrées Gauloises d'où elles venaient. D'autres pensent que des peuplades venues d'au-delà du Rhin vinrent s'établir dans le pays désert des Éburons.

Quant au pays de Fauquemont et l'ancien quartier d'Outre-Meuse en général, nous y trouvons un siècle plus tard les Sunuques, *Sunici* ou *Sunuei*. C'est ce qui est évident par le récit de Tacite touchant l'expédition de Civilis, chef des Bataves révoltés contre les Romains, en l'an 70 de l'ère chrétienne. Ce chef Batave ayant pris la citadelle de Castra-Vetera marchait sur Cologne, s'y alliait aux Ubiens et se dirigeait ensuite vers le pays de Tongres après avoir tiré à soi les Sunuques qui demeuraient entre les Ubiens et la Meuse (1). C'était près de la Meuse, aux environs de Maestricht qu'il trouvait la première résistance. Claudius Labeo, général romain, l'y attendait à la tête d'une petite armée composée de Bethasiens, de Tongrois et de Nerviens qu'il avait assemblée à la hâte. Il avait pris position dans un lieu avantageux et avait fortifié le pont qui se trouvait sur la Meuse. Le combat resta douteux dans ce lieu étroit jusqu'au moment où les Germains passèrent la rivière à la nage et attaquèrent Labeo par derrière. L'éloquence de Claudius Civilis fit le reste ; les chefs Ton-

(1) On croit que la petite rivière de Worm qui passe à Roiduc séparait le territoire des Ubiens de celui des Sunuques.

grois Campanus et Juvinalis mirent toute leur nation sous sa puissance et les Bataves triomphèrent. C'est donc dans le pays des Sunuques que la bataille a eu lieu, probablement entre Meerssen et Maestricht (1).

Si nous ajoutons foi à l'opinion de M. Ernst (2) le nom de ce peuple ne revient plus dans l'histoire après ce combat. Il semble néanmoins avoir donné le nom et peut-être l'origine à plusieurs communes du pays d'Outre-Meuse. C'est ainsi que les villages de Sinnich, Schin-sur-Geul, Schinnen, Schinveldt et Schimmert qui s'écrivait au moyen-âge Schinmart rappellent plus au moins le nom des *Sunici*.

Cependant là où l'histoire se tait, les inscriptions découvertes sur la pierre et sur le bronze nous révèlent par rapport à ce peuple quelques détails nouveaux et fort curieux. Ces monuments épigraphiques sont des chartes non moins précieuses que les livres.

Vers l'année 124 après la naissance de Jésus-Christ l'empereur Hadrien donna un diplôme de congé aux vétérans de l'armée de la Brétagne appartenant à la première cohorte des Sunuques *(cohors I Sunucorum)*, à la première des Nerviens, des Bethasiens, des Ménapiens, de Tongres et à la seconde, la troisième et la sixième des Nerviens. Le porteur de ce diplôme de congé fut le Sunuque *Entipont*, fils *d'Albanus* et le préfet de la *Cohors I Sunucorum* s'appelait *Aulustus Claudianus* (3).

A Cærnaron en Angleterre, on a trouvé une pierre commémorative portant que la cohorte des Sunuques a travaillé pendant le règne de Septime-Sevère (194—211) à la réparation d'un aqueduc usé de vétusté (4).

---

(1) Tacitus, *Histor.* IV, 66.
(2) *Hist. du Limb.* I, p. 179.
(3) Orelli et Henzen, n° 6857.
(4) Schuermans, *Inscriptions Belges* p. 84.

Les Sunuques comme la plupart des peuples d'alors avaient leurs déesses topiques. L'une de ces divinités portait le nom de *Dea Sunuxsalis* ou *Sunucsalis*. A Embken près de Duren on a rencontré un autel votif qui lui fut dédié par un certain *Volerius* (1). A Eschweiler près d'Aix-la-Chapelle un autre autel en l'honneur de la déesse *Sunuxalis* fut érigé par *Ulpius Huncius* (2). Voilà des détails sur les Sunuques dont les historiens ne parlent pas.

L'origine de ce peuple a donné lieu a quelques recherches de la part de M. Ernst, mais qui malheureusement n'ont pas abouti à un résultat. Quelques'uns, selon lui, ont cru que les Sunuques n'étaient point différents des Segniens qui étaient Germains d'origine; d'autres croient que c'étaient des Sicambres ou plutôt des Cattes, c'est-à-dire des Hessois, connus encore alors sous le nom de Suèves, qu'Auguste, au rapport de Suétone, fit placer dans les contrées voisines de la rive gauche du Rhin, après que Tibère les eût vaincus l'an 8 avant Jésus-Christ (3).

Quoiqu'il en soit la question de l'origine des Sunuques sera difficile à résoudre. Peut-être que les quelques noms propres que nous avons rencontrés, tels que *Entipont*, *Auluntus*, *Huncius*, *Volerius* etc. mettront les linguistes sur la trace du langage que ce peuple a parlé. D'autres noms tels que *Brariatus*, *Riomas* et *Vhhra* ont été trouvés sur des poteries grossières dont les fabriques auront existé, soit dans leur pays même, soit dans le voisinage.

Le pays d'Outre-Meuse composé, comme on sait, des Seigneuries de Fauquemont, de Daelhem et de Rolduc, était donc peuplé dans les premiers siècles de l'ère chré-

---

(1) Brambach, *Inscript. Rheni*, n° 569.
(2) Ibid. n° 633.
(3) Ernst, *Hist du Limb.* I, p. 198.

tienne par les Sunuques. La dernière fois que les monuments épigraphiques font mention de ce peuple fut sous le règne de Septime-Sévère (194—211). C'est également vers cette époque d'après M. Schuermans (1), qu'ont disparu dans une invasion de Chauques toutes les villas découvertes sur les deux rives de la Meuse. Peut-être que le peuple des Sunuques a également disparu dans cette catastrophe et dans celles qui ont suivi immédiatement.

L'invasion des Chauqes en Belgique eut lieu en l'an 176 ou 177 de l'ère chrétienne. Didius Julien, gouverneur de cette province ne parvint à résister à leur irruption qu'en appelant tumultuairement les habitants aux armes (2). M. Schuermans a démontré que ce peuple venant des bords de l'Elbe n'a pu entrer en Belgique que par la route de Juliers à Tongres.

Or comme tous les bâtiments isolés échalonnés le long de cette route et qui ont été examinés par des fouilles ont péri par un incendie violent, et que dans aucun de ces établissements on a trouvé des monnaies postérieures à l'année 176, mais qu'au contraire presque toutes s'arrêtent à cette époque, il est fort probable que la villa de Herkenbergh, ainsi que celle du Rondenbosch et toutes celles qui ont été fouillées par M. Schuermans et par nous, ont été détruites pendant l'invasion des Chauques vers l'année 176 ou 177 (3).

Jos. Habets.

---

(1) *Exploration des Tumulus de la Hesbaye*, p. 340.
(2) Spartian, *in Did. Julian*, I.
(3) Voyez sur cette invasion les raisons apportées par M. Schuermans : Exploration des Tumulus etc. p. 422 et 551 et 199.

MÉLANGES.

1. *Ailbert d'Antoing, Chanoine de Tournai et fondateur de l'abbaye de Rolduc, a-t-il été architecte?* (Voyez V, p. 309.)

Dans le tome XIV des *Bulletins de la Société historique et littéraire de Tournai* M. le vicaire général Voisin, dont les travaux historiques sont justement goutés en Belgique, publie une notice ayant pour titre *Ailbert chanoine de Tournai fondateur de Rolduc et de Clairefontaine.* Cette notice se compose principalement du texte latin et de la traduction française d'une partie des Annales de Rolduc concernant la vie du chanoine Ailbert. Les religieux de Rolduc, se ressouvenant un jour, que leur monastère avait été fondé par un chanoine de Tournai, se reprochèrent d'avoir si peu de rélation avec ceux dont ils tiraient en quelque sorte leur origine et ils voulurent rétablir les rapports d'autrefois. A cet effet, l'abbé Jean-Joseph Haeghen (1757-1781) fit extraire des Annales de Rolduc tout ce qui concernait son vénérable fondateur pour être envoyé au chapitre de Tournai.

M. Voisin, qui publie ces extraits les fait suivre de notes et de remarques fort judicieuses. Ce qu'il dit des connaissances architecturales du savant et vénérable Ailbert d'Antoing doit sans aucun doute intéresser nos compatriotes, surtout s'ils ont visité l'admirable église abbatiale de Rolduc avec sa crypte.

Voici donc ce que dit M. Voisin. »Nous devons faire remarquer dans la chronique de Rolduc une particularité qui a pour nous beaucoup d'intérêt : c'est qu'Ailbert avait des connaissances en architecture. On commence par lui attribuer la construction de la chapelle de St. Médart à Tournay, qui a été le berceau de l'abbaye de St. Nicolas *sumptu et dispendio proprii laboris.* En 1106, à la demande d'une dame riche du Brabant, il construit l'église d'*Elsbeek.*

»En 1107, il construit en pierre le chœur de l'église de l'abbaye de *Rolduc*. Peu après il bâtit le cloître de l'église *construit curtim ecclesiæ*. Après la conversion d'Embricon le chœur est démoli, et Ailbert, aidé de son pieux bienfaiteur, construisit une crypte, et jette les fondements d'un monastère en style lombard, *construxerunt cryptam jacentes fundamentum monasterii scemate longobardico*. La crypte et l'emplacement de l'église furent l'une consacrée l'autre béni en 1108.

»En 1111, un dissentiment avec le frère Embricon fait prendre à Ailbert la résolution de quitter *Rolduc*. Il se dirige vers la France, entre dans la *Thiérache* où il fonde le monastère de *Claire-Fontaine*.....

»Ces connaissances très-positives en architecture Ailbert ne pouvait les avoir acquises qu'à l'école de Tournai. Il en résulte avec évidence, quand on considère l'élégance de la crypte de Rolduc, que l'école du chapitre de Tournai (où Ailbert avait fait ses études et qu'il avait dirigée comme écolâtre) ne le cédait sur ce point à aucune autre de cette époque.

»L'existence de ces rapports entre Rolduc et Tournai, une fois bien établie, il devient très-curieux de rechercher les motifs d'architecture qui ont entre eux de la ressemblance et attestent une même origine. Nous pouvons signaler les chapiteaux lombards-bysantins taillés des deux côtés d'après les mêmes principes.

»On trouve à l'entrée de la crypte de Rolduc la colonne en torsade qui se voit au trumeau intérieur qui sépare les deux porches de notre cathédrale, de même que la colonne chevronnée dont il nous reste ici plusieurs spécimens.

»Il est surtout bien remarquable qu'il y a dans la crypte de Rolduc quatre fûts de colonnes reposant sur des animeaux fantastiques, et qu'il y a précisément le même nombre de colonnes à l'entrée de la cathédrale de Tournai posées de la même manière.....

»Les animaux à Tournai sont moins apparents qu'à Rolduc; le corps semble écrasé; il n'y a presque que la tête qui se montre, tandis qu'à Rolduc les monstres sont plus entiers, plus complets, et on en comprend la raison. La construction de

notre cathédrale étant antérieure de trois quarts de siècle, le motif d'architecture dont il s'agit, exécuté ici dans des proportions rudimentaires, s'est développé avec le temps. C'est ce qui arrive toujours ; l'imitation tend à surpasser les proportions de ce qui a servi de modèle. La grosseur du fût et l'emplacement des colonnes permettaient d'ailleurs de laisser occuper aux animaux plus de place à Rolduc qu'à Tournai".

Voilà une étude bien instructive et qu'il serait utile d'appliquer à d'autres constructions d'Ailbert. Il en résulterait probablement que le pieux fondateur de Rolduc fut reconnu pour un architecte distingué. H.

II. *La messe de Bolsena — Légende de Ste Vilgifortis.*

L'église de *Horst*, près de Venlo, possède deux monuments curieux par leur originalité. C'est d'abord la représentation d'une vision apparue à Bolsena en Italie, au pape St. Grégoire pendant qu'il y disait la Messe. M. Gielen de Maeseyck vient de publier dans le *Messager des sciences historiques* de Gand, année 1870, une notice sur une petite miniature représentant la même vision. Au moyen-âge ce fait extraordinaire était très-connu dans notre province. Un chroniqueur du pays d'Outre-Meuse, dont nous avons publié les travaux dans ces Annales (VII p. 99) dit qu'il vit, en 1501 à Sittard, une pluie de croix et d'instruments de la passion, des couronnes d'épines, des colonnes, des croix, des clous etc. »juste comme on les a dépeint dans les tableaux de la vision de St. Grégoire". Ces tableaux étaient alors très en vogue ; nous en connaissons deux de cette époque : l'un est en possession de M. Slanghen, bourgmestre à Hoensbroeck et l'autre appartient à M. Ariens, curé à Fauquemont. La représentation de Horst nous paraît d'une date un peu plus récente ; c'est un bas-relief en pierre de sable, de style gothique, qu'on a relégué de l'église au cimetière.

Le second objet qui attira notre attention dans l'église de Horst est une sculpture en bois, représentant le crucifiement miraculeux de S^te. Vilgifortis (*Virgo-fortis*) qu'on appellait égale-

ment Ste. Kummernis et dont les légendes ont été recueillies par les Bollandistes au 10 Juillet. Cette sculpture est une de ces représentations mystiques, qu'on aimait à vulgariser vers la fin du moyen-âge. La figure a des traits masculins et porte la barbe; elle est couverte d'une tunique longue en forme de sac, nouée sous les pieds par une corde. En 1419 le duc Adolphe I de Clève éléva dans la collégiale de Clève une chapelle en l'honneur de St George et de Ste. Vilgifortis. Dans l'église de St. Lambert à Dusseldorf on rencontra récemment des fresques de la première moitié du XVme siècle, où la légende de cette Sainte était représentée. M. l'archiviste Harless, qui signale cette découverte aux *Annales archéologiques de Bonn* (XLIX p. 186), ajoute que cette légende se trouve assez souvent représentée dans les églises de la Néerlande. Pour autant que nous sachions l'église de *Horst* seule, en est encore dotée de nos jours.

III. *Découverte d'antiquités à Kessenich.*

M. Franssen, curé a Ittervoort, vient de découvrir deux cimetières belgo-romains dans les environs de *Kessenich*. Le premier se trouve sur le bord de l'ancienne chaussée romaine près du village. C'est en jetant les fondéments d'un nouveau moulin à vent, que les premiers vestiges de ce champ de repos furent découverts. L'autre cimetière se trouve au hameau de Manestraet près de Neeritter. M. Franssen publiera sous peu une notice sur ces découvertes.

IV. *Villa belgo-romaine du Rondenbosch à Houthem St. Gerlach.*

(Voyez V p. 347.)

En défrichant le petit bois de Rondenbosch les ouvriers ont découvert un grand fer rond ayant probablement servi à munir l'essieu d'un char, et un denier de l'empereur Hadrien en bronze couvert d'une petite plaque d'argent. C'est une monnaie fourrée, mais parfaitement conservée. Les Romains connaissaient aussi bien que les modernes l'art de falsifier le numéraire.

V. *Livres dont l'enseignement fut permis dans les écoles du pays d'Outre-Meuse en* 1736. (Voyez VI p. 30).

Le réglement sur les écoles, que les États-Généraux de la Hollande avaient accordé en 1655 à leurs sujets du pays d'Outre-Meuse et des autres pays de la généralité, et qui a été maintenu avec la dernière rigueur jusqu'à la révolution française, prescrivait que tout sujet catholique-romain, soit prêtre, soit laïque, était de fait même inhabile à tenir école et à enseigner la jeunesse, soit en public, soit en particulier. L'enseignement fut par ce règlement placé exclusivement dans les mains des soidisant réformés. Les prédicants dont le gouvernement avait gratifié toutes les communes notables de notre pays, y avaient l'inspection et la direction. D'après l'article VIII de ce règlement, le Classis, c'est-à-dire, l'assemblée générale du cercle des ecclésiastiques protestants, avait à dresser une liste de livres qui devaient être employés dans les écoles. Nous avons eu le bonheur de trouver une de ces listes dans les archives de la commune de *Klimmen*. La voici :

»Lyst der schoolboeken, die voortaen in de scholen ten platten lande van de schoolmeesteren alleen, volgens resolutie der gereformeerde Classis van Maestricht zullen geleerd worden :

1. Het A B tafeltjen.
2. Het A B boek der gereformeerden.
3. De trappen der jeugd.
4. De letterkonst.
5. De Bijbels, Testamenten, Evangeliën en Epistelen, zelfs die van de Roomsche opzettinge.
6. Alle soorten van Couranten en Nieuwspapieren.
7. Neffens allerley soorten van indifferente historiën; N.B. echter onder die conditie, mits dat het oordeel over de laetste sal staen aen den predikant van de plaetse.

Aldus besloten in de Classis van Maestricht den 31 July 1736".

VI. *Mariage des catholiques devant les ministres protestants du pays d'Outre-Meuse.* (Voyez VI p. 30.)

Le gouvernement de la République Batave non content d'avoir dépouillé les catholiques du droit d'enseigner et de tenir des écoles, leur porta une blessure plus sensible encore par son réglement draconien sur le mariage. Dans ce fameux factum vôté par les États-Généraux le 18 Mars 1656, il fut défendu à tout prêtre catholique d'assister aux épousailles et de bénir le mariage des sujets catholiques Néerlandais sous peine de bannissement. (Art. IV du règlement). Tout ce qui eut rapport au mariage fut mis sous la direction des ministres réformés, dans l'espoir sans doute de convertir et de protestantiser le pays. Ce règlement fut reçu avec un cri d'indignation dans le pays d'Outre-Meuse où il n'y avait pas de protestants; le peuple se révolta et entreprit de chasser les ministres. C'est seulement quand la magistrature et les prédicants eux-mêmes devinrent plus doux et plus sages que la loi, que tout rentrait dans le calme. Nos pères ont dû se résigner alors à se faire marier devant le ministre protestant avant de se présenter devant leur curé. Ils dûrent passer du temple réformé à l'église catholique, comme de nos jours on passe de la mairie à l'église. Cet état de choses a duré jusqu'à la fin du siècle passé.

Les régistres des actes de mariage à Fauquement tenus depuis le premier Juillet 1649 jusqu'au 24 Août 1797 par les prédicants, contient à sa première page l'instruction qui suit: »Instructie voor den predicant ten huwelyck. Vragen die men te doen heeft aen onbekenden, die aengeteekent ende in ondertrouw opgenomen sullen worden:

1. Den naem en toenaem van de personen.

2. Wat ambacht se doen en of se militaire syn, indien militaire sal men afeysschen attestatie van haer capiteyn.

3. Aen vreemdelingen vraegt waer se geboren syn, waer se gewoont hebben het laetste jaer en ses weken. Ofse attestatie van de plaets hebben, dat se eerlyke luyden syn?

4. Ofse mondich syn, dan ofse nog syn onder voogdy van ouders en mombers, en of deselve haer ondertrouw toegestaen?

5. Ofse bloedvrienden of in swagerschap malkanderen bestaen?

6. Ofse met niemant anders verlooft syn of yet uit staen hebben?

7. Ofse weduwenaer syn en hoe lang haer party is doot geweest? Een weduwenaer moet wachten zes maenden, eene weduwe negen maenden.

8. Of de bruyt swanger is en ofse met den officier sulx hebben afgedragen.

Indien alles na behooren bevonden wert, wordense aengeteekent ende haer belast veertien dagen na haer proclamatie te trouwen.

VII. *Vandalisme dans les églises du duché de Limbourg.*

(Voyez I p. 213, II p. 443, III p. 443, V p. 459, VI p. 582 et 583, VII p. 489, 499 et 503.)

A *Montfort* les anciens fonts baptismaux en style roman se trouvent, dans la basse-cour de la cure et servent à des usages peu nobles.

— A *Nieuwstad* une terrine à soupe remplace les anciens fonts baptismaux, qui gisent par terre sous le jubé. — Dans la même commune nous avons trouvé maçonné dans un mur de la grange de M. le bourgmestre Buysmans, le fragment notable d'un font baptismal, qu'on nous disait provenir de *Susteren*. C'est une oeuvre magnifiquement travaillée, ornée de têtes et de rinceaux. Nous pensons qu'elle date du XIVme siècle.

Depuis des années déjà, nous avons signalé dans plusieurs paroisses la destruction de ces précieux souvenirs du passé. Et quand nous avons demandé la cause de ce vandalisme, on nous a répondu, que les anciens fonts ne contenaient plus d'eau. Nous comprenons que les fonts en piere se cassent par la gelée de l'hiver, mais pour parer à cet inconvénient on n'a qu'à placer à l'intérieur des fonts un vase en cuivre étamé, ayant la forme du bassin. C'est un moyen fort commode, fort propre et en tout conforme aux rubriques du rituel. On peut restaurer et replacer dans les églises de cette manière les fonts les plus détériorés.

— A *Maesbree* une magnifique pierre funéraire, ornée de 16 quartiers, se trouve devant la porte de l'église; les villageois et les villageoises y secouent la boue de leurs sabots. — Nous avons trouvé une pierre pareille devant la porte de l'église de *Helden*. — A *Kessel* une magnifique pierre sépulcrale des anciens Seigneurs de la commune, de la famille de Merwick, a été récemment brisée en plusieurs morceaux; jusqu'ici elle avait fermé le caveau de cette famille au chœur. — Au petit séminaire de *Rolduc* on a eu la malheureuse idée, de détacher la série des pierres sépulcrales des abbés de cet ancien monastère du mur de l'église et de les placer dans le pavé. Serait-ce pour qu'elles s'usent bien vite sous le frottement des sémelles de plus de trois cents étudiants, qui fréquentent cette église chaque jour à differentes reprises? Quelques uns de ces monuments ont une valeur artistique incontestable, d'autres se rapportent à des personnages célèbres dans les fastes historiques du pays, presque toutes sont décorées des portraits et des blasons des abbés, dont ils portent l'épitaphe. Les abbés de Rolduc ont de tous les temps fait partie des états du Limbourg; plusieurs d'entre eux ont tenu bien haut le drapeau de nos anciennes libertés. N'est-ce pas dommage qu'on foule aux pieds leurs portraits vénérables, et que chaque pas placé sur leur tombe contribue à effacer leur dernier souvenir. Comme ces pierres ne peuvent pas être remises commodément en place, nous espérons, que le savant corps professoral et le digne chef, qui dirige cette maison, feront transporter ces précieux monuments dans un lieu sûr. Une gallerie voutée dans le nouveau cimetière les abriterait parfaitement.

VIII. *Le manoir de Spieker ou de Spick à Asselt près de Ruremonde.*

Le mot *Spicker*, *Spijker* ou *Spick* signifie dans nos contrées un petit manoir de hoberau, tandis qu'en Allemagne on appelle *Speicher* les greniers où se conservent les blés.

Un de ces manoirs du nom de *Spicker* se trouvait dans la seigneurie d'Asselt près de Ruremonde et relevait de la cour

censale de ce village. En 1650 il est nommé »seeckeren wynhoff genoempt den hoff *op gen Spick*" et en 1726 »den bouwhoff het *Spick* offte *Spicker*." En 1463 *Henri van den Griende* payait, comme possesseur de la ferme de *Spiecken*, ses redevances à la cour censale d'Asselt.

Au XVIIme siécle c'était la demeure d'une famille nommée *van Deursdael*, qui par acte du 21 Juillet 1650, l'avait achetée de la famille de *Merwick* de *Kessel*, à savoir de *Jean Renier Hoen de Cartils* à Schin et Vieux Fauquemont, comme époux de Jeanne Marie de Merwick, de Catharine de Merwick et de Guillaume de Merwick de Kessel.

Henri van *Deursdael* s'était marié en 1645, à Ermgarde de *Holthuysen* qui mourut le 5 Mars 1673. Leurs enfant furent: 1° Théodore van *Deursdael* né à Spicker le 30 Mars 1649, qui paraît être mort jeune; 2° Anne Marie van *Deursdael* née en September 1652, ✠ 5 Février 1724, héritière de *Spiecker*, mariée en 1678 au capitaine Anselme de *Everhard*. François Arnoud van *Deursdael* probablement un troisième enfant de ce mariage, mort le 27 Février 1676, dernier représentant mâle de ce nom.

Le capitaine Anselme *Everhard* à *Spiecker* eût les enfants qui suivent:

1. Anne Christine de Everhard née le 8 Février 1678, ✠ le 27 Mars 1757.

2. Nicolas François de Everhard, né le 16 Août 1680, ✠ le 18 Août 1680.

3. Marie Gertrude Irmgarde de Everhard, née le 4 Nov. 1681.

4. Marie Mathilde ✠ le 11 Février 1757.

5. Marie Claire ✠ le 19 Decembre 1770.

6. Alexandre Antoine François Joseph né le 3 Février 1689, ✠ le 20 Avril 1730.

7. Arnoud né le 11 Janvier 1693.

La veuve du capitaine de Everhard rendit le 6 Mars 1718, avec le consentement de ses enfants cités sous les n°s 1, 3, 5 et 6 leur maison de »*Spick*" avec ses dépendances aux

èpoux Martin *Helmans* et Anne Marie *Langle*, de Ruremonde, pour la somme de 3500 thalers: »Hun huys genaempt de *Spick* met alle syne ab- en dependentiën onder die jurisdictie van *Swalmen* ende *Asselt* gelegen, met syne wyers, moeshoff, boomgaerd; item den Vorhoff met alle syne grachten, brouwgetouw, voirts alle landeryen, soo ackerlanden, bosschen, torfbroecken ende bembden. Item den hoff genant den *Mouthagen*" etc.

Les héritiers de ces nouveau acquéreurs revendirent le *Spiecker* en 1725 à Fréderique Jacques Herman *van Zuydtwyck*, baron de *Hagesteyn*. Celui-ci prétendit comme ses prédécesseurs avoir le droit de chasse dans la Seigneurie de *Swalmen* et de *Asselt*. Mais sur la plainte de la Dame de *Hellenraedt*, le tribunal de Ruremonde décida par sentence du 26 Mai 1732, que les droits de chasse du Seigneur de *Zuydtwyck* ne s'étendaient pas sur toute la Seigneurie susdite, mais uniquement sur le bois de *Swalmen*.

En 1726 le manoir de Spiecker était muni d'une tour et de fossés doubles. La basse-cour et les jardins en étaient séparés par un pont levis.

H. Ferber.

IX. *Notes sur Limbricht, Steyn et Meerssenhoven.*

(Voyez p. 87, 102 et 108.)

M. L. Galesloot chef de section aux archives générales de la Belgique à Bruxelles vient de publier un *Inventaire de la cour féodale du Brabant*. Ce livre contient quelques données intéressantes sur les terres de *Steyn*, *Meerssenhoven* et *Limbricht* dont nous avons publié une Notice. Ces trois Seigneuries relevaient également de la cour féodale de Brabant. Le 14 Septembre 1618 Marie Scheyffart de Mérode fit relief et serment de fidélité au duc de Brabant, du château et de la Seigneurie de Limbricht.

Pour compléter la table généalogique des Sires de Limbricht nous ajoutons le détail suivant: Nous pensons que Guillaume Scheyffart de Mérode, Seigneur de Limbricht, fils de Jean et de Marie Balten a été marié deux fois. Nous trouvons en effent que

Elisabeth *Vos de Holtum*, veuve de Jean de *Savelant de Kuckelwert*, lui a laissé une fille, nommeé Marie *Scheifart de Mérode*. mariée par acte du 30 Sept. 1560, à Jean de *Savelant*, fils de Jean Savelant prénommé et de sa première femme Elisabeth *Rombouts*. La seconde femme de Guillaume *Scheifart* a été Agnes de *Kentenich*, dont Jean de Mérode, et Marie de Mérode. Cette dernière fit le relief du 14 Sept. 1618 à la cour féodale de Brabant. Après sa mort, arrivée en 1619, la famille de *Scheifart de Waldvucht* et celle de *van den Bergh de Ruremonde*, comme descendants de Guillaume *Scheifart* et d'Elisabeth *Vos de Holtum*, émirent des prétentions sur le fidei-commis, la terre et la seigneurie de Limbricht,

L'histoire des premiers Seigneurs de Limbricht est fort compliquée, ces petits dynastes portant le même nom que les ducs de Limbourg, les Sires de Limbourg sur la Lenne et plusieurs familles nobles du pays. Aussi les quatre ou cinq Seigneurs dont nous avons placé le nom à la tête de notre Notice sur Limbricht sont loin d'être des Seigneurs incontestables de ce lieu. Cependant nous avons eu diverses raisons pour les croire de la maison de Limbricht. Mais se sera seulement en produisant des documents explicites, qu'on pourra décider de l'affaire.

Quand aux Seigneuries de *Steyn* et de *Meerssenhoven* M. Galesloot cite les lettres patentes du duc de Brabant, du 24 Octobre 1459, investissant Jacqueline de Looz, présente et assistée de Simon de Herbais, son tuteur, pour cette circonstance, tant en son nom, qu'au nom de sa sœur, Marie de Looz, épouse de Jean, comte de Nassau, de Diest et de Vianden, Seigneur de Leck et de Breda, de Conroit et de Grimberge : 1° des château, ville et pays de Millen, Gangelt et Vucht et leurs dépendances ; 2° des château et pays de Maesenhoven (Meerssenhoven) ; 3 de la *poirte van Stynem*, tous biens échus aux dites sœurs par le décès de Messire Jean de Looz, Seigneur de Heinsberg, leur frère, prescrivant aux officiers de justice, gens de loi et habitants des lieux ci-dessus nommés, de reconnaître l'une en l'autre pour leurs dames. Le duc

de Brabant en personne investit Jacqueline de Looz. A cette cérémonie, qui s'accomplit au palais de Bruxelles, assistaient comme feudataires, messire Antoine, Seigneur de Croy et d'autres nobles. Pour assurer à Jacqueline de Looz la possession des terres de Millen, Vucht etc. le duc prescrivit au drossart de Fauquemont de procéder à leur prise de possession, quand il serait requis par cette dame. Le mandement ducal est en date du 22 Novembre 1459. Le Seigneur de Heinsberg, dont il fait mention dans cet acte d'investiture, était Jean de Heinsberg, le ci-devant prince-évêque de Liége mort à Diest dans le courant de cette année. Jacqueline de Looz avait été d'abord abbesse au monastère noble de Thorn et devint ensuite religieuse à Malines. Pendant de longues années elle avait été la compagne inséparable de son frère l'évêque; c'est elle encore qui l'a assisté à son heure dernière.

Peu de temps après, Jacqueline cède à sa sœur Marie, épouse de Jean comte de Nassau, Diest, Vianden etc. ses droits sur le château de *Millen* et les Seigneuries de *Gangelt* et *Vucht*, ainsi que sur la terre et le château de *Mertzen* (Meerssenhoven) et le fief de la porte de Steyn. Par lettres patentes du 13 Mars 1460 Philippe duc de Bourgogne donne l'investiture de ces biens 1° à Marie de Looz, épouse de Jean comte de Nassau, laquelle avait obtenu, la veille ces biens, formant trois fiefs distincts de Jacqueline de Looz sa sœur, en tant que celle-ci y eût des droits; 2° à Engelbert de Nassau, fils des époux susdits, qui les lui cèdent.

Quand au domaine de *Meerssenhoven* il avait été cédé par l'évêque de Liége à Marguérite de Heinsberg vers l'année 1458. Mais on voit par ce qui précède, que malgré cela la famille de Nassau y fit des prétentions.

X. *Notes sur Simpelveldt et Bocholtz.* (Voyez p. 161 et VII p. 333.)

Après que notre article sur la commune de Simpelveldt était livré à l'impression, nous avons trouvé quelques notes que nous publions ici. Le 16 Aout 1626 la terre et seigneurie de *Sim-*

pelveldt et de *Bocholtz* fut engagée par le roi d'Espagne à dame Marie Van den *Bongart* pour la somme de 7200 florins du Brabant. Par lettres patentes du 26 Février 1680 le roi d'Espagne vendit à Charles Gaspard baron de *Terleyen* la même Seigneurie de *Simpelveldt* et de *Bocholtz* moyennant dix mille livres, y compris sept mille deux cents livres, somme pour laquelle ces deux Seigneuries avaient été engagés jusqu'alors. Par acte du 27 Janvier 1774 la Seigneurie de Simpelveldt et de Bocholtz fut transportée au profit de Marie Barbe, baronne douairière de *Rochau* née *van Grave*.

Le château seigneurial se trouvait à Bocholtz ; il porte le nom *d'Oberhausen* et fait actuellement partie des possessions du marquis de Rode à Bruxelles. C'est une belle et grande ferme dont la maison seigneuriale a été nivelée avant quelques années. La grande porte d'entrée se distingue par un beau style d'architecture classique et par les inscriptions suivantes qu'on trouve dans le frontispice : RASTADIUM BINAS PACIFICAT AVES. C'est une allusion manifeste au célèbre traité de Rastadt conclu en 1713 entre l'empereur d'Allemagne et le roi de France. Il est probable que le château d'Oberhausen a été rebâti en cette année. Au-dessous de ce chronogramme latin se trouvent quatre écussons, probablement Lamargelle, Bocholtz, Terleyen et Rochow. Suit l'inscription allemande :

M.F. verwitw. bar. von Rochau geb. bar. von Lamargelle zu Eysden, frau zu Oberhausen und ihr eintziger H. sohn L. Bar. von Rochau, H. zu Oberhausen und Hottorf Rit. des Teut. Ord: Erbmarschall des Cardinals von Schönborn Emin. Hoffmarschall, cammerherr von ihro churf. Durchlaucht zu Cöln, Hochdrossart und Amptman des Schlos stadt und Land von 's Hertogenrode etc.

Au-dessus du chapiteau droit : DIEU FAIT ICI TOUTE MON ESPERANCE. Au-dessus du chapiteau gauche : DELLA VIRTTV LA GLORIA É GUDERDONE. Sur la frise : *Alabado se el santissimo y el nombro de Dios tamben.* Et enfin sur la clef de voute : *Die op Godt betrout heeft wel gebout.*

XI. *Acte d'investiture du château et de la Seigneurie d'Obbicht, d'après la coutume féodale du duché de Gueldre.* (Voyez p. 15.)

La terre et Seigneurie d'Obbicht mouvant de la noble salle de Curange était également un fief de la cour de Guèldre établie à Ruremonde. Nous devons l'acte d'investiture qui suit à la bonté de M. Van den Bergh, avocat-général à la cour provinciale du Limbourg. Elle porte pour titre : Maniere van de investiture van den licentiaet *Lambermont*, als gevolmachte van Heer Petrus *Zum Putz* in de heerlijkheid Obbicht, geschiedt den 23 May 1718. Voici son contenu :

Den 22 May 1718 vertrokken naer middagh ten twee uhren mit de Heeren van den Raedt, nempe den heere stadthouder van *Hemsedrode*, de HH. Raeden van *Aefferden*, van *Wevelinckoven* ende *Bloemarts*, den h^e^ Greffier *Winckel*, ende Leengreffier de *Wagener* naer *Obbicht*, ende gelogeert op 't Casteel aldaer.

1. Den 23 dito, mané, omtrent acht uhren, heeft den heer Leengreffier, in den grooten Sael aldaer, present myne voors. Heeren, ende my als deurwerder gemunicert mit den wapenstock, voorgelesen de brieven van beleeninge, volmacht etc. Dit gedaen synde hebbe ick deurwerder eene fackel stroey ontsteecken onder de schouwe inde keucke.

2. Daernaer in den boff, een schuppe nemende den voors, heer *Lambermont* in handen gegeven, om inde aerde te steecken.

3. Dit gedaen synde, syn de Heeren te samen gevaren naer 't huis van den oudsten schepen Jan Demant, alwaer den scholtis Prinssen, mitten vollen gerichte vergaedert synde, heeft den heer Leengreffier, ten overstaen als vooren, de brieven van beleeninge, volmaecht etc., iterative voorgelesen ; hoc facto, heeft den Heere Stadthouder, soo aen den Scholtis, Schepenen, Secretaris, als gerichtsboden aenbevolen 't behoirlick respect ende getrouwigheydt aen hunnen tegenwoordigen wettigen Heere, den Heere *Zum Putz*, ende daerop van hun affgenomen den eedt.

4. Dit gepasseert synde, syn te saemen gegaen naer de kercke, alwaer komende onder den thoren, hebbe ik deurwerder den

voern. heer *Lambermont* een klockseel inde hand gegeven, ende den selven daermede laeten trecken.

5. Waerop komende den Heere Pastoir ende presenterende het gewydt water, syn alsoo de kerke ingegaen, den Heere Stadthouder hebbende de rechte handt, alswanneer eene kleyn misse mitte benedictie geschiede, syn nae de selve wederom vertrocken naer 't Casteel, alwaer den middagh splendide bereydt synde, syn omtrent drye uhren daernaer eodem 23 dito naer Ruremonde geretourneert.

(Onder staat.) Ook op denselven voeth d'immissie gedaen ten behoeve van den H^r grave van *Leerodt* den 29 Mey 1724.

XII. *Les échevins du marquisat de Hoensbroeck prononcent une condemnation à l'amende honorable en chemise*, 5 *Mars* 1629.

Der momber des Heren versueckt recht en vonisse ouer de delinqnenten van Peter Houtbeckers ende Gerard Wijnen. Schepenen gesyen ende geleth hebbende opde confessien ende bekentenisse, gedaen byde voerss. delinquenten ouer hunne feyten ende misdaden, ende alles geconsyderert, seggen de verclaeren voer recht, daerouer by den Schoutet gemaent synde, dat de voerss. delinquenten voer hunne amenden ende penen then toecommende sondach, sullen in een wit lynen cleydt voer den hoegen altaer op hunne knyen horen den dienst Godts, ende daernaer mit ontdeckten hoffde int selue cleydt gaen om de kercke, oft sullen daeruoer mit belyeuen van de Heren betalen, elck tot reparatie deser Kercken van *Hoensbroeck* sesse rycxdaelers, bannende vorts de voerss. delinquenten vuytter jurisdictie van *Hoensbroeck* voerss. voer de tyt van eenen jaer; daerenboven hon in die kosten ter saecken van desen geresen condemnerende. Aldus gepronunceert den vyffden Marty 1629, ende was onderteekent aldus: Jan Gilkens, M. Ramekers, Lenard Hold ende Jan Sugraefs.

XII. *Décès de M. Reinartz, curé doyen à Tongres.* (Voyez VI p. 62.)

Notre Société vient de perdre un de ses membres les plus dévoués. M. Jean Léonard *Reinartz*, curé-doyen à Tongres et ancien curé à Houthem-St.-Gerlach est subitement mort à Tongres le 24 Juillet 1871. Il était né à *Wauback*, canton de Heerlen, le 23 Juillet 1806. C'était une homme qui alliait dignement le zèle pour la réligion et le prochain à celui des arts et des sciences. M. Reinartz est l'auteur de deux opuscules concernant l'église *Wauback*. Il était en outre chevalier de l'ordre de Leopold, membre de la commission royale des monuments de la Belgique et inspecteur cantonal des écoles. Le défunct a laissé sa fortune, qui était assez considerable, à l'église et aux pauvres de Tongres, se réservant seulement de fonder quelques bourses d'étude en faveur de sa famille et des jeunes gens de *Wauback*.

XIV. *Pélérinage septennal à Maestricht.*

In ons opstel over de Heiligdomsvaart van Maastricht (Publications de la Société historique et archéol. VII, 399) zeiden wij, dat wij in eene ordonnantie van den Raad van 1440 voor het eerst melding dier plegtigheid gemaakt vonden. Sedert dien troffen wij nog een paar Raadsverdragen van vroegeren datum aan, waaruit blijkt dat dit vroom gebruik reeds veel vroeger bestond. In een Raadsbesluit van 1405 lezen wij: »*Item opden moendaegh laurenty, des x daeghs in augusto, want die heyligeystmeyster mit willen ende concent des Raets, den armen pelgeremen nu inder lester heyldomme kermessen des heyligeyst almoisen loeffic ende eirbarlic gedoin ende geheuen hebben, dat seer costlic gevallen is ende sy op honnen eydt ende betste sieker guede des heyligeyst vercoght hebben, om den cost vurs. te beleggen mitten mynsten schade, also dat schynt in eynre cedulen den rade van hon ouergegheuen, hir om so is ouerdraghen inden gemeynen raet, dat die heyligeystmeister vurs. den cost vurs. beleggen solen ende vercoupen ten mynsten schaden van des heyligeyst gueden ende die brieue ende vurwerden salmen van der stat weghen besiegelen*". — In 1391, 14 jaren vroeger,

dus de tweede Heiligdomsvaart vóór die, waarvan de door ons aangehaalde notule gewaagt, vinden wij bepaald: »*Item so wart vytgedraghen (des xy daghes in junio) dat enygelic in dieser heyliger kermessen sal moghen wisselen ende verwisselen alle vremde gelt, dat niet gesat noch geasseyeert en is sonder mesdoin*"

Ev.

XV. *Élargissement de la rue du pont à Maestricht, un plan d'ancienne date.*

Er is thans een begin gemaakt met het verbreeden der Brugstraat; wanneer dit werk eenmaal voltooid zal zijn, dan kan men in den volsten zin des woords zeggen, dat eindelijk in eene *lang* gevoelde behoefte is voorzien. Het gebeurt niet zelden, dat het een of ander plan geruimen tijd in de portefeuille blijft berusten, alvorens tot de uitvoering wordt overgegaan, doch zeker bleef er geen zoo lang in overweging als dit — vóór ruim drie eeuwen toch bestond reeds het voornemen de Brugstraat te verbreeden en werd toen al eene commissie benoemd tot voorbereiding van dat plan:

»*Opten voerg. dach (maendach den lesten dach february, anno xv° lviij)*, zoo lezen wij in de raadsnotulen van 1558, *waert noch verdragen inden gemeynen raedt in bywesen ende met aduys voers. (van beyde scholteten, ettlyken van beyde den gerichten, aulden borgemeisteren, commissarien ende andere goede mannen, soe die Brugstraet die principaelste passagie is deser stadt, daer meest wagen ende karren passeren ende seer enge is nacder gelegentheyt der voers. passagien, dat men daeromme met beyde den scholteten, gerichten ende werckluyden deser stadt, die voers. straete visiteren sal ende besichtigen by wat manieren die voers. strate ten minsten schaden van den naebueren, aldaer wonende, gewyt mocht werden; ende tselve geschiet den raedt aen te brengen om voerder gedaen te worden als behoren sal*".

De hoogst ongelukkige dagen, die weldra voor Maastricht aanbraken, waren oorzaak, dat aan dit ontwerp tot op onze dagen geen gevolg werd gegeven.

Ev.

XVI. *Cartulaires de Saint-Servais, à Paris.*

Lettre à M. Habets, président de la Société historique et archéologique du duché de Limbourg.

Mon cher ami,

La bienveillance avec laquelle vous avez bien voulu accueillir ma Notice sur le vieux *Liber privilegiorum* du Chapitre de St. Servais, m'engage aujourd'hui à vous faire relativement au même objet, une communication qui ne sera peut-être pas dépourvue d'intérêt, d'autant plus, qu'elle est destinée à rectifier une erreur, ce qui n'est jamais inutile.

Voilà déjà sept ans, que mon savant ami, M. Stanislas Bormans, signala à la Société l'existence à la bibliothèque impériale (aujourd'hui nationale !) de Paris »d'un cartulaire de l'église de St. Servais en trois volumes in-f° sur papier" (1). Lorsqu'il le découvrit, il n'eut que le temps de le parcourir et d'en extraire à la hâte deux ou trois pages de notes, que plus tard il mit généreusement à ma disposition pour la confection de ma Notice. Me trouvant à Paris en 1867, j'ai pu examiner par moi-même ces manuscrits si précieux pour notre histoire, et y recueillir quelques nouvelles indications, qui pourront guider ceux, qui voudront se livrer à une investigation approfondie.

Les trois volumes signalés par M. Bormans forment en réalité trois cartulaires distincts, chacun d'eux ayant dû former au temps de sa confection un recueil complet, si non de toutes les chartes du Chapitre, du moins des plus précieuses d'entre elles. Vous savez d'ailleurs, que très-souvent dans les collections de ce genre, on omettait les documents qui, au point de vue de leur objet, n'offraient que peu d'importance. Il s'en suit que tous les documents les plus anciens et les plus intéressants sont transcrits dans les trois volumes à la fois et que ceux-ci ne diffèrent entre eux que sous le rapport du nombre, de la date et de la correction. En somme, ils sont à tous égards inférieurs au *Liber privilegiorum*, qui fut toujours, si je puis m'exprimer ainsi, le cartulaire officiel ; et l'on trouverait à peine

(1) *Publications*, t. I. p, 27.

dans les trois volumes de Paris une vingtaine de pièces, qui n'aient point trouvé place dans le volume sur parchemin.

Celui qui porte le n° 10178 est le plus ancien et le mieux soigné. Il contient 96 diplômes disposés par séries, selon leur origine : les bulles des papes, les chartes des empereurs, celles des rois, des ducs, des évêques, des prévôts. La plupart fut collationnée en 1596 par le notaire Jacques Linnich, d'autres portent la signature *Ruysschen* ou *Harlingen*. On y retrouve aussi l'indication du numéro et de la *capsa* de la charte originale.

Le Chapitre de Saint Servais avait à une époque reculée, perdu tous ses titres antérieurs au XIe siècle, aussi les chartes des années 870 à 945 qu'on trouve dans ce manuscrit, ne proviennent-elles pas des archives des chanoines : le copiste les a extraites de l'ouvrage de François de Rosières, intitulé : *Stemmata Lotharingiæ et Barri ducum*, qui parut à Paris en 1580. Elles furent reproduites depuis dans les Recueils de Miræus et de Martene et Durand.

Le deuxième cartulaire, côté 10179, n'est pas moins ancien que le premier. C'est ce qui résulte de la note suivante inscrite sur le feuillet de garde : *Restituatur Cornelio Borcouts in metropolitana Cameracensi canonico et archidiacono Brabantiæ, nec non in collegiata D. Servatii apud Trajectum ad Mosam canonico. — Restitutum Illustrissimo D. archiepisco Cameracensi, S^ti Servatii Trajectensi preposito, D. Ludovico de Barlaymont, per heredes domini vice prepositi Cornelii Borcouts, anno Domini* 1587, *mediante condigna compensatione.* Une table des matières fut ajoutée au volume en 1618 par Servais Landen.

Je ne vous dirai rien du troisième cartulaire, qui porte le n° 10180 parcequ'à première vue il ne m'a semblé offrir rien de particulièrement remarquable et que le temps me manquait pour me livrer à un examen détaillé. Il me parut préférable de copier dans le second cartulaire une liste des prévots du Chapitre ; je joins cette liste à ma lettre, parcequ'elle diffère notablement de celle, qui a été publiée dans les *Annales de l'Academie d'archéologie* d'Anvers par M. Arnoud Schaepkens

Avant de terminer, je ne saurais manquer de vous signaler aussi l'existence au même dépot littéraire d'un certain nombre de chartes originales du Chapitre de Saint Servais, qu'on a réunies en deux volumes comprenant respectivement les documents de 1051 à 1221 et de 1223 à 1332. Ici encore le temps me manquait pour apprécier en détail tant de richesses historiques; mais mon attention se porta de prime abord sur un document essentiel, que nous avons publié l'un et l'autre, je veux parler de la bulle par laquelle le pape Innocent II confirma en 1139 les possessions du Chapitre (1). Cette bulle contient une nomenclature de villages, dont l'idendité n'est pas toujours facile à constater et dont, pour cette raison, il convient de contrôler l'ortographe. Or voici comment ces noms sont écrits dans le parchemin de Paris, qui n'est du reste qu'une copie très-ancienne de la bulle pontificale:

Latuic, Harsele, Kaluecen, Edencheim, Wimale, Kersbeke, Lens cum ecclesia, Gardengeys cum ecclesia, Septembergis cum ecclesia, Lieke, Nile, Coninxheym, Slusis, Sychene cum ecclesia, Susgene, Fleytingis cum ecclesia, Hese, Duos montes, Kamel, Berga cum ecclesia, Magelinis cum ecclesia, Tilinis (?) cum ecclesia, Werta cum ecclessa, Oya cum ecclesia, ecclesiam de Echt, ecclesiam de Apeltre, ecclesiam de Megene, ecclesiam de Dintere, ecclesiam de Achle, ecclesiam de Berga juxta Nersan flumen, Coslar cum suis appendiciis, Codenchoven... Vasrode... Arwilre, Waldenheym, Gulse.

Agréez, etc.

Schalkhoven, Août 1871. C. de Borman.

Series prepositorum.

1087. Godescalcus.
1109. Adelbertus cancellarius imperii.
1116. Brunonus (*sic*).
1139. Arnoldus aliter Arnulphus.
1146. Idem, vel alius eodem nomine.
1165. Christianus imperii cancellarius.

(1) *Notice sur un cartulaire de S. Servais*, p. 16. *Publications de la Société d'archéologie*, etc., t. IV, 1868, p. 26.

1176. 1179. } Garsendonius Mantuanus episcopus.
1203. 1209. } Henricus Lovaniensis.
1218. Otho.
1223. Adelbertus.
1232. Otto Aquensis et Trajectensis prepositus.
1244. Idem vel alius eodem nomine.
1257. Godfredus.
1265. 1269. 1281. } Otto de Juliaco.
1293. Gerardus.
1301. Guilielmus de Juliaco.
1308. 1321. 1323. } Joannes [de] Kuch.
1330. Walramus, postea episcopus Coloniensis.
1350. 1354. } Arnoldus de Blankenbergen.
1359. Godfredus de Hontpesche.
1360. Arnoldus de Blankenheym.
1361. 1363. } Joannes de Schoonvorst.
1405. Henricus de Bylant.
1411. 1415. } Joannes de Hinsberg.
1421. Guilielmus van Gayn *(sic)*.
Guilielmus de Likerken, canonicus Sancti Lamberti Leodiensis. Hic fuit prepositus a^o^ 32 secundum computus *(sic)*.
1455. *(biffé)* Nicasius de Puteo, sacellanus ducis Caroli.
1462. Antonius Haneron.
1469. Gislebertus de Bredèrode.
1471. Nicasius de Puteo, sacellanus ducis Caroli.

1487. Everardus Soudenbalc, Trajectenis ad Rhenum.
1493. Johannes de Eynatten, consiliarius imperatoris Caroli V.
1506. Ludovicus Anglois.
1510. Engelbertus Hemsteden.
1543. Antonius comes ab Holsteyn Schouwenburch, decanus S. Gereonis.
1555. Conrardus ab Elzlet, factus postea episcopus Coloniensis (1).
1557. Joannes Gebardi ex comitibus de Mansfeldt, B. Georgii prepositus et vicedecanus majoris ecclesiæ Coloniensis.
1559. Fredericus comes de Weda, archiepiscopus Coloniensis.
1576. Ludovicus ex comitibus de Berlaymont, archiepiscopus Cameracensis.
1596. Wilhelmus Vuesels, decanus S. Petri Ultrajectensis, consiliarius in parlamento Mechliniensi.
1614. Engelbertus Boonen, decanus olim ecclesiæ S^u^. Servatii, postea prepositus.
1629. Nicolaus Micault, coadjutor factus anno 1627 mense martio, et prepositus 1629 mense Mai.
1659. Oswaldus-Wilhelmus de Brederode factus prepositus et obiit 1664.
1664. Joannes-Adolphus de Brederode prædecessoris frater, factus præpositus; et obiit 13 Februarii 1702; ætatis suæ 72.
1702. Joannes-Ferdinandus baro de Mean, magnus Cathedralis ecclesiæ Leodiensis decanus, præpositus S. Servatii et ecclesiæ S^u^. Pauli Leodii, Obiit 18 Julij 1709.
1709. Laurentius-Deodatus baro de Mean, Cathedralis ecclesiæ Leodiensis canonicus S^t^. Servatii prepositus, obiit 8 Julij 1719.
1719. Arnoldus-Hyacinthus de Wynants, Bruxellensis, juris utriusque Licentiatus, protonotarius apostolicus, canonicus S^u^. Servatii ab anno 1696, et factus præpositus Julii 1719.

---

(1). Il y a ici une erreur évidente: les mots *factus postea* etc. se rapportent à son prédécesseur.

TABLE ALPHABÉTIQUE.

Acus crinalis 405, 422.
Adsatuca 423, 424.
Aelst (van) 7.
Aerssen 41, 60.
Aestivi 415.
Afferden (van) 443.
Aken (van) 127, 132.
Alexander 321.
Alfen 196.
Adenne 99.
Antoing (de) 429.
Arberg (de) 123.
Arien (de) 134.
Arendaal (de) 102, 104, 105.
Argenteau (de) 35.
Armilla 404.
Arnoldts 141.
Aspremont (de) 133, 153.
Assche (de) 51.
Asselt, 343, 436, 437.
Avesaet 281.
Azevedo (de) 143.
Baerle-Nassau 196.
Baerlo 339.
Baexem 196, 276.
Baexem (de) 289.
Balneum 385.
Balten (de) 139.
Bardoeil 8.
Baré-Surlet 155.
Batenburg (de) V. Bronckhorst.
Bavel 196.
Beegden 48, 50, 76.
Beek 310.
Beek près Brée 276.
Belaerts 20.
Belderbusch (de) 299, 300.
Benserade (de) 164.
Bentheim (de) 73.
Bentinck (de) 19, 20, 21, 97—101.
Berbo 19.
Bergh 385, 448.
Berghe (de) 26, 36, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 103, 104, 439.
Berghem (de) 27.
Berlo (de) 16, 36—47.
Betburg 73.
Bettincourt (de 267.
Biecht 14—21, 26, 88, 97, 121, 442, 443.
Bilich 394, 411.
Blanckenberg 15.
Blisia (de) 70.
Blitterswyck (de) 69.
Blyenbeek 60.
Bocholtz 161—180, 441, 442.
Bochout 49, 56, 65, 67, 69, 71.
Bockel (van) 136.
Bolre 67, 69.
Bongard 171—174.
Bongard (de) 31, 32, 169, 172—174, 289.
Borgrave (de) 113.
Borgloon (de) 167, 173.
Borman (de) 96.
Borne 22—34, 32.
Borne (de) 24, 88, 199, 213.
Brans de Straten 278.
Brederode (de) 94.
Breugel 49.
Breust 35—47, 159, 160.
Breust (de) 36—47, 159, 160.
Breyll (de) 97, 101.
Broeckhuysen 298.

Bronckhorst (de) 19, 115, 116, 118, 119, 120, 143—150. 156.
Bruninckhuysen 353.
Buchten 14.
Buggenum 48, 50, 61, 76.
Buren (de) 213.
Cadier 171.
Caldenborne (de) 164.
Canges (de) 39.
Cannart (de) 6, 51.
Capelle (de) 157.
Capsula unguentaria 405.
Carpentier 335, 339.
Cerclair (de) 73, 74, 78, 79, 81.
Chaam 196.
Chabot (de) 96.
Champ (de) 26.
Chauques (les) 428.
Chaussée romaine 382.
Chocquier 41.
Clairefortaine 429.
Clavis 406.
Coelen 18.
Coene 26.
Condalium 404.
Coperdraet 6, 16.
Copis (de) 13.
Cortenbach (de) 18, 53, 116, 117, 156, 347.
Cortessem 49, 54, 69, 71.
Cortessem (de) 16, 67.
Corswaren (de) 39.
Cramer 34.
Crickenbeek (de) 28.
Croy (de 70.
Cudell 298—302.
Curingen 11, 12.
Dalenbroeck 21.
Delheid 20.
Deursdael (de) 437, 438.
Diclytera spectabilis 417.
Didden 164, 163, 175—180.
Diest 51, 111.
Dieteren (de) 80.
Dobbelsteyn (de) 90.
Doderade (de) 6, 90.
Dominiën 6.
Donati 416.
Donck 137.
Donck (van der) 15, 17, 18, 21.
Dorringen 30.
Duras (de) 13.
Echt 246, 249, 250.
Eelen 133.
Eelen (de) 114.
Effestucare 232.
Egmont (de) 58, 73, 81.
Elle 196.
Elsloo 123.
Elter (de) 118.
Ende 15.
Ensebroeck (de) 287, 288.
Etsweiler 29.
Everard (de) 437, 438.
Evora (de) 287.
Eymael 67, 69.
Eynatten (de) 52, 118.
Eynenbergh (de) 71.
Eynighousen 87, 97, 100.
Eysden 21, 171, 196.
Fabricius 17.
Fauquemont (la ville) 434, 435. — Le pays 36, 115, 176, 177. — Le drossard de 440. — Les sires de 24, 25, 26, 88.
Fosseux (de) 106.
Frents (de) 97.
Frybuyters (les 178, 179, 180.
Galoppe 179.
Gavarelle (de) 127, 129, 140.
Geistingen 48, 50.
Geloes (de) 9, 13, 71.
Genachten 9, 218.
Geertruidenberg 196.
Ghoor (de) 71.
Gichtboek 9.

Gillissen (de) 34.
Gilsen 196.
Gennicken 196.
Godsdael 15.
Gorssum 51.
Graetheide 179.
Graethem 196, 285—290.
Graesbroeck 29, 103.
Grevenbicht 14, 29.
Grevenbroeck (de) 28.
Gribbenvorst 60.
Grimby 163.
Gronsfeldt (de) 115, 171, 172, 173.
Gulpen v. Galoppe.
Guttecoven 87, 154, 155.
Haeck 213.
Haesdal 15, 90.
Halberg (de) 141, 142.
Halen 48, 50, 61, 76.
Halm en mond (met) 231.
Hamme 51.
Haren (de) 16.
Haspere 163.
Hasselt 12.
Hattem 33.
Hauwee 177.
Havert 89.
Haywegen (de) 124.
Heel 97.
Heerlen 164.
Heinsberg 27.
Heinsberg (de) 103, 105, 112, 115, 278, 440.
Helden 436.
Hemersbach 97—100.
Hergewede 261.
Herkenbergh 380—428.
Herle (de) 271.
Herten 344.
Heyden (de) 33, 171.
Heylman 132.
Heyne (de) 113.
Heythuizen 48, 50, 61, 76, 79, 338.
Hillensberg 22.
Hocht 15.
Hochkirchen 29.
Hoede (de) 271.
Hoen de Cartils 438.
Hoen de Lippe 59, 60, 70.
Hoensbroeck 443.
Hoensbroeck (de) 114.
Hoesch (de) 141, 142.
Hohensollern (de) 151
Hoiens 165.
Hollogne (de) v. Luxembourg.
Holsteyn (de) 124, 151.
Holtum 22, 439.
Holtzet (de) 106, 107.
Horion (de) 11, 17, 26, 28, 96, 118.
Horne (le village de) 50, 358 — Le comté de 11, 48—86, 138 — Les sires de 6, 26, 27, 48—86, 209, 210, 217, 218, 236.
Horst 431 432.
Hubens (de) 197.
Hulhoven (de) 267.
Huyckelhoven (de) 197.
Illickhoven 16.
Imbrices 409, 410.
Impluvium 383.
Imstenrade (de) 30, 167.
Isenburg (de) 199, 212.
Ischyrius 321.
Itteren (de) 103.
Ittervoort 196.
Kannart v. Cannart.
Kentenich (de) 439.
Kerens 20.
Kerken 15.
Kerkhem (de) 19, 68.
Kessel 436.
Kessel (Horne de) 75, 76, 78, 79, 88, 150.
Kessenich 50, 432.
Kestelt (de) 17, 18.
Keukelberg (de) 164.

Keukelweert 439.
Kinsky (de) 109, 125, 126, 128, 129,—143, 152
Klimmen 433.
Klöcker 297.
Klupelleen 260.
Knotsenburg 337.
Kurmede 276.
Ladron (de) 352.
Laer (de) 11.
Lalain (de) 67, 70, 72, 81.
Lambermont (de) 19, 443.
Lamberts (de) 380, 399, 401, 420,
Langdries (de) 16.
Lantmeter 18.
Lapis specularis 391, 392, 409.
Leerode (de) 29—34, 100, 107, 443.
Lelien (van der) 135.
Leuth 6, 21, 155.
Leuwensteyn (de) 203.
Lieck (de) 27.
Limbricht 22, 33, 86—102, 302, 439—440.
Limpens (de) 139.
Loen (de) 38.
Loon (de) 111.
Loon-Heinsbergh (de) 93, 104, 105.
Lotburg (de) 164.
Ludus latrunculorum 402, 408.
Lutum fullonicum 384.
Luxembourg (de) 118, 124.
Maesbrec 436.
Maeseyck 11, 12, 51, 52.
Maesland 11, 17, 18, 28, 48.
Maesniel 344, 358.
Maestricht 181, 299, 303—232—Les Jésuites 321, 322.—Les Dominicains 317, 326.—Le chapitre et l'église de St. Servais 324, 436, 444, 446—450.—Rue de Pont 445, Le chapitre et l'eglise de Nôtre-Dâme 324, 436.—Le Vrythof 3—24 La grande procession 330, 331 — Confréries ouvrières 326—328 — Les chambres de Rhetorique 304—332—La chambre de Ste Emilie 314, 325. Les trois Rois 317. Le Wyngartsrank 320. De jonge Goudsbloemkens 320, 325. Pélérinages 444.
Manderscheidt (de) 204, 297.
Manso (de) 165.
Marck (de la) 15, 26, 54, 132—149, 153.
Mascherel (de) 155.
Masenburg 50.
Matersem 196.
Meer 67.
Meerle 196.
Meerssen 379—428. — Villa romaine 379. Substructions 381. Objets en pierre 393. Ossements et écailles 396. Squelette humain 399. Os travaillés 401. Objets en métal 402. Verre 407. Terre cuite 409.
Meerssen (de) 289.
Meerssenhoven 102—107, 430—441.
Mérode (de) 6, 17, 19, 28, 52, 54, 95, 96, 97, 121, 122, 124, 125, 128, 140, 150, 438, 439.
Mertzena v. Meersenhoven.
Merwede (de) 93, 113, 114.
Merwick (de) 435, 438.
Mettecoven (de) 13.
Meurs (de) 26, 27, 52, 53.
Mewen (de) 157.
Milendonck (de) 78, 79, 80.
Millen 88, 440.
Millen (de) 199, 212.
Milliflori 408, 422.
Milliard 135.
Moelken v. Mulken.
Mola manuaria 393, 395.
Monte (de) v. Berghe.
Montfort 249, 435.
Montmorency (de) 54—86.

Mopertengen (de) 71.
Morialmez (de) 105, 106, 107, 115.
Motten (van der) 116.
Mulant (de) 26.
Mulcken (de) 17, 18.
Munstergeleen 90, 99.
Muntz 29.
Murray 137.
Nassau (de) 107, 297, 439, 440.
Neer 48, 76, 276, 438.
Neerharen 16, 17, 19, 21.
Neeritter 48, 432.
Neeroeteren 196.
Neerweert 338.
Negri (de) 33.
Nesselrode (de) 33.
Nevele 57, 86.
Nievelsteyn 390.
Nieuwenaar (de) 57, 58, 59, 64, 70, 72.
Nieuwstad 90, 435.
Nuchelen (de) 157.
Nunhem 48, 50, 61.
Nunhem (de) 11.
Nuth 437.
Oberhausen 441, 442.
Oirsbeek 310.
Ommeren (van) 335, 340, 374.
Ool 339, 343, 344.
Oost 106.
Oosterhout 196.
Opbiecht v. Biecht.
Ophoven 48.
Ordingen (de) 27.
Ougré 45.
Ougnée 45.
Oupey 172.
Overhagenbach 112.
Oyens 68.
Palant (de) 21.
Palude (de) 20.
Panheel 97.
Papenhoven 21, 97.
Passart (de) 67.
Petershorne 31, 32, 33.
Pietershem 16.
Pietershem (de) 17, 21, 35, 213.
Pitie 69.
Poll 97, 249.
Pollart (de) 336.
Praet (de) 113.
Preston (de) 13.
Printhagen (de) 71.
Provenel 67.
Pyl 11.
Quarré (de) 13.
Raer 381.
Randenraedt (de) 154, 336.
Randwyck (de 339, 347.
Redberg (de) 352, 383, 362.
Reekhem 15, 16, 115.
Reide (de) 71, 89.
Reinartz 444.
Relief a novo Domino 7.
Relief per obitum 7.
Rennenberg (de) 199, 213.
Reusschenberg (de) 20.
Rickel (de) 27.
Rimburg 299.
Rochau (de) 441, 442.
Rode (de) 92, 442.
Roggel 48, 50, 57, 61, 76, 338.
Rolduc 429—431, 435, 436.
Romershoven (de) 92.
Rondenbosch 383, 394, 423, 432.
Rozen (de) 132.
Rouver v. Rover.
Rover (de) 17, 21, 28, 278.
Ruremonde 333—378. Les Jésuites 334, 334, 336, 346, 355, 363. La Cathédrale 335, 353, 355. Les Franciscains 347, 363. Les Chartreux 356, 365. Les Clarisses 347. Swartbroeck 349, 350. Brugpoort 348. Roer 350. L'église du St Esprit 364. Ministres protestants 377. Capitulations de la ville 367—378.

Ruysbroeck (de) 176.
Rysbergen 196.
Salisch (de) 134.
Salm (de) 26, 297.
Sarick 279.
Sartorius (de) 33.
Sassen 173.
Savelant (de) 96, 158, 439, 440.
Sayn 112.
Sayn (de) 112.
Schack (de) 131, 132.
Schaloen (de) 17.
Schenck (de) 21, 31, 60.
Scheyfart v. Mérode 95.
Schimmert 426.
Schinne sur Geul 426.
Schinnen 426.
Schinnen (de) 90.
Schinveld 426.
Scholsberg (de) 164.
Schoonvorst (de) 172, 175.
Schorlemmer (de) 33.
Schuermans 160, 381.
Schulenborch (de) 18.
Setterich (de) 354.
Simpelveldt 161—178, 440—442.
Simpelvoirt v. Simpelveldt.
Sinnich 426.
Sipernau 132, 135.
Sipernau (de) 6.
Sittard 22, 25, 26, 90.
Sombreff (de) 36.
Spalbeek 107.
Spaubeek 114.
Spauwen 115.
Spies (de) 31.
Spirlet (de) 20.
Sponheim (de) 112.
Spycker 437.
Spy 76.
Stakenbroek (de) 342.
Stallingen (de) 213.
Stamproy 196.
Stechau (de) 138, 142.
Stevensweert 339, 358, 363.
Steyn 108—154, 438—441.
Steyvoort 7.
Stockhem 310.
Stuben 202, 203, 297.
Sturm 149, 150.
Sunuques (les) 425, 426, 427.
Susteren 22, 26, 98, 201.
Susterseel 22.
Swalmen 343, 438.
Swentibold 23, 28, 29, 30.
Swinscheidt 112.
Tater 27.
Terblyt 33.
Terleyen (de) 44, 441.
Testa concusa 387.
Teuven 89.
Thoreel (de) 155, 156.
Thorn 41, 60, 195—297, 440.
Trips 113.
Trips (de) v. Berghe.
Turheim (de) 46.
Ubach 196, 276, 282, 283.
Urmond 154—158.
Valbenoit 165, 174, 175.
Valck 136, 138.
Vallade (de) 344, 362.
Veehoff 254, 288, 289.
Venlo 337, 338, 343, 346, 359.
Vilgifortis 431, 432.
Vissersweert 114.
Vlatten (de) 98.
Vlodorp (de) 6, 19, 21, 27, 52.
Vos (de) 439.
Vroenhof 162, 167.
Vuostensis ecclesia 35.
Vylen 180.
Wagnée (de) 41.
Waldeck (de) 212.
Waldenrath 30.
Walhorn 172.
Walpot (de) 30.

Waltvucht 119, 439.
Walther und Cronek 139.
Wange (de) 7.
Wardt (van der) 131, 132.
Warcollier 297.
Waroux (de) 39, 96, 135.
Wassenaer (de) 45, 46.
Watremont (de) 34.
Waubach 444.
Weert 26, 49, 51, 53, 56, 62, 63, 65, 77, 337, 363, 448.
Weerst (de) 45, 89.
Weiden 372.
Wehr 90.
Welckenhausen (de) 87, 94, 95.
Wels 30.
Wendt (de) 30.
Wessem 49, 56, 65.
Weustenraad 383—394.
Wevelinckhoven (de) 442.
Wickenborg (de) 142.
Wickerath (de) 164.
Wiere (de) 364.
Winendale (de) 33.
Wolfrath 16, 21, 3, 97.
Wyenhorst (de) 139.
Wylich (de) 30, 307.
Zeelhem 51.
Zevel (de) 136.
Zevenheim 137.
Zumputs 19, 133, 442,
Zuydtwyck (de) 438.

Généalogies.

Arendael (de) à Meerssenhoven 104.
Bentinck (de) à Limbricht 95 et 97.
Berghe (de) à Limbricht 95.
Berghe (de) à Meerssenhoven 104.
Berlo (de) à Breust 39 et 159.
Breyll (de) à Limbricht 95.
Breust (de) à Breust 39 et 159.
Bronckhorst (de) à Steyn 150.
Donck (van der) à Biecht 21.
Hoensbroeck (de) à Spaubeek 114.
Kinsky (de) à Steyn 152.
Leerode (de) à Borne 29.
Luxembourg (de) à Hollogne et à Steyn 152.
Marck (de la) à Steyn 153.
Mérode (de) à Steyn 151.
Morialmez (de) à Meerssenhoven 106.
Vercken (de) à Limbricht et Hemersbach 95.
Vlodorp (de) à Opbicht 21.

Sceaux et armoiries.

Arendael (de) 102.
Bentinck (de) 87.
Berghe (de) 87, 102.
Biecht v. Opbiecht.
Borne (de) 21.
Brederode (de) 108.
Breyll (de) 87.
Bronckhorst (de) 14, 118.
Croy (de) 22.
Donck (van der) 14.
Du Puis v. Watremont.
Fauquemont (de) 22.
Ghoor (de) 87.
Graethem (la commune de) 285.
Halberg (de) 108.
Haren (de) 14.
Heinsberg-Blankenberg (de) 14.
Heinsberg-Looz (de) 87, 102, 108.
Itteren (de) 402.
Juliers (les ducs de) 22.

Kerens de Wolfrath 14.
Kinsky (de) 108.
Leeróde (de) 22.
Limbourg (les ducs de) 87.
Limbricht (de) 87.
Luxembourg-Hollogne (de) 108.
Marck (de la) 14, 108.
Mérode (de) 87, 108.
Merwede (de) 108.
Meurs (de) 22.
Michiels de Kessenich 87.
Morialmez (de) 102.
Nassau (de) 108.
Opbicht (de) 14.
Opbicht (la commune de) 15.
Pietershem (de) 14.
Salm (de) 22.
Sayn (de) 108.
Snabbe v. Welckenhuysen.
Steyn (de) 22, 87, 102, 108.
Strythagen (de) 87.
Vlodorp (de) 14.
Watremont (de) 22.
Welkenhuysen (de) 87.
Wolfrath v. Kerens.

Fautes à corriger.

Page	84	ligne	16	hare	lisez	de.
»	54	»	7	*Robert.*	»	*Erard.*
»	94	»	18	drie kinderen	»	een zoon en twee kleindochters.
»	114	»	1	Katharina	»	Margaretha.
»	316	»	25	beheren	»	bekeeren.
»	332	»	8	et	»	A.
»	407	»	17	imitant	»	imitait.
»	408	»	5	après *époque*	»	où.
»	438	»	34	effent	»	effet.

TABLE DES MATIÈRES.

NOTICES ET MÉMOIRES.

I. De Loonsche leenen in het tegenwoordig hertogdom Limburg, door *Jos. Habets.*

Inleiding 4

§ I. De Heerlijkheid Opbiecht. — De heeren van Heinsberg-Blankenberg, van der Mark, Haren, Petersheim, van der Donck, Vlodorp, Bronkhorst, Bentinck, Zumpütz en Paludé. — Aanteekeningen 14

§ II. Huis en heerlijkheid Borne bij Sittard. — De Heeren van Borne, Valkenburg, Salm, Gulik, Meurs, Croy en Leerode. — Aanteekeningen 22

§ III. Huis en Heerlijkheid Breust. — De Heeren van Breust en van Berlo. — Aanteekeningen. 35

§ IV. Het graafschap Horne. — De Graven van Loon en van Horne, de Heeren van Montmorency, de Lalaing, Hoen van der Lip, Solms, Cerclair, Horne en Milendonck. — Mémoire touchant l'ancien comté de Horne. — Note concernant le danger de faire battre monnaie dans la comte de Horne. — Iets over het lijk, de begrafenis en het graf van Philips de Montmorency, graaf van Horne 48

§ V. Huis en heerlijkheid Limbricht bij Sittard. — De Heeren van Limborg, van Steyn, Berghe, Heinsberg-Loon, Welkenhuysen, Merode, Ghoor, Strythagen, Breyll en Bentinck. — Genealogische tafel. — Aanteekeningen 87

§ VI. Huis en burgt Meerssenhoven. — De Heeren van Itteren, van Steyn, Berghe, Arendael, Heinsberg-Loon, Morialmes en Leerode. 102

§ VII. Het huis en de vrije rijksbaronie Steyn op de Maas. — De Heeren van Steyn, Petersheim, Sayn, Merwede, Heinsberg-Loon, Brederode, Nassau, Bronkhorst, Merode, Luxemburg, Kinsky, Pelden van Cloudt, van der Marck, Halberg en Wickenburg. — Aanteekeningen. — Willem, Karel, Dirk en Gisbert van Bronckhorst. — Stamlijst der Heeren van Bronckhorst, Merode, Kinsky en van der Marck 108

§ VIII. De hoeven en goederen van Urmond bij Sittard. — De hoeve van Guttecoven. — De hoeve van Richt 154

§ IX. Nog een woord over Breust. — De heerlijkheid Breust bij Glons. 159

II. Geschiedkundige aanteekeningen over Simpelveldt en Bocholtz (1155 — 1598) door *Jos. Habets.* 61

Uittreksels uit een dagboek der pastorij. — Lotgevallen van pastoor Didden van 1576 tot 1598 161

III. Notice du poète Maestrichtois, Théodore Weustenraad par *G. Stas*. 181

IV. De oude landregten en andere geregtelijke documenten van het vormalige sticht en rijksvorstendom Thorn, uitgegeven door *Jos. Habets* en *J. B. Sivré*.

Inleiding 195
De oude landregten van Thorn, gevolgd door de nieuwe artikels uit het jaar 1180 (?) 205
De schepeneed. — Eens voorsprekerseed. — De eed van den Meijer. 247
De hofregten eener hoofdvaart. — De hofregten der bank van Thorn. 249
Aanteekeningen op het leen- en zaalregt der kerk van Thorn . . 256
Statuten der abdij Thorn des jaars 1338 266
Ordonnantie tusschen het kapittel en de abdis uit het jaar 1348 . 271
Eed gezworen door de abdissen van Thorn. — Artikelen die de abdis Margaretha van Brederode, in 1531, buiten den gewoneliijken eed gezworen heeft 281
Eedsformule der schepenen van Ubach 282
Eed der manschap. — Eed der vrouwe. — Hoe eene jufvrouw hare prebende zal vragen. — Regten der kerk van Thorn ter gelegenheid van het aanvaarden eener prebende 283
Markt- en molenregt te Graethem 285
Statutum seu recessus capitularis Thorensis de anno 1706 . . 291

V. Notice biographique de l'archéologue Limbourgeois Martin Cudell, par *G. Stas* 298

VI. De Maestrichtsche rederijkerskamers. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, door *H. Eversen*.

De broederschap van Sinte Emilie. — De broederschap der HH. Drie Koningen. — De rethorisins van den Wijngaartsrank. — De jonge Goudbloemkens 303

VII. Narratio de obsidione et expugnatione Ruræmundæ anni 1637, quam edidit *J. B. Sivré*.

Inleiding 353
Narratio historica. 357
Bijlagen 367

VIII. Exploration d'une villa Belgo-romaine au Herkenbergh à Meerssen par *Jos. Habets*.

Substructions. — Objets en pierre. — Ossements et écailles. —

1550. Anne d'Egmont, comtesse de Horne concède à son fils Filippe de Montmorency la permission de grèver le comté de Horne 39
1556. Guillaume de Bronckhorst fait relief de sa terre de Steyn 117
1570. La salle de Curange adjuge le comté de Horne à l'évêque de Liége 65
1571. La salle de Curange concède l'investiture des terres de Cortessem et de Bochout à Eleonore de Montmorency comtesse douairière de Hoogstraten. 67
1571. L'évêque de Liège proteste contre l'acte qui précède. 61
1596. Sauvegarde accordée à Arnold Didden curé de Simpelveldt par la régence de l'est de la Meuse. 176
1624 Contrat de mariage entre Sidoine de Bronckhorst, dame de Steyn, et Florent de Mérode, seigneur de Petersheym 118
1626 Protestation de Réné de Cerclair contre les États Généraux de la Hollande, qui avaient cédé leurs droits sur le comté de Horne à Adrien de Horne baron de Kessel 74
1637. Capitulation entre la garnison Hollandaise de Ruremonde et les troupes espagnoles 367
1637. Capitulation entre la bourgeoisie de Ruremonde et les troupes Espagnoles 373
1649. Acte concernant les réparations à faire au cour de la Meuse entre Steyn et Elsloo 123
1689. Déclaration sur les droits de la famille de Kinsky à la seigneurie de Steyn. 124
1706. Nouvelles coutumes du pays de Thorn 291
1741. Déclaration des échevins d'Aix-la-Chapelle concernant la cour d'appel de la seigneurie de Steyn. 110
1746. Testament de Maurice Guillaume baron de Kinsky seigneur de Steyn 125
1770. Acte et cérémonies de prise en possession de la seigneurie d'Obbicht 4

1449. Vincent comte de Meurs fait relief au comte de Looz de la seigneurie de Borne . . . 27
1459. Jean d'Arendael, seigneur de Well, chevalier, fait relief au comte de Looz de la forteresse et du château de Meerssenboven 102
1451. Scheifart de Merode fait relief de la terre de Limbricht 95
1454. Inventaire des biens de l'église et de la cure de Simpelveldt 166
1457. Guillaume Scheifart de Mérode fait acte de relief de la terre de Limbricht 96
1457. Jacques comte de Horne fait relief de son comté de Horne 51
1473. Vincent comte de Meurs fait relief de la seigneurie de Borne 27
1484. Jacques comte de Horne fait relief de son comté . 52
1487. Acte des revenus de la chapelle de Bocholtz, près de Simpelveldt 170
1506. Charles de Croy, prince de Chimay, fait relief de la seigneurie de Borne 28
1506. Nicolas van der Donck fait relief de la seigneurie de Biecht 17
1507. Julienne de Guttecoven, veuve de Jacques de Glymes, fait relief de la ferme de Guttecoven à Urmond 155
1515. Scheyfart de Merode relève la seigneurie de Limbricht 96
1517. Henri van der Donck relève la seigneurie de Biecht, mouvant de la salle de Curangé. . 18
1518. Déclaration concernant la cour de récharge du comté de Horne 11
1531. Articles jurés par l'abesse de Thorn Marguerite de Brederode. 281
1538. Lettres d'Octroi données par l'évêque de Liège Corneille de Berghe, au comte Jean de Horne, afin de pouvoir disposer du comté de Horne. 54

1234. Arnoud comte de Looz déclare que Gosuin II, sire de Borne, est devenu homme-lige du comte de Gueldre. 25
1273 Gerlach sire de *Limborghe* déclare qu'un de ses alleux doit devenir fief du duc de Brabant . 89
1318. Herman sire de *Lymbourch* déclare que son château de *Lymbourch* est fief du duc de Brabant. . 90
1338. Statuts et règlement pour l'abbaye de Thorn donné par Adolph de la Marck évêque de Liège. . 266
1348. Concordat entre l'abesse de Thorn et son chapitre. 271
1355. Eyndel de Sayn, chevalier, reçoit en fief du comte de Looz, la seigneurie de Steyn ainsi que ses biens d'Allemagne 112
1356. Waleram de Fauquemont déclare avoir reçu en fief du comte de Looz la seigneurie de Borne et ses dépendances 25
1367. Mathias Winckelspronck reçoit en fief la ferme de Richt à Urmond 157
1381. Rénier de Fauquemont est mis en possession du fief de Borne par l'évêque de Liége. . . . 25
1381. Adam de Berghe devient seigneur engager de Limbricht qu'il reçoit en fief 91
1386. Jean de Mosa fait relief au comte de Looz de la ferme de Guttecoven à Urmond 165
1423. Corneille Woutermans fait relief de la ferme de Richt à Urmond 157
1424. Guillaume de Brederode, seigneur de Steyn, vend à Rogier de Spauwen ses viviers de Reekhem contenant environ cent bonniers . . . 115
1429. Louis Hoenen fait relief des fiefs de la ferme de Guttecoven 155
1439. Jacques sire de Horne fait relief au comte de Looz de sa terre de Horne 51
1448. Jacques sire de Horne fait relief au comte Looz de la terre et seigneurie de Borne. . . 27
1448. Guillaume de Berghe, chevalier, fait relief au comte de Looz de la terre et seigneurie de Limbricht. 95

Squelette humain. — Objets en os travaillé. — Objets en métal. — Objets en verre. — Terre cuite, carreaux, briques et tuiles. — Poterie grossière, poterie samienne, poterie fine autre que samienne. — Conclusion. — Les Éburons et les Sunuques. — Les Chauques. 379

MÉLANGES.

I. Ailbert d'Antoing, chanoine de Tournai et fondateur de l'abbaye de Rolduc, a-t-il été architecte? . 429
II. La messe de Bolsena. Légende de Ste. Vilgifortis . 431
III. Découverte d'antiquités à Kessenich. . . . 432
IV. Villa Belgo-Romaine du Rondenbosch à Houthem-St. Gerlach 432
V. Livres dont l'enseignement fut permis dans les écoles du pays d'Outre-Meuse en 1736. . . . 433
VI. Mariage des catholiques devant les ministres protestants du pays d'Outre-Meuse 434
VII. Vandalisme dans les églises du duché de Limbourg. 435
VIII. Le manoir de Spieker ou de Spick à Asselt près de Ruremonde. 436
IX. Notes sur Limbricht, Steyn et Meerssenhoven. . 438
X. Notes sur Simpelveldt en Bocholtz 440
XI. Acte d'investiture du château et de la seigneurie d'Obbicht, d'après les coutumes féodales du duché de Guèldre 442
XII. Les échevins du marquisat de Hoensbroeck prononcent une condemnation à l'amende honorable en chemise, 5 Mars 1629 443
XIII. Décès de M. Reinartz curé à Tongres 444
XIV. Pélerinage septennal à Maestricht 444
XV. Élargissement de la rue du Pont à Maestricht, un plan d'ancienne date 445
XVI. Cartulaires de Saint Servais, à Paris 446

DIPLÔMES ET AUTRES DOCUMENTS.

1180 (?) Coutumes judiciaires du pays de Thorn . . 205
1203. Hugues de Pierrepont évêque de Liége donne l'église de Simpelveldt à l'abbaye de Cornillon . . 165

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

Lith. Bo

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

7 Plate

Quelques remarques.

Le Comité prie MM. les membres de la Société, de lui signaler les objets d'antiquité et d'art, qui pourraient servir au Musée, que la Société s'occupe à former.

Tout ce qui est distiné à la Société, doit être adressé *franc e port* à son local, ancien hôtel de ville, à Maestricht.

L'admission dans la Sociéte se fait par le Comité sur la proposition de deux membres. Pour devenir membre honoraire, il faut l'unanimité des voix; pour devenir membre correspondant ou effectif, la pluralité des voix suffit.

Dans le courant de chaque année une assemblée générale de tous les m.n. effectifs est convoquée au local ordinaire, afin de contrôle es finances et d'élire les membres du Comité dont le terme e ire.

L'auteur u émoire ou d'une Notice publiés par la Société, a droit à 50 à part. Le comité n'assume pas la responsabilité des op us émises dans les travaux publiés dans ses recueils; chaq uteur répond de son travail.

Les *Publica de la Société Historique et Archéologique dans la duché du rg*, forment par an un volume d'environ 500 pages in 8°, de gravures ou de lithographies. Le prix du volume est de huit francs pour les non-sociétaires. *Les membres effectifs de la Société les reçoivent gratis.* La contribution des membres effectifs est de trois florins ou six francs trente-quatre centimes par an. On s'adresse pour les Publications à M. H. Eversen, bibliothécaire de la Société, rue des Tourneurs, N° 1170, à Maestricht.

MM. les membres de la Société qui habitent le duché et les environs de Maestricht, sont priés d'indiquer une personne en cette ville, à Ruremonde ou à Venlo, chez qui l'on peut déposer les envois de la Société, qui leur sont destinés, afin d'éviter les frais de port qui sont considérables.

B D APR 7 1915